DIN PUBLICAȚIILE CASEI ȘCOALELOR
BIBLIOTECA SECUNDARA No. 5

MONUMENTELE NOASTRE ISTORICE

IN

LECTURI ILUSTRATE

ALESE, ORÂNDUITE ȘI PUBLICATE PE SEAMA TINERIMEI ȘCOLARE

DE

ALEX. LAPEDATU

— CU 115 ILUSTRAȚII ÎN TEXT —

BUCUREȘTI

INSTITUTUL DE EDITURĂ ȘI ARTE GRAFICE „FLACĂRA“
Societate Anonimă
No. 40, STRADA CÂMPINEANU, No. 40
1914

INTRODUCERE

I.

Publicația de față, pe care Onor. Administrație a Casei Școalelor a binevoit a mi-o cere pe seama tinerimii studioase, cuprinde o serie de lecturi ilustrate privitoare la monumentele noastre istorice—romane și române. La întocmirea ei am avut în vedere ca aceste lecturi să se refere la monumentele cele mai de seamă și mai caracteristice ale trecutului nostru. Cum însă, până acum nu toate acestea au fost cercetate și studiate m'am văzut silit, nu odată, ca în locul unora din lecturile ce intraseră în planul meu inițial să dau loc și rând altora mai puțin însemnate, dar, în schimb, mai bine cunoscute, studiate.

Ast-fel, chiar dela început, am dat, pentru epoca romană, aproape tot ce e mai bine cunoscut din fiecare categorie de monumente: poduri (al lui Traian dela T.-Severin-Drobeta și al lui Constantin cel Mare dela Celeiu-Sucidava) castre (dela Celeiu și Barboși). cetăți (dela Adamclisi-Tropaeum, Iglița-Troesmis și Cernavoda-Axiopolis) și monumentul triumfal al Im-

păratului Traian dela Adamclisi-Tropaeum Traiani. Asemenea pentru epoca română, dar numai în ce privește monumentele de caracter profan: cetăți (Suceava, Neamțul, Hotinul, Cetatea Albă, Soroca, Poenarii și T.-Severin), palate domnești (Cetățuia dela Iași și Curțile brâncovenești dela Doicești, Potlogi și Mogoșoaia) și cule (cele din Gorj și din Măldărești-Vâlcea).

Ce privește monumentele române de caracter sacru — biserici și mânăstiri — alegerea după criteriul importanței a fost mai dificilă, pe de o parte din cauza marelui lor număr, pe de altă parte din cauză că ele n'au fost cercetate și studiate comparativ decât prea puțin. Totuși, pe cât s'a putut, am căutat să mă conduc și în această parte de acelaș criteriu în alegere, dând lecturi privitoare la monumentelor cele mai caracteristice diferitelor epoci ce s'au succedat dealungul secolilor în desvoltarea artei bisericești în Țările Române,—chiar dacă aceste lecturi nu sunt întotdeauna din cele mai complecte sub raportul expunerii istorice și descrierii arhitectonice și din cele mai alese sub raportul literar.

Astfel, pentru epoca întemeierii Moldovei, am dat biserica dela Rădăuți (c. 1350), pentru epoca lui Alexandru cel Bun — biserica catolică din Baia (1410), pentru epoca lui Ștefan cel Mare — mănăstirea Putna (1471) și biserica Log. Tăutul din Bălinești (1499), pentru epoca lui Bogdan cel Orb și Ștefăniță-Vodă — biserica vechei Mitropolii dela Suceava (1514—1522), pentru epoca lui Petru Ra-

reș — fosta mănăstire a Probotei (1530), pentru epoca lui Alexandru Lăpușneanu — mănăstirea Slatina (1559), pentru epoca Movileștilor și a lui Barnovski-Vodă — mânăstirea Sucevița (1585) și mânăstirea Dragomirna (c. 1610), pentru epoca lui Vasile Lupu — biserica Trei Erarhi (1638), pentru aceea a lui Duca-Vodă—mănăstirea Cetățuia (1671) și pentru începutul epocei fanariote — biserica Frumoasa (1729), aceste din urmă tustrele dela Iași.

Asemenea pentru Țara Românească: pentru epoca primilor Basarabi—Alexandru, Vladislav și Radul—am dat biserica Domnească din Curtea de Argeș (c. 1350), fosta mănăstire a Vodiței (c. 1370), și mănăstirea Tismana (c. 1380), pentru epoca lui Mircea cel Bătrân — mănăstirea Cozia (1386), pentru epoca lui Vlad Dracul — fosta mânăstire a Snagovului (1431), pentru epoca lui Neagoe Basarab și a lui Radu dela Afumați — biserica episcopală dela Curtea de Argeș (1517—1526), pentru epoca lui Radul Paisie — biserica dela Bolnița Coziei (1543), pentru epoca lui Petru Cercel — biserica Domnească din Târgoviște (1581), pentru epoca lui Mateiu Basarab — mânăstirea Arnota, mânăstirea Govora și biserica Stelea din Târgoviște (1645), pentru epoca lui Constantin Vodă Basarab — Mitropolia din București (1655—1658), pentru epoca lui Șerban Cantacuzino — biserica fostei mănăstiri Cotroceni (1679), pentru aceea a lui Constantin Brâncoveanu — mănăstirea Hurezi (1693) și pentru începutul epocei fanariote — biserica fostei mănăstiri Văcărești (1722) a lui Nicolae Mavrocordat.

II.

Dacă, cum ziceam mai sus, lecturile date în această carte ar cuprinde, cu toatele, în măsură trebuitoare, expuneri istorice și arhitectonice cât mai complete asupra monumentelor la cari se referă (cum bunăoară, în textul ce urmează, sunt acele despre mănăstirea Hurezi și biserica Stelea), tinerimea studioasă ar avea posibilitatea să cunoască bine, numai prin ele, fără alte mijloace, monumentele istorice cele mai de seamă ale țărei și, din această cunoaștere, să înțeleagă cu înlesnire pe celelalte. Scopul teoretic al acestei publicații ar fi astfel ajuns și introducerea de față s'ar fi încheiat, negreșit, aci.

Din nefericire însă, lucrurile nu stau așa. Căci, deși de un deceniu încoace se cercetează și se studiază cu mult interes și destul folos monumentele noastre istorice, totuși cercetarea și studierea lor n'a dat încă la iveală o literatură istorică și arheologică atât de întinsă și de bogată, în cât un editor cu sarcina celeia ce am avut-o eu să-și fi putut îndeplini această sarcină întocmai, după un program alcătuit prealabil, pentru ajungerea unui scop, în teorie, cum ziceam, bine determinat.

Un asemenea scop, în starea actuală a studiilor noastre asupra monumentelor istorice, n'ar putea fi ajuns decât prin o publicație anume întocmită dela început până la sfârșit. Dar o atare lucrare, pe lângă că ar fi reclamat cercetări originale mai îndelungate, n'ar fi corespuns intențiunilor celor

ce au pus la cale această publicație: de a da, prin lecturi alese din cât mai mulți scriitori de reputație și de specialitate, cunoștințe istorice, arhitectonice și artistice, generale și speciale, asupra monumentelor noastre istorice—romane și române.

Intocmită dar, numai din astfel de lecturi, publicația de față e oarecum un fel de oglindă a stărei în care se găsește astăzi literatura noastră istorică arheologică,—adecă, ca și aceasta, inegală și incompletă în părțile sale componente, atât sub raport literar cât și sub raport științific Căci, pe când unele lecturi au bunăoară un caracter mai mult descriptiv, altele au un caracter mai mult istoric, iar altele în fine unul mai mult arheologic. Ba încă, fiind că aceste lecturi sunt, în totalitatea lor, produsele unui răstimp de aproape cinci zeci de ani, însăși valoarea lor științifică — istorică și arheologică — e, uneori, inegală, întru cât întâmpinăm, ici și colo, fie date istorice învechite sau eronate, fie aprecieri arheologice părăsite sau inadmisibile.

Aceste scăderi nu diminuiază însă valoarea publicației, ce privește scopul urmărit. Căci cititorii ei, cari nu pot și nici nu trebue să facă o lectură critică, vor trage din paginile ce urmează cunoștințe generale și speciale cât se poate de prețioase și de folositoare asupra monumentelor noastre istorice,— cunoștințe pe cari noi cești mai în vârstă nu le-am putut avea la timpul nostru, pentru bunul cuvânt că întocmirea unei asemenea publicații, în proporțiile celei de față, n'ar fi fost posibilă nici măcar

acum zece ani, necum mai înainte, așa de săracă ne era odinioară literatura istorică-arheologică... Mai mult încă, sunt încredințat că pe lângă cunoștințele de cari fu vorba, anumiți cititori din tinerimea studioasă vor găsi în paginile acestei cărți îndemn pentru mai de aproape cunoaștere și cercetare a monumentelor noastre istorice. De aceia, pe seama unor astfel de cetitori, cred necesar să dau, în cele de mai jos, câteva lămuriri asupra literaturei privitoare la studiul monumentelor noastre, cu sumare indicațiuni bibliografice.

III.

Monumentele epocei romane au fost studiate la noi direct pe teren, prin săpături arheologice, de răposatul Gr. Tocilescu și, acum în urmă, de d-l V. Pârvan.

Activitatea celui dintâi s'a concentrat în deosebi asupra monumentului triumfal al Impăratului Traian dela Adamclisi, pe care l-a studiat și reconstituit în toate amănuntele sale, consacrându-i prea frumoasa scriere „Monumentul dela Adamclisi“, publicată în colaborare cu Otto Bendorf și cu George Niemann la Viena în 1895. Paralel cu studiul îndelung al acestui însemnat monument, Tocilescu a întreprins o sumă de alte cercetări arheologice, descoperind și urmărind valurile noastre romane (din Țara Românească și Dobrogea), determinând și desgropând multe castre militare (mai ales pe valea Oltului și

dealungul limes-ului alutan) și desmormântând câteva străvechi cetăți dobrogene, între cari, în primul loc, cetatea dela Adamclisi. Rezultatul tuturor acestor cercetări și studii el l-a făcut cunoscut în numeroase comunicări ținute ani dearândul la Academia Română și la Academia de Inscripții din Paris. A tipărit însă numai pe aceste din urmă în „Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie“ (Bucarest 1900), publicație, care, ca și „Monumentul dela Adamclisi“, se poate citi cu ușurință și cu folos. In fine răposatul nostru arheolog a mai dat câteva escursuri asupra monumentelor romane— bunăoară: castrul dela Celeiu și cetățile Troesmis și Axiopolis—în a sa „Revistă pentru istorie, arheologie și filologie“ (10 vol.), în care, de altfel, și-a tipărit mare parte din opera sa arheologică, cum și în notele explicative dela ale sale „Monumente epigrafice și sculpturale“ (București 1902).

Opera arheologică a d-lui Pârvan, deși recentă, e, totuși, foarte metodică ca organizare practică și foarte temeinică ca rezultate științifice. D-sa a desgropat și studiat până acum, definitiv, cetatea dela Ulmetum (Pantelimonul de sus) din Dobrogea, iar de curând a început lucrări similare la străvechia Histria (Caranasuf, la nord de Constanța), de pe malul Mărei Negre. Pe lângă aceasta, d-sa a cercetat și studiat câteva castre dincolo și dincoace de Dunăre (Calachioi-Capidava și Pantelimonul de jos în Dobrogea, Barboși lângă Galați și Poiana lângă Nicorești), cum și numeroase alte resturi monumen-

tale romane, mai ales epigrafice. Rezultatele tuturor acestor cercetări și studii, d-l Pârvan le-a comunicat Academiei Române, în ale cărei „Anale" (vol. XXXIV—XXXVI) ele s'au și publicat, în mai multe memorii. In genere însă, aceste memorii sunt ținute la un nivel științific care recere, pentru urmărirea lor cu folos, îndeletniciri mai speciale. Totuși, pentru cetitorii acestei cărți, se pot recomanda rezumatele franceze ce le încheie.

Afară de d-l Pârvan, au mai întreprins săpături arheologice în anii din urmă, d-l G. Murnu la Adamclisi, continuând opera lui Tocilescu, și d-l Al. T. Dumitrescu la Reșcă (Romula) în Romanați. Rezultatele definitive ale acestor cercetări sunt însă de așteptat. Incolo aproape tot ce s'a mai produs la noi asupra monumentelor romane, sunt scrieri arheologice de bibliotecă, istorice și epigrafice. Așa scrierile lui Theohari Antonescu (Sarmizegetuza reconstituită 1906, Le trophée d'Adamclisi 1905 și Columna lui Traian 1910) și ale d-lui Popa-Lisseanu (Monografia Silistrei 1913 și Cetăți și orașe grecoromane în Dobrogea nouă 1914). O mențiune aparte în literatura noastră arheologică se cuvine scrierilor păr. Arhiepiscop catolic R. Netzhammer, cari, traduse fiind în românește, prin forma plăcută și cuprinsul lor serios și nepretențios, ar putea contribui mult la răspândirea culturei arheologice în rândurile tinerimei și la cunoașterea monumentelor noastre romane, cari, prin importanța lor, merită un mult mai larg interes ca cel acordat până acum. Recomandăm deci călduros cetitorilor acestei cărți escursiile arheo-

logice dobrogene ale păr. Netzhammer din vol. I al publicației sale „Aus Rumänien" (Einsiedeln ș. a. l. 1909).

Trecând la monumentele române și anume la cele de caracter profan — vechi cetăți, palate și curți domnești, cule — trebue să arătăm dela început că ceeace s'a dat asupra lor în această carte cuprinde, în esență, tot ce se cunoaște și s'a studiat mai bine din fiecare categorie de astfel de monumente.

Intr'adevăr din vechile noastre cetăți numai câteva sunt studiate sub raport istoric și numai una și sub raport arheologic. Aceasta din urmă e cetatea Sucevii, desgropată și reconstituită grafic de Arh. Karl Romstorfer din Bucovina. Asupra ei Academia Română a publicat, sub îngrijirea subsemnatului, care a redactat partea istorică, o luxoasă și bogat ilustrată monografie, datorită competenței arhitectului desgropător al vestitei cetăți moldovene (Cetatea Sucevii, București 1913). Un rezumat succinit dar complet al acestei monografii s'a dat, la locul său, în această carte. Sub raport istoric nu sunt studiate decât cetățile de sud ale Moldovei, Chilia și Cetatea Albă, în monografia cu acest titlu publicată de d-l N. Iorga la 1899 și — numai pentru timpul stăpânirei moldovene — în scrierea „Inscripțiile Cetății Albe" a d-lui I. Bogdan. Asemenea, în chip restrâns, cetățile muntene dela Poenari (Argeș) și Dâmbovița (Muscel), în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice" (a. III), de scriitorul acestor rânduri. Incolo, asupra tuturor celorlalte cetăți românești nu posedăm decât note istorice prizărite, descrieri fugi-

tive și vederi fotografice. Singur Neamțul face excepție, căci asupră-i avem și o scriere arheologică a arh. Romstorfer (Schloss Neamțu, Cernăuți 1899), pe lângă schița istorică a lui Narcis Cretzulescu (București 1905), confusă, eronată și fantastică.

Tot așa stăm și cu palatele domnești, ale căror ultime ruine — afară de cele dela Târgoviște — au dispărut în timpurile din urmă, fără să avem azi asupra lor decât paginile lui Al. Russo despre Cetățuia și datele istorice adunate de Ionnescu-Gion în Istoria Bucureștilor și de N. A. Bogdan în Istoria Iașilor (după Al. Papadopol Calimach) pentru palatele din București și Iași. In schimb însă Curțile lui Vodă-Brâncoveanu au format, în anii ultimi, obiect de stăruitoare cercetări din partea d-lui Virg. Drăghiceanu, care a publicat rezultatul detaliat al acestor cercetări în mai multe articole din „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“, iar o privire generală asupra lor a dat în conferința istorică-arheologică din care s'au scos paginile retipărite în textul ce urmează.

Cu privire la cule, am reprodus aproape tot ce s'a scris, pozitiv, asupra lor, așa că aci nu mai am nimic de adaos asupra puținului ce s'a mai scris despre ele.

Cercetările cu privire la monumentele noastre de caracter sacru — biserici și mânăstiri — sunt mult mai întinse, datând de mai bine de cincizeci de ani. Multă vreme aceste cercetări n'au avut în vedere decât interesul istoric ce-l oferea lectura pisaniilor și inscripțiilor de pe morminte și obiectele de cult, studiul arheologic al monumentelor însăși, ca produse

de artă ale vechei culturi românești, rămânând pe al doilea plan, dacă nu chiar cu totul neglijat. Aceasta pentru că cercetările epigrafice scoteau la iveală date și mărturii de cari istoriografia română în formațiune avea cea mai mare nevoie și pentru că lipseau încă cercetătorii pregătiți pentru studii arheologice mai speciale, cu excepția lui Al. Odobescu, care singur între contimporanii săi întreprinde studii serioase și competente de artă asupra monumentelor noastre bisericești (reproduse, în parte, în ale sale Scrieri istorice și literare). Astfel de câteva decenii s'a publicat și se publică mereu mult și important material epigrafic adunat de prin bisericile și mânăstirile noastre, din nefericire însă dispersat prin publicațiuni periodice și chiar prin ziare cotidiane. După Episcopul Melchisedec, care a dat primele mănunchiuri de inscripții moldovene (Notițe istorice și arheologice, 1885) și bucovinene (O vizită la câteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina, 1885) și după Gr. Tocilescu, care a făcut acelaș lucru pentru Țara Românească (Raporturi asupra câtorva mânăstiri, schituri și biserici, 1887), cel dintâiu care a publicat la noi un corpus mai mare de inscripțiuni adunate din întreaga țară a fost d-l N. Iorga, care ne-a dat până acum două volume de „Inscripții din Bisericile României“ (București 1905 și 1908), iar pentru Bucovina d-l E. Kozak, care ne-a dat o luxoasă publicațiune împodobită cu frumoase desemnuri și facsimile de inscripții (Inschriften aus der Bukovina, Viena 1903). Aceste sunt așa dar operile la cari se pot îndrepta cei doritori

a cunoaște inscripțiile monumentelor noastre bisericești.

In al doilea rând bisericile și mânăstirile noastre au fost studiate sub raport istoric. O sumă de studii și monografii, an de an tot mai numeroase, s'au publicat din ăst punct de vedere asupra lor ceste două din urmă decenii, așa că astăzi bibliografia istorică română poate înregistra pe numele celor mai multe din vechile noastre locașuri bisericești mai importante o monografie sau măcar un studiu istoric. Ar fi deci greu a indica aci ceeace s'a scris în această privință asupra monumentelor de cari ne ocupăm, fie chiar mărginind repertoriul la publicațiile mai de seamă. De altfel lucrul nu e nici necesar, întru cât cele mai multe din aceste scrieri sunt publicații de izvoare istorice, pentru cercetători speciali. De aceea îndreptez pe cititorii acestei cărți, cari vor să cunoască în chip suficient pentru dânșii trecutul bisericilor și mânăstirilor noastre monumentale, în deosebi la scrierile d-lui N. Iorga: „Sate și mânăstiri din România" (1905), „Neamul românesc în Bucovina" (1905), „Neamul românesc în Basarabia" (1905), cum și la revistele sale „Floarea Darurilor" și „Neamul românesc literar", în cari d-sa a tipărit o sumă de articole asupra bisericilor și mânăstirilor pe cari nu avusese ocazia a le cerceta până la apariția cărților mai sus menționate. Folosul ce se poate trage din aceste publicații e întreit — literar, istoric și artistic, căci d-l Iorga a scos pentru întâia oară în evidență în chip mai larg importanța artistică a vechilor locașuri bisericești, ceeace a adus cu sine

interesul deosebit ce se manifestă de aproape un deceniu pentru studiul sub acest raport al monumentelor noastre.

In adevăr, dela această neobosită activitate a d-lui N. Iorga și dela opera metodică și perzistentă a d-lui E. A. Pangrati, directorul Școalei superioare de Arhitectură, de a se studia, prin elevii acestei școli, vechea noastră arhitectură bisericească, operă pusă la cale acum vreo zece ani, începe a treia fază în studiul monumentelor, fază în care ne găsim astăzi, când bisericile și mânăstirile noastre străvechi sunt cercetate și sub raport artistic. In această privință s'a reluat oarecum, cu mai bună pregătire, lucrarea începută dar curând întreruptă a arhitecților grupați odinioară (1892—93) în jurul revistei „Analele Arhitecturii" și s'a dus mai departe lucrarea de aceiaș natură întreprinsă în Bucovina de arh. K. Romstorfer. Câțiva ani în urmă, reorganizarea lucrărilor Comisiunii Monumentelor Istorice aduse cu sine editarea unei publicațiuni speciale pe seama monumentelor noastre, în jurul căreia s'au strâns, pe rând, mai toți cei ce se îndeletniceau în chip statornic cu studii așa zise de arheologie națională, astfel că azi „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice" și publicațiile (albume și monografii) societății „Arta Românească" sunt operile de căpetenie la cari trebue să se adreseze cei ce voesc să cunoască progresul realizat în ultimul timp în domeniul studiilor privitoare la monumentele noastre naționale.

Acest progres, deși însemnat, totuși e departe de a se fi extins asupra întregului material de studii și de

a fi cuprins, pe cel cercetat și studiat, în chip egal și complet. Pentru a ajunge aici, pe lângă muncă și stăruință, va trebui însă o mai bună pregătire și un mai viu interes din partea celor chemați a continua și săvârși această operă. Intru facilitarea acestei pregătiri și desvoltarea acestui interes s'a pus la cale și această carte de d-l M. Popescu, administratorul Casei Școalelor. Ea, cum ziceam, are scăderi, nu însă de natură a-i diminua valoarea în ce privește scopul urmărit. De aceea nădăjduim că va contribui, în măsura dorită, la progresul studiilor asupra monumentelor noastre, progres care va aduce cu sine ca atunci când va fi necesară o nouă ediție, acel ce o va face să aibă putința a o face în chip deplin mulțumitor — și pentru dânsul și pentru cetitori.

IV.

Incheiu această introducere cu o recomandare către cetitori: pentru ca lectura acestei cărți să le fie de real folos, e necesar ca în deosebi paginile ce cuprind expuneri arheologice sau tehnice (de arhitectură) mai speciale, să fie citite cu multă atenție, raportând totdeauna descrierile la ilustrații și—acolo unde sunt—la planuri și căutând să-și lămurească termenii, numirile și expresiile necunoscute sau neînțelese bine cu ajutorul explicărilor date în tabla ce urmează.

ALEX. LĂPĔDATU

Termeni de arhitectură şi artă
cum şi diferite alte numiri ce au nevoe de explicaţie

Abacă — tablie de piatră alcătuind partea superioară a capitelului unei coloane.

Absidă = apsidă, v. ac.

Absideolă = dim. de la absidă, v. ac.

Advon — pridvorul, de regulă deschis, din faţa bisericilor. Se numeşte şi nartex (v. ac.) exterior.

Alfresco — pictură, zugrăveală, lucrată pe tencuiala proaspătă (ital. al fresco), aşa ca culorile să se absoarbă bine şi să se usuce şi întărească odată cu tencuiala.

Ambrasuri — ferestre deschise în turnuri sau ziduri de cetăţi pentru întrodus gurile de tunuri.

Anaforniţă — tavă, tipsie de metal, adesea artistic lucrată, pentru anaforă.

Apsidă — părţile laterale, sânurile, de obiceiu rotunde, din nava (v. ac.) bisericii. Termenul se întrebuinţează şi pentru altar: apsida altarului.

Arabescuri — ornamentaţii alcătuite din frunze, ramuri şi figuri capriţioase, împletite fantastic, în felul Arabilor, de unde şi numele lor.

Arc — în arhitectură, partea unei construcţii adusă în formă de arc (geometric). Arcurile sunt de mai multe feluri: arc *plin centru* (fr. plein cintre) în formă de cerc simplu; arc *frânt, sfărămat* (fr. brisé) în formă de unghiu cu laturile drepte; arc *gotic, ogival* (fr. en ogive), tot în formă de unghiu, însă cu laturile arcuite; *arc în acoladă* (fr. en accolade), în forma cunoscutei figuri numite acoladă. — Arcurile mari ce susţin cupolele şi turlele se numesc arcuri *dubl̦ouri*. (Pentru toate a se vedea desemnuri în ori ce dicţionar enciclopedic ilustrat, bună oară Larousse).

Arcade — boltituri, deschizături în formă de arc, cele mai adese construite în şir, ca d. ex. la pridvoare şi la galerii.

Arcaturi — şir de arcade (v. ac.) decorative (aievea, sau numai aplicate ori zugrăvite pe ziduri, de obiceiu pe faţadele bisericelor noastre).

Arhitravă — la clădirile în stil greco-roman, partea construcţiei direct aşezată pe capitelurile (v. ac.) coloanelor sau pilaştrilor, dedesuptul frizei (v. ac.).

Arhivoltă — ciubuc (v. ac.) la partea de sus a unei arcade (v. ac.).

Artoforion — vas bisericesc în care se păstrează pâinea sfinţită.

Atic — partea superioară a unui edificiu, împodobită de obiceiu cu pilastri, având de scop a ascunde acoperişul.

Atrium = choră, naos sau navă (v. ac.)

Balustradă — şir de balustri (stâlpi mici de lemn s. piatră la înălţimea mânei) legaţi între ei la partea superioară prin grinzi transversale, formând rezemători de scări şi galerii, apărători de poduri şi împrejmuiri de clădiri.

Banieră — drapel militar feudal.

Baptisteriu — capela în care se ţine cristelniţa, alcătuind, adesea la bisericile mari, catedrale, o mică clădire deosebită, alipită de biserică.

Barbacane — deschideri mici în ziduri de cetăţi pentru apărare sau în ziduri de terase pentru scurgerea apelor.

Bas-relief — sculptură în care figurile sunt scoase (reliefate) pe jumătate.

Bastion — fortificaţie de pământ şi zidărie în preajma unei cetăţi.

I olniţa — clădirea destinată a servi de spital unei mănăstiri, pe lângă care e şi o mică biserică, capelă, de unde numirea de biserica de la Bolniţă sau chiar numai Bolniţa (pentru biserică).

Boltă — construcţie (de piatră sau zidărie) alcătuind un plafon concav deasupra unei încăperi. E de mai multe feluri : boltă *plin centru* (fr. en plein cintre), în formă de semi-sferă, boltă *cilindrică* fr. en berceau), în formă de semi-cilindru, deci mai lungă decât lată, boltă *conică,* în formă de con, boltă *în lunete* (fr. voûte d'arête), formată prin întretăerea a două semi-cilindre, şi boltă *gotică* (fr. en ogive), cu concavitatea formată din întretăeri de arcuri gotice (v. ac.).

Bolţari — pietrele ce alcătuesc o arcadă (v. ac.).

Bosselage — lucrare (ornamente) în relief, mai ales pe vase de metal.

Brandenburguri — şnururi sau găitane cu cari se împodobiau odinioară hainele de gală ale Domnilor şi boerilor noştri, cusute fiind în diferite forme la cheutori, pe piept.

Brâu — ornament plastic, de piatră (împletit şi scluptat) sau de zid, de obiceiu rotund, care înconjură pereţii, uşile şi ferestrile unei clădiri.

Brocard — ştofă de mătase cusută cu ornamente (flori) de aur sau de argint.

Cafas — podişor în partea dindărăt a bisericii, destinat azi, de obiceiu, pentru cor, rezervat, odinioară, la bisericile domneşti, pentru familia Domnitorului, legat fiind direct cu palatul domnesc prin o galerie. De exemplu : la biserica domnească din Târgovişte şi la biserica din Strehaia.

Calcan — zid înalt, fără deschideri de uşi sau ferestre, de obiceiu la spatele şi la părţile laterale ale construcţiilor.

Calotă — boltă sferică, mai mică ca o semi-sferă.

Calpac — căciulă înaltă de hârşie, tivită cu blană scumpă şi împodobită cu un surguciu (v. ac.) prins cu copci de aur sau pietre scumpe, pe care o purtau Domnii noştri (Mihai Viteazul, Vasile Lupul).

Canaturi — obloanele porţilor sau uşilor ce se deschid în două părţi.

Canavăţ — un fel de ştofă cusută cu fir, de fabricaţie italiană.

Capitel — partea cea mai de sus, de obiceiu sculptată, a unei coloane, prin care trunchiul coloanei se leagă cu plafonul sau bolta ce susţine. Capitelele aşa zise clasice sunt, se ştie, după natura coloanelor, de trei feluri — dorice, ionice şi corintice.

Castel — staţiune militară romană, fortificată cu ziduri şi turnuri de piatră, păzind căile şi graniţele (limes-urile, v. ac.) militare, cum şi oraşele civile. Descrierea unui castel roman se găseşte mai sus, pag. 60—61.

Castru = castel, v. ac.

Catihumen — locul unde stau catihumenii, neofiţii, în biserică, deci tinda bisericii.

Cealmà — turban turcesc ordinar.

Chambrante — cadre, tocuri de uşi, de ferestre.

Cheia bolţii — piatra din creştetul unei bolţi, care susţine pe toate celelalte.

Chemine de ronde — pod de circulat în jurul zidurilor unei cetăţi, aşezat la astfel de înălţime, ca apărătoriii să poată împuşca prin creneluri (v. ac.).

Chenar — margine, cadru, la uşi, la fereştri, la icoane, chiar la decoraţiuni (în acest caz zugrăvit).

Chivot — la Iudei, lada în care se ţineau tablele legii ; în Biserica creştină, cutia (de obiceiu reproducerea în miniatură a bisericii cărei aparţine) de pe masa altarului, în care să păstrează cuminecătura.

Chor s. choră = atrium, naos sau navă (v. ac.).

Ciubuc = brâu (v. ac.).
Cofterie s. coftirie — ştofă scumpă din care se făceau caftane şi dalămi boereşti.
Colonadă — şir de coloane, înaintea sau în jurul edificiilor.
Consolă — construcţie, de obiceiu sculptată, de lemn, piatră sau metal, fixată în ziduri, spre a sprijini traverse (grinzi), capete de arcuri, bolţi, colonete, statui etc.
Contrafort — stâlp de piatră sau de zid construit spre a sprijini pereţii edificiilor înalte (ex. biserici).
Cornişe — ornament mulurat formând coronamentul unei clădiri.
Creneluri — deschideri pentru împuşcat, pe creasta zidurilor şi turnurilor unei cetăţi.
Cucă — căciulă înaltă, piramidală, împodobită cu pene de struţ şi îmbrăcată pe dinafară cu catifea aurie, pe care Sultanul o da Domnilor noştri la urcarea în scaun.
Curtină — zidul ce leagă două turnuri ale unei cetăţi.

Diaconic — firidă, une ori o mica cămăruţă, construită în partea dreaptă a altarului, ca pendant proscomidiei (v. ac.).
Dolia — vase mari de lut, în care Romanii păstrau provizii (vin, untdelemn, grâu etc.).
Donjon — turnul cel mai mare şi mai puternic al unei cetăţi.
Dveră — perdeaua dela uşile împărăteşti ale altarului.

Ecuarisat — se zice de blocuri de piatră sau marmoră tăiate patrat.
Efeb — tânăr în vrâsta puberităţii.
Empore — galerii în bisericile catolice şi protestante.
Engolpion — iconiţă ovală, de preţ, pe care o poartă archiereii la piept, cu un lanţ de aur petrecut pe după gât.
Evazat — larg, bine deschis.
Exergon — spaţiul lăsat în jurul medaliilor pentru inscripţie.

Felon — vestmânt fără mâneci, deschis numai la gât, pe care preoţii îl pun peste celelalte ornate bisericeşti în timpul slujbei.
Filigran — lucrare fină, de fire subţiri de aur sau de argint, împletite între ele.
Firide — scobituri în pereţi în formă de ferestre, făcute fie pentru ornament, fie pentru utilitate, servind ca mici dulapuri.
Frescuri — picturi, zugrăveli lucrate al fresco (v. ac.).
Frenghie — stofă scumpă, un fel de brocard (v. ac.) de origine franceză.
Friză — a) spaţiul vertical cuprins între arhitravă (v. ac.) şi cornişe

(v. ac.), b) spaţiul vertical pictat sau sculptat în jurul părţii superioare a unei săli, deasupra unei uşi, unui cămin etc., c) spaţiul cuprins între două cuibucuri (v. ac.).

Fronton — ornament de formă triunghiulară, une ori semicirculară, deasupra intrării principale a unei clădiri.

Glafuri — feţele marginale ale deschiderilor făcute în ziduri (pentru uşi, ferestre sau firide)

Iconostas = tâmplă, catapiteazmă.

Incintă — spaţiu deschis înconjurat, mărgenit, cu clădiri sau simple ziduri. Aşa: incinta unei mănăstiri.

Ieratism — sfinţit, aparţinând formelor tradiţionale sfinţite de Biserică.

Işlic — căciulă domnească de sobol.

Lanternă — turnuleţ poligonal, deschis pe margini, construit deasupra bolţilor la clădirile mai înalte.

Lazur s. azur — piatră de lazur (lapis lazuli), mineral (fosfat aluminos de magneziu) ale cărui cristale albastre dau culoarea frumoasă a cerului, a mării.

Limes — valurile (v. ac.) construite de Romani pe timpul împăraţilor la graniţele imperiului ameninţate de Barbari. Aşa limes britanicus în Britania, germanicus în Germania, pannonicus în Ungaria, dacicus în Transilvania, alutanus, dealungul Oltului, şi danubianus, dealungul Dunării, în România.

Lintel — traversă (de lemn sau de piatră) aşezată deasupra deschiderii unei uşi sau ferestre.

Metereze — deschideri lungueţe şi înguste în ziduri şi turnuri de cetăţi, de obiceiu sub creneluri (v. ac.), prin cari se împuşcă.

Metopă — la construcţiile greco-romane, spaţiul pătrat, de obiceiu sculptat, cuprins între triglifii (v. ac.) unei frize.

Minium — praf roşu-cărămiziu, de oxid de plumb, întrebuinţat în pictură.

Mortar s. mortal — tencuială obişnuită de var cu nisip sau cu ciment.

Nabederniţă — ornat arhieresc, plat, în formă de romb, ce se poartă (atârnat de-o parte, în dreptul genunchilor) de arhierei în timpul slujbei.

Naos = nava biserici, v. ac.

Nartex s. **nartică** = tinda bisericii, v. ac.

Navă s. **naie** — partea din mijloc a unei biserici, având altarul înainte, iar tinda îndărăt şi cuprinzând şi absidele (sânurile). Se mai numeşte: chor s. choră, naos, atrium.

Nervuri — ciubuce la întretăierea arcurilor de bolți gotice.

Nimbat — înconjurat de nimb: cercuri de lumină închipuite de pictori împrejurul capetelor de sfinți și divinități.

Ocniță — mici firide (v. ac.) de ornament, mai ales în jurul bisericilor noastre, la părțile superioare ale fațadelor.

Panou — suprafață plană încadrată cu ciubuce (v. ac) sau numai cu borduri zugrăvite.

Pantocrator — e numită uneori turla cea mare a bisericii, construită deasupra navei, care are zugrăvit pe fundul său, după tipic, pe Pantocrator (Is. Hr.), dela care și-a luat numele.

Parament — pietrăria sau zidăria ieșită în afară din fațada unei clădiri (ciubucării).

Pendentif — triunghiu de boltă sferică construit între arcurile dublouri ce susțin turlele sau cupolele.

Peristil — galerie de coloane în jurul unei clădiri sau numai în fațadă, de unde și numirea de peristil dată de unii pridvoarelor pe coloane dela intrarea bisericilor noastre.

Placat — se zice de un zid căptușit, fățuit, cu plăci de piatră lucrată, șlefuită.

Platoșe — cămașe de zale în special, țesătură de metal în general.

Policrom — de mai multe, de diferite culori.

Polunoșnic = nartex (v. ac.).

Pont-levis — pod suspendat, care se ridică și coboară deasupra șanțului de înconjur al cetăților, pentru a stabili sau întrerupe comunicația cu exteriorul.

Port-à-faux — se zice de zidurile susținute artificial, ce nu stau nici direct pe pământ, nici pe alte ziduri, nici pe bolți.

Portic — galerie deschisă, cu bolțile susținute de coloane.

Pronaos = tinda bisericii (v. ac.).

Proscomidia — firidă, uneori o mică cămăruță, construită în partea stângă a altarului, ca pendant la diaconic (v. ac.).

Reduit — partea cea mai bine fortificată a unei cetăți.

Repoussé — lucrare executată cu ciocanul din lame fine de metal.

Rinceau, pl. rinceau-uri — ornament vegetal (de ramuri și foi) sculptat sau pictat.

Ripidă — obiect de cult bisericesc: placă de metal în formă de romb, bogat sculptată, fixată pe un picior de înălțimea unui sfeșnic obișnuit.

Rosace s. rozete — plăci rotunde de piatră, sculptate à jour, în diferite forme de stele cu mai multe ramuri, ce se pun în loc de ferestre

in golurile rotunde lăsate în pereţii unei construcţii (de obiceiu la partea superioară a bisericilor) pentru lumină şi podoabă.

Serasir — un fel de ştofă orientală (nedeterminată bine).

Sgripţor — paserea numită gripşor ce figurează pe vechea stemă a Ţării Româneşti.

Siglă — în epigrafie, litera iniţială cu care se exprima un cuvânt (nume).

Simă — ornament reliefat, în formă de S.

Soclu — partea de jos, dela temelie, a zidurilor, de obiceiu mai lată ca acestea, asemenea piedestalul pe care se aşează o coloană, numit de altfel şi basa coloanei.

Ştuc — tencuiala în ghips, adesea cu ornamente reliefate sau impresate, întrebuinţată mai ales la plafoane.

Surguciu — peniş împodobit cu pietre scumpe, pe care Domnii noştri îl purtau la culpac (v. ac).

Tabernae — căsuţele, locuinţele legionarilor romani.

Tambur — zidăria de basă, pătrată, poligonală sau stelată, pe care se ridică turlele.

Tasuri — capace ale aceluiaş obiect, care se leagă la cotor prin o balama şi se închid potrivindu-se unul în altul, ca bunăoară o tabachere, un egolpion (v. ac.).

Tetrapod — măsuţă înaltă (pupitru) pe patru picioare, pe care se ţine icoana de hram a bisericii, în mijlocul navei, spre dreapta.

Timpan — la antici, spaţiul cuprins între cele trei margini ale unui fronton (v. ac.), la moderni, spaţiul, neted sau sculptat, circumscris de ciubuce în arcuri sau linii drepte, deasupra intrărilor în biserici.

Tindă — întâia despărţire a unei biserici, imediat dela intrare, de formă dreptunghiulară, având înainte nava, de care e despărţită prin zid întreg (cu uşe) sau numai prin coloane, iar înapoi, uneori, pridvorul deschis al bisericii. Se mai numeşte şi pronaos, nartex sau nartică.

Torus — ciubuc mare, rotund, circulând în jurul unei coloane, unei turle, unui edificiu chiar.

Torsadă — ornament sculptat întors în spirală.

Transept — spaţiul cuprins între absidele (sânurile) laterale ale unei biserici, care, căzând curmeziş pe lungimea bisericii, vine, în plan, asemenea braţelor unei cruci.

Travee — parte de edificiu, cuprinsă între două principale puncte de sprijin: pilastri, arcuri dublouri.

Triglifi — ornamentele frizei între cari se găsesc metopele (v. ac.).

Trompe — bolţile prin cari se face trecerea dela forma patrată la acea octogonală a turnurilor.

Tropaion = tropaeum, trofeu, reprezentat prin statua aceluia căruia îi era dedicat monumentul pe care-l împodobia trofeul.

Turban s. cealma — broboada (albă) cu care Turcii şi alte popoare orientale îşi înfăşură capul.

Valuri — construcţii de pământ şi cărămidă, late şi înalte de mai mulţi metri şi lungi adesea de sute de km., pe cari legionarii romani le ridicau ca lucrări de apărare în potriva Barbarilor.

Viaducturi — poduri pentru trecerea unui drum peste o vale sau peste un loc mlăştinos.

Volute — ornament în spirală, în special la capitele.

MONUMENTE ROMANE

1. Traian Impăratul Romanilor.
— Intemeietorul poporului român —

Podul lui Traian

de AL. ODOBESCU

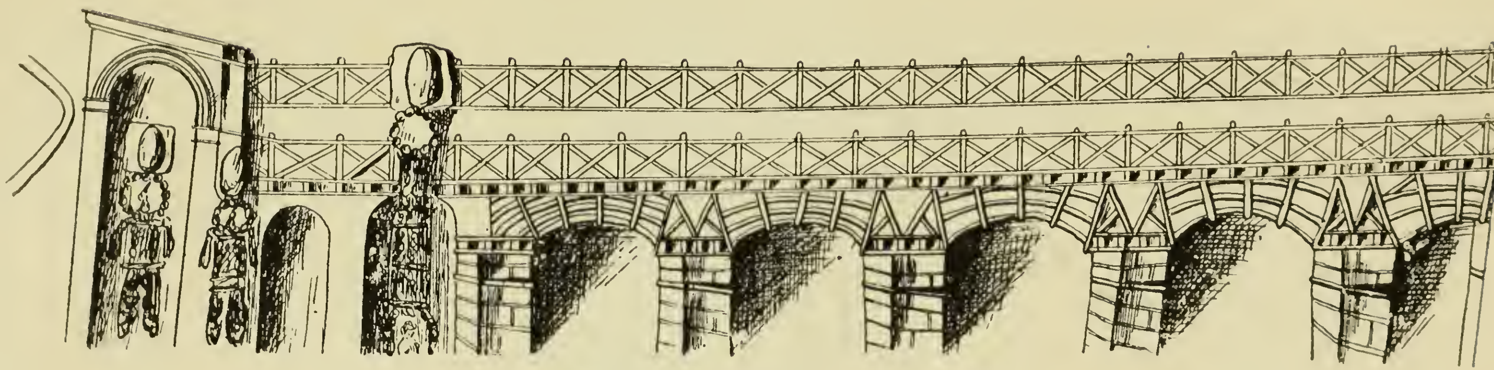
In fiecare zi dela Dumnezeu, Mehedințenii noștri din Severin văd colo jos la poalele orașului, pe țărmul nisipos al Dunărei, acea surpătură de zid cu masivele-i cărămizi înegrite și ciuruite de timp, roase și măcinate de umezeală și de mușchiu, streajă seculară, care, de optsprezece sute de ani aproape, stă cu ochii țintiți la soția ei de decindea râului, și par'că amândouă împreună duc dorul altor optsprezece ca dânsele, pe cari le-au înghițit treptat apele sub luciul lor limpeziu, din momentul când s'a rupt lanțul de zid sau de lemn ce le uneau odinioară pe toate într'o singură și uriașă clădire.

Dar ce altă a putut oare să fi fost acea minunată clădire, dacă nu chiar podul cel mai presus de toate lăudat de întreaga antichitate, pe care îl așternuse peste Istru marele arhitect Apollodor din Damasc, ca să împlinească cugetarea măreață și voința neînfrântă a gloriosului Impărat, carele, urcându-se pe tronul Romei, nu se mai jura altfel decât cu aceste cuvinte: ,,Să n'am parte de a vedea Dacia redusă

„în provincie romană și de a trece pe poduri Du-„nărea și Eufratele!"?

Că într'adevăr acele ruine dela Turnu-Severinului sunt chiar ale podului clădit de Traian pe timpul răsboaielor sale cu Dacii, faptul a fost mai întâiu recunoscut și dovedit de un bărbat eminent din secolul al XVII-lea, căruia știința îi datorește o frumoasă lucrare asupra râului nostru moștenesc, asupra Dunărei. Comitele italian L. F. Marsigli, născut în Bolonia la 1658, a ajuns prin activitatea, prin cunoștințele și prin capacitatea sa, la graduri înalte în armata austriacă. Pe la 1689, când Austria, purtând răsboiu cu Turcii, isbutise a lua Nișul și apoi Vidinul, Marsigli, însărcinat ca colonel de geniu să așeze un pod de vase pe Dunăre, ca să poată trece oștirea în iernatic pe pământul Țărei Românești, studiă cu atențiune toate localitățile împrejmuitoare și-și aținti mai cu seamă luarea aminte asupra ruinelor dela Turnu-Severin. El măsură, desemnă și descrise cu deamănuntul toate rămășițele încă existente ale podului și întocmi din ele al douilea volum al colosalei publicațiuni tipărită de dânsul la 1726, în șeapte mari volume in-folio, sub titlul: *Danubius Pannonico-mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, phisicis perlustratus.*

Lui îi datorim dar prima constatare serioasă a localităței unde a fost construit podul pe Dunăre al lui Apollodor; dovezile produse de dânsul sunt destul de temeinice spre a nu lăsa îndoeli; cu toate

2. Podul lui Traian dela T.-Severin.

— După Columna Traiană —

acestea învățatul german dr. H. Francke din Wismar, carele acum vreo treizeci și mai bine de ani a tipărit o prețuită istorie a lui Traian, bazându-se pe calcule greșite de Sulzer în măsurătoarea lărgimii Dunărei, la locul podului, a susținut că al lui Traian, așezat, precum se știe, pe stâlpi de piatră, a fost clădit la Celei, și că cel dintre Cladova și Severin este podul de lemn al lui Constantin cel Mare. Nu știu cum s'a făcut că și d-l Kogălniceanu, în istoria Țărei Românești, scrisă de d-sa în limba franceză[1]) a alunecat pe priporul acestei erori. Răul este că astfel, mai ales pe chezășia unei autorități locale, neîntemeiatele presupuneri ale lui Sulzer și-au făcut pârtie în public, și alți istorici străini, tot cu așa slabe cuvinte ca și ale lui Francke, au căutat, nu numai să așeze podul cel cu stâlpi de lemn acolo unde ruinele din apă sunt învederat de zidărie, ci chiar să facă loc trecătoarei lui Traian cu câțiva kilometri mai în sus de Rușava, în dreptul Ogradinei, unde pe malul sârbesc este o mare și frumoasă inscripțiune antică, constatând că Traian, de trei ori consul, adică la anul 100 după Hr., a surpat stâncele și a înstrunat pârâiele, ca să deschidă o cale pe malul drept al Dunărei — montibus excisis, amnibus superatis, viam fecit, — iar nu de loc, ca să facă pe acolo pod stătător peste apă.

Podul lui Traian rămâne dar fără îndoială acela ale cărui ruine se văd sub Turnu-Severinului și care

---

[1]) Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens, Berlin 1837.

în vechime se pornea din cetatea Egeta, de pe malul drept, ca să răspundă dincolo, la o altă localitate între Zernes și Drobetis, a cărei numire nu se poate încă determina cu precisiune. Este de prisos a se mai împotrivi cineva evidenței, sub zadarnicul cuvânt că la acel loc matca râului nu este prăpăstioasă și așternută cu pământ tinos, cum pretinde Dion Cassiu. Cât despre măsurătoarea distanței dela un mal la

3. Piciorul de pe malul românesc al podului lui Traian

altul, dată de acest istoric, adică de douăzeci și una de ori 150 picioare, ceeace face cu totul 3570 picioare, aceasta a fost constatată, cu foarte neînsemnate diferențe, și de comitele Marsigli și de alți exploratori mult mai noui.

Intâmplarea a adus însă resultate cu mult mai fructuoase. Acum șeaisprezece ani, în luna lui Ianuarie 1858, apele Dunărei au scăzut în mod cu totul excepțional; în ziua de 15 ale lunei — ele fiind

cu 1', 4" mai prejos de nivelul din Rușava — lăsară să se vază în albia râului șeaisprezece stâlpi de zidărie, pe cari cercetându-i, se găsiră construiți, ca și capetele podului dela maluri, cu petroaie și cu mocirlă de ciment roman și căptușiți cu cărămidă mare pătrată; ei erau spațiați într'astfel d'a latul râului, încât locul unde lipseaŭ dintr'înșii patru, spre a se face douăzeci cu totul, era acoperit de o insulă care pe semne podmolise pe aceia.

Un inginer militar din Rușava și un conductor de clădiri al companiei vapoarelor din Turnu-Severin făcură măsurători și explorațiuni minuțioase. Ei dovediră în interiorul zidăriei, nu numai găuri regulat dispuse, în cari fusese așezate bârne încrucișate, dar încă aflară și câteva crâmpeie de lemn de stejar; cărămizile cari acopereau stâlpii purtau mărcile a trei diferite cohorte auxiliarii din a XIII-a legiune *Gemenă,* cari negreșit au fost întrebuințate la lucrarea podului. Din acele cărămizi avem și noi în Muzeul nostru național.

Pe temeiul constatărilor făcute la fața locului în iarna anului 1858, profesorul Aschbach a publicat în Viena o monografie foarte interesantă și detaliată asupra podului de piatră al lui Traian de pe Dunăre, în care el a desbătut toate chestiunile istorice, topografice și technice, atingătoare de această însemnată construcțiune [1]).

După *Istoria Archeologiei,* București 1877, pag. 356—63.

---

[1]) Ueber Trajan steinerne Donaubrücke, Wien 1858

Monumentul dela Adamclisi

— Cine l-a înălțat și ce commemorează —

de GR. TOCILESCU

Succese atât de mari (răsboaiele pentru cucerirea Daciei) erau un motiv îndestulător, pentru ca Impăratul să-și ridice un monument triumfal, un trofeu, precum făcuse Pompeiu și mai cu seamă August, pe ale căruia urme el totdeauna călca, voind să imiteze pe fundatorul Imperiului chiar și sub acest raport.

Într'adevăr, cunoaștem astăzi un monument cu totul măreț de acest fel în regiunea dunăreană, *monumentul dela Adamclisi* [1]), *care cu deplină siguranță* este al lui Traian și se raportă la răsboaiele acestuia cu Dacii. Un singur lucru numai ar putea să ne mire: locul unde el se află. Trofeul nu se găsește pe scena unde s'a desfășurat marele răsboiu. Luptele ce s'au dat între Daci și Romani în Sudul Dunării au putut fi doară niște episode. Astfel Pliniu cel Tânăr, guvernatorul de atunci al Bithyniei, menționează într'o epistolă către Traian despre o năvălire

---

[1]) 30 km. spre Sud de Medjidie, 20 spre Est de Rassova.

a Dacilor în Moesia Inferioară (Dobrogea), pe timpul lui Decebal.

De sigur că Dacii, fiind atacați mai ales despre Apus, au voit prin expedițiunea din Sudul Dunării să provoace o diviziune a forțelor inamicului; puteau astfel mai ușor să apere propria lor țară. In această expedițiune întreprinsă de un prințișor dac Susagus, mai probabil pe timpul lui Domițian, decât al lui Traian, barbarii par a fi avut la început oarecari succese. Cel puțin Pliniu, în fragmentul scrisorii amintite, vorbește despre un prizonier roman, pe care Decebal l-a trimis mai în urmă să încheie alianța cu Pacorus, regele Parților. De sigur că acesta nu fusese unicul prins de răsboiu, dar despre el vorbește guvernatorul roman, fiindcă îl întrebase Impăratul de dânsul.

Expedițiunea lui Susagus nu era prima și singura de acest fel; acum, ca și în timpurile de mai înainte, Dacii se simțeau atrași către frații lor din dreapta Dunării, pe cari Romanii îi colonizase cu sutele de mii în cursul primului secol. Poate că Dacii năvălitori sperau a face cauză comună cu triburile geto-dace din Peninsula balcanică. Și apoi, nimic nu era mai ușor barbarilor decât să treacă Dunărea, mai ales pe la gurile râului. Delta fluviului a fost totdeauna poarta de năvălire a popoarelor nordice, și va rămâne și în viitor astfel. Nicăirea Dunărea nu era mai depărtată de centrurile militare ale Sudului ca aci; aci putea fi ea mai puțin observată și supravegheată, din cauza multelor sale ramificațiuni; aci

4. Monumentul dela Adamclisi, în starea de azi.
— Vedere din spre Nord —

curge ea mai lin și malurile îi sunt mai puțin ridicate decât in celalt curs al ei. De aceia Romanii înălțară în regiunea Dobrogeană, și anume pe linia cea mai scurtă ce tăia în curmeziș istmul, între Rassova și Constanța, trei valuri de apărare: două de pământ, unul mai mic ce pare a fi anterior lui Traian, altul mai mare din timpul poate al acestui Impărat, și un al treilea val de piatră, zidit poate de Constantin cel Mare.

Răsboaele petrecute la gurile Dunării n'au fost deci fără însemnătate pentru liniștea Imperiului roman, precum s'ar părea după puținele date ce avem despre ele.

Acum, dacă Trofeul dela Adamclisi se raportă la o expedițiune a lui Traian în dreapta Dunării provocată de năvălirea lui Susagus sau în genere la o luptă decisivă întâmplată pe locul unde se află monumentul, răspunsul nu poate fi decât negativ: răsboiul dacic al lui Traian are loc în Nordul Dunării, mai cu seamă în Banat și în Transilvania; aci s'au desfășurat fazele sale principale; și cum este mai mult decât sigur că monumentul dobrogean reprezintă un *Tropaeum* al lui Traian, apoi acest tropaeum nu poate fi raportat decât la răsboiul dacic considerat în totalitatea sa, iar nu la episode izolate ce s'ar fi putut petrece în Sudul Dunării, în cursul acelui răsboiu.

Prin urmare, existența monumentului la Adamclisi cată în alt chip să ne-o explicăm: noi știm că trofeele de dimensiuni mari ilustrează nu lupte izo-

late, ci expedițiuni întregi și că, în acest caz, ele se construesc într'un loc de o însemnătate deosebită, spre a produce cât mai mult efectul dorit.

Adamclisi corespundea pe deplin acestei condițiuni. Pe aci trecea unica cale principală dela Sud. Aci ea era întretăiată de o altă cale, care ducea dela Apus la Răsărit. Aci se ramifica dânsa în mai multe alte drumuri spre cetățile din Nord. Insemnătatea militară a locului a trebuit să facă pe Romani a așeza aci un *castrum stativum;* de timpuriu în giurul castrului s'a stabilit o populațiune civilă; s'a constituit o comunitate, ai căreia locuitori, când Traian înalță trofeul său în apropierea castrului, se numesc *Tropeenii Traianeni* (Traianenses Tropaeenses) și ridică o statuă Impăratului și edificii mărețe.

In toată Dobrogea nu exista un punct central de o mai mare importanță. Era drumul natural pentru a pătrunde în Imperiul roman, și barbarii din Nord erau siliți ca să-l atace. Firește că Romanii trebuiau aci să le opună rezistență; multe lupte se vor fi dat între vârtoșii legionari și neastâmpărații Daci; câte aquile nu se vor fi pierdut, cât sânge roman nu se va fi vărsat, câte pustieri și pierderi provincialii nu avură să încerce, așa că în ziua când răsbunătorul cinstei și vredniciei romane, Traian, a răpus pe vrăjmaș, firesc lucru era ca el să ridice un monument triumfal tocmai în provincia care suferise mai mult dela Daci. De aceia și monumentul dela Adamclisi este închinat de fericitul Impărat: *răsbunătorului Marte (Marti Ultori);* de aceia și bas-reliefurile cari

alcătuiau podoaba lui externă reprezintă numai scene de răsbunare din partea Romanilor, numai Daci înjunghiați, cu capetele tăiate, striviți de picioarele cailor, principi Daci legați cot la cot și înfricoșătoare capete de Meduză cu șerpi încolăciți.

Astfel monumentul are menirea să commemoreze nimicirea poporului Dac și începutul unei ere nouă de prosperitate pentru întreaga Peninsulă Balcanică.

El ne reprezintă cucerirea Daciei în generalitatea ei; nu este aci vorba de o succesiune istorică, de înfățișarea, scenă cu scenă, a diferitelor peripeții ale răsboiului, cum vedem pe Columna Traiană; ci basreliefurile, în număr de 54, ale marelui monument, ne dau imaginea idealizată a unui răsboiu în toate părțile sale constitutive. Prin tipurile însă și amănuntele sale, această reprezentațiune generală se individualiză, devine reprezentațiunea specială a răsboaelor dace ale lui Traian; totuși ea nu rămâne mai puțin o imagine reprezentând supunerea întregului popor.

După *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, vol. VII, pag. 268—270.

— Cum este şi cum se presupune a fi fost —

de G. NIEMANN

Vederea monumentului dela Adamclisi întrecu toate așteptările. Massa puternică a ruinei, văzută de departe în mijlocul unei câmpii goale, îți face o impresie adâncă, iar numărul cel mare de pietre împrăștiate primprejur, ne dete speranța că în ele vom găsi bazele necesare pentru o sigură restaurațiune grafică a monumentului. Și într'adevăr, în cursul unei munci de patru săptămâni acest scop a și fost atins. Năruirile ce înconjurau ruina, fiind săpate mai înainte numai pe alocurea, fură acum date cu totul în lături, întregul corp al edificiului fu curățit, toate bucățile lucrate, ce zăceau încă ascunse în pământ, ieșiră la lumină, multe din fragmentele duse prin alte părți fură cercetate și măsurate. Astfel isbutirăm a ne lămuri asupra construcțiunei în toate punctele principale. Resultatul dobândit ni-l arată fig. 5, care represintă monumentul restaurat, în forma lui de odinioară.

Ruina în starea ei actuală, așa precum ne-o dă fig. 4, reprodusă din partea nordică, alcătuește un corp de zid, aproape cilindric, rotunzit de-asupra în chip de cupolă și clădit masiv din mici sfărâmături de pietre, legate între ele cu mocirlă de var foarte țeapănă. Despre tăria acestei masse de beton ne încredințăm prin două încercări, făcute în tim-

puri mai noi, dar îndată părăsite, de a patrunde prin sfredelire în sâmburele zidirei: o gaură orizontală ce se află în mijlocul jumătăței nordice a clădirei și un fel de puț scobit de sus până la oarecare adâncime. Acest din urmă puț, se poate vedea când te sui pe ruină, spre partea de Nord-Est, singurul loc pe unde s'a putut face în massa betonului o potecă ce-o urci cu mare anevoință. Pe vârf de tot se văd câteva pietre lucrate, ridicându-se în centrul zidirei. Iarbă și tufăriș rar acopereau vârful, o vegetațiune mai abundentă crescuse peste grămezile de moloz și de pietre sfărâmate cari ascundeau piciorul monumentului.

Ruina se înalță pe o basă circulară, construită cu bucăți tăiate din piatră calcarie. Această basă se găsește acum desgropată și formează o platformă păstrată aproape în întregime; la dânsa ajungi urcând șeapte trepte periferice, ce merg jur-împrejur. Deasupra platformei se înalță corpul de beton, care odinioară fusese îmbrăcat din toate părțile cu o mantie de pietre calcare tăiate. Din această îmbrăcăminte s'au găsit încă la locul lor numai soclul așezat pe platformă și de-asupra lui ici-colea câteva pietre din rândul inferior al îmbrăcămintei cilindrului; cât despre toate celelalte pietre lucrate din care se compunea veștmântul exterior al construcțiunei, ele erau căzute jos și se găseau unele la picioarele monumentului, altele au trebuit căutate și adunate de prin satele și cimitirile din împrejurime.

Reconstruirea dată în fig. 5 ne reprezintă un

5. Monumentul dela Adamclisi, restaurat.

edificiu circular, bogat împodobit cu creneluri și sculpturi, având acoperișul său conic încoronat de o construcțiune de piatră foarte înaltă. In diametru edificiul are 30,2 m., platforma 34,34 m., treapta cea mai de jos a scărei aproape 38,62 m. Inălțimea scărei, cât era vizibilă, este de 2,4 m., a cilindrului dela platformă până la muchia de sus a cornișei 7,53 m., a acoperișului până la baza trofeului cam 11,5 m., iar trofeul însuși trece cu mult peste 10,0 m.: înălțimea totală a clădirei, inclusiv trofeul, se poate deci evalua la 32,0 m.

In partea inferioară a cilindrului, de-asupra soclului, îmbrăcămintea se compunea din șease rânduri de pietre tăiate pătrat. Al șeaptelea rând îl forma o friză cu un frumos ornament de vrejuri încovoiate, sculptat între două chenare de astragale. Pe această friză erau așezate într'o alternare regulată pilaștrii și blocuri în relief cu reprezentațiuni figurale. Această dispozițiune, prin proporțiile sale largi, ne amintește triglifii și metoapele. Urma apoi în sus o architravă și de-asupră-i cornișea, alcătuită dintr'o simă profilată în formă de S cu un torus ce-o încinge pe dedesubt. Capătul de-asupra acestei cronișí îl alcătuia un parapet cu cerneluri împodobite cu figuri izolate. Lei, servind drept urloaie de apă, stăteau singuratici pe cornișe, în fața acestui parapet.

Suprafața conică a acoperișului era învălită cu plăci de piatră, așezáte unele peste altele ca niște solzi; iar de-asupra coperișului venea o basă rotundă, pe care se înălța o construcțiune sexagonală, întă-

rită la colțuri cu pilaștrii. Pe această construcțiune se afla săpată în litere monumentale inscripțiunea clădirei, din care un mare fragment s'a găsit d'asupra ruinei. Construcțiunea se termină cu o friză sexagonală, ornată cu sculpturi de arme și ținea d'asupră-i un trofeu colosal, al căruia trunchiu se înălța în mijlocul a două grupe de figuri omenești de mărime supranaturală.

Coiful trofeului și lăncile sale lipsesc; amândouă însă sunt complectate în desemn. Pentru susținerea greutății enorme a construcțiunei sexagonale de pe acoperiș, era făcut un fundament special foarte solid, construindu-se din temelie miezul monumentului cu piatră tăiată. Acest miez fundamental are chiar acum, măsurat dela platformă, o înalțime de vreo 11,0 m. și se ridică peste massa de beton în sus; are ceva mai mult de 9,0 m. în lungime și lățime; numai rândurile de tot superioare sunt circulare. Deci, întregul plan al clădirei era astfel întocmit ca să serve de postament monumental al trofeului, ca să mărească efectul acestuia prin strălucirea decorului său și ca să-i garanteze, la o înălțime inaccesibilă, posițiunea cea mai sigură.

După *Monumentul dela Adamclisi,* Viena 1895, pag. 33—5.

Castrul dela Celeiu

de GR. TOCILESCU

In Sud de șoseaua națională care vine dela Corabia se află ruinele unei cetăți romane acoperită astăzi de casele și grădinile satului Celeiu din județul Romanați. Forma orașului antic este pătrată și ocupă ca întindere de teren 25 hectare. A fost înconjurat cu ziduri, având un șanț adânc înainte. La mijloc el este a doua oară fortificat printr'un zid care merge paralel cu poarta de Nord; aci se poate constata că zidurile cetății erau colosale și că din 100 în 100 de metri aveau turnuri rotunde de apărare.

Prin mijlocul vechiului oraș, dela Nord spre Sud, trece șoseaua romană numită Calea lui Traian, care vine dinspre Romula. Ea se finește lângă ruinele podului antic ce lega ambele maluri ale Dunărei.

In partea de Sud-Est se află cetățuia orașului.

Cetățuia romană este situată pe marginea terenului de inundațiune al Dunării. Ea se întinde pe un tăpșan înalt cu 10 metri mai mult decât terenul înconjurător în partea de Nord, iar cu colțul despre Ost este eșit în spre Dunăre, în cât lasă o vedere

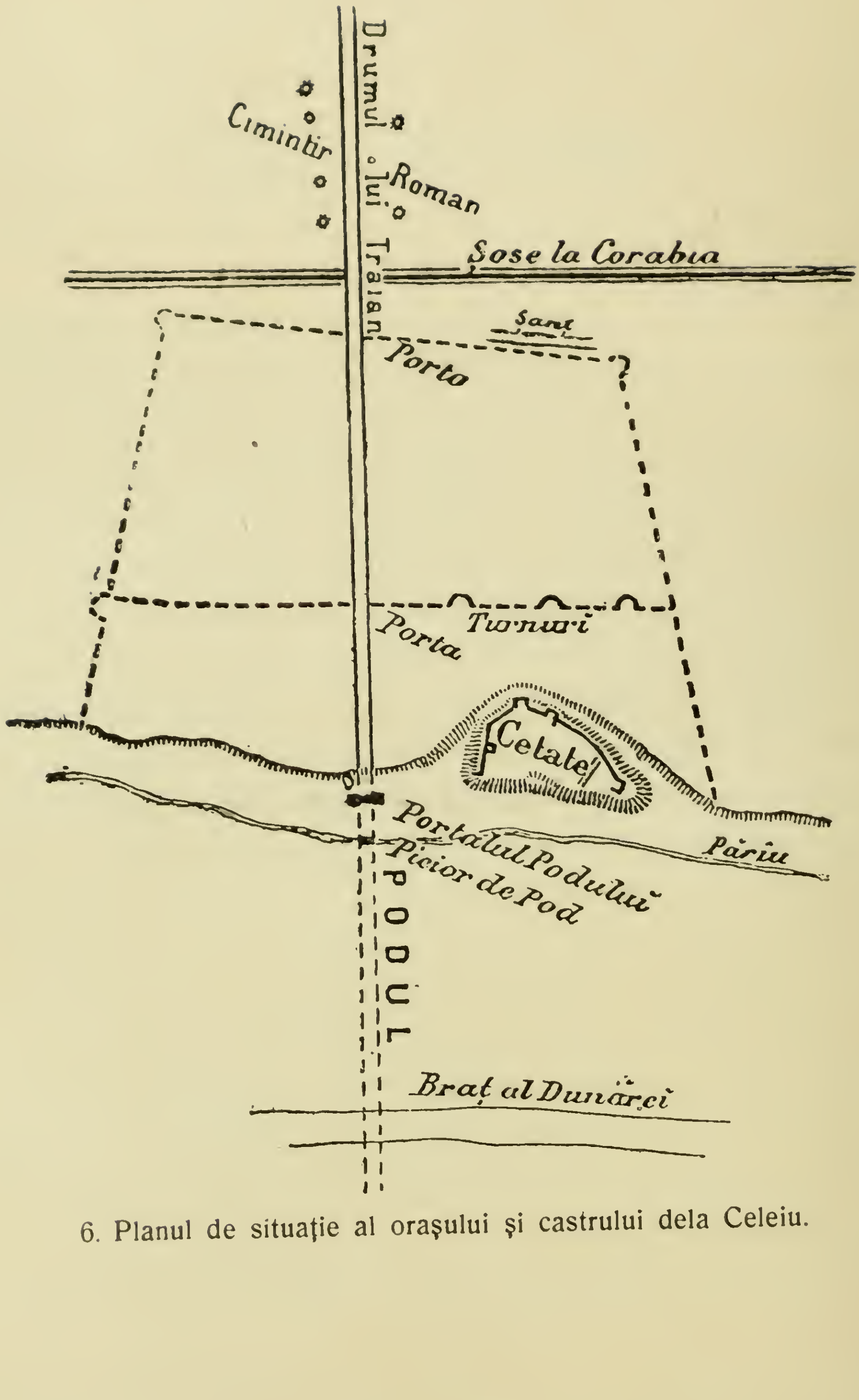
foarte adâncă spre Ost și Vest, în susul, ca și în josul Dunării. De pe această înălțime poți vedea până dincolo de Corabia tot malul stâng al fluviului, mal care fiind de apă scobit are o față galbenă. In orizont ne apar insulele dela Islaz; malul drept al fluviului puțin ridicat se prelungește în Bulgaria într'un șes lat de 4 km., de unde apoi încep dealurile cari pe alocurea sunt împădurite.

La prima vedere cetățuia are o formă curioasă, înfățișându-se în chipul unui semicerc cu frontul principal spre Nord și Vest, iar spre Dunăre lăsând o deschizătură ovală. Forma terenului ne arată că laturea despre Sud a fortăreței a fost ruptă de apă, deși astăzi Dunărea nu mai curge pe-acolo.

In partea de Nord și Vest cetățuia este înconjurată de un șanț adânc și lat, ce nu se obicinuește la cetățile romane; aceste șanțuri seamănă mai mult a fi niște văi naturale, decât să fi fost făcute artificial. Atari șanțuri înconjurătoare n'am găsit până acum decât numai la cetățile preistorice numite de locuitori: *Jidovii*. Prin urmare este sigur că cetățuia romană a fost întemeiată pe rămășițele unui străvechiu așezământ din așa numita epocă preistorică.

Linia zidurilor înconjurătoare ale cetățuii se cunoștea bine înainte chiar de a începe săpăturile noastre în vara anului 1898. In unele locuri, mai ales la colțul de Ost, zidurile eșiau cu 1—2 m. în sus la suprafață.

In această cetățue s'a făcut săpături de regretatul

6. Planul de situație al orașului și castrului dela Celeiu.

Cesar Boilliac în a. 1869, descoperindu-se între altele o parte a laturei de Nord și niște camere, cari din causa stricăciunilor astăzi nu se mai cunosc.

Săpăturile noastre au dat forma fortăreței; s'a desscoperit frontul de Nord și de Vest pe o întindere totală de 300 metri, s'a constatat că cetățuia a fost împrejmuită cu un zid gros, având pe lângă dânsul spre în afară turnuri de apărare. Curios însă că nicăiri n'am aflat poartă, ci numai o singură intrare îngustă în al doilea turn de pe frontul dela Nord.

Latura de Nord a cetățuii nu merge în linie dreaptă, ci face cam pe la mijlocul zidului o curbă spre Sud-Ost, semănând a fi acomodată formei terenului, adică a fi fost construită pe urmele unei cetăți mai vechi. Are o lungime de 160 m.; zidul înconjurător s'a păstrat pe toată a sa întindere; grosimea lui este de 1 m. 55; la temelie are un soclu ce ese cu 30 cm. mai în afară. Miezul zidului e construit din piatră brută și pe alocurea din straturi de cărămizi legate bine cu ciment, iar fața e lucrată în exterior cu piatră cioplită. La turnuri pietrile au dimensiuni mai mari; unele din ele sunt bucăți de architectură luate din clădiri mai vechi și întrebuințate aci. Ba s'a găsit în zid și pe lângă dânsul mici fragmente de piatră cu inscripțiuni, ceeace iarăși ne învederează că avem înainte-ne o cetate reconstruită.

In colțul Nord-Vestic se găsește construit spre în afară un turn de formă pătrată; el s'a păstrat numai în temelie și este așezat pe panta șanțului înconju-

rător, dovadă că acesta e anterior construcțiunei zidurilor fortăreței. Latura de Vest a turnului măsoară 4 m., 70, cea despre Nord 10 m., 40, iar cea despre Ost 6 m. lungime. La distanță de 27 m., 80 s'a dat peste un nou turn pătrat, construit tot în afară, lângă zidul înconjurător, și măsurând laturile de Ost și Vest 4 m., 30 și cea de front 7 m., 15 lungime. Zidul turnului are tot aceiași grosime ca a zidului cetățuii (1 m., 55). In turn se află două intrări, una, care dă în lăuntru cetățuii, are o lățime de 1 m., 05; cea din afară, de 1 m., 15 lată, este singura până azi constatată pentru comunicațiunea cu exteriorul.

Zidul înconjurător de Vest are o lungime totală de 140 m., 50; grosimea lui este de 1 m., 55 și arată la temelie spre în afară un soclu lat de 20—30 cm. Zidul este așezat după forma terenului, făcând la mijloc o curbă ușoară spre interior și este în genere bine păstrat. La 52 m., 50 dela turnul din colțul Nord-Vestic dăm peste 2 ziduri alăturate construite spre interiorul cetățuii. Cel mai despre Nord are grosimea de 1 m., 20, iar cel despre Sud 1 m., 90; acest din urmă, cotind, se prelungește în direcțiunea zidului înconjurător pe 9 m., 40 și este rupt și dărîmat la capăt până la temelie. Spre în afară găsim lângă zidul înconjurător un zid de 1 m., 40 lat, care în continuațiunea lui spre vale este foarte stricat. Cred că aceste ziduri sunt rămășițele dela un turn pătrat intermediar identic cu al doilea dela Nord și că laturile sale despre Sud și Vest au fost di-

struse până în temelie. In partea despre Sud chiar și zidul cetățuii este scos pe o lungime de 16 m.

In interiorul cetățuii s'a constatat prin sondage existența mai multor construcțiuni de zid și piatră. Săparea lor este foarte grea, căci ele stau dedesuptul unui strat de-aproape 2 m. de pământ prepus: cenușă, arsură și resturi de putregai, ceeace dovedește că cetățuia a fost locuită multă vreme încă după a ei dărâmare.

După *Monumente epigrafice*, București 1902, pag. 252—59.

Podul lui Constantin cel Mare

de R. NETZHAMMER

Deja din antichitate exista o șosea militară și de comerț, care, plecând din munții Carpaților, mergea dealungul Oltului în spre câmpie, trecând prin Romula la vechiul oraș Malve, astăzi satul Celei, lângă Corabia, și se termina la Dunăre. In față, pe malul de Sud al Dunării, era orașul OEscus, de

7. Monetă cu podul lui Constantin cel Mare.

unde pleca o altă șosea spre Sud. Aceste șosele antice se pot recunoaște până în ziua de astăzi, atât pe malul drept cât și pe cel stâng al Dunării; dealungul lor găsim mai multe movile (tumuli). Deci, dacă era necesar a se clădi încă un pod mai la vale de podul lui Traian, locul lui natural era între Malve și OEscus. Aci și-a executat de fapt

Constantin marele său plan, după cum se garantează de vechii scriitori, ca de ex. Aurelius Victor din sec. IV-lea. E sigur că Constantin s'a aflat în Iulie 328 la OEscus. Din podul lui Constantin peste Dunăre ni s'a păstrat câteva ruine. Astfel se mai observă încă în satul Celei ruinele zidurilor dela capul podului. In apropiere, spre partea de Răsărit, se ridica un castel pentru paza și apărarea podului, ale cărui fundamente dinspre Nord pot să fie încă văzute. Fortificația este cu atât mai remarcabilă, cu cât însuș orașul Malve, prin mijlocul căruia trecea vechea cale a lui Traian și în al cărui teritoriu se găsea capul podului, era împrejmuit de valuri, ziduri și turnuri colosale. In anul 1898 localitatea a fost cercetată cu amănunțime și desenată de inginerul Polonic, și mai târziu tratată în mod științific și arheologic de Tocilescu. La aceste cercetări puteau să fie întrebuințate cu folos desemnurile și descrierile pe cari înainte cu 200 de ani le dă Marsigli despre ruinele podului lui Constantin, în marea sa lucrare asupra Dunării. Marsigli însuș a fost la fața locului în anul 1691.

In lucrarea sa „Danubius“[1]), el dă reproducerea unei monete constantiniane și spune că podul de peste Dunăre este reprezentat într'însa. Probabil el a luat această reproducere din importanta lucrare numismatică a benedictinului Banduri, în care se reproduce în două locuri interesanta monetă[2]).

[1]) Titlul întreg, mai sus, pag. 4.

[2]) Numismata imperatorum romanorum, Paris 1718, II, 217 şi 304.

Aversul (Fig. 7) arată bustul Impăratului încoronat cu coroană de lauri, cu un corn de abundență pe umeri și poartă inscripția POP. ROMANUS. Reversul reprezintă un pod apărat de două turnuri, iar printre pilaștri curge apă în abundență. Intre turnuri stă inscripția CONS. și imediat dedesupt o literă, care nu este aceeaș pe toate exemplarele. Evident, din cauza inscripției POPVLVS ROMANVS, unii au crezut că această reproducere trebue să ne amintească un pod din Roma. Este însă sigur că această mică monetă de bronz — ea este numai de 13 mm. în diametru — a fost bătută la Constantinopol; aceasta ne-o indică cuvântul CONS și litera de dedesupt zice în care atelier din Constantinopol a fost bătută moneta. Sub Populus Romanus trebue să înțelegem pe poporul roman trecut la Constantinopol. — Astfel nimic nu vorbește împotriva accepțiunei că monetele despre cari am vorbit și cari au fost bătute la Constantinopol trebue să reprezinte podul zidit la anul 328 de Constantin peste Dunăre.

Putem să ne bucurăm deja și de această reproducere simplă a podului lui Constantin peste Dunăre; dar ni s'a păstrat o alta, mult mai prețioasă, pe un medalion împărătesc (Fig. 8). Aversul acesteia îl împodobește bustul Impăratului Constantin, iar pe revers este reprezentat podul. Din podul, care este construit din zidărie tare, sunt reprezentate trei arcuri. Nici o îndoială nu poate fi că aci avem aface cu un pod peste Dunăre, căci sub reproducerea podului stă în exergon inscripția DANVBIVS și lângă

pod, la stânga, este reprezentat zeul Dunărea, ieșind din valuri. Peste pod trece în haine militare şi înarmat cu lance și scut însuș Impăratul. Drumul este indicat eroului de zeița Victoria, care merge înainte, la stânga lui. Pe umărul stâng poartă un tropaion. Inaintea acestui grup stă, în partea dreaptă a podului, un prizonier în genunchi. Prea interesantul medalion, care aruncă o lumină vie asupra podului lui Constantin și asupra luptelor sale dincoace de

8. Medalion cu podul lui Constantin cel Mare.

Dunăre, se găsește în cabinetul numismatic din Viena [1]).

Constantin și-a văzut încoronate cu cel mai frumos succes ostenelile sale cu trecerea Dunărei și fortificațiile la malurile ei. I-a succes anume a recuceri vechia Dacie a lui Traian, pierdută pentru Imperiu prin năvălirile popoarelor barbare. Pe pământul României întâmpinăm deci pe ambii Impărați mari Traian și Constantin. Trebue să admitem, nu fără temeiu, că sămânța creștinismului a fost aruncată

---

[1]) Maurice, Numismatique Constantinienne, I, CXLVI şi 105; II, 516.

pe pământul românesc de soldații creștini ai lui Traian. De sigur, Constantin cel Mare a purtat renumitul său labarum, steag apărător al creștinătăței, pe partea de Nord a Dunărei, înfăptuind, cu semnul de învingere al lui Isus Christos, atât pentru sine cât și pentru un popor întreg, marele cuvânt: In hoc signo vinces — prin acest semn vei învinge.

După *Revista Catolică,* II (1913), 21—25.

Castrul dela Barboși

de V. PÂRVAN

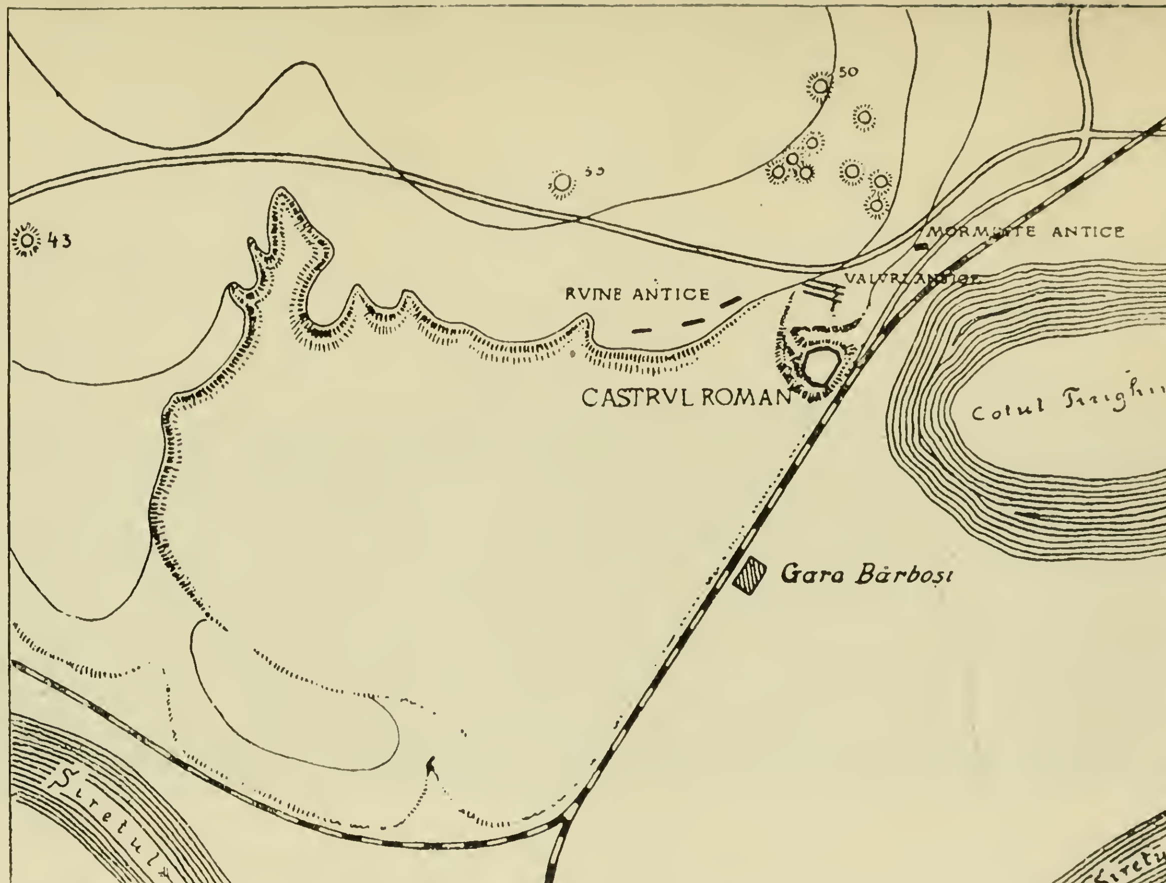
Pe o înălțime aproape izolată de toate părțile deasupra vărsării Siretului în Dunăre, dominând cu vreo 40 m. pânza apelor celor două râuri și având vedere clară până aproape de Brăila, spre Miazăzi, și până la înălțimile dobrogene din față, iar mai aproape stăpânind deplin răspântia căilor de uscat și de apă ce se împart aici în trei direcții, pe Dunăre și pe Siret, se ridică în vremea romană un castel puternic, care servià drept tovarăș altui castel din dreapta Dunării, existent până astăzi la Bisericuța în Dobrogea și alcătuind împreună cu cel dela Barboși „capetele de pod" ale vadului dunărean dela Galați, pentru legătura între Moesia inferioară și Dacia estică. Castelul e un poligon de abia 4—5000 m. p., deci de mai puțin de o jumătate de hectar (v. planul), dar a fost întărit cu ziduri puternice, din cari au mai rămas urme vizibile pe laturea de SV, lungă în plan de 19 m. 25. Zidul castelului a urmat probabil forma terenului. Astăzi el nu se mai poate vedeà. Planul ridicat de mine privește numai traseul foarte aproximativ al temeliilor probabile.

Spre Vest-Nord-Vest o limbă îngustă de pământ leagă castelul cu massivul înalt din spatele lui. Depresiunea ce se observă în N castrului pare însă a fi fost artificială. Ceva mai departe spre N, pe terenul înalt de dincolo de șanțul castelului, o serie de trei valuri și șanțuri completează apărarea cetății (planul de situație, fig. 9).

Zidul castrului a fost de beton mare, placat cu blocuri bine ecuarisate și a avut la temelie un pat foarte lat de beton mărunt. Mortarul se distinge prin întrebuințarea din belșug a cărămizii pisate, ceeace-i dă un aspect roșcat. La clădirile din castel și de sigur chiar la zidul de înconjur a fost însă întrebuințată și multă cărămidă.

Stampilele imprimate pe cărămizi citează aici ca edificatoare a castelului patru corpuri de trupă, asupra cărora ne vom opri mai jos la istoricul lui.

Spre N și NE de castel se vede un grup de *tumuli*, a căror însemnare funerară e confirmată prin continuarea lor în vale cu morminte de alt gen (vezi planul de situație), dintre cari, cu prilejul clădirii depozitului de munițiuni dela Barboși, s'a săpat și apoi transportat la Muzeu un imens sarcofag de piatră, înalt până la culmea capacului de 2.10 m., lung la corp de 2.45 m., iar la capac de 2.61 m., și lat la corp de 1.31 m., iar la capac de 1.42 m. și purtând pe el o inscripție grecească pictată cu minium (reprodusă exact la fel atât pe capacul cât și pe cutia sarcofagului), cu sigla atelierului și datarea prin numele *asiarchului, Alfius Modestus*, subt care acest sar-

9. Planul de situaţie al castrului dela Barboşi.

cofag a fost fabricat în Asia mică și expediat de acolo la gura Siretului.

La Apus de castel se întind urmele orașului civil, însemnate de mine în planul de situație cu trei linii groase. Constatăm chiar pe marginea massivului înalt spre baltă resturi de ziduri și un val lung, care probabil încunjura de jur împrejur întreg orașul.

Inscripțiile ce ne sunt cunoscute până acum ne dau următoarele lămuriri asupra istoriei castelului. Mai întâiu stampilele de pe cărămizi, dintre cari una cu totul nouă, descoperită cu prilejul cercetărilor mele la fața locului, ne arată că lagărul a fost zidit de *cohors II Mattiacorum,* ajutată poate și de un detașament din *legio V Macedonica* dela Troesmis, dar mai ales, și nu numai ajutată, la început, ci și întovărășită și mai departe ca trupă de ocupație și pază, de o secțiune a flotei imperiale de pe Dunăre, *classis Flavia Moesica.*

Atât castrul cât și teritoriul lui țineau de Moesia Inferior: *cohors II Mattiacorum* e pomenită în a. 99 și 138 printre trupele din Moesia Inferior; *legio V Macedonica* rezida în aceeaș provincie; *ii qui militant in classe Flavia Moesica* sunt altfel numiți, în ce privește cursul inferior al Dunării, *classici in Moesia inferiore;* în sfârșit *legio I Italica,* a cărei prezență la Gherghina e atestată prin mai multe documente, garnizonează în vechea capitală a Moesiei Inferioare, Novae. Inscripția cunoscută chiar lui Miron Costin, pomenind pe Traian și pe guvernatorul Moesiei Inferioare din a 112, P. Calpurnius

10. Vedere a castrului dela Barboşi.

Macer Caulius Rufus la Gherghina și raportându-se (ea e pe marmoră) la inaugurarea unui însemnat edificiu aici, ne arată aceeaș dependență a teritoriului dela gura Siretului de provincia Moesia Inferior.

Cum s'a chemat castrul dela Barboși de către cei vechi, nu știm. *Dinogetia* a fost în orice caz în dreapta Dunării, foarte probabil la Bisericuța: ea formă tocmai capul de pod al lagărului nostru.

Ceeace mai știm însă, e că teritoriul direct înrâurit de castelul nostru era foarte întins. La egală distanță între așezarea antică dela Șendreni și cetatea dela Ghertina, Seulescul constată la 1836, în chiar satul de lângă castrul Barboși, la malul Siretului, urme de puternice construcții antice, stâlpi enormi asemănători unor picioare de pod, pe cari el îi explică cu două posibilități, ca pod și ca poartă (arc de triumf). Ne mai existând azi, nu ne putem hotărî în cunoștință de cauză pentru o ipoteză ori alta, dar faptul, în el însuș prețios, rămâne câștigat pentru alte încheieri istoric-culturale de ordin general.

Dacă acum începutul lagărului dela Barboși e de pus sub Traian, pustiirea lui definitivă nu poate să fi avut loc înainte de sec. al VI-lea. Intocmai ca *Lederata* în Banat, *Drobeta* și *Sucidava* în Oltenia, *Daphne* în Muntenia, cetatea Gherghina era absolut necesară și după 270 pentru paza Imperiului și, ca și celelalte puncte de sprijin, pomenite în stânga Dunării, trebuia păstrată. Valul roman, bine cunoscut, încă de cronicarii noștri, care închidea în formă

de arc de cerc teritoriul dintre gura Siretului și a Prutului (resp. lacul Brateș), dela Șerbești, pe Siret, la Tulucești, pe Brateș, e precum se vede de pe hartă special făcut pentru a acoperi spre Nord, închizând cu totul, împreună cu Prutul, Siretul și Dunărea, cetatea dela Barboși. De altă parte forma impunătoare în care acest val a ajuns chiar până la noi, arată că el va fi fost continuu îngrijit și folosit până în timpuri mai târzii.

După *Analele Academiei Române*, mem. ist., s. II, t. XXXVI, pag. 111—117.

Cetatea Tropaeum

(Adamclisi)

de V. PARVAN

Pe strada militară, care ducea dela Marcianopolis prin Abrittus la Dunăre, dar nu direct spre Nord, la Axiopolis, ci tăind de-alungul și întreagă Scythia minor, prin mijlocul ei, pentru a se uni cu *limes*-ul danubian de-abia la Noviodunum ori Aegyssus, Traian ridică în anul 109, după biruința asupra Dacilor, la răspântia drumului său spre Nord cu cel dela Callatis la Durostorum, care mergea drept dela Răsărit la Apus, un monument triumfal, pe care-l închină lui Marte Răzbunătorul. Stațiunea dela răspântie fu atunci prefăcută de dânsul într'o așezare civilă, și noul centru de civilizație romană în inima ținutului dac din dreapta Dunării, fu numit, după monumentul triumfal, *Tropaeum Traiani*.

Așa cred că s'a născut cetatea Tropaeum: în legătură strânsă cu întregul sistem de civilizare a țării gete dintre Haemus și Dunăre, iar nu ca o anexă a monumentului din apropiere, ridicat de abia după răsboiu. Orașul e, fără îndoială, mai vechiu ca Trofeul: e un centru dac, pe unde a fost îndreptat, înainte de răsboiu, ca pregătire în vederea atacului,

drumul lui Traian spre Nord și, întocmai ca Ulpia Traiana (Sarmizegetusa) și Ulpia-Hadrianopolis (Oresta), fu supra-numit *Tropaeum Traiani*.

In orice caz, încă din a. 116 vedem pe *Traianenses Tropaeenses* făcând o dedicație lui Traian — desigur o statue — în calitatea lor de comună civilă — *vicus* — alcătuită din coloniști (veterani) și indigeni.

Săpăturile făcute până acum în cetatea Tropaeum nu au liberat decât o foarte mică parte din oraș, așa încât descoperirile archeologice de până acum sunt în mare măsură numai întâmplătoare. O descriere completă, istorică, antiquarică și architectonică, a cetății e deocamdată imposibilă. — Totuș, chiar lucrurile până acum cunoscute, sunt așa de însemnate, încât o sistematizare a lor poate nu numai înfățișa un tablou foarte interesant al civilizației romane din Scythia minor, dar poate contribui la câștigarea de puncte noi de vedere cu privire la interpretarea resturilor antice ale cetății, și deci poate da o direcție cât mai folositoare dezgropărilor archeologice întreprinse acolo.

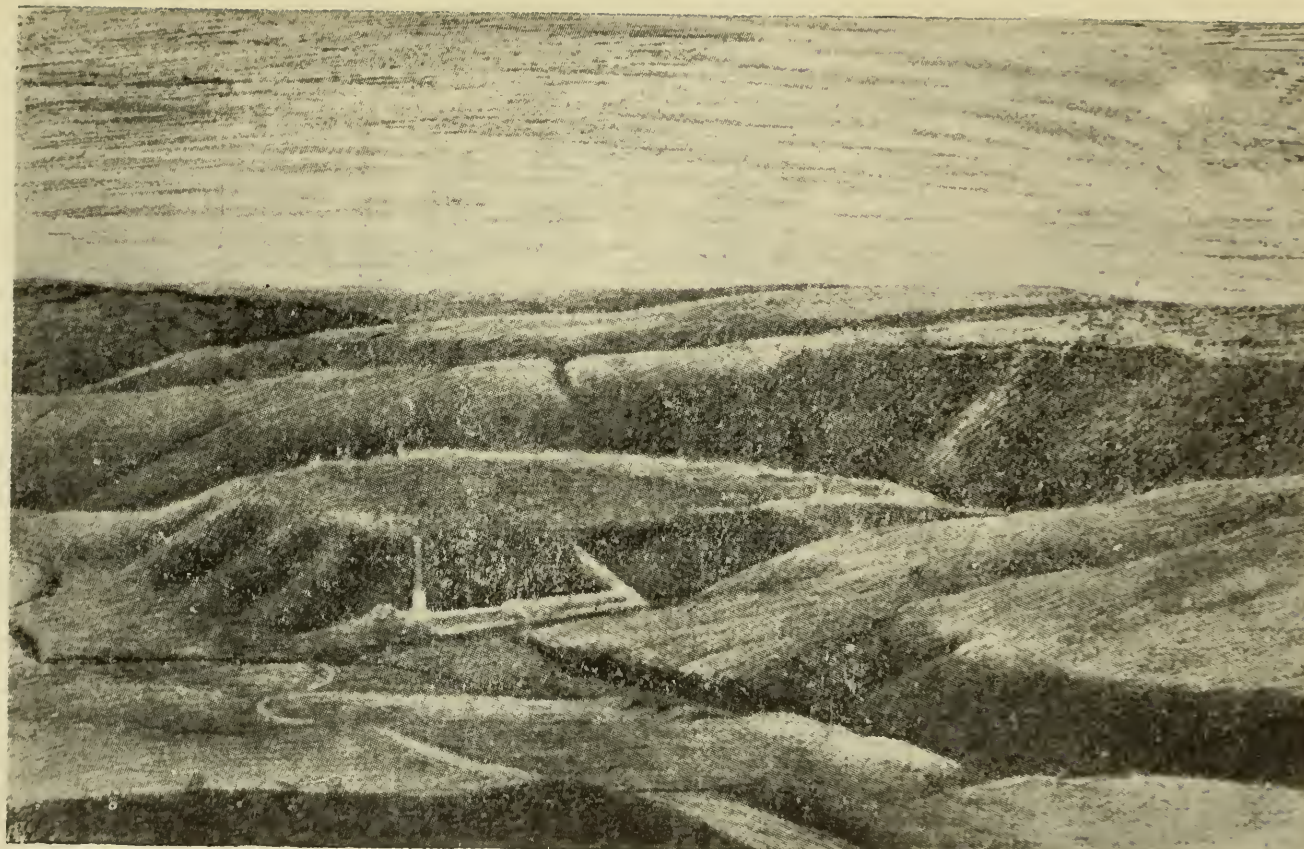
Dela început trebue însă lămurit un lucru: din orașul Tropaeum, așa cum a fost înainte de Constantin cel Mare, n'a mai rămas — în ruinele ce se văd până acum — piatră pe piatră. Toate rămășițele din secolul al II-lea și al III-lea au fost găsite ca material de construcție prin zidurile cetății și ale caselor, și pe stradele orașului, ca lespezi de pavaj peste canale și pe la porți, etc.

In anul 316 — „după ce neamurile barbare fuseseră pretutindeni biruite, — spre a întări paza graniței, fu zidită din temelii și cetatea Tropeenilor" de împărații Constantin și Licinius, prefecți ai pretoriului și împlinitori ai înaltei porunci fiind senatorul Petronius Annianus și cavalerul Iulius Iulianus. Așa sună inscripția comemorativă, care fusese fixată la intrarea de Răsărit, deasupra arcadei porții, împreună cu un *tropaeum* simbolic, înalt de c. 2.65 m. — imitând marele trofeu de deasupra monumentului lui Traian, închinat lui Mars Ultor, — și servind astfel ca „arme" ale orașului.

De fapt, cetatea n'a putut fi ridicată într'un singur an. Numai înconjurul ei de zid măsoară ca la 1200 m. Dar încă multele turnuri de poartă, de colțuri și de curtine; și apoi dimensiunile formidabile ale însuși complexului de fortificații: grosimea de 2.60—3.70 metri a zidurilor, construcția șanțului și valului extern, etc. Toate aceste opere au cerut cel puțin trei patru ani de lucru și un număr de câteva mii de brațe: civili și militari la un loc.

In adevăr zidul cetății este placat cu pietre bine ecuarisate atât pe frontul exterior cât și pe cel interior. Dacă betonul, care formează nucleul zidului, a putut fi mai ușor și mai repede pregătit și turnat, apoi placajul a cerut dimpotrivă o muncă titanică pentru acoperirea într'un timp relativ scurt a unei suprafețe așa de mari.

Să examinăm acum mai în amănunte elementele componente ale fortificațiilor cetății ridicate de Li-

11. Vedere a terenului cetății dela Adamclisi.

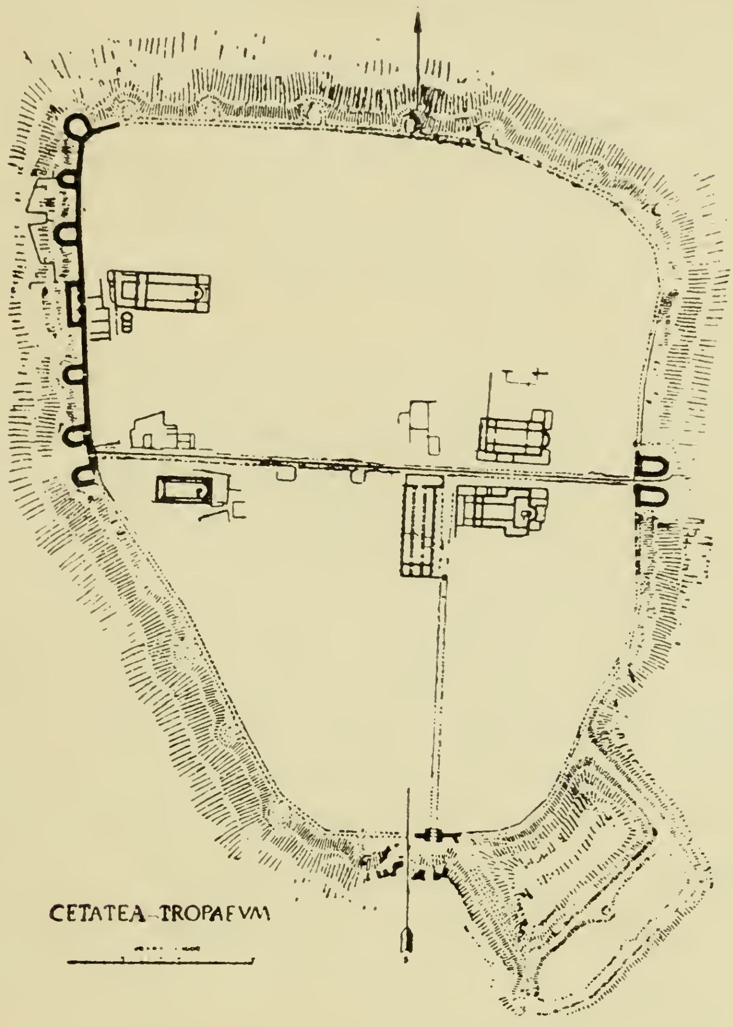
cinius în anii 313—316 *pe* ruinele castrului și *lângă* vicul (mai târziu devenit municipiul) constituit la Adamclisi de Traian.

Ridicătura de teren, de înfățișarea unei insule oblonge (fig. 11), care formează în fundul văii Urluia, la NV de satul Adamclisi, o cetate naturală de c. 10 ha întindere, bine apărată și de atacurile omenești — prin vale — și de asprimea vânturilor de iarnă — prin dealurile înconjurătoare — fu aproape în întregime fortificată de Licinius. Traseul zidului fu, ca de obiceiu la cetățile târzii romane, hotărît de configurația solului, așa încât forma cetății ieși cu totul neregulată, ca un poligon cu foarte multe laturi, de înscris, numai cu mare aproximație, într'un trapez (vezi planul, fig. 12).

Din zidul de înconjur al cetății s'a liberat până acum numai c. $^1/_5$, pe latura de V, începând dela poarta de V și sfârșind la colțul NV al cetății, — iar din celelalte laturi numai poarta de E și de S, și și acestea încă nu deplin. Pe laturea nordică nu s'a dat încă de nici o urmă de poartă; dar și zidul e prea rău stricat, pentru a se putea stabili ceva sigur numai prin sondagii, așa precum s'a încercat de răp. Tocilescu.

După configurația terenului cetatea nu avea, propriu zis, nevoe decât de două porți: cea de V, care-i servia pentru drumurile spre V, N și S, și cea de E, pentru drumurile spre E și NE. Cât privește poarta de S, panta către exterior era și este încă așa de abruptă spre vale, încât e probabil că, de fapt, nici n'au

putut urca pe aici drumeții cu vehicule, ci numai călăreții și pedeștrii. — Că poarta de V era cea mai însemnată a cetății, arată și construcția ei: pe când

12. Planul cetății dela Adamclisi.

porțile de S și E sunt strâmte — c. 4 m. — și închise deaproape între turnuri, poarta de V are o lărgime, între turnuri, de 10,40 m. și o deschidere,

la canaturi, de 4,40 m. — Dar mai mult decât atâta: pe când la poarta de E intrarea în cetate se făcea direct pe pământ, șanțul de apărare fiind întrerupt înaintea porții, spre a lăsa un pod natural, la poarta de S și la cea de V intrarea în cetate se făcea pe poduri suspendate, *pont-levis,* după cum arată clar construcția pragurilor porții, foarte înalte, și prelucrate ca rămânând pe o mare adâncime în aer liber, — iar la poarta de V însuși canalul străzii principale e scos din cetate pe supt pragul porții, la o adâncime de c. 1.20 m.

Sistemul general de construcție, a zidurilor, porților și turnurilor, este caracteristic pentru epoca lui Constantin și îl întâlnim aproape identic, chiar în dimensiunile — deși nu și în formele — diferitelor elemente ale fortificației, la cetatea ridicată cam în aceeași vreme, de Constantin, la Deutz, în fața Coloniei, pe malul drept al Rinului, ca un cap al podului, care lega în acest timp cele două maluri.

Ca și la Deutz turnurile sunt foarte numeroase și apropiate, iar grosimea zidurilor impunătoare, ca în general la cetățile romano-byzantine: dela 2.60 m. pe curtine și turnurile semi-rotunde până la 3 m. și 3 m., 3.58 m. și chiar 4.15 m., la intrarea în turnuri ori pe porți.

Forma turnurilor este în genere cea oblongă-semirotundă, atât pe curtine, cât și la porți, cu deosebirea că turnurile de porți au o formă încă și mai lunguiață. La turnurile de colțuri avem forma de potcoavă, bine cunoscută dela cetățile târzii romane

și prime byzantine, precum la noi în Dobrogea avem pe cele dela Troesmis și Ulmetum, restaurate, resp. din nou clădite, de Iustinian. Pentru jumătatea nordică a laturei de V a cetății Tropaeum mai avem și forma dreptunghiulară, aplicată pe lat la zidul cetății, așa cum întâlnim astfel de turnuri, cu rol de *castrum* sau *castellum civitatis*, iarăși atât la Troesmis, cât și la Ulmetum — dar cum turnul dela Tropaeum în nici un caz n'a putut fi, deoarece e prea strâmt pentru acest scop (de retragere a garnizoanei în cazul de supremă primejdie).

Licinius reclădind din temelii cetatea Tropaeum, se îngriji și de orânduirea ei interioară, canalizându-i stradele principale și ridicându-i, printre alte clădiri, pe care trebue să le găsim mai târziu în săpături, măcar ca temelii ale altora mai noi, și o *basilica forensis*, o hală cu coloane, pentru nevoile vieții publice a cetățenilor, în special de ordin iuridic și comercial. Colegul meu Murnu săpând în 1910 la cetate a recunoscut, cred exact, în canalul de supt strada principală a cetății și în clădirea cu colonade — mai sus pomenită — din apropierea porții de E, numită de el *porticus forensis*, construcții din aceeași epocă, „constantiniană“, ridicate „foarte probabil“ chiar „din anul 316“, odată cu fortificațiile cetății.

Din aceeași vreme cred că trebue să fie și cisterna dreptunghiulară, prefăcută apoi în basilică creștină, la poarta de V a cetății.

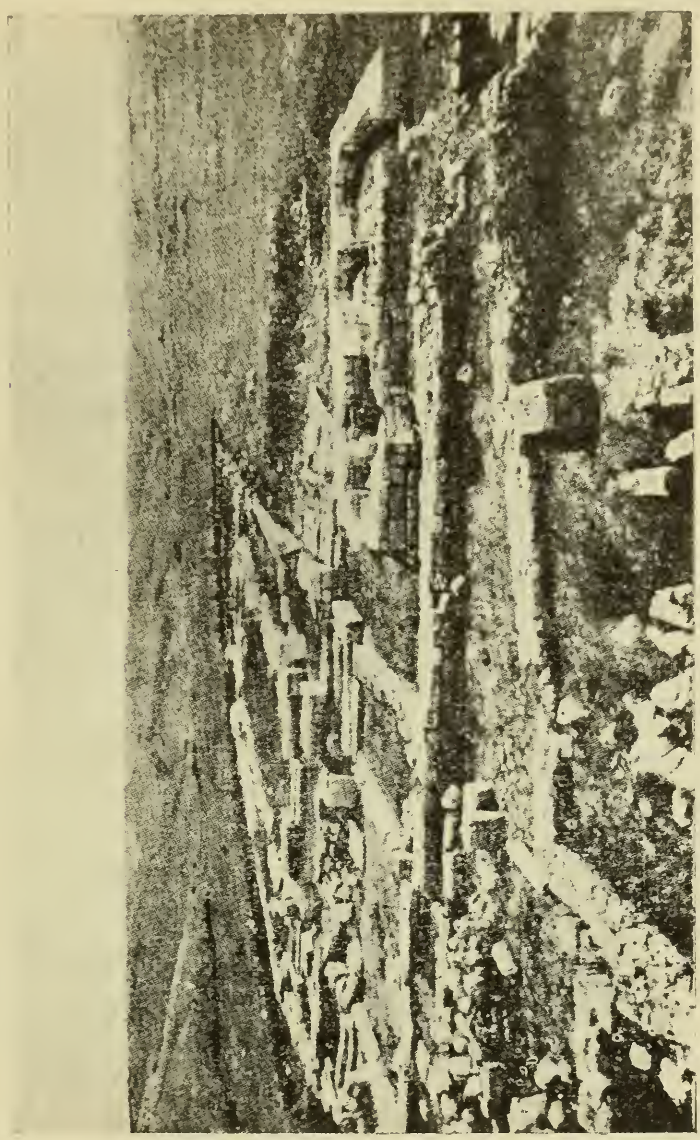
Cât privește celelalte clădiri descoperite până acum în săpături, ele sunt, firește, dintr'o epocă mai târzie, — cetatea noastră fiind distrusă de-abia prin a. 600 de Avari, iar până atunci ea îndurând o sumă de reclădiri și restaurări, după fiecare din prădăciunile și pustiirile temporare cari au ajuns-o.

Caracteristic e că s'au descoperit până acum în cetate nu mai puțin de patru basilici creștine, iar lângă cetate, pe povârnișul lutos al dealului dinspre N, dincolo de valea care înconjură cetatea, o a cincea, *cœmeterialis,* pe lângă un important cimitir creștin, construit acolo probabil încă din primele timpuri ale răspândirii creștinismului în Tropaeum.

Probabil cea mai veche, și în orice caz cea mai însemnată, din aceste basilice e aceea cunoscută supt numele de ,,basilica de marmoră", din fața turnului de provizii de pe laturea vestică a cetății, în apropiere de laturea nordică. Inginerul dr. Gustav v. Cube, care a săpat această biserică, distinge în planurile și secțiunile sale, păstrate în archiva Muzeului Național, trei fundamente deosebite a trei biserici, cari s'au urmat pe acelaș loc în timp relativ scurt una după alta (vezi fig. 13).

Această ,,basilica de marmoră" al cărei prim plan de fundamente, rămas acelas la toate restaurările târzii, este aproape identic cu cel al bisericei *Sant' Agnese* din Roma, prezintă cel puțin patru faze ale soartei ei istorice în însăși ruinele actuale: prima — judecând după planul orizontal — de pe la c. 350 (pe vremea lui Constantius), a doua, curând după

prima, probabil din vremea lui Arcadius și Honorius, a treia, simțitor mai târzie, din vremea lui Iustinian, reclădită ca biserică episcopală odată cu bap-

13. Ruinele basilicei de marmoră și ale baptisteriului dela Adamclisi.

tisteriul, a patra, propriu zis numai o reparare și înfrumusețare a celei de a treia, începută, dar neisprăvită, pe vremea împăratului Mauricius, când Avarii distrug și pustiesc definitiv cetatea noastră.

Trecând acum la celelalte basilici din cetate, — cea mai veche dintre ele, poate chiar contemporană cu prima basilică de supt cea de marmoră, deci din sec. IV (mai probabil a 2-a jumătate) pare a fi biserica simplă, fără crypta și probabil și fără atrium, ci numai cu apsis (foarte puțin proeminentă), cu naos tripartit și cu nartex de asemenea în trei năvi, așezată la Nordul străzii principale, în apropierea porții de E.

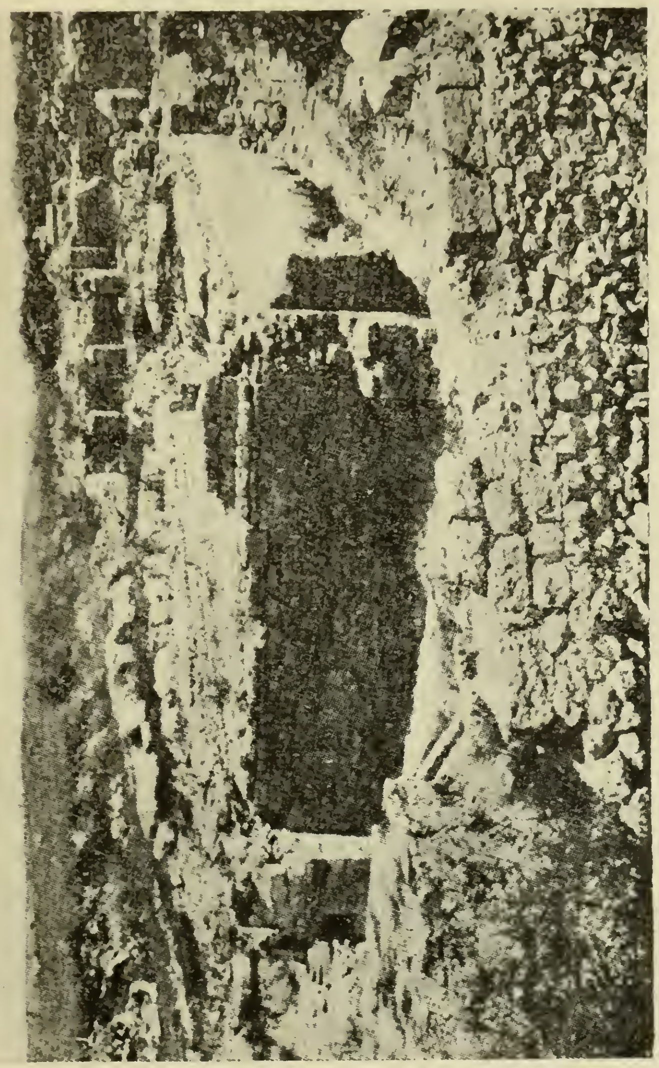
Celelalte două basilice, situate la Sudul străzii principale, sunt și ele posibile de datat, atât în parte cât și comparativ: între dânsele, și cu celelalte două din oraș.

Ca plan orizontal biserica în formă de cruce și cu crypta, dela poarta de E, aparține în chip clar epocei byzantine și a fost dela început numită basilica byzantină. Ea prezintă un dublu transept, cam ca biserica Sf. Dimitrie dela Thessalonic, dar nu treptat obținut prin restaurări, ca la aceasta din urmă, ci dela început fixat ca dublu în însuși planul fundamentelor.

Crypta basilicei, săpată și zidită boltit direct supt sfânta masă, s'a păstrat aproape intactă: până și stucul cu care erau acoperiți păreții e încă neatins. Această împrejurare e, cred, un semn că biserica a fost în uz până în ultimul moment al căderii cetății și credincioșii vor fi apucat a astupa foarte solid intrarea, spre a feri de profanare sfântul lăcaș al moaștelor martirilor.

Dacă ridicarea basilicii-cisterne e de datat cam

prin a doua jumătate a secolului al V-lea, atunci, basilica cu dublu transept, care prin technica și formele ei se arată a fi mai nouă, rămâne să o socotim întemeiată în secolul al VI-lea. Ea va fi poate ridi-

14. Ruinele basilicei cisterne dela Adamclisi.

cată odată cu noua înflorire a Tropaeului—ca reședință episcopală — supt Iustinian, fiind clădită din acelaș avânt cultural religios, care, cu sacrificii în adevăr respectabile, ținuse să ornamenteze cu marmoră atât

basilica episcopala cât și baptisteriul ei. In adevăr și dela basilica cu duplu transept ni s'au păstrat coloane de marmora (câteva și de piatra) și anume într'un stil evident târziu, înrâurit direct de arta Răsăritului.

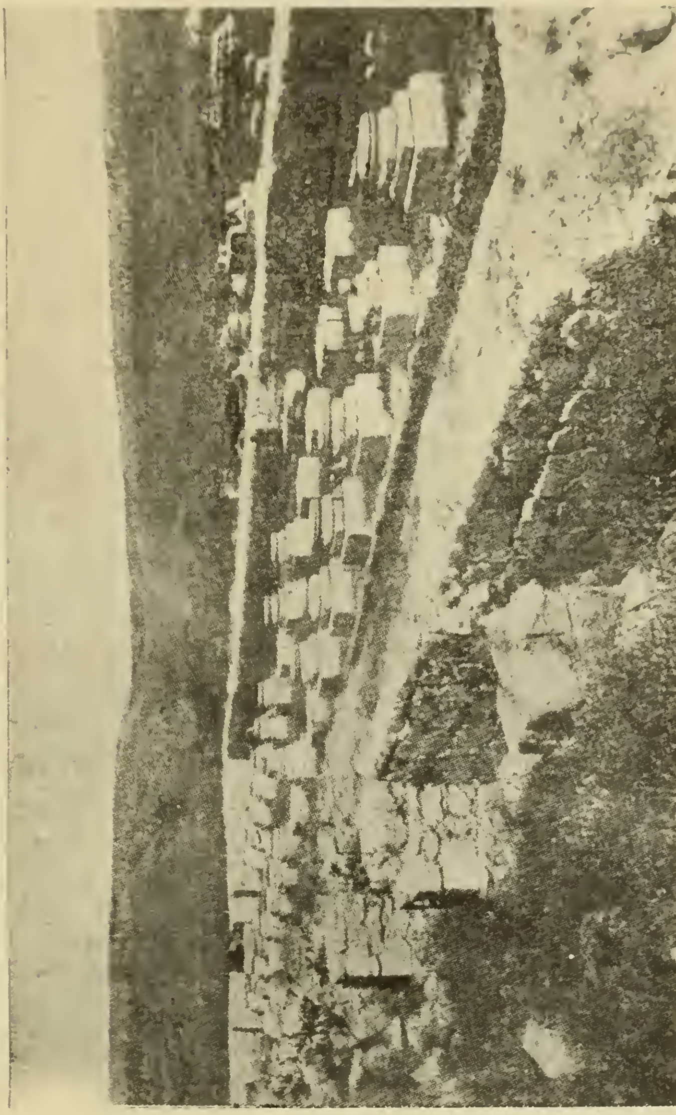
D. Murnu făcând săpături la Adamclisi în a. 1910, în special pe strada principală a cetății și la poarta de Răsărit, a observat următoarele fapte mai importante cu privire la viața romană de aici, după a. 316.

Strada principală din Tropaeum mergând dela E la V, a fost făcută întâi, — ca drum pavat cu lespezi de piatră și canalizat pe la mijloc, în îndoitul scop de a servi la scurgerea apelor de ploae și de a purta un conduct de apă de băut, — pe la începutul secolului al IV-lea, odată cu restaurarea cetății de către Licinius; în timpurile următoare — cred după potolirea furtunei hunice, în a doua jumătate a sec. V, — această stradă a fost restaurată și împodobită, după obiceiul foarte răspândit în Orientul elenistic și apoi romano-byzantin, cu un *porticus vialis* „care apăra trotoarul dela cele două margini ale stradei". Colonada e prin technica și stilul elementelor ei componente specific byzantină. Insfârșit, din ultimul timp, „romano-barbar" al cetății, sunt construcțiile primitive, cari strâmtează spre V strada și întretae — prin fundamentele lor — canalul, astupându-l cu totul.

Tot din timpul lui Constantin, observă și d. Murnu, că trebue să fie impunătoarea clădire cu colonade,

basilica sau *porticus forensis* dela Sudul străzii principale (vezi fig. 15).

Și această clădire a fost în cursul vremii pre-

15. Ruinele basilicei forensis dela Adamclisi.

făcută și în parte stricată. Astfel diferitele contra forturi ale zidurilor ei au fost prelungite spre exterior și utilizate ca pereți laterali a diferite *tabernae;* s'au găsit în aceste prăvălii *dolia* de

dimensiuni foarte respectabile, până la 1.50 m. înălțime și 1.20—1.50 m. diametru; unele din ele, pe laturea externă, vestică, a basilicei forense se află încă *in situ,* ceeace arată o utilizare a lor până la finele sec. VI, când încetează viața romană a cetății. — Nu mai puțin a fost deformată basilica și pe dinăuntru prin ziduri și construcții posterioare, de caracter byzantino-barbar.

Cuprinsul însuși al basilicei forensis a fost teatrul unor cumplite evenimente pe vremea năvălirilor: pe când părțile architectonice ale ei lipsesc cu totul, ceeace arată că în sec. VI ea nu mai avea colonada ce o împodobia la început, s'au găsit în schimb cranii sparte, oase de vite, fier oxidat, etc.: adică toate urmele unei bătălii, date în mijlocul orașului—în basilica din piață — între cetățeni şi barbarii năvălitori.

Tot astfel, peste drum, la N, în fața basilicei forense, nu mai avem înaintea noastră decât urme de ziduri din sec. VI: la temelia clădirilor ce se constată aici, s'au găsit monete dela Iustinian, iar în mijlocul construcțiilor, la 2.50 m. adâncime, un sarcofag vechiu-roman.

După *Cetatea Tropaeum,* Bucureşti 1912.

Troesmis

(Iglița)

de GR. TOCILESCU

Nu se află în amândouă Mœsiile, pe toată linia Dunării de jos până la gurele sale, o stațiune antică care să fi dat la iveală un număr mai mare de documente cu inscripțiuni latine, ca ruinele a două fortărețe romane dintr'o localitate, departe o oră numai de Măcin, între satele Grecii și Turcoaia. Ea e cunoscută sub numele de *Iglița*.

Situațiunea locului, ca și natura ruinelor, ne spun dela prima dată că avem în față-ne unul din acele puncturi strategice însemnate ce numai poporul roman știa așa de bine să-l aleagă, pentru stabilimente militare, pentru observațiune, și care odată apucat și bine întărit în inima dușmanilor, servea apoi ca bază de operațiune pentru coprinderea și apărarea regiunei întregi.

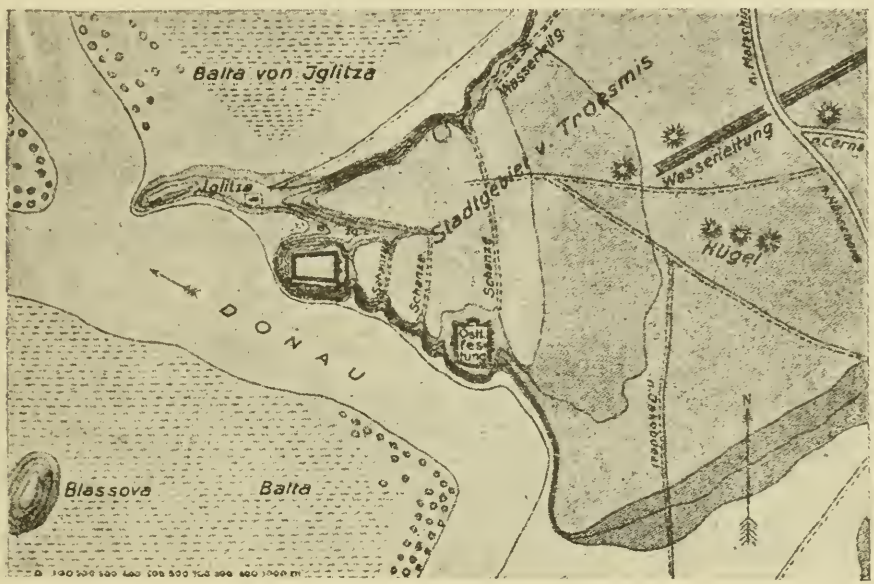
Fortărețele se înalță pe un promontoriu, tocmai acolo unde Dunărea își încovoaie într'un mod simțitor trufașul său curs; și de pe malul stâncos al fluviului, care le apăra dela spate, ochiul măsoară spațiuri întinse în zarea lucie a râului, care se des-

face aci în nenumărate brațe, în bălți și lacuri. Trecerea râului în punctul acesta era dar tot atât de ușoară în vechime, ca și astăzi; și mai cu seamă iarna, când stratul gros de ghiață acoperă totul dela un mal la altul, nimic nu împedica neamurile barbare din Nordul Dunării, pe Sciți, Geți, Daci, Bastarni, Costoboci și Goți, de a 'arde și pustii cetățile de pe malul drept și din interiorul țării.

De aci însemnătatea strategică a stațiunei dela Iglița, care a avut-o totdeauna în epoca romană și care explică de ce până astăzi cele două *castra stativa* de o întindere mare, transformate în adevărate cetățui, ca să încapă într'ânsele cât mai multe forțe militare, — au ajuns până la noi cu turnurile lor de apărare, cu câteva ziduri interioare, cu șanțurile și cu trei șiruri de circumvalațiuni. La Nord, la Sud și la Est de fortărețe se întindea municipiul, al cărui nume petrele ca și intinerariile și scriitorii vechimei, ne spun că era *Troesmis*.

Prima mențiune despre Troesmis o găsim la Ovidiu. Intr'o epistolă a sa scrisă din Tomi, unde trăia exilat, și adresată lui C. Pomponius Graecinus, care fusese designat consul, după ce îl felicită pentru numirea sa la o dregatorie așa de înaltă, deplânge soarta tristă care l-a osândit să trăiască sub clima Scythiei, în mijlocul barbarilor Geți, cari înmoaie vârful săgeților lor ușoare în fiere de șarpe și jertfesc pe altare victime omenești. El îi zice să întrebe pe fratele său Flaccus despre tot ce Ovidiu îndură, despre greul traiu al zilelor sale de nenorociri în

niște locuri, unde silnicia brutală a armelor are mai multă putere decât legile; căci Flaccus a guvernat odată în acele locuri, și sub stăpânirea sa malurile sălbatice ale Istrului erau liniștite. El a știut totdeauna să țină sub ascultare și sub liniște toate neamurile Mysiei, și sabia sa făcuse pe Geții cei prea mult încrezători în puterea arcurilor lor să tremure. Prin vârtoșia sa învăpăiată, el a luat înapoi

16. Planul de situație al cetății Troesmis.

Troesmis, care căzuse în mâna inamicului și a roșit Istru cu sângele barbarilor.

Acest eveniment a avut loc în a. 15 după Hr., când L. Pomponius Flaccus (consul în a. 17 d. Hr.), în calitatea sa de legat pretorian al Moesiei, a exercitat jurisdicțiunea și comanda militară pe malul Dunării. Tot în această calitate de guvernator, ei reluase vechea fortăreață tracă Troesmis din mâinile

Geților și intrase în legături amicale cu Rhescuporis, regele Thracilor.

Impăratul Domițian, divisând Moesia în două provincii și creând comandamentul militar al Moesiei inferioare, a stabilit la Troesmis lagărul legiunei a V Macedonica, și la Durostorum al legiunei I Italice.

Dela Ovidiu și până la Ptolemaeu nu mai găsim nici o mențiune despre Troesmis.

Ptolemaeu, Tabla Peutingeriană, Itinerariul Antonin, Notitia dignitatum, Procopiu indică municipiul acesta; însă până în 1861 nimeni nu putea presupune nici însemnătatea sa în anticitate, nici dacă a mai rămas urme, și unde anume, din vechiul Troesmis. Cu toate acestea de ani nenumărați locuitorii de prin satele vecine cu Iglița scoteau din ruinele celor două castre tot felul de materiale pentru construcțiuni: cărămizi legionare, pietre lucrate, coloane, fragmente și le vindeau în toate părțile, fără ca autoritățile turcești să ia vreo măsură a opri niște astfel de devastațiuni.

In 1861 un inginer frances d. Désiré More, atras mai mult de perspectiva unei afaceri bănești, decât de interesul științific, dobândi dela guvernul turcesc permisiunea să exploateze aceste ruine și să deschidă o carieră de granit în apropiere. Prin asemeni continue săpături însă și dărâmări, întreprinse fără nici o regulă, după nici o sistemă, rămășițele celor două castre perdeau din zi în zi fisionomia lor antică; parte din zidurile din afară, turnurile, zidurile interioare, căsuțele legionarilor, dispăreau împreună cu

monumentele epigrafice ce intrau în alte construcțiuni. D-l Engelhardt, comisarul frances al navigațiunei Dunărei cu reședința atunci la Galați, înțelegând însemnătatea ruinelor dela Iglița, a pietrelor cu inscripțiuni, din cari unele, purtând cuvintele: ORDO. TROESMENSIVM. ORDO. MUNICIPII. TROESM. dedeau numele antic al localității, — întreprinse cu spesele sale săpături regulate și nu întârzia a atrage atențiunea guvernului frances și a Academiei din Paris asupra resultatelor cercetărilor sale.

In 1865 d-nii Gustave Boissière și Ambroise Baudry, însărcinați de Impăratul Napoleon III cu o misiune archeologică în România și pe malul drept al Dunărei, întreprinseră săpături regulate și costisitoare la Iglița. Se începu cu lagărul despre Ost; zidurile înconjurătoare ale cetățuiei și bazele turnurilor fură scoase la lumină împreună cu trei basilice, cu urmele mai multor căscioare legionare și a ulițelor din interiorul castrului, cu cinci monumente cu inscripțiuni, alte câteva fragmente de piatră și lut, cum și mai multe hydrii mari pentru conservarea apei sau a grânelor. Lucrările fură însă oprite cu forța din ordinul pașei dela Tulcea. D. Baudry a ridicat planul fortăreței ostice în starea ei actuală, însoțindu-l de o încercare de restituțiune așa cum putea fi o fortăreață byzantină în secolul VI (fig. 17).

In 1867 Ernest Desjardins, explorând Dobrogea din punctul de vedere geografic și archeologic, s'a oprit câtva timp la Iglița, unde a aflat încă 27 inscripțiuni inedite.

In fine, în 1873 d-l Th. Mommsen a editat toate inscripţiunile descoperite succesiv la Troesmis de d-nii More, Engelhardt, Boissière şi Desjardins, şi cari se urcă la numărul de 55, în *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. III, partea 2-a Nr. 6162—6217. Treizeci şi două din aceste monumente s'au dus la Paris şi azi se pot vedea în galeria de jos a Bibliotecei naţionale. Două s'au întrebuinţat ca material de construcţiune în biserica grecească a Sf. Dumitru din Brăila, una a nemerit tocmai în Normandia, 16 s'au pierdut ori împrăştiat fără a li se putea da de urmă, iar restul de 4 până la suma de 55 — am reuşit să le asigur o conservaţiune mai bună în Museul de antichităţi din Bucureşti, unde sunt acum expuse împreună cu vreo alte 15 pietre cu inscripţiuni dela Troesmis, aflate în escursiunile şi săpăturile ce făcurăm în mai multe rânduri la Igliţa.

Cu un material epigrafic aşa de bogat, scos la lumină din zidurile celor două castre romane, — cari ascund poate bogăţii şi mai mari istorice — municipiul Troesmis şi-a câştigat o pagină însemnată în istoria Romanismului la Dunăre.

Originea acestui municipiu, ca a tutulor cetăţilor romane din Dacia, Moesia şi alte provincii mărginaşe ale Imperiului, este militară. Imprejurul *castrelor stativa,* când acestea se aflau în interiorul provinciei, se stabileau negustori, locuind în *canabae* şi cu timpul, când acest sat de canabae dobândia de-

stulă însemnătate ca să aibă o administrațiune particulară, o *respublica,* i se da titlu de *vicus,* de *Canabae* sau *Canabenses,* cu doui *magistri* și un *aedil.* Din vicus devenea apoi municipium. Așa vedem că Troesmis sub Hadrian și Antoniu era *canabae* a legiunei a cincea macedonică, cu doui magistri și un aedil, și locuitorii se numiau: *veterani et cives Romani consistentes ad Canabas legionis quintae*

17. Troesmis. Castrul dela ost — după reconstituirea lui Baudry.

Macedonicae. La finea secolului al III-lea, el nu mai este *vicus,* ci o cetate însemnată, un *municipium,* cu senatul său (ordo), cu duoviri, quaestores, pontifices și augustales. Probabil că după răsboiul marcomanic, Marcu Aurelius, mutând legiunea V macedonică la Potaissa (Turda) în Dacia, canabele legiunei dela Troesmis au căpătat dreptul de municipiu și au devenit scaunul oficial al sacerdotelui

provinciei Moesia inferioară cu esceptiunea Hexapolei.

Municipiul se întindea pe un spațiu de mai multe kilometre pătrate la Nord, la Sud și la Est de castre, și liniile a două apeducte cari alimentau orașul cu apă adusă din depărtare sunt încă destul de visibile.

Castrele ridicate, precum văzurăm, la posițiune nu se poate mai tare prin natură, le întăria și mai mult lucrările strategice ale acelor soldați, pentru cari „lagărul representă patria absentă, șanțul și cortul sunt casa și penații săi". Romanii au rămas pentru totdeauna maeștri în modul conceperei și executărei lagărelor; nici un lagăr roman sau aproape nici unul n'a putut fi vreo dată luat de inimici; regularitatea cea mai perfectă înlătura orice confusie; fiecare soldat cunoștea mai dinainte dispozițiile castrului, ulițile, locul unde are să se odihnească, unde are să se strângă în cas de atac, pe ce poartă are să iasă la luptă.

De formă rectangulară — de preferință pătrată — castrul roman era întărit la porți și la colțurile zidurilor cu apărători și turnuri; pe fiecare lature a dreptunghiului se afla câte o poartă; două căi largi ce se încrucișeau la mijloc duceau dela o poartă la alta; în mijloc se afla cortul căpeteniei armatei înconjurat de altare, de instrumente ale cultului, de imaginele zeilor și de tribunalul militar, unde ținea cuvântările și da comandele. Veneau apoi legații, quaestorul, tribunii și primii centurioni, cu tru-

pele alese, cu cavaleria, și apoi diferitele corpuri de pedeștri.

La Trœsmis găsim aceeași dispozițiune: forma mai mult sau mai puțin rectangulară a castrelor, turnurile separate prin intervale egale, cele patru porți, câte una pe fiecare laturе a zidului înconjurător. In interior: divisiunea castrelor în ulițe, în mijlocul cărora se aflau corturile căpeteniilor; ceva la oparte, nu de tot la centru, *praetorium* cu *ara*, și mai departe *forum*. Două căi mari, plecând dela câte o poartă, se tăia la mijloc și duc la cealaltă poartă: căsuțele legionarilor erau înșirate dealungul acestor căi.

Castrul despre Ost măsoară pe laturile N. și S. 120 m., pe cele de O. și V. 145 m.; el este înconjurat cu un șanț de 3—10 m. adâncime și 20—30 m. lățime și cu un val înalt de 1—2 m. și lat până la 20 m. Pe val se afla construit zidul înconjurător, gros de 4 m. La colțuri se văd urme de turnuri exterioare, rătunjite. Castrul este așezat pe un platou de 30 m. înalt şi se reazimă cu latura de Sud pe malul abrupt și stâncos al Dunării.

Castrul despre Vest este construit pe un colț de deal lângă Dunăre (36 m. deasupra nivelului mării); latura despre O. are lungimea de 100 m., cele despre N. și S. câte 150 m., pe când laturea despre V. măsoară numai 80 m., așa că în întregime castrul arată forma triunghiulară, ce i s'a fost indicat de teren. In partea despre răsărit lagărul este apărat printr'un șanț de 20 m. adânc și 50 m. lat; celelalte

laturе sunt rezemate pe malurile înalte ale Dunării și ale unei văi adânci.

La 50 m. spre apus de castrul Ostic începe, dintr'o rîpă de lângă Dunăre, un val cu șanțul spre Răsărit și traversează tot platoul până la o rîpă adâncă ce se află spre N. El avea menirea împreună cu un al douilea val aflător 100 m. mai spre Apus și care merge paralel cu dânsul, ca să apere castrul Vestic. Imprejurarea că aceste valuri sunt făcute chiar în interiorul și pe ruinele vechiului municipiu, arată că a lor construire este posterioară dărămării orașului și că lagărul despre Apus a fost ocupat până în timpii din urmă ai dominațiunei romane la Dunăre.

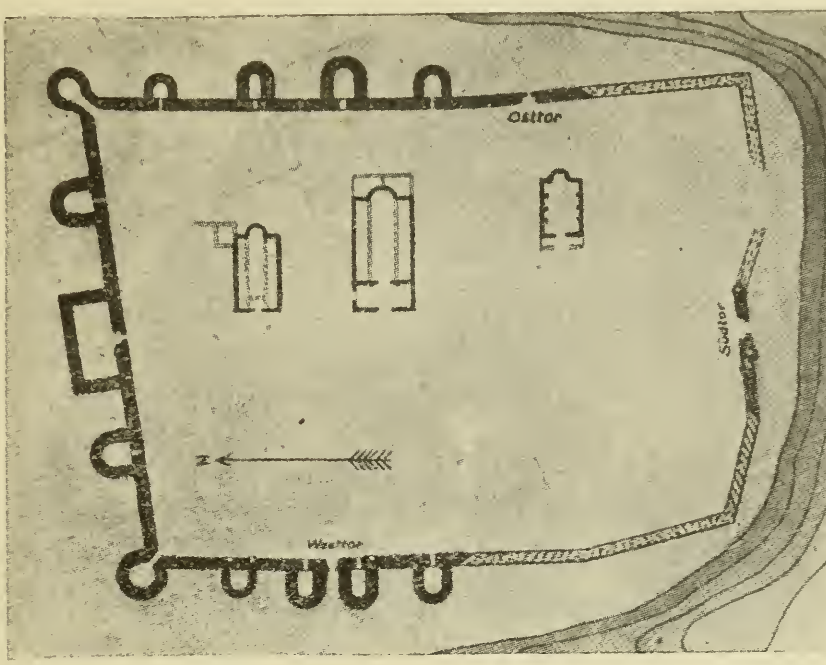
Spre Apus, aproape de valul al doilea, găsim un canal, ce are direcțiunea mai mult către Vest decât paralel cu valurile. El e construit din piatră cu ciment și boltit cu cărămidă, având înălțimea pe din lăuntru de 0,90 m., iar lărgimea de 1/2 metru. Este canalul de scurgere al municipiului antic.

Apeductele sunt împărțite în două:

Unul vine pe malul stâng al pârîului Valea Isvoarelor, merge pe sub poalele de Nord ale Dealului Râioasa și alimenta cu apă partea nordică a orașului. Locuitorii spun că este lucrat ca un canal boltit din piatră cu var și că urmele lui se regăsesc pe câmp până la satul Grecii. Direcțiunea și posițiunea lui însă nu pot să fie fixate, fără cercetări mai amănunțite.

Apeductul al doilea se află la 500 m. spre NO

de lagărul Ostic. El se represintă ca o ridicătură de pământ ce merge dela Apus spre Răsărit, încât la prima vedere ai putea să-l iei drept un șanț de apărare, dar mergând pe dânsul vedem cu surprindere că la dealul Râioasă se preface într'o săpătură. Aceasta indică un sistem de nivelare și deci nu poate fi un val, ci un apeduct. Și într'adevăr, locui-

18. Troesmis. Planul castrului dela Ost.

torii ne asigură că sub această ridicătură, la adâncime de 1.50 m., se află un canal boltit și cimentat. Afară de aceea, apeductul acesta are înaintea sa spre N. un zid separat, care trebue să fi servit cândva de apărare; este înalt de 12 m. pe 20 m. lățime și se cunoaște pe o întindere de 2 km., fiind păstrat din dreptul castrului Ostic până sub coasta

de Nord a dealului Râioasa, unde apoi se pierde în poalele dealului, prefăcându-se într'o tăietură.

In resumat, asupra epocei când s'a stabilit aceste *castra stativa* și a prefacerilor ce-au îndurat cu timpul, este de presupus:

1. Că la început, în timpul lui Ovidiu, exista numai lagărul apusean, pe care poate însuși L. Pomponius Flaccus, ca legat legionar, îl va fi ridicat, după reluarea cetății din mâna Geților, spre a-l lăsa în mâna Odrysilor, cari trăiau în legătură de clientelă cu Romanii.

2. In timpul lui Domițian se formă un al doilea castru (cel Ostic) la Sud de cel dintâiu pentru legiunea a V *Macedonică,* care stete aci până la răsboiul marcomanic al lui Marcu Aurel, când, după toată probabilitatea, ea a fost trimisă în Dacia.

3. In secolul al IV-lea, după ce (între a. 337 și 340 d. Hr.) Trœsmis se întărește prin construcția unei lucrări de apărare, este apoi distrus de către Goți, cari îi dederă foc de toate părțile. Astfel se explică stratele groase de cenușe și alte urme visibile acolo ale unui incendiu îngrozitor.

4. Impăratul Justinian reconstrui cetatea, reînălță cele două castre, transformându-le în fortărețe gigantice, cu turnuri și cu câte trei șiruri de întărituri, întrebuințând ca materiale de construcțiuni monumentele romane, luate în grabă după întâmplare și sub amenințarea unui mare pericol: morminte, monumente honorarii, altare, fragmente architectonice, baso-reliefuri și altele, cari s'au scos și se scot la

lumină numai dărâmând zidurile,—probă învederată că lagărele, în forma lor actuală, nu datează decât din epoca lui Justinian și că ele s'au înălțat pe ruinele și din ruinele vechilor lagăre legionare și ale municipiului.

5. In fine, după dărîmarea castrului ostic și a cetății justiniane, rămâne un singur post militar la castrul apusan, care este apărat de două valuri paralele, visibile până în ziua de astăzi.

După *Monumente epigrafice*, pag. 68—82

Axiopolis

(Cernavoda)

par GR. TOCILESCU

Les ruines dont nous voulons parler sont situées à 3 kilomètres au Sud de Cernavoda; elles se présentent sur une rive escarpée du Danube, à l'entrée d'une vallée, à 70 mètres au-dessus du niveau de la mer et elles sont connues sous le nom de *Cetatea de la Hinok* (la ville fortifiée de Hinok). C'est l'emplacement de l'ancienne ville *Axiopolis* ou *Axionpolis*.

Cette ville, fortifée par la nature et par l'art, présente une forme triangulaire avec une pente douce inclinée vers le Nord. Les côtés Ouest et Est ont une hauteur de 50 mètres et sont à pic. Dans la partie Sud, le plateau est coupé par une petite vallée; vers l'Est et le Nord, de profonds ravins et des vallées donnent à la ville une position naturellement forte et cette fortification est complétée vers le Sud par une double rangée de murailles et de fossés.

En face de la ville se trouve l'île pittoresque de Hinok, longue de 1 kilomètre et bordée par une superbe allée de saules où nous étions heureux, en

travaillant aux fouilles, d'aller goûter le repos, à l'abri d'une ombre bienfaisante. Entre l'île et le plateau de la ville se trouve un bras du Danube, d'une largeur d'à peu près 300 mètres et qui, selon toute probabilité, a servi de port, à l'époque romaine. Ce qui nous fait avancer cette assertion, ce sont, tout d'abord, les restes de constructions découverts

19. Axiopolis. Emplacement de l'ancienne ville.

au bord du Danube, puis une inscription mentionnant les *nautae universi Danuvii.*

Enfin la disposition du lieu ne laisse aucun doute quant à l'existence de la flotille et d'un port militaire.

Du sommet de la ville, on a une perspective qui se projette vers le Nord, l'Ouest et le Sud, on découvre tous les marais entre Fetești et Cernavoda, toute la voie ferrée juspu'à Fetești, ainsi que le viaduc et le pont sur la Borcea; mais ce qui impres-

sionne et attire tout particulièrement l'attention, c'est le pont grandiose Charles I-er, près de Cernavoda.

En visitant et controlant tout le terrain environnant la ville, nous avons découvert des restes de constructions antiques, des fragments de tuiles et de briques, ce qui est une preuve qu'autour de la ville fortifiée, s'en trouvait une autre occupée par la population civile.

Mais ce qui est encore plus intéressant pour nous et nous explique clairement dans quel but cette forteresse avait été construite, c'est que précisément, l'un des trois fameux remparts qui s'étendent du Danube à Constantza, commence à cette ville. Il est de toute évidence que la ville en question servait d'aile au vallum en pierre qui s'étend sur une longueur de 70 kilomètres, jusqu'à la mer Noire. Ce vallum a la forme d'un revêtement en terre de 2 mètres, il est borné au Sud et au Nord par un fossé.

Mais, si nous revenons aux ruines découvertes, nous voyons que la ville ancienne était située dans une position stratégique des mieux choisies, avec un terrain tout à fait approprié à un établissement militaire et civil, placé sur le bord d'un grand fleuve, comme le Danube, qui offrait non seulement une défense naturelle, mais aussi des moyens de communication commerciale et pouvait procurer également, ce qui était nécessaire aux besoins de la vie.

Avant les fouilles, l'ensemble des ruines semblait ne présenter qu'une seule ville fortifiée, mais les

travaux de recherches ont prouvé l'existence de deux forteresses construites à des époques différentes: une, plus ancienne, celle du Nord, que nous allons désigner par la lettre A; l'autre plus récente, celle du Sud, située sur la hauteur du plateau, est construite de telle façon qu'elle renferme le côté Sud et le fossé de l'ancienne ville.

Les dernières fouilles viennent de révéler une troisième forteresse, plus petite, construite au bas des murs de l'ancienne ville A; c'est pour ainsi dire une annexe de la ville du Nord A; nous allons la désigner par la lettre B. Cette forteresse a des portes et des tours de défense et elle servait à protéger la ville d'en haut. — Nous avons donc à distinguer la ville du Nord, en haut, puis la ville du Nord, en bas, et enfin la ville du Sud, qui est plus récente.

Occupons-nous donc maintenant de la description technique de chaque ville.

La *ville Nord d'en haut* a la forme d'un pentagone; elle est entourée de chaque côté par des murailles. Le côté Nord n'a qu'une longueur de 55 m 50, le mur, très épais de 3 m. 50 de largeur, était revêtu de pierres en briques de grandeurs différentes; quelques — unes de ces pierres avaient été déjà employées dans des constructions plus anciennes, ce qui est une preuve, parmi beaucoup d'autres, que cette ville, que nous avons nommé *ancienne,* se trouve sur l'emplacement d'une autre beaucoup plus vieille, mais toujours de l'époque romaine.

Au coin N. O. on retrouve les traces d'une tour

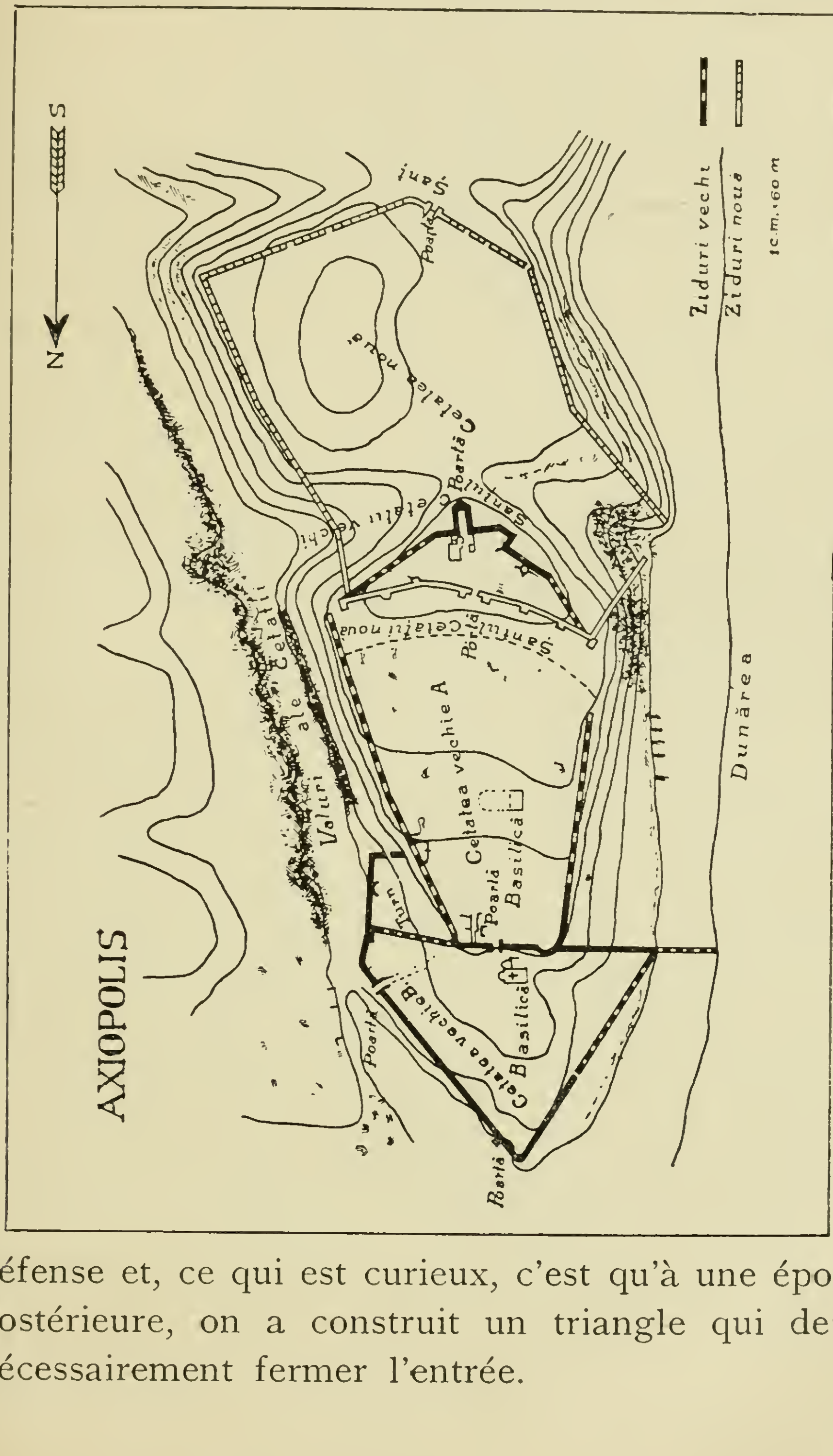
qui ressortait en dehors du mur d'enceinte. La porte du Nord, large de 4 mètres 70, supportait une grande tour de défense; on a encore trouvé les gonds de cette porte; elle était double, faite de bois, mais revêtue de fer. La porte ne servait qu'au passage des piétons, car, vers la hauteur, la communication était impossible pour les voitures; de même il n'y avait pas de canal pour les eaux, ce qui, du reste, était inutile à cause de la position élevée de la ville. Dans l'intérieur de la ville nous n'avons pas rencontré trace de pavage. Dans maints endroits, il est facile de constater que le mur d'enceinte a été plusieurs fois reconstruit.

Le côté Ouest de la ville a une longueur de 180 mètres; on en peut très bien distinguer le mur sur une étendue de 40 mètres, le reste s'est écroulé dans le Danube; les fondements ont une épaisseur de 3 mètres, 50.

Le côté Est a une étendue de 200 mètres; on peut constater les traces de la muraille sur toute la longueur, mais seulement dans les fondations.

Le côté Sud a été accomodé au terain; il forme à l'endroit, où se trouve la porte, un angle de presque 120^0; tout ce côté a une longueur de 190 mètres. Devant ce mur de la ville se trouve une vallée qui pouvait très bien servir comme fossé de défense, et ce n'est qu'à cet endroit que le passage des voitures. était possible et, la forme elle même du terrain, nous a très bien indiqué l'emplacement où se trouvait la porte, qui du reste a été retrouvée.

La porte du Sud a la même largeur que celle du Nord; elle supporte de même une grande tour de

20. Plan de l'ancienne ville.

défense et, ce qui est curieux, c'est qu'à une époque postérieure, on a construit un triangle qui devait nécessairement fermer l'entrée.

Parallèlement au mur du Sud, à une distance de 1 m. 50, nous avons découvert une muraille en briques; l'espace compris entre les deux murailles servait de communication et d'abri pour les soldats; c'était une espèce de galerie couverte et au dessus se trouvait un banc de terre où les hommes de guerre pouvaient se défendre. Dans l'intérieur de cette ville nous avons pu découvrir plusieurs édifices, entre autres, une basilique au centre de la cité, puis un grand édifice situé près de la porte du Sud. Cet édifice avait une longueur de 42 mètres et portait 14 colonnes sur sa façade principale. Selon toute probabilité, c'était un ancien temple.

La *ville Nord d'en Bas* a la forme d'un triangle, dont le sommet se trouve tourné vers le Nord. Le mur de fortification a la même forme que celui du mur d'enceinte de la ville Nord d'en haut; il date aussi de la même époque, preuve que ces deux villes ont été construites en même temps.

Dans l'intérieur de cette forteresse, on a découvert deux chapelles. Dans l'une d'elles, on a trouvé des colonnes, des morceaux de plaques en marbre, une croix de forme latine, et des marbres de différentes couleurs. Près de l'autre chapelle, on a recueilli des fragments d'une plaque de marbre avec inscription.

Plus loin, une autre croix en pierre aussi avec inscription.

Il est à supposer que ces chapelles servaient de tombeaux aux personnes enterrées dans cet endroit.

Quant à la porte de l'Est, elle n'a pas la même largeur que les autres, mais elle est mieux conservée.

Passons maintenant à la *ville Sud*. Elle est plus récente et est située, comme nous l'avons dit, sur le point culminant du plateau. Elle a la forme d'un polygone, est entourée de tous côtés par un mur, qu'on peut très-bien distinguer, de 2 mètres, et est fortifiée par des tours extérieures.

Le côté Nord a une longueur de 161 mètres, et au milieu se trouve placée la porte, large de 2 m. 35; on a pu retrouver les gonds de fer et les restes d'une porte double, faite en bois de chêne et traversée de part en part, par de gros clous. Ce côté a 7 tours carées visibles à l'extérieur. Devant le mur d'enceinte, se trouve le fossé de défense. Le côté Ouest de la ville a une longueur de 230 mètres, tandis que le côté Sud a seulement 200 mètres; le fossé de défense est très visible de chaque côté.

Le côté Est a une étendue de 210 mètres et un mur d'une épaisseur de 2 mètres. Les murs sont construits en pierres brutes et, d'après l'assise de ces pierres, on juge facilement que ces constructions ont été faites par un peuple bien peu avancé, car il n'est pas rare de rencontrer d'énormes blocs assis sur d'autres beaucoup plus petits. Nous rencontrons aussi des tours carrées et, même, près du mur de fortification, nous avons vu des tours à 5 angles. Quant aux briques et aux tuiles, il n'y en a pas trace, ce qui nous fait supposer que ces murs ont

été construits en bois. Les tours ont été couvertes par des roseaux.

Dans l'intérieur de la ville, les constructions étaient en bois, assises sur des pieux, rencontrés parmi les ruines de l'ancienne ville.

Quant aux objets trouvés, signalons entre autres des amphores, des assiettes en terre, un vase en marbre etc., outre des objets préhistoriques, de socs de charrues, des poignées de porte, des armes: flèches, lances, sabres, fragments de casque, etc., des balances, des bracelets, etc.

En ce qui concerne les monnaies, nous avons rencontré des pièces de Probus, Constantin, Justinien, etc.

Les fouilles entreprises dans le vallum en pierre, qui, comme nous l'avons dit, commençait près de la ville Nord d'en haut, nous ont fourni des preuves que le vallum appartenait sûrement à l'époque de la construction de la ville par Constantin le Grand; les matériaux employés ne laissent aucun doute sur ce point.

Après avoir donné la description technique des fouilles, il me semble nécessaire de résumer tout ce que l'on peut tirer de là, à l'aide des sources littéraires et cartographiques, des inscriptions découvertes et des objets trouvés dans ces amas de cendres qui ont été mis à jour.

Tout d'abord, nous pouvons distinguer cinq époques dans l'histoire de notre ville:

L'époque préhistorique, constatée par quelques ob-

jets en terre et en os, d'une facture tout à fait primitive, des idoles et des instruments en silex.

La deuxième époque, l'époque romaine d'avant Constantin le Grand, nous est signalée par ce fait: L'an 15 après J. C. on a créé le *limes danubianus,* c'est à dire les *praesidia romana,* et certainement, la forteresse qui nous occupe devrait se trouver parmi ces dernières.

Selon toute apparence, on a dû aussi construire, dans cette chaîne de forteresse, un port militaire, car c'était là l'endroit le plus favorable pour donner passage aux barbares dans la Mésie. Il est difficile de retrouver ce castellum antérieur à Constantin, dans les reconstructions postérieures. Nous ne savons pas davantage l'époque de sa destruction par les barbares.

La troisième époque est celle de Constantin le Grand, époque à laquelle la ville a été reconstruite, aussi que le vallum en pierre, du Danube à la mer Noire. Les grands édifices, dans les frontispices desquels, se trouvaient de belles inscriptions, retrouvées dans les fouilles, prouvent que la ville était florissante à ce moment.

La quatrième époque est celle de Justinien. Nous possédons deux petites chapelles de ce temps. Nous y avons trouvé deux tombeaux avec des inscriptions grecques.

La cinquième époque est slavo-bulgare, si on juge d'après l'inscription funéraire de Ratoslave, la fille ou la femme d'un chef probablement de la ville.

Ainsi nous retrouvons une confirmation d'une règle bien constatée, à savoir que la reconstruction et la transformation des castellums se font, sans changement de lieu; ainsi l'on remplace jusqu'à quatre ou cinq reconstructions et toujours dans le même endroit. Cela se voit partout où les relations topographiques, tactiques ou politiques qui ont déterminé les établissements postérieurs, ont été les mêmes que du temps de l'établissement primitif.

D'après *Revista p. ist., arh. și fil.*, a. V (1908), pag. 267—75.

VEHI CETĂȚI ROMÂNEȘTI

Cetatea Sucevii

de ALEX. LĂPĔDATU

I

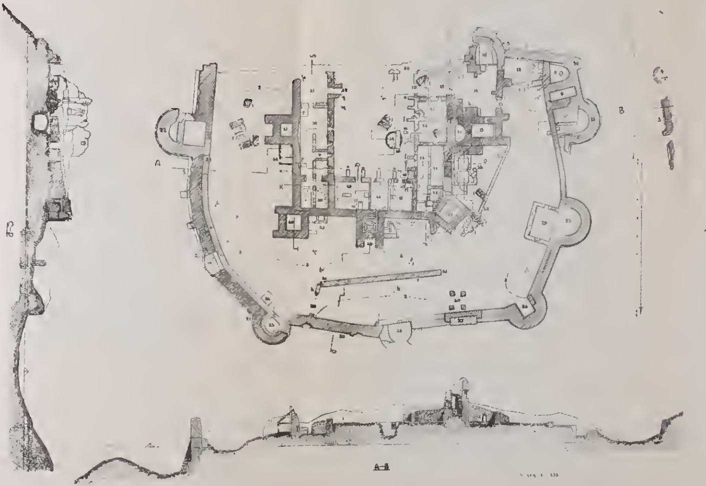
Originea cetății dela Suceava e strâns legată de aceea a orașului dela care și-a luat numele și care, ca vechime, trece cel puțin cu o jumătate de veac peste epoca de descălecare a țării. Căci, negreșit, încă această străveche Suceavă, antemoldovenească ca să zicem așa, a putut avea, ca loc de retragere și apărare, pentru vremuri de restriște, o întăritură mai primitivă, din lemn și pământ, cum astfel de întărituri se dovedesc a fi avut și alte așezări orășenești anterioare întemeierii Moldovei — Baia și Siretul.

Această presupusă întăritură n'a putut avea însă o întocmire strategică mai deosebită, căci săpăturile n'au scos la iveală urme de întărituri mai vechi ca ale cetății actuale, care, sub raport constructiv, nu poate fi anterioară epocii când Suceava a devenit capitala Moldovei — fapt logic de altminterea și istoricește. Căci numai odată cu așezarea domniei aci — sub Iurg Koriatovici (1373—75) sau sub Pe-

tru Mușat (1375—91) — a trebuit să se ivească necesitatea construirii unei întărituri mai de seamă, a unei veritabile cetăți pe lângă noua reședință domnească.

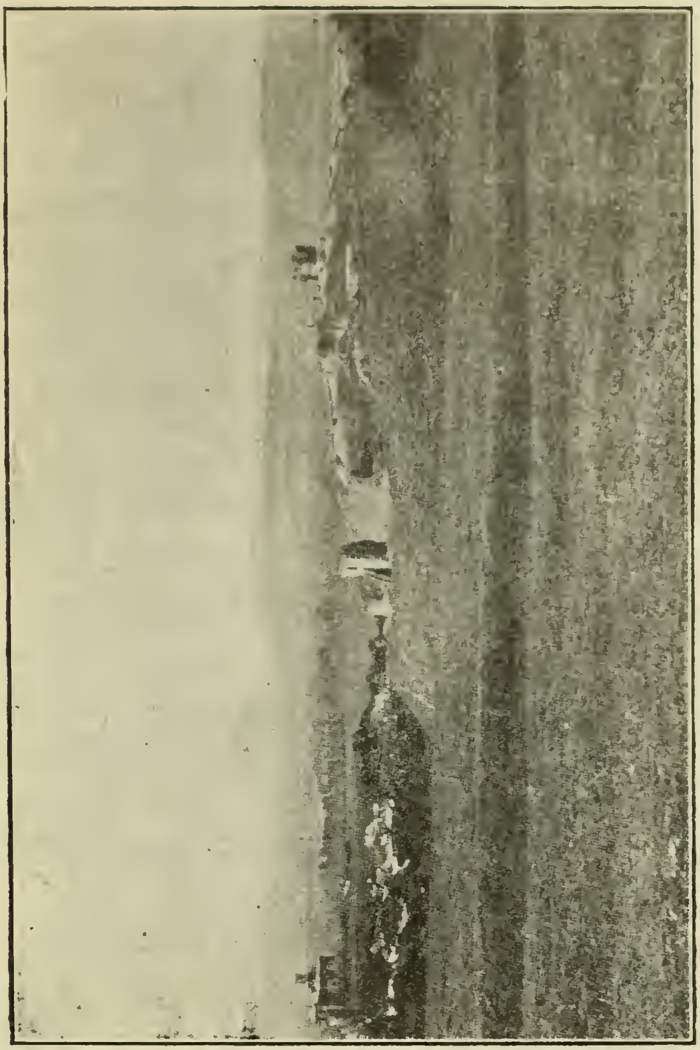
Unuia sau altuia din acești doi Domni, dacă nu chiar amândurora, se datorește așadar întemeierea cetății dela Suceava. Oricum fie, un lucru e sigur, că în sfertul din urmă al veacului XIV cetatea noastră își avea deplină ființă. Cu toate acestea, până la Ștefan cel Mare nu avem decât prea puține mărturii cu privire la ea. Aceasta pentrucă numai marele Domn îi asigură însemnătatea ce trebuia s'o aibă ca cetate de siguranță a capitalei. In adevăr, Ștefan Vodă e acel ce în locul vechei cetăți a lui Koriatovici sau Mușat rezidi o alta nouă, din piatră și cărămidă, mai mare, mai tare și mai pompoasă, el e acel ce-i ridică un al doilea rând de ziduri, înalte și puternice, și tot el acel ce-i dădu o temeinică organizare militară.

Dela început deci, Ștefan cel Mare puse cetatea Sucevii în funcțiune strategică și militară, spre a putea rezista eventualelor atacuri dușmane, ceia ce-i fu dat de trei ori chiar în timpul domniei sale. Și anume — la 1476, după bătălia dela Valea Albă, când Mohamed II duse în persoană o parte din oștile sale la Suceava și când orașul fu ars, dar cetatea nu putu fi luată, la 1485, când, în lipsa lui Ștefan cel Mare din țară, Turcii din Chilia și Cetatea Albă prădară Moldova dealungul și când Suceava avu aceiaș soartă — orașul fu ars, dar cetatea nu putu

Planul cetăţii Suceava reconstituit după săpături de K. Romstorfer.

fi luată, și la 1497, când Leșii lui Ioan Albert, invadând prin înșelare Moldova, asediară capitala și bătură cetatea trei săptămâni, dela 24 Septemvrie

21. Suceava. Vedere generală a cetății.

până la 16 Octomvrie, necurmat, zi și noapte, fără ca totuși s'o poată lua.

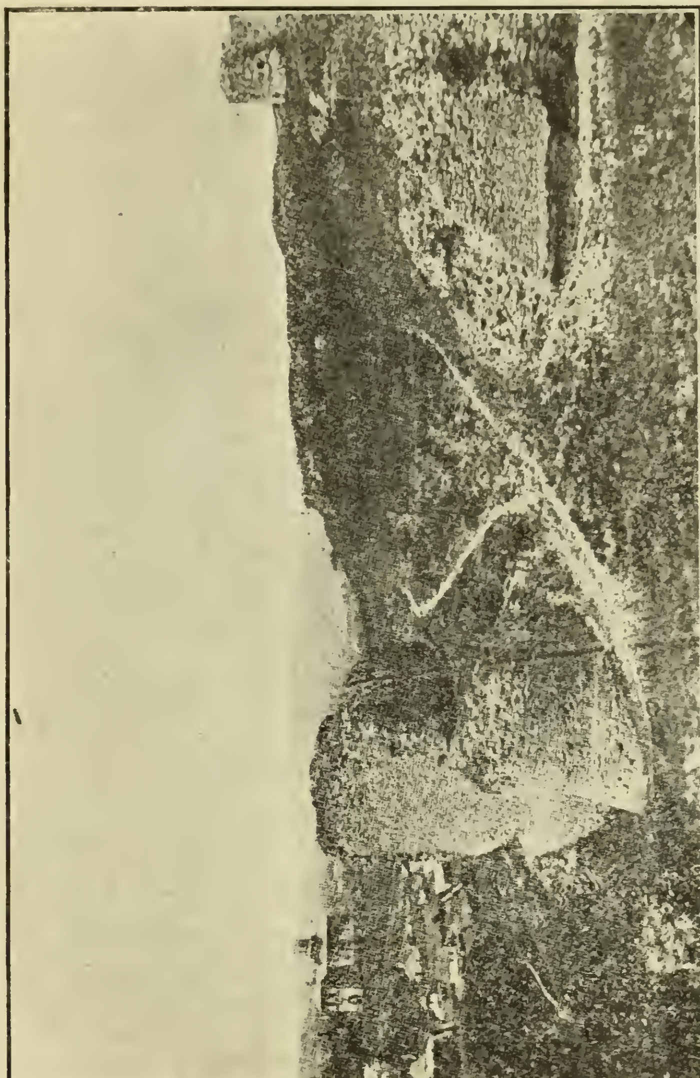
După Ștefan cel Mare, până la 1563, Suceava fu martoră numai a două evenimente mai însemnate. Ea văzu în preajmă-i, la 1509, oastea polonă a lui

Nic. Kameniecki, care venise să răsbune o recentă expediție în Polonia a lui Bogdan cel Orb (1504—1517), fără însă să poată strica ceva cetății, iar la 1538 puternica oaste turcească a lui Soliman Magnificul însuși, venit să izgonească pe Rareș și să supună Moldova, când boierii, care-și părăsiseră Domnul, predară cetatea fără opunere. Atunci, în palatul lui Ștefan Vodă marele Padișah primi încredințarea de supunere a țării și făcu Domn pe Lăcustă, care, doi ani în urmă, la 1540, își mântui viața chiar în cetate, asasinat fiind de boerii săi, într'un foișor al palatului domnesc. Sângele acesta potoli pofta de turburări a urmașilor pentru douăzeci și mai bine de ani, până la ajungerea în domnia Moldovei a aventurierului grec Iacob Heraclid Despot (1561—63).

In adevăr, urît de țară și de boeri, cari, cu Tomșa Hatmanul în frunte, se sculară împotrivă-i, și amenințat de Cazacii lui Wiszniewiecki, care râvnia domnia, Despot Vodă hotărî să reziste în cetatea Sucevii, pe care, chiar dela începutul domniei, o fortificase și o dăduse în paza lefegiilor săi. — Cu 400 Unguri și cu 300 soldați de diferite neamuri, la 8 August 1563, el se închise așadar în cetate, spre a se împotrivi Moldovenilor lui Tomșa, care, proclamat Domn la 10 August, apăru îndată sub zidurile Sucevii, în timp ce Wiszniewiecki cu Cazacii săi se ținea ceva mai departe, pe lunca Siretului.

Astfel începu asediul Sucevii dela 1563, care avu două părți — asediul cu forțele moldovenești ale lui

Tomșa, neizbutit, și asediul cu forțele ardelenești primite în ajutor dela Ioan Sigismund al Transilvaniei, care ținu două luni și se termină cu predarea cetății prin trădare. Căci Ardelenii, venind bine pre-

22. Suceava. Ziduri și bastioane exterioare, din spre Apus.

gătiți, cu oameni speciali pentru lucrări de șanțuri și de subminare și cu pulbere din belșug pentru tunuri, de îndată ce ajunseră la Suceava, se puseră serios pe lucru. In câteva zile ei săpară șanțuri și

ridicară tranșee jurîmprejurul cetății, ajungând până la poarta cea mare, a cărei punte (pont-levis) o nimiciră, ca nimeni să nu mai poată eși din lăuntru și închizând cu totul pe asediați.

Ingrijat de situația dificilă în care se găsia, Despot ordonă pedestrimei sale să facă o năvală generală în afară. Sforțarea fu însă zădarnică: asediații se traseră îndărăt în cetate, lăsând pe asediatori la adăpostul șanțurilor și tranșeelor lor, cari se întindeau până sub zidurile cetății. Lupta continuă în urmă între unii și alții numai cu armele de foc — puști și tunuri. Ea ținu câteva săptămâni neîntrerupt, în speranță, pentru cei din lăuntru, că vor fi despresurați de oștile polone ce așteptau să le vină în ajutor, iar pentru cei din afară că cetatea va capitula prin foame, Cum stau însă așa în apropiere unii de alții, Ungurii din afară începură a vorbi cu cei din lăuntru, promițându-le răsplată și libertate, dacă vor preda cetatea și pe Domnul lor. Parlamentările aceste nu rămaseră ascunse lui Despot, care le opri, sub pedeapsă de moarte, ba, ca să statorească pildă, taie capul celui ce călcă mai întâiu aspra poruncă. Faptul provocă o mare zarvă, special între pedestrașii lui Petru Devay. Despot nu se lăsă însă intimidat. Prepuind pe acest căpitan al său ca instigator, îl străpunse cu sabia. O adevărată răscoală izbucni atunci în cetate. In mânia lor, răzvrătiții puseră la cale pierderea lui Despot; dar, după ce se mai liniștiră, socotiră că e deajuns să închine cetatea lui Tomșa. In zadar Despot cearcă

să-i întoarcă, cu ademeniri și rugăciuni, dela planul lor! Ei rămaseră statornici în hotărîre și a doua zi trimiseră o delegație în tabăra asediatorilor să stabilească condițiile predării cetății și a lui Despot.

In miez de noapte, înțelegerea fu adusă la cunoștința lui Despot, care făcu o ultimă încercare pe lângă lefegiii săi, rugându-i, implorându-i în genunchi chiar, să-i rămână credincioși. Aceștia fură însă neînduplecați, iar la teama fostului lor Domn că va fi tras în țeapă, ei îl încredințară că nu i se va întâmpla nimic, de oarece a fost cerut să fie trimis la Constantinopol. Cu această slabă nădejde de scăpare, Despot petrecu cele câteva ceasuri ale ultimei sale nopți de chinuri și lacrămi. Când se făcu ziuă, soldații se arătară din nou, poruncindu-i să se scoale, să se îmbrace și să se gătească de plecare. Văzând că totul s'a terminat, nefericitul Domn chemă la sine pe soldații ce-i rămaseră credincioși până la urmă, le mulțumi pentru devotamentul lor, îmbrățișându-i și împărțindu-le ultimele sale bunuri — pietrele dela inele și o coroană de aur. Apoi, îmbrăcat în hainele cele mai scumpe, călare, cu buzduganul în mână și înconjurat de cei mai devotați ai săi, fu scos afară din cetate și dus înaintea lui Tomșa. Aci Despot fu înfruntat cu asprime pentru toate neleguirile sale. El nu răspunse nimic, ci, căzând în genunchi, își cerși viața, ca să se poată pocăi în vreo mânăstire. Drept răspuns, Ștefan Vodă îl lovi cu buzduganul în cap, lăsându-l mort pe loc.

In acest chip tragic se termină, în ziua de 6 Noemvrie, îndelungul asediu al Sucevii dela 1563.

Cu moartea lui Despot, lucrurile se mai liniştiră. Dar pentru puţin timp. Căci sub Alexandru Lăpuşneanu, venit să stăpânească a doua oară Moldova (Octomvrie 1564), se petrecu un fapt osebit de însemnat în analele cetăţilor moldoveneşti — arderea şi distrugerea lor, care, după Ureche, ar fi fost cerută lui Lăpuşneanu de Turci. Nu poate fi însă vorba de o ardere şi risipire totală, ci numai de o părăsire şi stricare parţială, spre a nu mai servi pe viitor ca fortăreţe pretendenţilor la domnie. Că între cetăţile părăsite de Lăpuşneanu a fost şi Suceava — e neîndoios. De altfel, singur faptul mutării reşedinţei domneşti la Iaşi ne arată că, odată cu vechia capitală a ţării, el părăsi şi cetatea, care, negreşit, suferise destule stricăciuni pe vremea îndelungatului asediu dela 1563, pentru ca să mai fi fost nevoie a-i aduce altele noi.

In această stare de părăsire rămase cetatea noastră până către sfârşitul sec. al XVI, când Ieremie Movilă o restaură, readucând-o în starea cea mai bună. In acest timp, chiar la 1600, Suceava ajunse, pentru scurt timp, în stăpânirea lui Mihai Viteazul, căruia ea se predă la 21 Maiu fără luptă — „fără nici măcar o lovitură de tun", cum scria un contemporan martor ocular.

După căderea lui Mihaiu, în tot timpul jumătăţii dintâiu a sec. XVII, nici un eveniment de seamă nu se întâmplă în legătură cu Suceava, decât doar

o năvălire tătară în 1624, care aduse adăpostirea în cetate a Domnului de atunci, a lui Radu Mihnea, fără însă ca năvălitorii să fi ajuns până aci. Urmă apoi iarăşi o perioadă de linişte, până la groaznica năvălire tătară dela 1650, care aduse adăpostirea a o seamă de boeri în cetatea dela Suceava. De astă dată Tătarii ajunseră până sub zidurile ei, dar boerii îi îmbunară şi îndepărtară cu bani. A doua oară deci cetatea scăpă. Pentru puţin timp însă, căci trei ani în urmă, un mare eveniment, cel mai de seamă în trecutul Sucevii, avea să se petreacă sub zidurile cetăţii, — asediul Cazacilor dela 1653. Şi anume iată în ce împrejurări.

Invingând pe Lupul la Sârca (16 Iulie), Gheorghe Ştefan plecă la Suceava, unde se găsia închisă în cetate Doamna lui Vasile Vodă, cu toată casa şi averea lui... Aci, după ce-şi adăposti Seimenii şi Ungurii în şanţuri, cu tunuri aduse dela Iaşi şi Hotin, începu a bate cetatea. Curând însă, primind veste cum că Cazacii, sub Timuş Chmelnicki, au intrat în ţară, cu scop de a libera pe soacră-sa, Doamna lui Vasile Vodă, Gheorghe Ştefan se retrase spre a se aduna cu oştile ardelene şi polone, pe cari le ceruse în ajutor.

Ajutorul ardelean sosi. Numai cu el însă, Ştefan Vodă nu se încumetă a ţine calea lui Timuş, care trecuse Nistrul pela Soroca. Cazacii avură aşadar drum liber la Suceava, unde Timuş se aşeză sub cetate, în şanţurile făcute şi părăsite de Moldoveni, unde fu asediat de oştile aliate moldo-ungaro-polone.

Din primele zile ale înconjurului lor, Cazacii își întăriră tabăra așa de bine cu șanțuri, „cât nu era a gândire să-i mai dobândească". Totuș, asediatorii îi asaltară în două rânduri atât de viguros, încât, când ei făcură un al treilea asalt, Timuș fu nevoit să se retragă în cetate. Asalturile acestea continuară destul de des, dar fără prea mare pagubă pentru Cazaci, cari, bine adăpostiți și întăriți în șanțuri, făceau mereu ieșiri din tabără, fie pentru a susține lupte cu ai noștri, fie pentru a-și procura apă și hrană. Tătarii ieșiră încaltea cu totul, întorcând armele împotriva Cazacilor. Cu toată această defecțiune, Cazacii se țineau destul de bine, căci, întăriți cum erau în tabăra lor, asalturile asediatorilor nu le strica mai nimic. Asemenea bătaia tunurilor, împotriva căreia ei se adăpostiau în gropile ce-și făcuseră sub pământ. Văzând că astfel nu-i putea izbândi, Gheorghe Ștefan duse și așeză tunurile pe locul din oraș, care domină curtea din lăuntru a castelului. Dar Cazacii îl urmăriră până aci, cu scop de a pune mâna pe tunuri. O aprigă încăerare se încinse, în care ai noștri ar fi rămas dovediți, dacă Leșii n'ar fi sosit în ajutor, să respingă pe năvălitori.

Cu mari pierderi, Cazacii se retraseră în tabăra lor, unde, de rândul acesta, asediatorii îi închiseră desăvârșit, punând oști de toate părțile. Astfel închis, amenințat de foame și de defecțiunea alor săi, Timuș trimise la tatăl său, să-i vină grabnic în ajutor. Curierul fu însă prins de asediatori, cari — aflând situația grea în care se găsiau asediații —

înțeleseră că, cu oarecari silinți din parte-le, aceștia nu mai puteau avea altă mântuire decât moartea sau predarea. Trimiseră deci după nouă ajutoare atât în Ardeal, cât și în Polonia. Ajutoarele acestea

23. Suceava. Ziduri și bastioane exterioare, din spre Răsărit

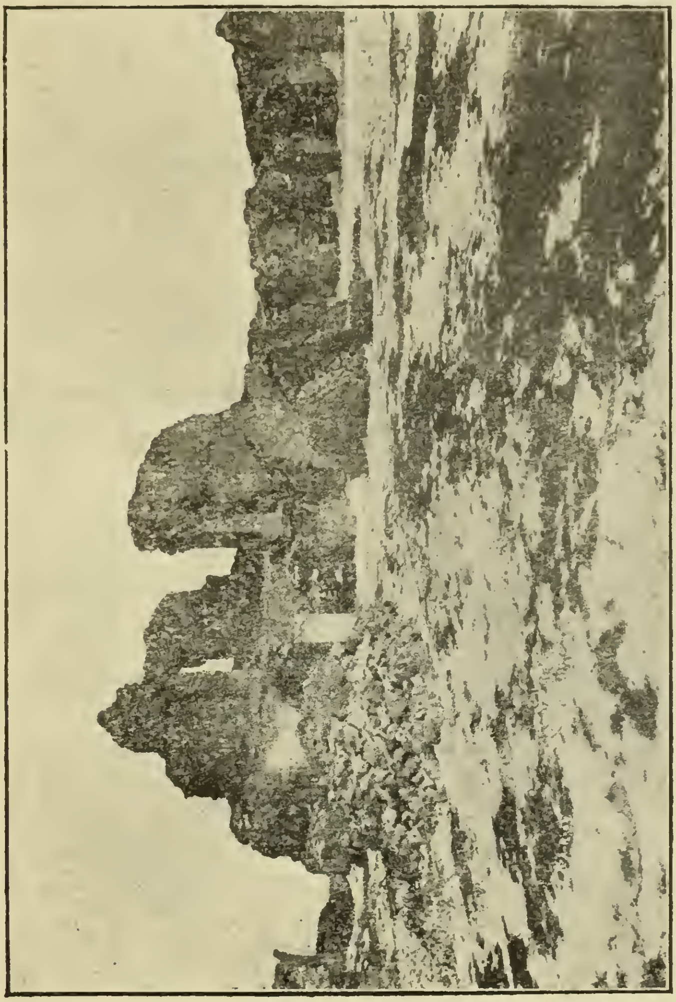
nu întârziară. Sosiră, mai întâiu Polonii, apoi Ungurii, cari, strânseră și mai mult pe asediați acum lipsiți complet de hrană, obosiți de straje și străbătuți de puști. Căci Leșii de îndată ce sosiră, „s'au

pus în deal, deasupra cetății, tocmindu-și tunurile drept asupra taberii". Paralel cu această acțiune a tunurilor, oastea cea nouă reluă cu mai multă vigoare asalturile. Cu prilejul unui asemenea asalt, o ghiulea de tun, îndreptată de asediatori spre cortul lui Timuș, aduse moartea crudului Cazac, la 15 Septemvrie.

Cu sfârșitul lui Timuș lucrurile luară altă față. Căci cu autoritatea aspră a șefului mort, dispăru și disciplina din tabăra căzăcească, iar foamea de care suferiau groaznic și frica de moarte, înspăimântase cu totul pe asediați. In astfel de împrejurări, nu mai era de rezistat. Incepură deci tratativele între Doamnă și Cazaci, între aceștia și asediatori. Ințelegerea nu fu grea, cei răzbiți trebuind să primească condițiile celor din afară și să predea cetatea în ziua de 9 Octomvrie.

De aci încolo, până la 1673, în timpul luptelor turco-polone, cetatea Sucevii nu mai avu nici un rol. In timpul acestor lupte, ea servi însă încercărilor polone de a lua în stăpânire Moldova. Astfel, în Octomvrie 1673, pe când Sobieski venia împotriva taberei turcești dela Hotin, Petriceicu Vodă aduse 7000 Poloni să-i înstăpânească în cetățile dela Neamțu și Suceava. Apoi plecă la Iași de se așeză în scaunul din care fugise Dumitrașcu Cantacuzino. Oștile polone lăsate în Suceava rămaseră în cetate și după alungarea lui Petriceicu Vodă din scurta sa domnie (Noemvrie 1673—Ianuarie 1674), mai bine de un an. Ele făceau mari pagube în jurul ce-

tății, jefuind și prădând pe locuitori. Văzând aceasta, Dumitrașcu Vodă, întors în scaun, trimise, în primăvară, pe Sandu Buhuș Hatmanul cu oastea ce avea, ca împreună cu Turcii și Tătarii ce fuseseră

24. Suceava. Vedere a paraclisului și a curții interioare.

trimiși la iernat în țară, „să închidă“ pe Leșii din cetate „dela hrană“ ori să-i scoată din cuiburile lor. Moldovenii și Tătarii stătură în preajma cetății până ce Leșii „au flămânzit și s'au închinat de bună

voie", la 9 August 1674, când trupele polone ieşiră din cetate şi se întoarseră în patrie.

Spre a evita pe viitor asemeni supărăcioase incuibări ale Leşilor în ţară, Dumitraşcu Vodă, după ce luă înţelegere cu Turcii şi primi ajutorul lor, trimise, în vara anului următor, în Iulie 1675, de nimici „cetăţile cele vestite ale Moldovei" — Neamţul şi Suceava, care, neputând fi stricată cu mine, fu dată pradă focului. Astfel vechia cetate a lui Ştefan cel Mare fu prefăcută, scrie d. Iorga, „într'un cuptor uriaş — rug al măririi noastre celei vechi". In urmă, cu cât vremea trecea, cu atât ruina creştea, aşa că, patru decenii mai târziu, Dim. Cantemir, amintind de vechea mărire a Sucevei, arăta că cetatea zace toată în ruină.

Cu distrugerea şi ruinarea cetăţii dela Suceava, se încheie şi istoria ei. — De acum încolo, pentru cercetători, ea nu mai prezintă decât interes arheologic. Sub acest raport rămâne deci să o cercetăm şi noi.

II

Ca și orașul, cetatea Sucevii e așezată de partea dreaptă a râului cu acelaș nume, pe marginea de Nord-Est a platoului ce se ridică și întinde de aci spre Cacaina. La Răsărit de cetate, pe o lungime de de oraș prin o văgăună destul de largă, formată de valea Cacainii, care curge și se varsă aproape perpendicular în Suceava. Terenul pe care se află situată cetatea măsoară, azi încă, 120 m. în lungime și 80 m. în lățime. Zic azi încă, pentrucă o parte din el — pe laturea de Nord — s'a rupt și surpat pe coasta abruptă ce-o formează colina aci, în spre Cacaina. La răsărit de cetate, pe o lungime de 320 m. și o lățime de 300 m., se întinde, înclinându-se ușor spre Sud-Vest, un teren cu mult mai mare — aproape 10 hectare — numit de d-l Romstorfer Câmpul Șanțurilor sau, mai bine, al Cazacilor, din cauză că aci au tăbărît, s'au fortificat și au rezistat Cazacii lui Timuș la 1653 (Fig. 25).

Ce fel se înfățișau resturile cetății înainte de începerea săpăturilor de desgropare se poate arăta în câteva cuvinte: de către Nord — coasta abruptă de care am vorbit adineaori a colinei, de către Apus — o parte din zidurile împrejmuitoare ale cetății, cu bastioane și contraforți, de către Sud — urme din aceleași ziduri și resturi din turnurile castelului, iar de către Vest — temeliile clădirilor din

această parte a castelului, cu zidurile înalte ale paraclisului.

Pe lângă șanțul împrejmuitor al zidurilor din afară, despre care vom vorbi îndată, — atât era tot ce se mai putea vedea, acum două decenii, din vechia cetate domnească a Moldovei. Căci dărămăturile, molozul și pământul suprapus timp de două veacuri, dela părăsire și ruinare se ridicase mult (5 m.) peste nivelul primitiv al cetății (cum arată linia punctată deasupra secțiunilor AB și CB de pe tab.). Natural, din atât numai, era foarte greu a se urmări și înțelege întocmirea de odinioară a cetății. Dar cu lucrarea răbdătoare și sistematică a d-lui arhitect C. A. Romstorfer s'a făcut cu putință și aceasta. Căci, cu ajutorul cercetărilor și lămuririlor sale, putem ști azi destul de bine cum și ce fel a fost întocmită cetatea dela Suceava — acest mormânt sfânt al gloriei noastre trecute. Și anume:

Mai întâiu de jurîmprejur cetatea era înconjurată cu un mare șanț, lat de 30 m. — pe alocurea chiar de 40 m. — și adânc de vreo 9 m., săpat imediat sub zidurile cetății.

Multă vreme s'a crezut că acest șanț se putea zăgăzui la capete și, la trebuință, umplea cu apă. Lucrul acesta era însă imposibil — întâiu pentrucă nu se putea aduce și ridica atât de sus o cantitate așa de mare de apă, al doilea pentrucă, chiar să se fi putut face aceasta, deosebirea de nivel a celor două capete ale șanțului făcea imposibilă o atare operație, căci înainte ca apa să fi ajuns pe fundul ca-

25. Suceava. Planul cetăţii şi al câmpului din apropiere (înainte de săpături).

pătului de Est al șanțului, ea s'ar fi vărsat peste marginea capătului de Vest (secția AB, de pe tab.).

Indărătul șanțurilor erau zidurile, cari, ca și șanțul, se întindeau numai pe trei laturi — de către Apus, Sud și Răsărit. Construite în poligon, ele aveau șapte laturi, legate între ele, la unghiuri, cu bastioane semicilindrice în afară (**22**, **23**, **25** și **11**). Prin săpăturile întreprinse, temeliile acestor ziduri și bastioane, s'au putut urmări și stabili în întregime, — zidurile și bastioanele însă numai pe laturea de Vest, între bastioanele **22** și **23**, pe o lungime de 50 m., având o grosime de 4 m. și o înălțime, existentă încă, de 15 m. dela fundul șanțului. Ele erau sprijinite de puternici contraforți și aveau din loc în loc ferestre de observație, iar în partea superioară, pe toată lungimea, metereze pentru luptători, cari circulau în jurul zidurilor pe poduri de lemn, susținute pe grinzi implântate în găuri făcute în ziduri.

Până la cercetările d-lui Romstorfer, Sucevenii erau încredințați că poarta cetății era pe laturea de Apus, prin deschizătura (largă de 5 m.) ce se vedea acolo în zid (w, tab). D-l Romstorfer s'a îndoit însă dela început de acest lucru. După dânsul, poarta cetății trebuia căutată în altă parte, unde terenul era mai propriu pentru intrare, unde, în șanț, se găsiau urme de construcțiuni pentru podul de trecere și de unde se putea pătrunde cu înlesnire în castel. Ori locul care să îndeplinească toate aceste condițiuni e situat pe laturea de Răsărit a cetății, în capătul de Nord al ei—la **4** pe tab.

Pe aci așadar se intra în cetate, prin un pont-levis ce se lăsa și ridica deasupra șanțului lat și adânc. Capătul din spre cetate al podului se răzima pe un zid puternic legat de o parte cu zidul de pe panta de Miazănoapte (**9**), terminat la rându-i, la capătul de Est, într'un mic turn (**10**), iar de cealaltă parte cu bastionul ce servia la apărarea intrării, a podului în special (**11**). — Trecând podul dedeai într'un gang (**6**), fără ferești sau deschideri laterale. De aci, peste locul însemnat cu **7**, se intra, prin hall-ul **14** și porțile **13** și **17**, în curtea internă, cea mică, a cetății, în castelul propriu zis. Inainte însă de a pătrunde aci, se vedem cum se înfățișa curtea externă, cea mare, a cetății.

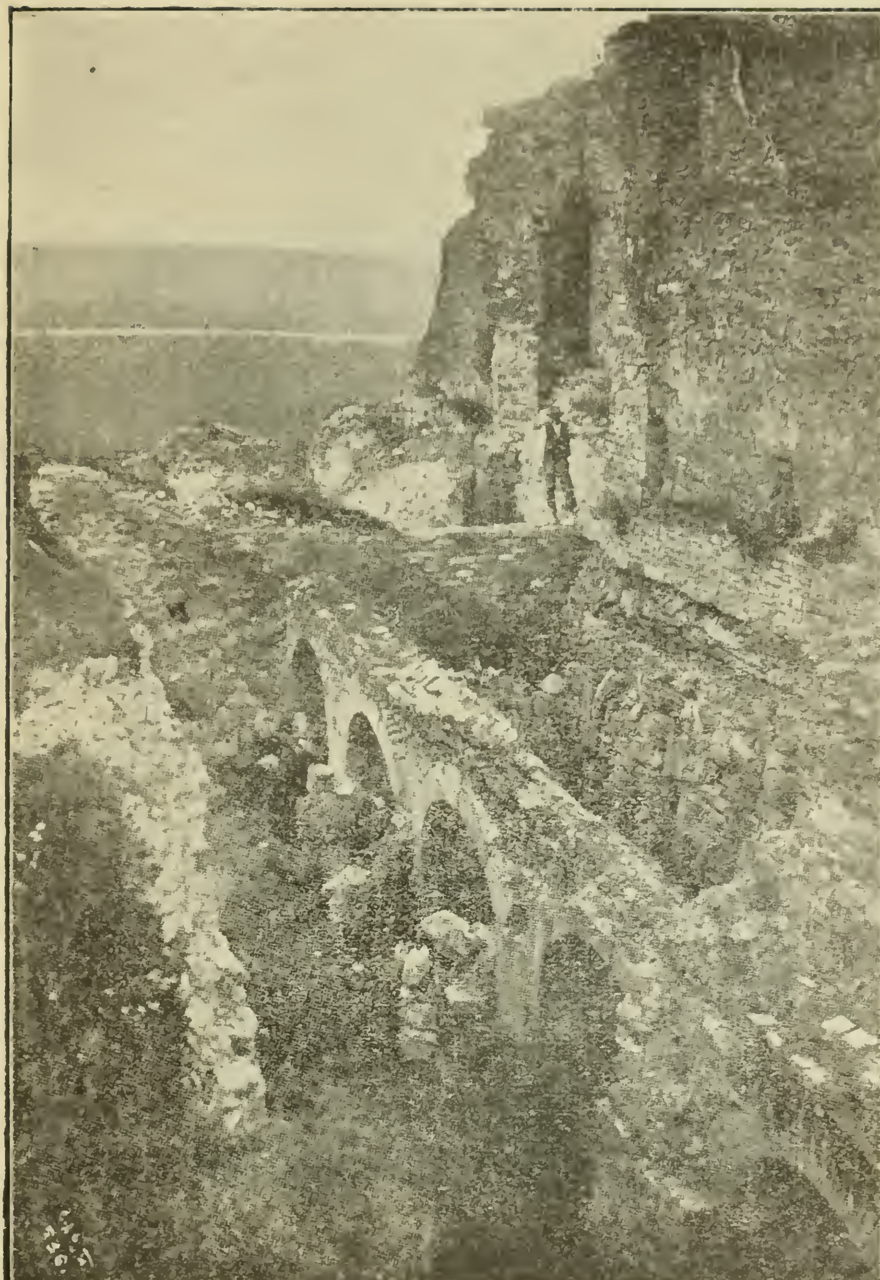
La capătul dinspre Nord era mai întâiu o cameră mare (**12**) în formă de trapez, care comunica direct cu curtea. Lângă ea, la **8**, era o altă cameră, mai mică, tot în formă de trapez, cu baza cea scurtă rotundă, care comunica și ea, tot direct, cu curtea. Ambele vor fi servit ca loc de adăpost pentru cei ce aveau în seamă paza porților. Coborîndu-ne spre Sud și cercetând curtea de jurîmprejur găsim resturile a două soiuri de construcții — unele în legătură cu zidul cetății, altele în legătură cu castelul. Cele dintâi — **29**, **30**, **28**, **24**, **26** și **27** — sunt în legătură cu lucrările de apărare ale zidurilor, Celelalte — dela **33**, **34** și **35** — sunt construcțiuni de utilitate, ridicate în diferite epoci, fie ca locuințe pentru oameni, fie ca grajduri pentru animale. Din cauză

că terenul curții externe era în pantă și deci aceste din urmă construcții nu erau îndeajuns apărate de zidurile externe ale cetății, s'a văzut necesitatea ridicării în fața lor a unor ziduri de proteguire — zidurile dela **31** și **32**. Ca să terminăm cu curtea externă a cetății, observăm că construcția de pe laturea de Vest a castelului dela **36** e nouă, ridicată de d-l Romstorfer, ca locuință gardianului însărcinat cu paza cetății.

Din curtea externă a cetății, prin poarta **13**, se intră în marele hall **14**, care nu aparține încă castelului propriu zis și din care se dedea, spre Răsărit, în camera **16**, iar spre Apus în camera **15**. Din acest hall, prin poarta **17**, prin gangul **18** și prin poarta **19**, se ajungea în curtea castelului (fig. 24), care corespundea cu exteriorul și prin o a doua poartă **20**, ce se deschidea pe laturea de Nord a cetății.

Curtea castelului — lată de 22 m. și lungă de 28 m. — are forma acestuia: dreptunghiulară. De către Apus, Sud și Răsărit era închisă cu clădiri ale castelului, iar de către Nord era liberă. E însă în firea lucrului ca și de această parte să fi fost o clădire, care închidea patratul castelului și care, terenul fiind mai puțin rezistent aci, s'a surpat și năruit, cum dovedesc numeroasele blocuri de zidării ce acoper colina cetății de această parte.

După tradiție, castelul Sucevii avea șapte turnuri. Azi însă nu se mai văd decât urmele a patru — **37**, **38**, **39**, și **40**. Unde au putut fi cele trei dispărute e ușor de presupus — întâiul în colțul de Nord-Vest,

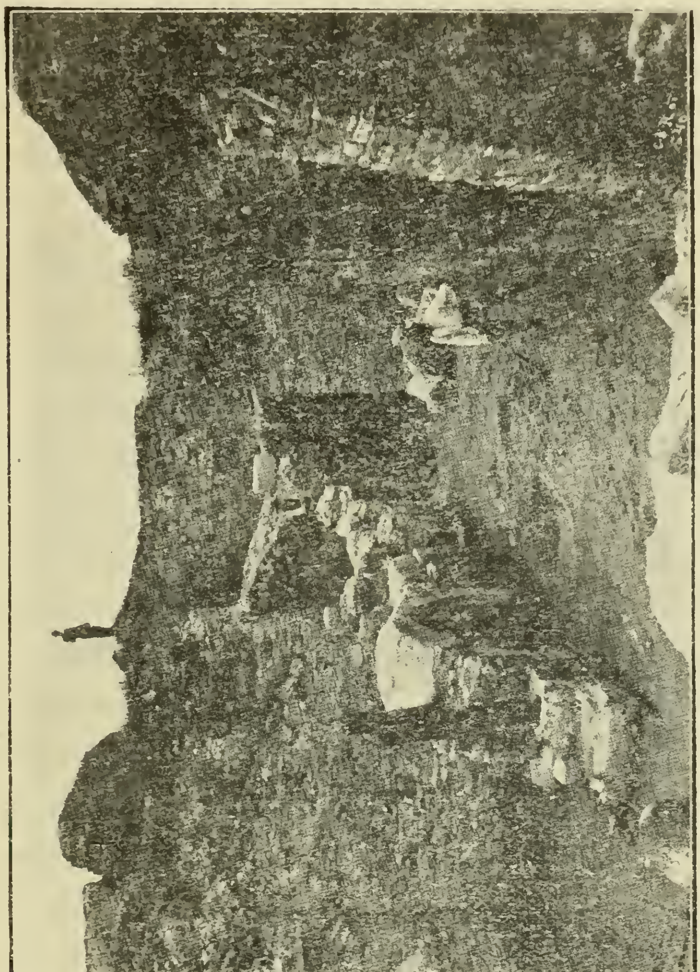

26. Suceava. Clădirea de pe laturea de răsărit a castelului.

ca corespondent celui dela **38**, al doilea la mijlocul laturei de Nord, ca corespondent celui dela **39**, al treilea în colțul de Nord-Est, ca corespondent celui dela **40**. Ele s'au năruit și au dispărut odată cu întreaga lature de Miazănoapte a castelului. După toate probabilitățile erau întocmite ca și cele existente, în formă patrată, susținute fiind fiecare de câte doi puternici contraforți. Turnul dela **40** e cel mai mare. La început avea aceiaș așezare ca și corespondentul său dela **39**. Mai târziu însă, din motive strategice, a fost reconstruit în poziție diagonală. Faptul că era mai mare decât toate celelalte ne face să admitem că acesta era vestitul turn al cetății, pe care locuitorii Sucevii l-au privit ca cel mai puternic, numindu-l „Ne boe se", adecă „Nu te teme" și despre care Cronicarul însemnă că a fost distrus de cutremur în timpul lui Duca Vodă cel Bătrân, în a treia sa domnie (1678—84).

Clădirile castelului, protejate de turnurile mai sus descrise, erau așezate, cum am zis, pe trei laturi — la Est, Sud și Vest. Ele erau construite în etaj. In cea dintâiu, de pe latura de Est, distingem în primul loc camera **42**, în care se intra direct din pasagiul **18**. O scară spirală ce se vede la colțul acestei camere ducea sus în etaj, în o galerie așezată jurîmprejurul curții. Din această galerie se intra în paraclis, care era cea mai importantă parte a construcției și din care s'a păstrat aproape întreg altarul, **41** (fig. 24). In camera de desupt, **43**, care poate să fi fost un fel de necropolă domnească provizorie, se intra direct în curte.

Deasemenea în încăperea mare de alăturea **44**, ce avea la dreapta o fereastră mai mare, iar la stânga o alta mai mică, care fu astupată când se construi, ulterior, în fața ei, mica încăpere dela **46**, un fel de

27. Suceava. Clădirea de pe laturea de Apus a castelului.

criptă, unde s'a găsit scheletul unui bărbat puternic, despre care un răposat profesor german din Suceava presupunea că ar fi al lui Petru Devay, căpitanul lefegiilor lui Despot, ucis de aceasta chiar

în cetate... Camera cea mare, **44**, e împărțită dealungul în două, prin o serie de stâlpi legați între ei prin arcuri plinciutre ce susțineau bolțile acestei camere (fig. 26). In capătul de Apus al ei s'a despărțit, prin un zid transversal, cămăruța **45**. Tot aci se văd urmele unor ziduri masive, cari de bună seamă se ridicaseră spre a susține turnul cel mare al castelului, **40**.

Pe laturea de Miazăzi, castelul avea, jos, în parter, trei camere, boltite, accesibile direct din curte — **47**, **48** și **49**. Din camera de mijloc, pe o scară spirală, se ajungea la etaj.

In sfârșit, pe latura de Vest a castelului, se afla o singură mare încăpere, **50**, construită în subsol, 3 m. mai jos decât nivelul curții,—un fel de magazie, depou (fig. 27). In spre curte, avea ferestre mici, de pivniță, și era împărțită, ca și încăperea dela **44**, dealungul, în două, prin o serie de stâlpi legați între ei cu arcuri, pe cari se sprijiniau bolțile marei încăperi. In cursul timpului s'a despărțit și din această hală, în capătul de Miazănoapte, prin un perete transversal, o cameră mai mică **51**, care comunica direct cu curtea prin o rampă, **52**. Deasupra acestei mari hale se vede a fi fost, la parter și etaj, clădiri solid construite, cu bolți legate și încheiate cu frumoasă pietrărie sculptată, din care s'au găsit prețioase resturi îngropate în pământ.

Pentru a termina cu descrierea castelului, rămâne să mai arătăm că în lăuntrul curții interne, la **54**, se afla o cisternă destul de mare, căci avea în

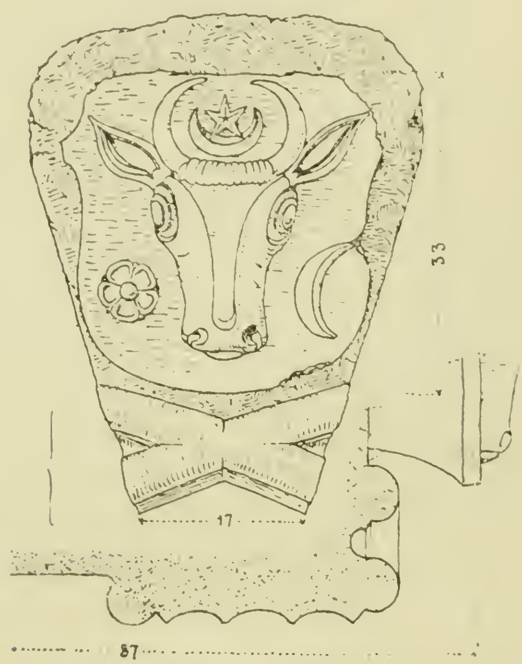
diametru 5 m., iar în adâncime 4 m., în care se păstra apa în timp de asediu. Firește însă că numai cu apa ce se putea aduna în această cisternă nu era posibil a se îndestula 'o cetate mare ca acea dela Suceava. De aceia trebue să presupunem că ea avea și apeducte, pentru aducerea apei din vecitate, deși urme de atari apeducte nu s'au putut descoperi și urmări în chip complet. De altfel nici apeductele nu puteau servi în deajuns cetatea, căci în genere ea a suferit mult din cauza lipsei de apă, mai ales în timpul asediilor.

Acum că cunoaștem ce fel era întocmită cetatea dela Suceava, ar fi de dorit să știm cum și ce fel se înfățișa ea ca aspect exterior. Lucrul e însă foarte greu. Căci pentru așa ceva ne-ar trebui două soiuri de izvoare — reprezentațiuni grafice ale cetății în diferite epoci și descrieri detaliate ale ei.—Ori, și unele și altele ne lipsesc aproape cu desăvârșire, căci ceiace avem sub acest raport e cu totul insuficient.

Din această cauză e foarte greu a ne înfățișa aspectul exterior al cetății. Așa fiind nu rămâne decât să recurgem la închipuire, singura care poate suplini, până la un oarecare punct, lipsa izvoarelor directe, luând ca punct de plecare înfățișarea altor cetăți moldovenești, mai bine conservate și ajunse până la noi, ca bunăoară Hotinul și Cetatea Albă. Căci negreșit, cam tot așa trebue să se fi prezintat, în întregul ei, și cetatea dela Suceava, cu castelul și zidurile sale înalte și puternice, cari, acolo sus, pe

colina pe care se aflau, de unde domniau o mare întindere de loc, produceau, desigur, o măreață impresie asupra celor ce se apropiau de dânsa, fie ca prietini, fie ca dușmani....

Extras din conferința *Cetatea Sucevii,* București 1914.

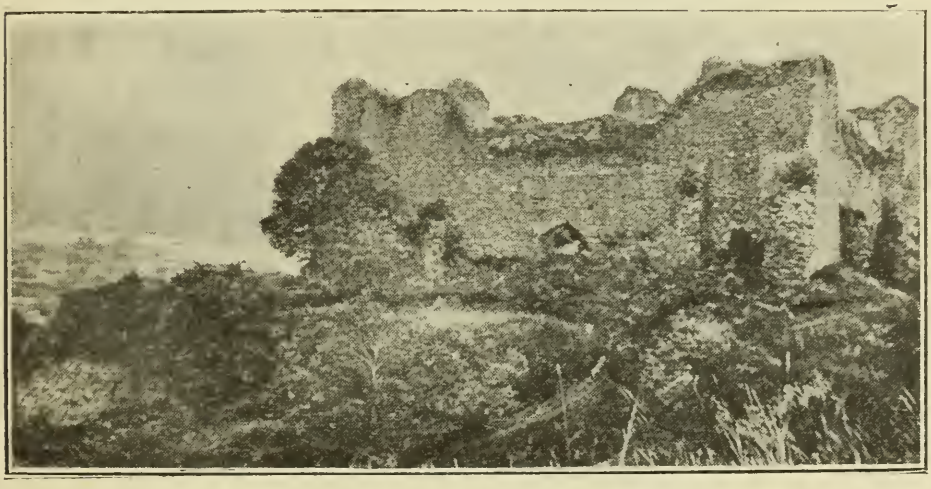

28. Stema Moldovei, după o piatră sculptată din cetatea Sucevii.

Cetatea Neamţului

de G. MANDREA

Cetatea Neamţului e situată pe dealurile Carpaţilor Moldovei, în dosul oraşului cu acelaş nume. Prin poziţia sa izolată ea domină drumurile spre Piatra, Neamţu şi Baia.

29. Cetatea Neamţului.

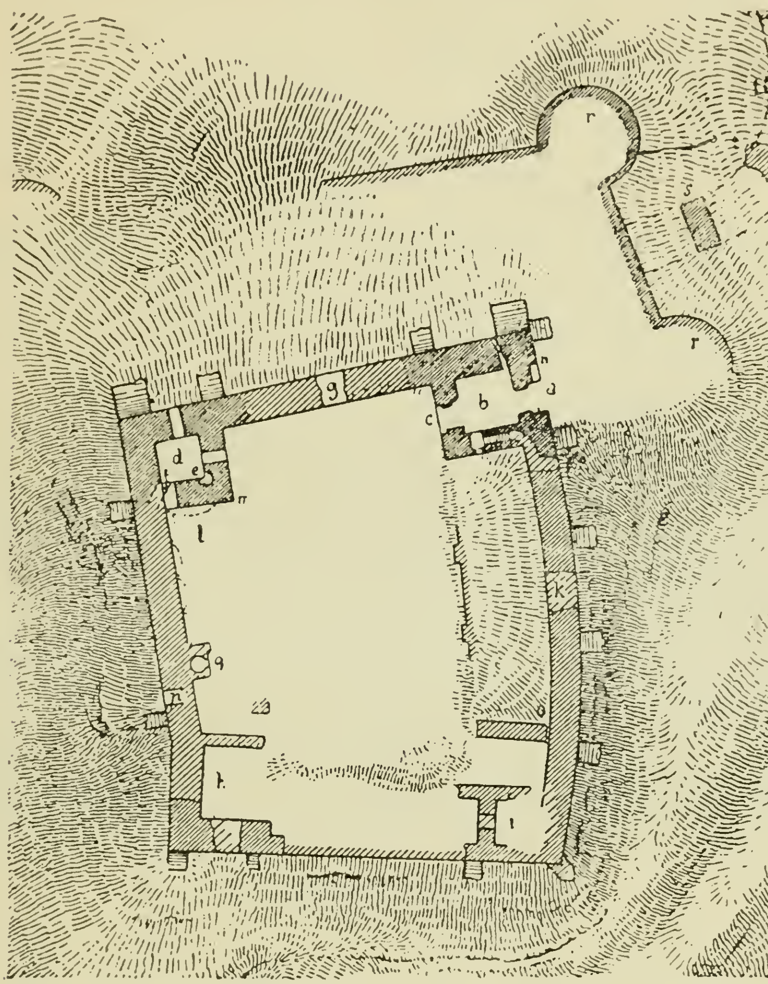
Castelul propriu zis are aproape forma unui pătrat la colţurile căruia erau patru turnuri. In mijlocul curţei interioare, care era de vreo 18 m. largă şi 30 m. lungă, s'a găsit urmele unui puţ. Forma lui era pătrată ca plan şi în jurul lui des-

cindea o scară până la nivelul apei; de aici acest coridor se bifurca pe sub cetate și șanțuri departe în vale. Cetatea era protejată spre deal de șanțuri adânci, iar spre partea apuseană era râpa. Drumul la cetate conducea peste un viaduct, ale cărui picioare există și azi. Peste aceste picioare era întins un pod de stejar care în dreptul porții de intrare se putea ridica în timp de asediu. Turnurile înalte dela .colțuri erau legate între ele în interior prin odăi și galerii deschise, iar sub dânsele erau pivniți spațioase pentru aprovisionări de merinde și munițiuni.

In turnul despre Nord era locuința Domnitorului și alături capela, a cărei absidă situată spre Răsărit indică că avem aface cu o biserică română. Castelul avea dimensiunile de 40 pe 45 metri, turnurile dela colțuri variau între 5 și 4 metri în pătrat, exclusiv grosimea zidurilor, care era de 3 m. și aveau o înălțime de 18 m. In etajul de sus al turnurilor se mai vede și azi locul coșurilor dela odăi. Colțurile de ziduri și ale turnurilor sunt executate în piatră cioplită și la poarta de intrare se vede și azi dispositivul pentru ridicarea podului. Pe una din pietrele porții se remarcă un semn al pietrarului, după cum era obiceiul în evul mediu de a se semna pietrele lucrate de cutare sau cutare lucrător.

Dela părăsirea cetății și până în zilele noastre, locuitorii de prin prejur n'au încetat a dărâma zidurile și a întrebuința materialul de piatră la construcția caselor din orașul Neamțu. Dacă s'ar face o cercetare serioasă a cetății prin curățirea dărâ-

măturilor, după cum se urmează la castelul dela Suceava, s'ar găsi de sigur în pământ multe vestigii ale trecutului demne de un muzeu şi am regăsi dis-

30. Planul cetăţii Neamţului.

tribuţia generală a cetăţii, astfel că ne-am putea-o representa pe hârtie cel puţin, fiindcă la o reconstrucţie a acestei fale naţionale, oamenii noştri de azi nu se mai pot gândi.

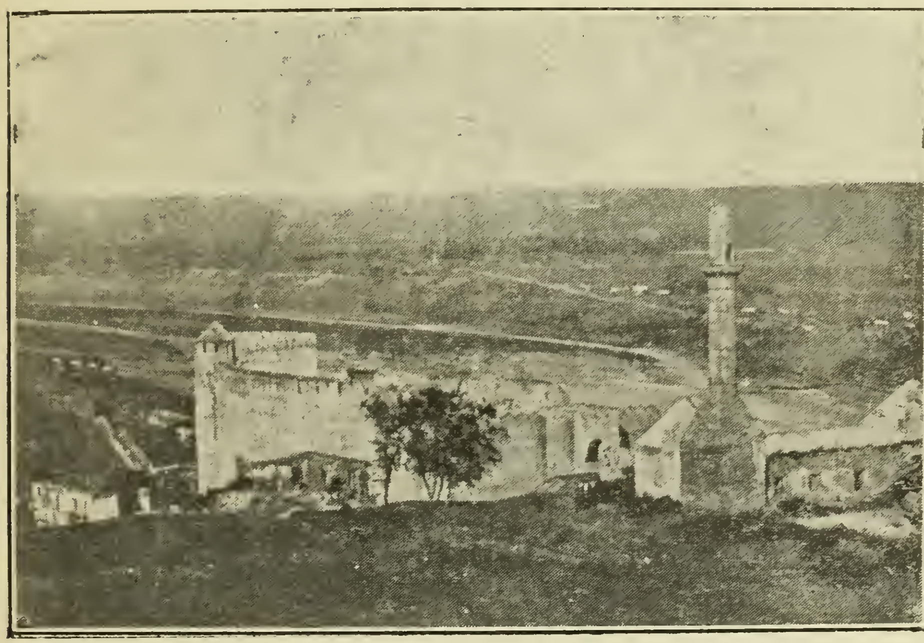
După conferinţa *Cetăţile Neamţu şi Suceava,* Bucureşti 1901, pag. 9—11.

Cetatea Hotinului

de N. IORGA

In cuprinsul din alte vremuri al cetății se intră prin dărâmăturile unor porți ale Turcilor. Ici și colo stau în picioare bucăți mari de ziduri făcute din bolovani pătrați. Colo la dreapta s'a clădit, după anexare, o biserică pravoslavnică, tărcată și vărgată după obiceiu. In stânga se înalță, lângă păreții rupți ai moscheii, minaretul, căruia, de vechime — în 1913 el a împlinit în acest hal două sute de ani, — i-a căzut numai vârful. Turnul se avântă încă puternic și îndrăzneț; ne suim cu greu pe scări întunecate, cari se încolăcesc îngust, și, cu picioarele fărâmate de oboseală, ajungem la o fereastră deschisă în gol, aproape de vârf. De-acolo privirea prinde Nistrul ce curge în vale, malul polon de altă dată, cu grupele lui de arbori, căsuțele lui bune, drumul ce merge la stânga spre dușmanca statornică a Hotinului, vestita Camenița a Podoliei, biserica rusească de astăzi și locuința, de minune așezată, a unui proprietar, adecă — în coloare locală — a unui *purăț*. Aur de lumină, verde al primăverii, albastru al apei puternice și al cerului ce se gătește

de seară. O mare liniște curată, prin care plutesc, pentru mine, înălțându-se de pe aceste ziduri, fantasme în turbane albe, cu lungi haine țesute în aur, cu hangere cuprinse în teci de pietre scumpe, luptători îndărătnici pentru o lege care s'a stins aici, pentru o limbă care s'a dus, pentru o stăpânire care a pierit, mucenici ai Islamului, ale căror morminte

31. Hotin. Vedere generală a cetății.

s'au spulberat de cucerirea necredincioșilor și a căror țărână se calcă în picioare de „domnul Șimen" și de „purății" lui, pe când minaretul, gol de rugăciune, înalță o gură de mort, neagră și mută, spre cerul serii albastre.

Către apă, zidul turcesc e încă deplin, și numai o mare poartă s'a rupt pentru trecere; în cadrul negru, înalt, ea cuprinde o icoană de veselie verde

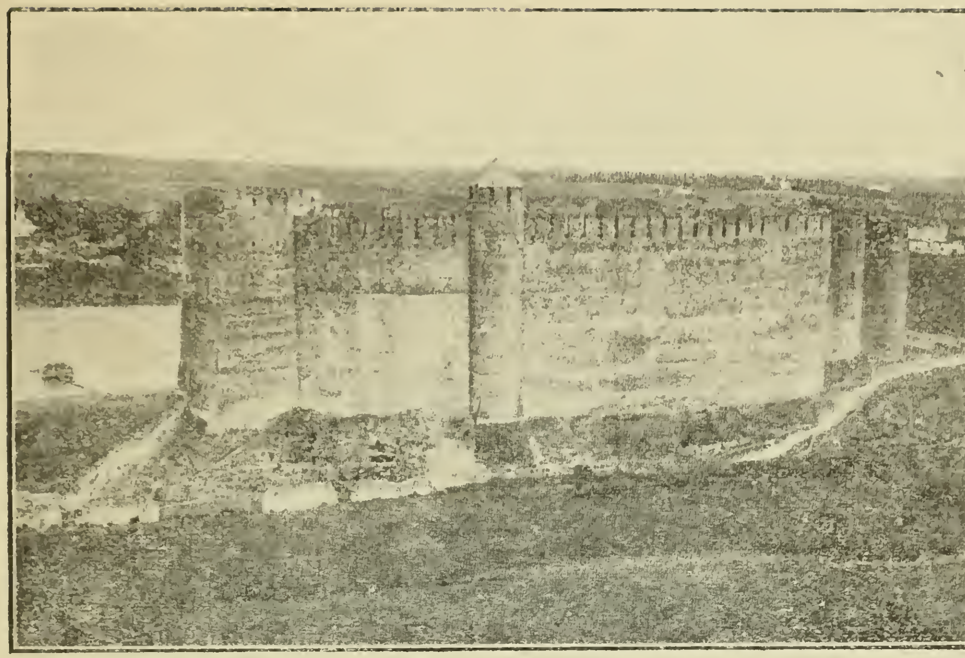
pe fond albastru, o icoană care nu pare un adevăr viu al naturii, ci o zugrăvire măeastră pe porțelan.

Acuma, după bolovanii pătrați și cărămida Turcilor vine o altă cetate, pe care cea de-a doua a cuprins-o în ea, deși nu era vrednică de aceasta. In adevăr, când la 1713 Abdi-Pașa, seraschcrul, care avea chemarea de a face rege în Polonia pe Stanislav Leszczynski, prietenul lui Carol al XII-lea, se opri aici la Hotin, amânând pentru totdeauna expediția sa peste Nistru, el găsi o cetate întreagă, puternică și frumoasă.

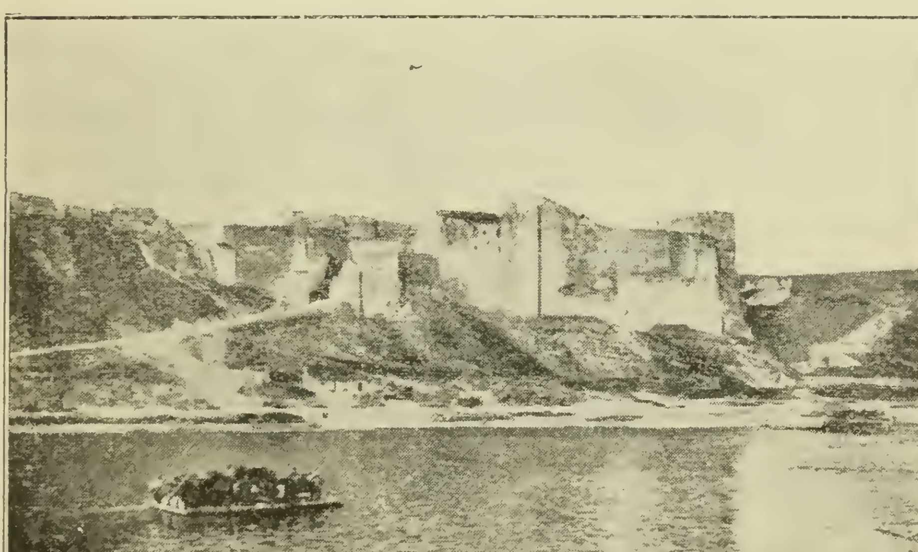
Din aceasta voia să facă el, cu ajutorul salahorilor moldoveni și munteni ai lui Nicolae Mavrocordat și lui Constantin Brâncoveanu, Domnii noștri de atunci, platoșa Nistrului împotriva neastâmpărului rusesc, respins cu doi ani în urmă la Stănilești. In câteva luni de zile se făcură reparațiile de nevoie și însemnate adausuri, se dădu lui Allah casă de rugăciune și Pașei celui nou case de locuință, se destupară șanțurile, se curățiră odăile ostașilor și se așezară tunurile cele nouă.

Dar cetatea cea veche se desface astăzi foarte bine din cârpelile și înădirile grăbite și grosolane dela 1713, prin chibzuiala formei sale, frumusețea podoabelor, bunătatea materialului.

Lumea o crede genovesă, pe temeiul unor povești ale Tătarilor, cari numiau „cetate genoveză", orice clădire uriașă a trecutului. De fapt, isteții și bogații negustori italieni n'aveau ce să caute aici, atât de

32. Hotin. Vederea cetăţii dela Apus.

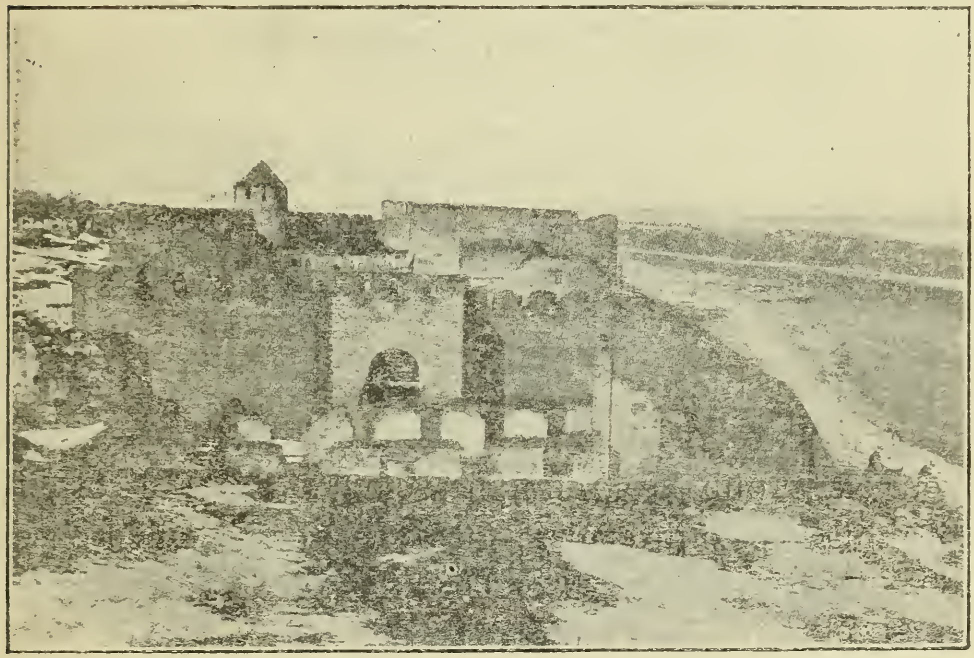
33. Hotin. Vederea cetăţii dela Răsărit.

departe de Marea Neagră, în locuri sărace, pustii și barbare.

Inainte de Moldovenii Mușaților, lui Alexandru-cel-Bun și lui Ștefan-cel-Mare au mai fost, ce e drept, stăpâni în Hotin, dar aceia nu se poate să fi fost alții decât Polonii din Podolia și Rușii din Haliciu, pe cari i-a supus abia după 1350 în aceste părți Craiul leșesc. Acea cetate dela început era însă, desigur, alta, una foarte mică și sălbatecă, un fel de Țețină, căci Țețina de lângă Cernăuți, Hotinul și un Hmilov, despre care nu mai putem ști unde se află, au avut necontenit aceeași soartă.

Meșteri din Podolia sau Italieni au lucrat Hotinul cel nou, pe la 1400. Ei au făcut din piatră bine potrivită și amestecată cu linii de cărămidă, pentru podoabă, un masiv rotund de zidărie strașnică, ce se ridică drept pe malul Nistrului puternic. Turnuri se umflă pe la colțuri, tot așa de uriaș plănuite și aduse la îndeplinire. In centru se făcură încăperi de rugăciune și locuință, și printre năruiturile de acum, printre multele schimbări, cari au pierdut astăzi mai orice înfățișare, rămâi uimit când vezi semnele deosebitoare ale arhitecturii din veacul al XV-lea al Moldovei. Casele acestea cari au fost spoite cu roșu pentru haremul vre-unui Pașă, au ferești de piatră albă, în arcuri sfărâmate, și o ușe de biserică în care se taie trei rânduri de linii împodobite, ca la ușea bisericii din Scânteie, clădită de Ștefan-cel-Mare. Colo sus, pe zidul acela măreț, ferești mai mici au ciubuce de piatră săpată, care se

taie în unghiuri drepte, și se vede chiar prin spărturi o poartă cu șeapte-opt arce în cadrele ei îndrăznețe, cari e de sigur cea mai frumoasă din toate vechile clădiri românești. Ea e sfărâmată în parte, drumul la dânsa s'a rupt, și ar trebui să te cațări prin bolovanii risipiți ca s'o vezi mai bine.

34. Hotin. Vedere a cetății dela Miazăzi.

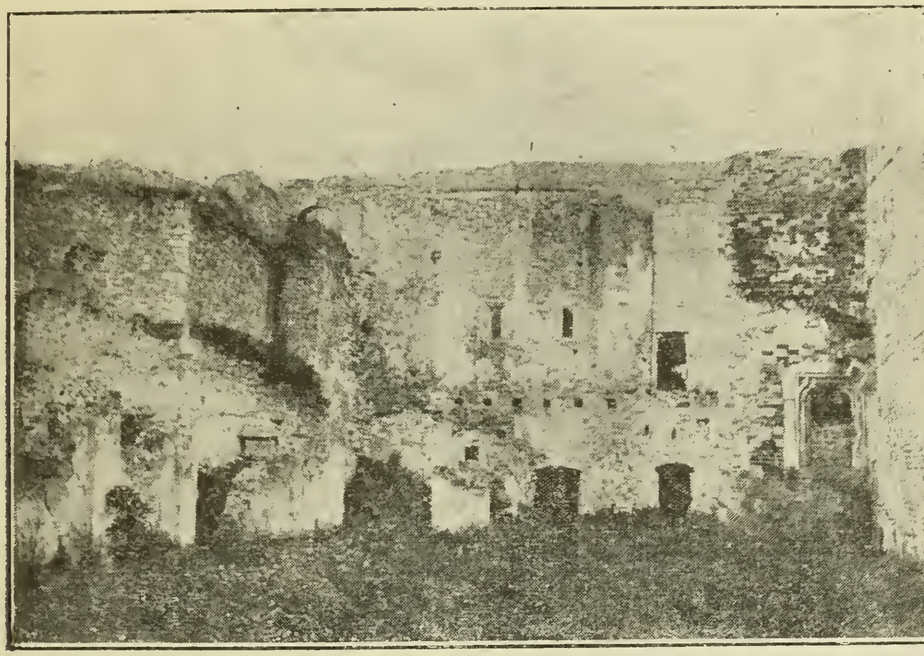
Trecem acum pe malul Nistrului. Malul nu e tocmai înalt aici, apa, largă de tot, se strecură sticlind de ultimele raze; pe o lotcă, doi lucrători și o fată cu tulpan, stau pe gânduri tăcuți. Nu se aude decât glasul lui Șimen, care știe toate și le spune la „purăți". Iar cetatea cea veche, cu ziduri gălbii și pătate de cărămizi tari ca piatra, râvnește să atingă uriașă cerul însuși cu zimții ei de ruină.

Eu nu chem trecutul și nu-l mai aștept în viitor. Știu că au murit părcălabii lui Ștefan, că e sub lespedea dela Probota Petru-Vodă Rareș, care a înfruntat cu Hotinul său puterea Polonilor și ar fi voit să ascundă aici nenorocirea sa din 1538; n'am uitat că s'au risipit de mult rămășițele lui Bogdan-Vodă Lăpușneanu, căruia i-a plăcut mult de Hotin și a plecat dese ori de aici după fetele frumoase din Polonia, înainte de a muri ca tânăr pribeag cu mințile pierdute. Nu mai caut cu gândul nici locul unde, în sângeroasa înfrângere a Turcilor de către Sobieski la 1673, au stătut corturile Domnilor noștri cari trădară trecând la creștini: Ștefan Petriceicu Moldoveanul și Grigorașcu din neamul de Arnăuți al Ghiculeștilor. O îndoită pângărire a trecut pe aici, a Turcilor și a Evreilor. Locul pe care stă cetatea e robit la streini, și tocmai un elegant ofițer primblă pe ziduri niște doamne foarte bucuroase de curtea ce li se face. Dar mă plec jos, și ridic o fărâmă de piatră neagră, pe care o ascund de întrebările lui Șimen, și, ducând-o acasă, la Românii liberi, voi păstra-o ca pe o moaște din oasele sfinților.

Și, când ne întoarcem spre trăsură, care așteaptă lângă biserica împopoțonată, pentru ca să străbatem jidănimea gătită de Sabăș, cineva îmi spune parcă la ureche un cântec vechiu care pornește așa:

Hotine, Hotine,
Păzește-te bine,
Căci Muscalul vine
Cu oaste spre tine ....

Așa cântau Moldovenii acum o sută de ani Turcilor din cetate. Dar ei nu s'au păzit bine. In 1739 Muscalii au venit și s'au dus. O clipă, pârcălabii moldoveni intrară iarăși în Hotinul pierdut; însă dărnicia turcească nu ținu mult. Iarăși în 1769 ma-

35. Hotin. Vedere interioară a cetății.

lul pietros fu roșit de mult sânge, și Hotinul fu rusesc a doua oară. Și iarăși cuceritorii se duseră în zare la încheerea păcii.

Tot așa în 1788.

Numai în 1812, ei rămaseră.

După *Neamul românesc în Basarabia*, București 1905, pag. 26—33.

Cetatea Albă

— In timpul stăpânirii moldovene —

de I. BOGDAN

S'a admis că la 1410 Cetatea Albă se afla în mâinile Genovezilor, cari ar fi luat-o pe la sfârșitul sec. XIV, în condițiuni necunoscute nouă, dar probabil prin bună învoeală, dela Tătari. Și în adevăr, zidurile de astăzi, ridicate, după părerea cea mai nouă a arheologilor, pe ruinele vechiului oraș grecesc Tyras, poartă urme neîndoelnice de originea lor italiană. Dar privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun la 8 Oct. 1408 Lembergenilor, ne-o arată incontestabil în stăpânirea Moldovei. Cetatea Albă e considerată în acest privilegiu tot așa de moldovenească ca Suceava, Iașii sau Tighinea, cele patru stațiuni în cari negustorii Lembergeni aveau să plătească autorităților moldovenești vamă pentru mărfurile ce le duceau „în părțile tătărești", adică la Caffa în Crimeea. De altă parte, vieața Sf. Ioan cel Nou, scrisă de Grigore Țamblac la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, probabil în 1402, când s'au adus dela Cetatea Albă moaștele sfântului, martirizat acolo cu șaptezeci de ani mai înainte

de Tătari, ni-l arată pe Alexandru „stăpânitor a toată Moldovlahia și a țărmurilor mării", prin urmare și al Cetății Albe.

După 1408, tratatul dela Lublau (Lubowla) din 15 Martie 1412 o consideră ca parte din Moldova și o trece sub sfera de acțiune a Poloniei, pe când Chilia, pe atunci a Muntenilor, e rezervată Ungariei. Tratatul acesta a rămas însă literă moartă, și la 1421, când Francezul Guillebert de Lannoy, trimesul regilor Carol VI al Franciei și Henric V al Angliei, călătoria prin părțile noastre, „Moncastro" sau „Bellegard" era sub stăpânirea lui Alexandru și avea o populație de „Genovezi, Moldoveni și Armeni". Cetatea se repara atunci sub privegherea lui Gedigold, voevodul Podoliei, vasalul principelui litvan Vitold, cu care Alexandru trăia în bune relațiuni. Ea fusese atacată, cu un an mai înainte, pentru întâiaș dată, de Turci.

In mod efemer, cum a fost întreaga lui domnie în Moldova, a stăpânit-o la 1374 Iurg Coriatovici, principele litvan, care în urma unei isbânzi asupra Tătarilor a pus „namestnik" într'ânsa pe compatriotul său Iacșa Litavor. Această împrejurare, sau o nouă cucerire, i-a dat dreptul lui Roman I, al doilea domn după Coriatovici, organizatorul „ țerii-de-jos", să iea titlul de „stăpânitor al țerii Moldovei dela munte până la mare", titlul ce lipsește în diplomele fiului său Alexandru. La 1400 unitatea țerii se desăvârșise și titlul oficial al domnului se stabilise pentru totdeauna sub forma „voevod și domn al țerii Mol-

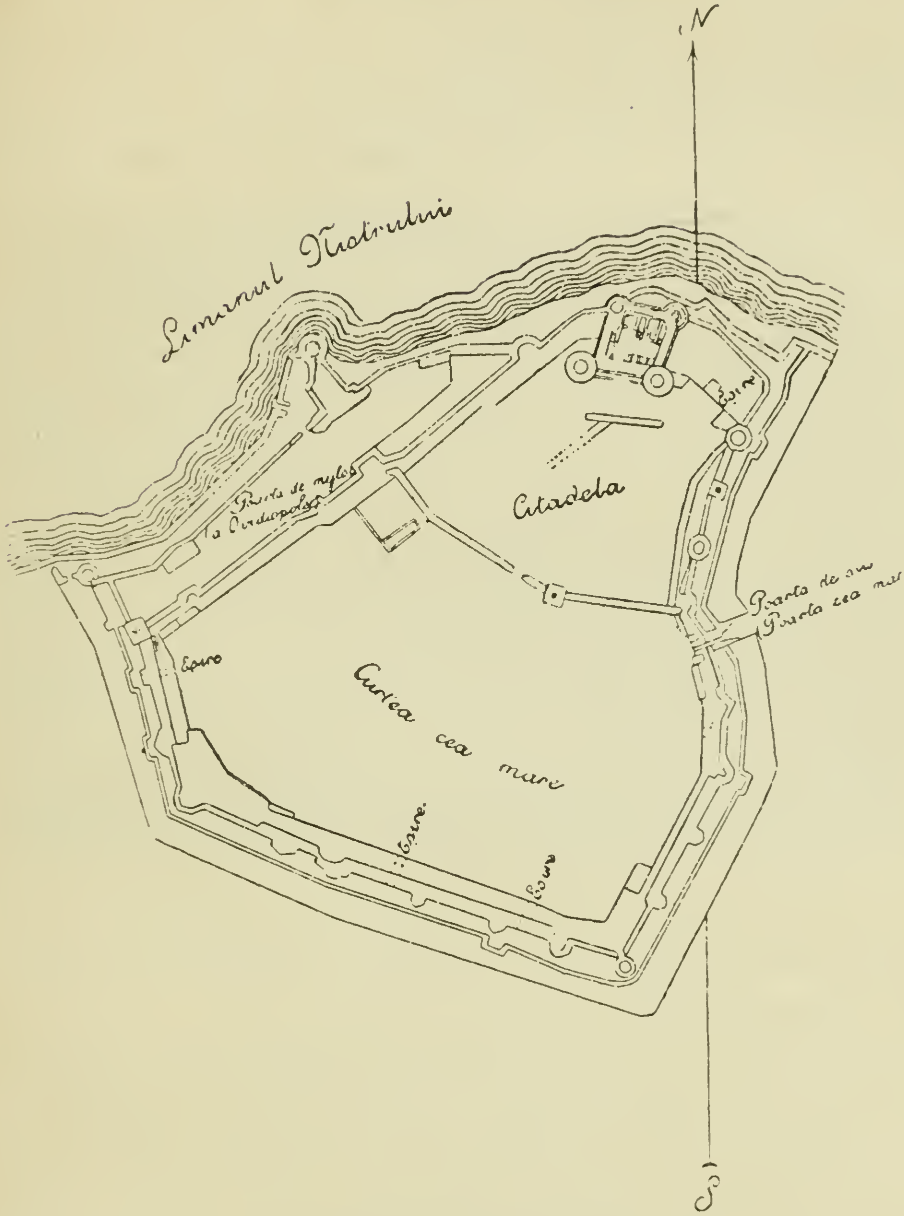
dovei", din care Cetatea-Albă făcea acum parte integrantă.

Cu toate acestea, documentele lui Alexandru cel Bun nu pomenesc de nici un pârcălab într'ânsa, deși la 1421, când Litvanii lui Gedigold lucrau la întărirea ei, trebue să fi fost unul acolo. Funcțiunea de pârcălab exista de bună samă pe vremea lui Alexandru; ea nu ajunsese însă la importanța ce i-a dat-o Ștefan cel Mare, care are meritul de a fi organizat pârcălăbiile țerii, înmulțindu-le și făcând din ele puncte de apărare ale granițelor și puncte de concentrare a trupelor pe ținuturi. Pe vremea lui li se stabilește definitiv și numele, împrumutat dela Unguri.

Pârcălăbia era la noi ceeace în Polonia era castelanatul, căci „pârcalabul" avea în sec. XV atribuțiile „castelanului" sau „starostelui" (castellanus, starosta) din regatul vecin. Unele pârcălăbii, ca cele dela granița Galiției și Podoliei, se numiau chiar „starostii" (Sepenicul, Hotinul, Cernăuții). Dar se pare că pe timpul lui Alexandru cel Bun și înainte de dânsul pârcălabii purtau și numele specifice rusești de *„namiestnici"* și *„posadnici"*, cari în Rusia erau, ca și pârcălabii noștri sau castelanii din Polonia, comandanții cetăților și administratorii târgurilor și suburbiilor ce se adăpostiau sub zidurile întărite ale unei cetăți.

Terminul „pârcalab" îl întâlnim, după Alexandru cel Bun, întâiaș dată în documentele unui fiu al lui, tocmai la Cetatea Albă. Prin Martie—Maiu 1443

ea era guvernată de Iurghici, un boier al lui Ște-
fan II, în calitate de pârcălab. Ce titlu va fi purtat

36. Planul Cetății Albe.

un alt guvernator al cetății, care cu opt ani mai
înainte, prin Aprilie 1435, voia să intre în relații

comerciale cu republica Veneției, nu știm. Izvorul care ne-a păstrat această interesantă știre îi zice, fără să-i dea numele, „dominus Maurocastri". Spunându-ne însă că era călugăr „caloierus", ne dă un indiciu aproape sigur spre a-l ghici. Era, cred, cunoscutul popă Iuga din Baia, pe care Alexandru cel Bun îl boierise la 1424, dăruindu-i „pentru slujbele lui drepte și credincioase" — de sigur nu duhovnicești — satul Buciumenii de lângă Baia, unde privilegiul domnesc se păstrează și astăzi, după 484 de ani, într'un neam răzășesc de popi. Iliaș și Ștefan dăruiră acestui popă, devenit între 1435—1436 protopop, ceeace atunci era aproape cât episcop, și fiului său Mihul atâtea sate, încât acesta, ajuns pe la 1445 mare logofăt, era între anii 1448—1456 cel mai influent și unul din cei mai bogați boieri moldoveni. Era însă și cel mai cult dintre dânșii.

Alipindu-se, deci, de fiii binefăcătorului său, în deosebi de ambițiosul și energicul Ștefan, Iuga, om de ispravă și cărturar iscusit, era indicat să fie ales de acesta ca principal colaborator la întărirea sa în domnia țerii-de-jos, care avea să-i pregătească calea spre domnia țerii întregi.

Impărțirea domniei Moldovei în două la 1435 are de urmare în mod natural creșterea importanței Cetății Albe. Aceasta, deși nu e trecută în actul dela 1 Septemvrie în partea lui Ștefan II, devine totuș între 1435—1440 cetatea lui. In acest din urmă an Ștefan o întărește prin pârcălabul Fedorca.

Astfel Tătarii, cari la 1374 fuseseră alungați din-

tr'ânsa de Iurg Coriatovici și pe la 1440 își aduceau încă aminte de loviturile primite dela Dragoș și Bogdan, cari îi alungaseră din celelalte părți ale țerii, nu îndrăzniră s'o atace în iarna anului 1440. Ei au ars în Țara-de-jos numai Vasluiul și Bârladul, două târguri fără cetăți.

37. Cetatea Albă după o acuerelă de pe la 1790.

Trei ani după acest jaf tătăresc, Ștefan era singur stăpânitor peste toată Moldova. El rezida în Suceava, iar la Cetatea Albă avea pe Iurghici, boier bătrân și influent, socru de logofăt, al patrulea în lista pârcălabilor acestei cetăți, dacă numărăm și pe „namiestnicul" lui Coriatovici. Iurghici rămâne acolo până spre sfârșitul domniei lui Ștefan II, în documentele căruia e amintit, dar fără atributul de pârcalab, împreună cu ginerele său Oancea, dela

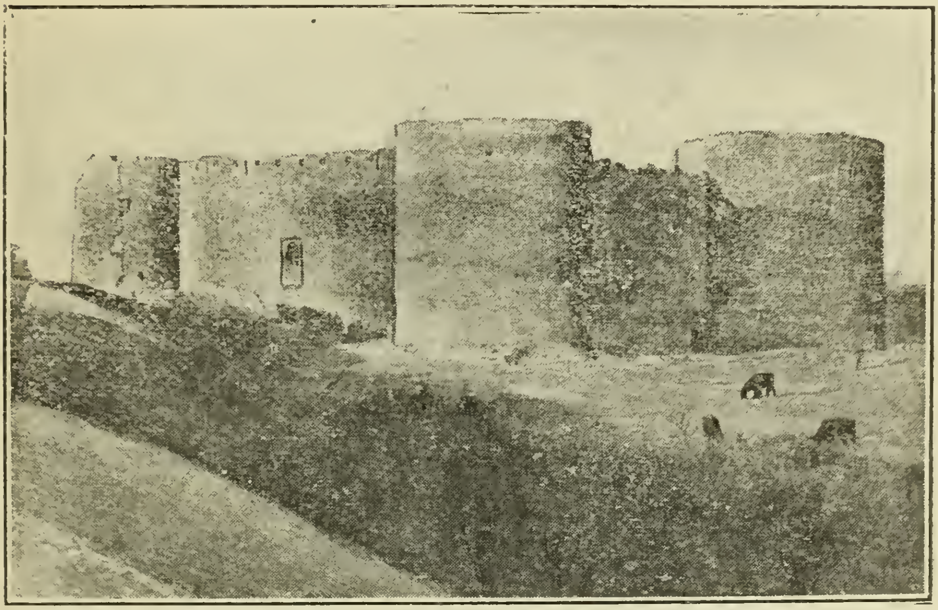
29 Noemvrie 1443 până la 11 Februarie 1447, când e citat numai acest din urmă.

Sub Roman II și Petru II (1448—1449) nu cunoaștem nici un pârcalab de Cetatea Albă. Sub Alexandrel, Bogdan II și Petru Aron se ivește Stanciul, fostul logofăt al lui Roman II, ca partizan al celui dintâiu (1449—1453) și ca restaurator al cetății sub cel din urmă (1454). Trimes de Alexandrel, chiar în primul an al domniei sale, la Cetatea Albă, unde Ștefan II lăsase o straje puternică, el susține de aci, ajutat de Poloni, o luptă înverșunată în contra lui Bogdan II. Pe vremea acestei lupte (1450) Polonii, întocmai ca la 1412 și ca mai târziu la 1497, când cetățile dela Marea-Neagră și Dunăre erau turcești, visau de cucerirea și anexarea bogatului port al Moldovei, vis a cărui realizare s'ar fi împlinit poate, în mod trecător, dacă pe Alexandrel nu l-ar fi otrăvit boierii în Cetatea Albă, unde oasele i s'au împrăștiat în vânt, și dacă după Petru Aron, alt netrebnic, n'ar fi venit Ștefan.

Ce preț punea cel mai mare domn al Moldovei pe Cetatea Albă, ne arată, mai bine decât orice altă considerație, modul cum e ocupată pârcălăbia cetății în timpul lui. Indată după suirea în scaun, la 1457, el trimete acolo pe unchiul său Vlaicul, căruia după un an și jumătate îi dă de tovarăș pe Stanciul, fostul dușman al tatălui său, care se vede a fi fost un mare meșter în apărarea de cetăți. Rămânând Stanciul singur, la 1466 el capătă tovarăș pe Zbierea, iar la 1470 pe Bâlco. Dela 1471—1474

Cetatea Albă e guvernată de Luca și de Bâlco, dela 1475—1476 de Luca și de Hârman, dela 1478—1480 de Hârman și de Duma, vărul domnului, iar dela 1481—1484 de Gherman și Oană cari, împreună cu Ivașcu și Maxim dela Chilia, încheie seria pârcalabilor moldoveni în cetățile dela Marea-Neagră și Dunăre.

. . . .

38. Cetatea Albă. Castelul.

Odată cu cucerirea turcească (1484), splendoarea Cetății Albă a apus pentru totdeauna. Akkermanul turcesc n'a mai fost nici cetate puternică, nici târg înfloritor prin comerț. Luat de Ruși, odată cu Basarabia întreagă, la 1812, după ce în mod trecător fusese cucerit de mai multe ori, el a rămas un orășel de provincie fără vieață, în care vrednice de văzut sunt

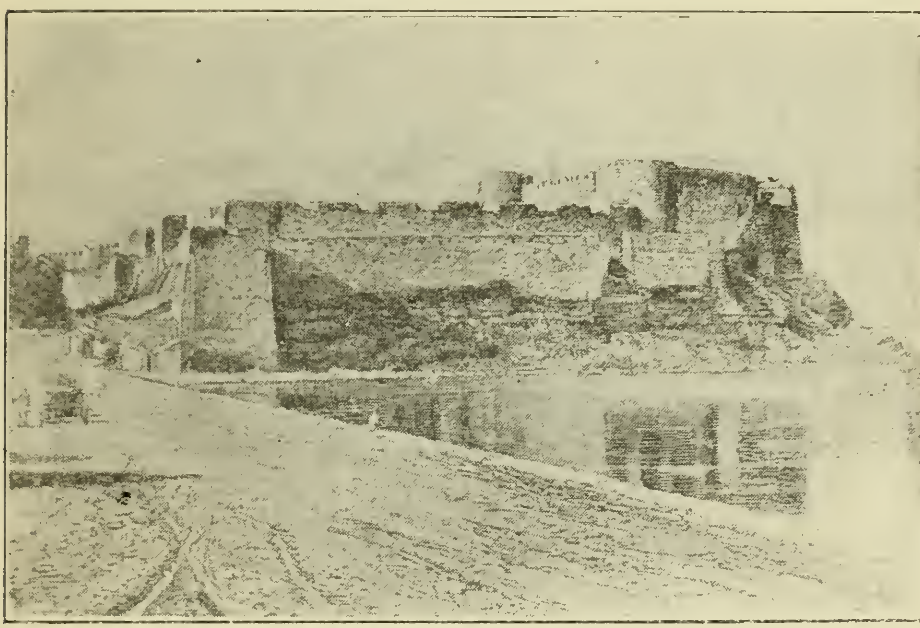
doar zidurile uriașe și mute, ce aruncă o umbră tristă asupra unui trecut glorios. Cu atât mai elocuente sunt pentru noi inscripțiile în marmoră, cari ne spun că am fost și noi odată stăpâni pe gurile Nistrului și păzitori ai acelei porți, care, cum zicea Baiazid, o săptămână după cucerirea ei, putea să închidă sau să deschidă drumul oștilor turcești spre Moldova, Polonia, Rusia, Tataria și tot Nordul Mării-Negre.

După *Analele Acad. Române,* mem. ist., XXX, pag. 340—46 şi 350.

— Scurtă descriere —

de ALEX. LĂPEDATU

Afară de Orheiu și Cetatea Albă, Rușii n'au întreprins cercetări și studii istorico-arheologice la nici o altă veche cetate moldovenească din câte se află azi sub stăpânirea lor. Rezultatele cercetărilor dela Orheiu și dela Akkermann s'au publicat în Memo-

39. Cetatea Albă. Laturele de Nord și Est.

riile Societății imperiale de istorie și arheologie din Odesa. Ele constau, pentru Cetatea Albă, mai ales din material epigrafic, care a fost reprodus și comentat, după cum a arătat d-l I. Bogdan, nu tocmai mulțumitor, și din un plan al cetății, reprodus aci. Descrierile ce se dau pe lângă acest plan, fiind în

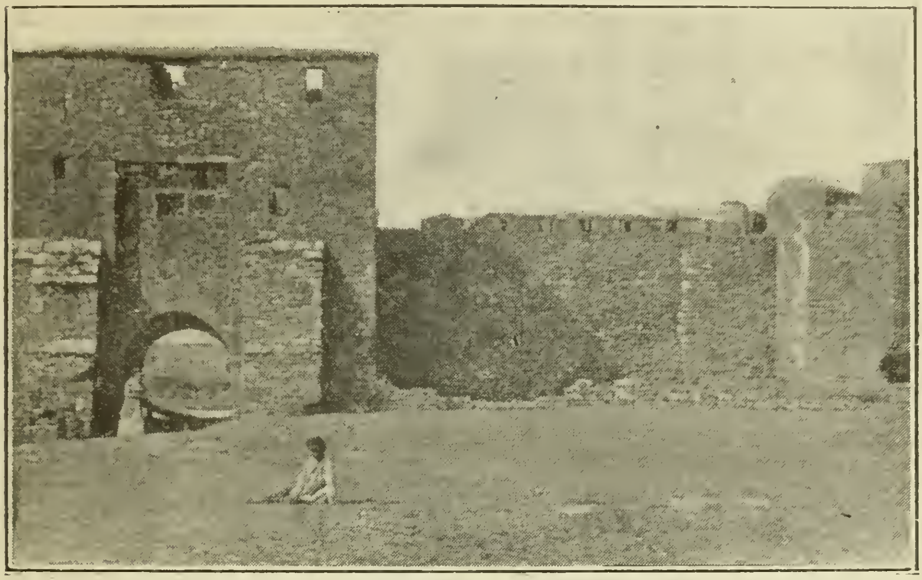
rusește, n'au putut fi utilizate. Din arătările d-lui Bogdan nu par însă a avea o valoare deosebită. Asemenea cele pentru Orheiu.

Cum vedem, până acum, avem prea puțin material arheologic și istoric cu privire la cetățile moldovenești ale Basarabiei. Vor trebui deci întreprinse cercetări pentru căutarea și publicarea acestui material. Inceputul îl face subscrisul, dând un mănunchiu de vechi gravuri și noi fotografii cu vederi dela Cetatea Albă, — fotografii între cari câteva nepublicate încă la noi, puse la dispoziție de d-l N. Dunăreanu, publicist și profesor în Tulcea.

Pentru a putea înțelege mai bine aceste stampe și fotografii, dăm aci (fig. 36), împreună cu ele, planul cetății, ridicat și publicat de inginerul von Stern, astfel după cum acest plan a fost reprodus, cu legende românești, în scrierea d-lui Bogdan „Inscripțiile dela Cetatea Albă". Căci numai raportând la acest plan planșele și fotografiile reproduse în aceste pagine, vom putea înțelege bine întocmirea și starea în care se găsește Cetatea Albă.

Astfel, privind cea mai veche reprezentare cunoscută a acestei cetăți (fig. 37), care e o acuarelă din 1790, observăm, în stânga, turnul rotund din micul cap de pământ dela mijlocul laturei NV a cetății, în planul din fund, ceva mai ridicat, castelul, cu cele patru turnuri, din dărătul laturei de N., în planul de mijloc, zidul ce desparte citadela de curtea cea mare a cetății, în direcție EV, iar în planul din față zidul exterior ce închide cetatea pe laturea de SV.

Alte stampe vechi înfățișând cetatea pe la 1838 sunt trei acuarele (din cari una mare) datorite artistului Bassoti, proprietatea Muzeului Societății istorice și archeologice din Odesa, cari însă, după cât cunosc, nu s'au reprodus sau publicat. Altele nu se mai cunosc. Căci desemnul reprodus de Kociubinskij în „Zapiski“ XXIII“ ca reprezentând Ce-

40. Cetatea Albă. Poarta cea mare.

tatea Albă pe la jumătatea sec. al XVII, nu este altceva decât stampa din Cartea de învățătură a lui Varlaam dela 1643, dată și în „Bibliografia veche românească“, ca reprezentând pe Sf. Ioan cel Nou, având la dreapta o biserică, iar la stânga o cetate. Aceasta însă nu reprezintă Cetatea Albă, ci cetatea Sucevii, astfel după cum a arătat d-l Romstorfer și astfel după cum spune și inscripția de pe stampă, care, în reproducerea publicației rusești, a fost omisă, dându-se numai jumătate din desemn.

Trecând acum la fotografii, avem mai întâiu: o vedere izolată a castelului (fig. 38), în care se reprezintă la stânga turnul NV, la mijloc turnul SV, iar la dreapta turnul SE, precum și laturele de V și de S ale pătratului ce formează castelul.

Avem apoi o vedere ce reprezintă castelul cu turnurile NV (la dreapta) NE (la mijloc) și SE (la stânga), cu laturile de N și E. In legătură cu castelul se văd două rânduri de ziduri, unul intern, mai înalt, începând din turnul NE, altul extern, mai jos, cu creneluri, începând din turnul NV. Ambele aceste ziduri, formează, după cum se poate observa în planul dat, laturea de N a cetății și o parte din laturea de E, care se vede, atât pentru zidul intern cât și cel extern, până la turnul din stânga (fig. 39), sub care se află poarta cea mare a cetății.

Despre poarta aceasta, pe care ne-o înfățișează fig. 40, iată ce scria arheologul rus (Murzakevici) care a făcut întâele cercetări la Cetatea Albă: „Acum vre-o 25 de ani (pe la 1869 deci) maestoasa poartă a cetății, turnul cel mare patrunghiular, cu ambrasurile și gurile sale de foc, era legată cu malul printr'un pod de lemn, care trecea peste șanțul cetății ce înconjura întreaga ruină. Nimic din toate acestea n'a rămas acum (la 1894, când scria autorul): în locul podului e un strat mare de bălegar.... Niște coloane (?) săpate adânc în piatra dela intrarea în turn, atât dintr'o parte cât și dintr'alta, arată cum că porțile se scoborau din sus în jos, alunecând pe niște burlane".

După *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice,* VI, pag. 64—6.

Cetatea Sorocii

de N. IORGA

Soroca se înfățișează întâiu cu mult mai bine decât tot ce-am văzut până acum din Basarabia. Când ai ajuns supt dealul care o sprijină, când ți-ai săturat ochii de priveliștea vălului de argint care se mișcă și tremură de bucuria soarelui, când ai răzbătut cu vederea până la dealurile, tot așa de verzi, ale Podoliei din față, — ești pe o cale bine pietruită, între case destul de mari și foarte plăcute. Ajută de sigur dealul din față, unde se găsesc atâtea case de țară, făcând un stat întins până departe, și apa măreață, care lunecă jos. Dar și fără aceasta e alb și curat.

Dar iată că suntem acuma într'o piață unde e o mare încurcătură de căruțe, de oameni în portul răzășesc, de Evrei săraci și gălăgioși, de vite ce se frământă printre frânturile de pășuni. E zi de târg, și oamenii din împrejurimi au venit în Soroca Muscalilor dela 1905 întocmai ca în Soroca Moldovenilor dela 1405. Toată lumea vorbește „moldovenește", hotărît moldovenește, cu „cie" în loc de „fie", dar

fără moleșitura răspingătoare care se observă în graiul celor dela orașe din Moldova de astăzi.

Ne-am coborît la alt otel Londra. Il ține Wierzbowski, Evreu polon, cu șapcă și barbă, care vorbește foarte bine moldovenește, are mai degrabă înfățișarea și omenia, bunătatea îndatoritoare a mazililor noștri. E nu numai hangiu, ci și negustor de grâne, și unul din fruntașii târgului, căruia vin creștinii și-i întind mâna; are o avere destul de mare pentru a se gândi la cumpărături în preț de 100.000 de lei, dar trăiește, după datina strângătoare a Evreului, în subsolul casei care găzduiește pe oaspeți. De otel se îngrijesc un Șimen al treilea, brun, iar nu roșcat ca ceilalți doi, decât cari e mult mai prost, și un băiețandru, care se declară cu mândrie „Jidan" (așa-și zic toți), dar vorbește mai bucuros rusește, iar românește abia dacă poate să îndruge câte ceva. Șimen al treilea se chiamă Strul, și botezăm Strul cel mic pe ajutorul său, băiețanul cel gras cu mutră de Rus.

Iarăși odaie bunișoară, împodobită cu un *cromo* rusesc, care dă chipul unei copile cu capul cât jumătate din trup. O altă podoabă apare întâiu pe haina mea și apoi pe perina unde doarme d. Flondor: e specia lungăreață a ploșnițelor, o specie rară.

Un *isvocic* cu perciuni și calul răpănos pleacă cu noi spre cetate. Intâiu străbatem și aici Jidovimea,— nu se poate mai ticăloasă. Un vuiet, un plânset, un strigăt, o putoare ieșind din dărâmături ca niște

peșteri de fiare. Cum se pot hrăni toți acești nenorociți din negoțul de lemne ce trece pe Nistru, din câștigul sărac dela mazilii ce vin la târg Dumineca și în sărbători? Văd o clădire mare, în care supt pajure se spune ceva rusește despre Evrei, dar școală pentru ei sau pentru alții n'am văzut, de și trebuie să fie undeva vre-o șură de acelea, umedă

41. Soroca. Vedere generală.

și înfundată în pământ, în care se dă aici, în Basarabia, lumina sufletului. Și oamenii sunt deci așa de înapoiați, așa de încâlciți la minte, încât te sperie uneori.

Pe ulicioarele în care înoți în praf — noroc că este Nistrul care-l mai înghite, dar de sigur n'a fost lăsat să curgă pentru aceasta! — zac, lângă copii în zdrențe, capre, dobitocul preferit al Evreilor, lăptos și ieften, vaci slabe, câte un porc ce grohăiește

plictisit de lipsa läturilor trebuitoare. Maidane mari se întind fără capăt. Mari biserici bine ţinute, două la număr, se înconjură de un zid jos. Vechi sau nouă, ele nu mai cuprind astăzi nimic deosebitor şi nimic care să-ţi trezească amintiri: cârpeala, adăugeala, spoiala şi vopseala muscălească au trecut asupra lor. Evlavia gospodărească a stăpânilor celor noi n'a cruţat astfel nimic din aceste monumente de artă ale Moldovenilor. Şi în această privinţă totul a trebuit să înceapă dela 1812.

Poate ar fi dat jos şi cetăţile româneşti când ele nu mai puteau sluji în răsboaiele cele nouă, dar ele apăsau prea greu asupra pământului ca să fie spulberate ca urmele celelalte din trecutul nostru. Cetatea Sorocei se vede de-odată în rătăcirile acestea colboase ale birjarului evreu. Uimitor de limpede, răsar ca din pământ, drept pe malul apei, zidurile negre, rotunde, străjuite la colţuri de patru turnuri.

Soroca e mult mai nouă decât Hotinul şi nici pe departe nu se poate asămui cu acesta, nici în cuprins, nici în meşteşugul zidirii, Ea a fost numai o strajă în calea Tatarilor făcută pe vremea lui Ştefan-cel-Mare, puternic, dar în pripă, din bolovani greoi, culeşi prin aceste râpi înalte. Lucrătorii s'au luat după Hotin, dar ei nu erau chemaţi să facă altceva decât un adăpost de pândari, pentru câţiva arcaşi şi pentru pârcălabii cari mai târziu, după 1500, supt Rareş, au stat în fruntea lor. Se văd încă sus, unde n'a căzut creasta turnurilor, ferestile înguste, dese, din care se privia până de-

parte, pe coasta din sus și pe cea din jos, până adânc în văile podolene, pe unde obișnuiau să vie călăreții stepelor pustii. Incă de pe la 1550 însă, rostul Sorocei s'a încheiat. Turcii n'au luat-o, fiindcă n'avea însemnătate militară, dar Tatarii și-au cerut-o odată pentru locuință, după 1713, când s'a cotropit Hotinul.

Rușii au luat-o totdeauna fără luptă. De aceia,

42. Soroca. Vedere de detaliu.

cruțată de bătăile tunurilor, au rămas întregi toate fețele cetății și ar fi rămas și podoabele ei, dacă ar fi fost podoabe. Astăzi, dincolo de o nespusă murdărie de latrină publică pentru Jidani, o poartă de lemn lăcătuită stă în locul vechilor porți de stejar ferecate. Printre scânduri se văd încăperi de apărare, dărăpănate, și tăpșane de iarbă sălbatecă de-asupra maldărului înalt al pietrelor căzute. Cheia nu se știe

la cine este, de şi birjarul meu e gata s'o caute, cu acea grabă de a întreba, de a cerceta, pe care o arată Evreul, când e vorba chiar de lucrul cel mai cu neputinţă.

Plecăm de lângă ziduri urmăriţi de spurcata duhoare şi de nourii de praf murdari, cari aleargă pe toate cărările. La un podeţ, care e făcut *de-asupra* drumului, ca să mergi prin râpă dedesupt, un mazil trece şi-l întrebăm înadins ca să-i auzim graiul. Simţim parecă nevoia de a ne auzi limba în vecinătatea acestui loc de lupte ale înaintaşilor noştri.

— Sunt vechi bisericile, moşule?

Omul nu se miră, ci, cu acea cuviinţă sigură care deosebeşte oriunde pe ai noştri, cu acea înţelepciune apăsată, care e la dânşii datina, el spune aşa:

— E veche cea de colo. A făcut-o un ghinărar rus.

— Va să zică nu e de tot veche, de când... de când erau Voevozii Moldovenilor pe aici?

— Nu, nu, tot rusească, de când s'a aşezat Basarabia.

Aşa zice învăţătura Statului: Basarabia, ca şi Moldova cealaltă, erau tulburate, neorânduite, supuse la tot felul de jafuri şi năpăstuiri, până ce a venit stăpânirea „creştină" şi toate s'au „aşezat", ca să nu se mai clintească şi tulbure în veci!

După *Neamul românesc în Basarabia*, pag. 71—78.

Cetatea dela Poenari

de ALEX. LĂPĔDATU

Cetatea dela Poenari, numită în timpul din urmă, prin influența literară, cetatea lui Țepeș-Vodă, e situată în partea cea mai de sus a văii Argeșului, în plaiul Loviștei, 3 km. la Nord de satul Căpățâneni (com. Corbeni), unde se deschide trecătoarea ce duce, prin Carpați, în Țara Făgărașului. Ruinele ei, mărețe și impunătoare încă și astăzi, după cel puțin trei secole dela pustiire, se văd pe culmea unui munte de piatră, înalt de vreo 400 m., abrupt și deci greu accesibil, ce se ridică în malul Argeșului, tocmai în cheia lui — la începutul strâmtorii defileului care pornește de aci și ține până în creerii munților.

Tradiția istorică, păstrată în vechea cronică a Țării Românești, atribue zidirea acestei cetăți lui Vlad Vodă Țepeș. Intrucât această tradiție are vreo valoare istorică, vom vedea mai încolo. Deocamdată reținem aci că cetatea dela Poenari n'ar data decât de pe la începutul jumătății a doua a sec. XV, ceeace s'ar părea că se confirmă și prin totala lipsă

de mărturii documentare interne asupra ei până la această epocă. Cu toate astea, ținând seamă de împrejurările de desvoltare și de organizare ale Țării Românești, se poate afirma că cetatea dela Poenari e cel puțin cu două veacuri mai veche. Căci întemeierea ei stă în legătură cu activitatea de colonizare și organizare a Cavalerilor Teutoni în Țara Bârsei și, dincoace de munți, în așa zisele părți transalpine, unde ei întemeiară Cetatea dela Dâmbovița.

Intrebându-ne: în ce legătură stă cetatea dela Poenari cu cetatea dela Dâmbovița, răspundem: direct, în nici una. Căci această cetate cade în afară de confiniile de așezare și expansiune ale fraților Ordinului lui Hermann de Salza; ea se găsește într'o regiune, care, geograficește, are alte legături cu părțile transcarpatine decât acele prin care, în mod firesc, Cavalerii Teutoni ar fi putut trece din posesiunile lor în părțile noastre, zise pe atunci cumane.

Totuși, indirect, cetatea dela Poenari e și ea, credem, de origină teutonă. Căci sistemul apărării teritoriilor posedate prin castele (castra) s'a răspândit repede. Astfel găsim atari cetăți și în alte părți, — le găsim bunăoară, în sec. XIV, la Făgăraș, la Tălmaciu și la Turnu Roș, ca să nu menționăm decât pe cele mai apropiate. Iată dar că și de astă parte, pe cealaltă trecătoare mai frecventată a Carpaților meridionali, au putut intra în țară cetățile de modă teutonă.

Și, într'adevăr, înainte de întemeierea Principatului, se constată existența unei atari cetăți în re-

giunea Oltului de sus, la gura Lotrului, ridicată în acest loc, pe vârful unui munte, zice-se, de Comitele Conrad, căruia regele Bela IV al Ungariei, îi dărui, la 1233, cum se știe, țara Loviștei, cuprinzând, de-a dreapta Oltului, ținutul de sub munte până în apa Lotrului. Această cetate, înălțată întru paza și apărarea noii posesiuni transalpine a numitului Comite, a trebuit să dureze cel puțin cât a durat, fie chiar și numai nominal, cum crede d-l Iorga, stăpânirea acestuia și a urmașilor săi în țara Loviștei — până la începutul sec. XIV.

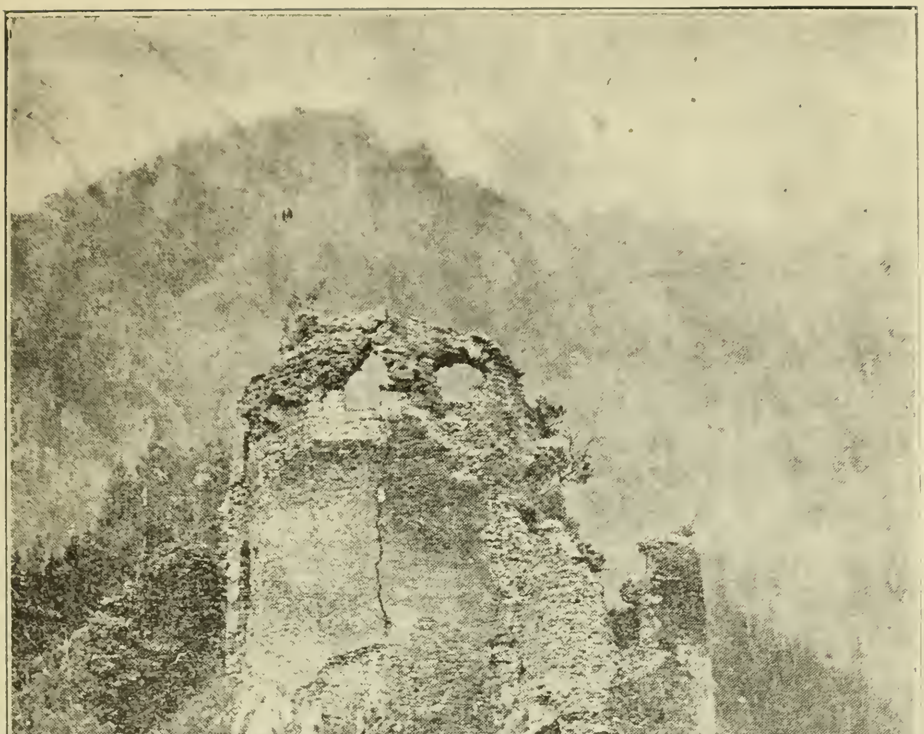
Dar țara Loviștei, cum a arătat B. P. Hasdeu și a precizat în urmă d-l Onciul, se întindea și de-a stânga Oltului, cuprinzând întreaga regiune ce până azi se numește plaiul Loviștei și în care, am spus la început, se găsesc ruinele cetății dela Poenari. Faptul acesta, că cetatea se află pe teritoriul stăpânit odinioară de Comitele Conrad și urmașii săi, precum și faptul că ea se găsește atestată ca existentă curând (1330) după îndepărtarea acestei stăpâniri (1311), ne duce la încheerea pe care o emitem numai hipotetic: că originea ei trebue pusă în legătură cu posesiunea ungurească a Loviștei: căci precum atunci s'a fost ridicat, de-a dreapta Oltului, cetatea Lotrului, asemenea, de-a stânga lui, s'a putut ridica cetatea Argeșului, pentru stăpânirea cesteilalte jumătăți din teritoriul donat Comitelui Conrad și urmașilor săi.

Prima mențiune, la care ne-am referit mai sus, a cetății argeșene e din 1330. Căci hotărît, acel „cas-

trum Argias", pe care cronicele contimporane și documentele posterioare îl atestă ca existent pe vremea expediției lui Carol Robert în Țara Românească, e cetatea numită de ai noștri dela Poenari, după numele satului domnesc din vale — zis în vechime (fiind în cheia Argeșului) și Cheiani — ai cărui locuitori, moșneni liberi, făceau probabil serviciul trebuitor la cetate, în schimbul folosinței moșiei domnești. După ce ajunse în posesiune românească, a fost menținută și îngrijită, servind ca loc de retragere al Domnilor în vremurile grele ale invaziunilor dușmane. Aci a fost urmărit, cu mare nenoroc pentru Unguri, Basarab Vodă la 1330 și aci a fost lovit, credem, după vestita bătălie dela Rovine, Mircea cel Bătrân, la 1394, de Turcii rivalului său Vlad.

Domnul care a dat însă o nouă viață cetății dela Poenari, a fost Vlad Vodă Țepeș, acel care a zidit, după toate probabilitățile, și cetatea cea nouă a Dâmboviței de jos, dela București. Intr'adevăr, în a doua jumătate a sec. XV, cetatea argeșeană se vede a fi avut o deosebită importanță: un boer de frunte, cumnat de Domn, e comandant al ei — vestitul Gherghina, Pârcălabul lui Vlad Vodă Călugărul.

Pentru ca însă cetatea să fi avut o astfel de importanță, încât sfetnicul de frunte al domniei să fi fost chemat a porunci slujitorilor ei, neapărat că trebue să fi avut și un deosebit rol militar, câștigat de bună seamă prin reorganizare și renovare. Aceasta din urmă e dovedită, dealmintrelea, prin cercetări speciale arhitectonice și technice. Căci iată ce zice în

43. Cetatea dela Poenari.

această privință d. Arh. V. Stephanescu: „Un lucru e sigur: că clădirea despre care vorbim (cetatea dela Poenari) aparține stilului romano-unguresc de prin veacul XV".

Dar renovarea aceasta, căreia îi va urma și reorganizarea cetății, n'a putut veni dela Vlad Vodă Călugărul, nici dela precedesorii săi Basarab Mlad și Basarab Laiotă și nici dela înaintașul acestora Radul-cel-Frumos, cari n'au fost Domni la construirea cetății. Singurul care a putut face această operă e Vlad Vodă Țepeș, ca unul ce, răsboindu-se împotriva Turcilor, avea nevoie, pe lângă locuri de apărare în părțile de jos ale țării, la șes, de alte locuri de retragere, în părțile de sus ale țării, la munte. Acesta e fondul istoric al tradiției în cronica țării, care atribue zidirea cetății dela Poenari lui Vlad Țepeș, — fond pe care, prin asociere de elemente ușor de explicat, s'a brodat apoi întreaga poveste cu boerii vinovați dela Târgoviște, cari spre grea osândă au fost puși să lucreze la cetate până s'au spart toate hainele de pe ei, de au rămas toți despuiați, în pieile goale.

Gherghina păstrează părcălăbia Poenarilor în tot timpul domniei lui Radul cel Mare. La 1507 el figurează încă în tratatul încheiat de acest Domn cu Ungaria, în fruntea sfatului domnesc ca „Gyrgina castellanus castri Poynar". După moartea lui Radul, noul Domn Mihnea, ca să-și asigure întreaga stăpânire a țărei, trebui să întreprindă o expediție de supunere a cetății, poate chiar din mâinile lui Gher-

ghina, unchiul decedatului Domn. Lui Gherghina îi urmează în demnitate, sub Mihnea-cel-Rău și Vlăduț-Vodă, Danciul Pârcălabul, care se constată ca atare într'un hrisov dela acest din urmă Domn, din 27 Mai 1510. E, desigur, acel pârcălab dela Poenari cu ale cărui „represalii“ amenința Mihnea Vodă, într'o scrisoare din 18 Ianuarie 1509 pe Brașoveni, în caz când un concetățean al lor n'ar plăti o datorie, contractată dela un turc numit Mehmet, prin unchiul său — medicul sas Petru, dela curtea domnească din București.

In epoca aceasta, zisă a Pretendenților domnești, cetatea dela Poenari ajunge loc de osândă pentru cei ce se făceau vinovați de trădare împotriva domniei. Astfel, un cunoscut document din 1502 relatează că un Milea, feciorul lui Voico al Tatului, fugind peste munți în Ardeal și ridicând alt Domn peste capul lui Vlad Vodă Călugărul, a fost prins de acesta și trimes „de să-l arunce în cetatea Poenarilor“, osândă din care îl răscumpără tatăl său, închinând o moșie mânăstirei Nucet, ctitorie a lui Gherghina Pârcălabul.

După Mihnea-cel-Rău nu mai avem știri despre Poenari până în vremea lui Radul dela Afumați. Acesta, primind dela Ludovic II al Ungariei, la 1522, posesiunile ardelene Vințul și Vurpărul, dădu în schimb Regelui cetatea dela Poenari, unde puțin mai apoi, la 1524, după expedițiile lui Joan Zapolya, Voivodul Ardealului, în Țara Românească, întru respingerea Turcilor lui Mehemed-Beg, găsim

o garnizoană ungurească sub comanda lui Nic. Tomory.

După Tomory, care trecu castelan la Făgăraş, comanda garnizoanei ungurești dela Poenari se dădu unui Sas — lui Petru Off, cum se vede dintr'o scrisoare a nefericitului Rege Ludovic II, adresată la 1526 Brașovenilor, și prin care se porunciа acestora să dea noului comandant nu mai puțin de 600 florini, „ca să nu piardă cetatea“.

Cu moartea lui Radu dela Afumați pierzându-se stăpânirea domeniilor ardelene, Ungurii trebuiră, desigur, să părăsească și ei cetatea dela Poenari, pe care o garnizonaseră până atunci în schimb pentru Vinț și Vurpăr. Iar când în 1539 Radu Vodă Paisie redobândi aceste posesiuni în vechile condițiuni, nu mai avem nici o mărturie care să ne arate cum că garnizoana de odinioară s'ar fi întors la Poenari. Probabil că cetatea a rămas, de fapt, alor noștri, sub cari ea decăzu destul de repede. Căci Verancius, în scrierea sa: „De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpinae“, spune, ca și despre cetatea Dâmboviței dela București, că nici nu merită a fi numită.

Ultimele știri despre cetatea dela Poenari le găsim în socotelile Brașovului, cari înseamnă la a. 1530, 1542 și 1543, sosiri în acest oraş a unui oarecare Neagu „de Poynar“. Alte știri pe urma acestora nu mai cunoaștem. De bună seamă cetatea a fost dărâmată. Când — nu se poate preciza. Negreșit însă, înainte de sfârșitul sec. XVI și, foarte probabil, cum spune tradiția populară locală, de

către Turci, cari nu puteau, de sigur, suferi ființarea mai departe în Țara-Românească a acestei vechi fortărețe de munte, în care Domnii noștri găsiră și puteau găsi ori când, la vremuri de nevoe, potrivite lăcașuri de retragere și apărare. Azi încă urmașii moșnenilor poienăreni din acele timpuri păstrează amintirea locului dimpotriva cetăței de unde tunurile turcești au dărâmat bătrânele și puternicele ei ziduri. E așa numitul „Suhat al Turcilor". O indicație cu privire la timpul când a fost distrusă cetatea s'ar putea căuta în faptul închinărei către mânăstirea Iezerul a satelor domnești aparținătoare Poenarilor (Cheiani și Căpățâneni), închinare făcută de către Alexandru Vodă Mircea (1568—1577). Căci, evident, odată ce locuitorii din Poenari nu mai avură a sluji cetatea, Domnul le-a putut lua folosința moșiei domnești, pe care o ținură până atunci în schimbul acestui serviciu.

Odată distrusă și căzută în ruină, cetatea dela Poenari, a cărei origine se pierdea în vremile de întâie organizare ale țării, intră domeniul legendei: fu atribuită Negrului Vodă, fondatorul prin excelență al tuturor lucrărilor mari pe cari amintirea pământenilor, transmisă din neam în neam, le cobora până la începutul țării. Astfel, pe când izvoarele literare ale sec. XVII, cronici și prelucrări istorice, numesc încă vechia cetate argeșeană tot dela Poenari, poporul a numit-o, precum o numește, din ce în ce mai puțin însă, și azi, cetatea Negrului Vodă. Așa o înregistrează, rând pe rând, Bauer (cita de Ne-

gruli-Vodi), Sulzer (Tschetatie Niegrului-Vodi) și Sestini (Tscetatie Niegrului-Vodi). In timpul din urmă cetatea dela Poenari, prin influență literară, e cunoscută mai ales sub numele de cetatea lui Țepeș Vodă, nume ce dispută și tinde să înlocuiască pe acel popular de cetatea Negrului Vodă.

Cu privire la ruinele de azi ale cetății dela Poenari, dăm aci, de încheere, după revista „Arhitectura", cea mai completă descriere ce s'a făcut până acum asupra lor, de arh. V. G. Stephanescu:

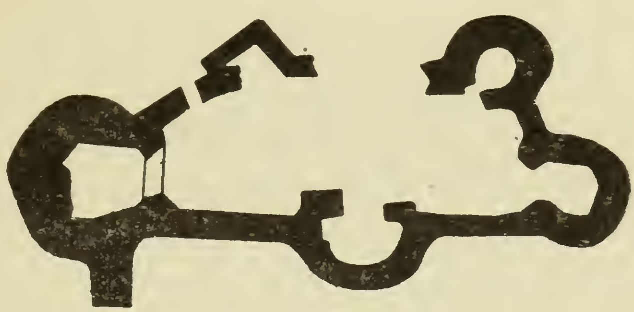
„Din ceeace a rămas azi se poate vedea oarecum planul (cetății), care e triunghiular, flancat la colțuri de turnuri, din care unul enorm de mare, contra-fortat, servea ca donjon; lângă acesta se afla poarta cea mare, cu urme de pontlevis. Zidurile sunt de 2—3 metri grosime, făcute din cărămidă și piatră; pe ici și colo se mai văd urme de crenele, cari erau drepte, de piatră; unul singur se mai vede, căzut în mijlocul turnului cel mare.

„Una din laturi e bine conservată (se vede în întregime), iar cealaltă e dărâmată complect. Turnurile sunt rotunde, iar camerile sunt pătrate. — Ferestrele sunt toate în plin centru: cele de sus mari, largi, cele de jos înguste, sub chip de metereze.

„Cetatea era prevăzută cu pivnițe mari, azi astupate de dărâmăturile zidurilor. In mijlocul ei se văd încă urmele unui puț (poate că era un fel de oubliette). Din cetate se putea eși afară, și printr'o galerie subterană, a cărei eșire se vede în poalele muntelui, la locul numit „pivniți", unde se mai dis-

tinge o boltă largă de cărămidă, adâncă de vre-o 3 metri, — restul fiind astupat.

„Cetatea este zidită din piatră până la vre-o 5 m. înălțime, iar de aci în sus din cărămidă. Lucru explicabil: s'a întrebuințat piatră până la înălțimea unde ea se putea ridica, iar cărămida, fiind mai ușoară, s'a întrebuințat pentru părțile înalte. Crenelele erau de piatră și, probabil, că camerile erau pardosite cu lespezi de piatră, de oarece se mai găsesc în lăuntrul cetății".

44. Planul cetății dela Poenari.

Firește că aceste câteva date trebuesc verificate și complectate prin cercetări și săpături arheologice speciale, ce vor trebui să se facă cândva și la Poenari. Căci socotim că a sosit timpul ca astfel de cercetări și săpături să se întreprindă și la noi, precum s'au întreprins de Austriaci, bunoară la Suceava, unde un arhitect german, serios și zelos, a scos la iveală vechea cetate domnească a Moldovei, publicând paralel scrieri istorice și arheologice asupra ei, — scrieri, cari, revăzute și complectate, au făcut obiectul unei monografii, ce s'a tipărit sub auspi-

ciile Academiei Române. Se impune dar ca ceeace a făcut d. Romstorfer în Bucovina, să se facă și la noi în țară, de către cei chemați a iniția și conduce atari lucrări de interes științific și național.

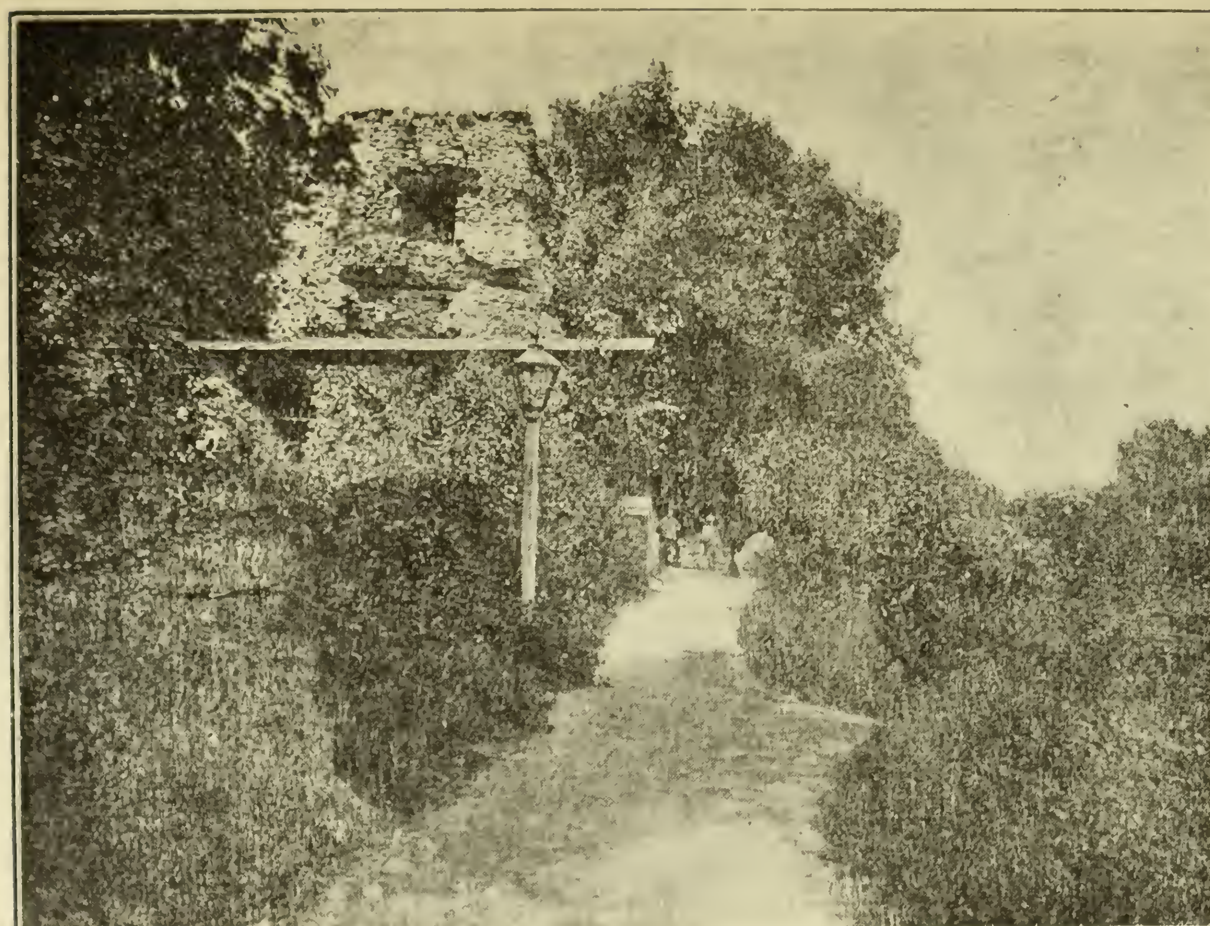
După *Buletinul Comisiunii Monum. Istorice,* III, pag. 177 și 181—87.

Cetatea Severinului

de TEOHARI ANTONESCU

Aceste condiții le împlinește cetatea din grădina Severinului, al cărei plan îl reproducem aici. Nu avem să facem acum o descriere amănunțită a acestei cetăți; alăturatul plan este deajuns de lămurit ca să ne călăuzească în această privință. Cetatea este foarte veche; este cunoscută încă de pe la începutul veacului al XIII. Zidul este construit după felul roman, adică într'un sâmbure de piatră mai mică legată cu mortar roman și o învelitoare pe din afară de piatră regulat tăiată, din care s'a mai păstrat o bucată de vreo câțiva metri lungime la laturea de Răsărit.

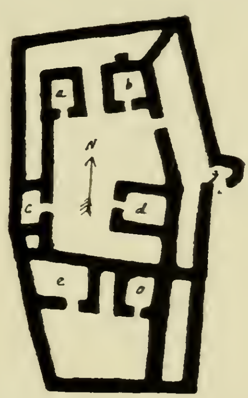
Așezată pe un tăpșan de deal înalt de 6—7 m., de formă dreptunghiulară, cu axa cea lungă dela Nord la Sud, cetatea avea sus, pe sprinceana tăpșanului, o primă încingătoare de zid de 2—3 m. grosime, care se poate urmări la suprafața solului de jurîmprejur, iar la poalele colinei o a doua cingătoare de zid, care s'a păstrat mult mai bine, — este de 3—4 m. înălțime și de 3—4 m. grosime, — sprijinită de cea dintâi prin ziduri transversale.

45. Cetatea Severinului

Șapte turnuri de piatră apără aceste două ziduri paralele de împrejmuire: patru pătrate sunt puse la colțuri *(a, b, e, o)* și două, de asemeni pătrate *(c, d)*, la mijlocul laturei de Răsărit și de Apus ale zidului interior. Cel de-al șaptelea turn de formă semi-rotundă *(g)* se află la mijlocul laturii externe de Răsărit. Cel mai bine păstrat din aceste 7 turnuri, este cel din colțul de Nord-Est *(b)*, a căruia lature nordică se înalță și astăzi până la 10 m., deasupra platformei tăpșanului. Poarta principală de intrare se află pe laturea de Răsărit (în *i*), acolo unde văzurăm că stă turnul semirotund.

Această cetate, una din cele mai impunătoare, din

46. Planul cetății Severinului

câte cunoaștem pe pământul nostru, era întărită pe din afară, pe la poalele colinei, cu un șanț adânc de 7 m. și larg la partea de sus de 45—50 m. Șanțul pare să fi fost plin cu apă, adusă printr'un canal din Dunăre. In această scurtă descriere regăsim și zidurile duble de împrejmuire și forma dreptunghiulară a cetății de pe Columna [lui Traian], cu laturea cea scurtă spre Nord, precum regăsim și poarta

de pe laturea de Răsărit constatată mai sus pe Columnă. Aceste elemente formale alăturate cu cele topografice vecine, — adică poziția lângă Dunăre și la adăpostul oarecum a dealurilor Mătorețului, — ne întăresc în convingerea că identificarea între cetatea de pe columnă și cea din grădina Severinului este justă.

După *Columna Traiană*, Iași 1910, pag. 103—4.

PALATE ȘI CURȚI DOMNEȘTI

Palatul lui Duca Vodă

— Cetățuia dela Iași —

de AL. RUSSO

Amice, îți scriu dintr'o ruină care odinoară a fost palat domnesc; de pe o înălțime unde odinioară veghiau cete de ostași viteji, țintind ochii în calea Tătarilor și unde astă-zi se îngrașă dormind câți-va călugări în companía buhnelor. Am venit să vizitez palatul lui Duca-Vodă în Cetățue, și iată ce-am găsit:

Acest fost palat, ridicat spre partea zidului din față cu Iașii, este întreg de piatră, cu bolți de cărămidă. El nu întrunește proporțiile arhitecturale care dau unei clădiri aspectul de monument, dar posedă un ce misterios care spune multe imaginației. Ferestrele, prea mici, sunt împrăștiate fără nici o simetrie pe fațada lui; însă pe timpul luptelor, atunci când Românul era totdeauna cu zilele în mână, locuințele aveau nevoie mai mult de metereze decât de ferestre largi.

Inălțimea lui e ca de două rânduri, dar numai unul, adecă cel de sus, apare ochilor, căci partea mijlocie cuprinde tainițe întunecoase, iar sub aceste

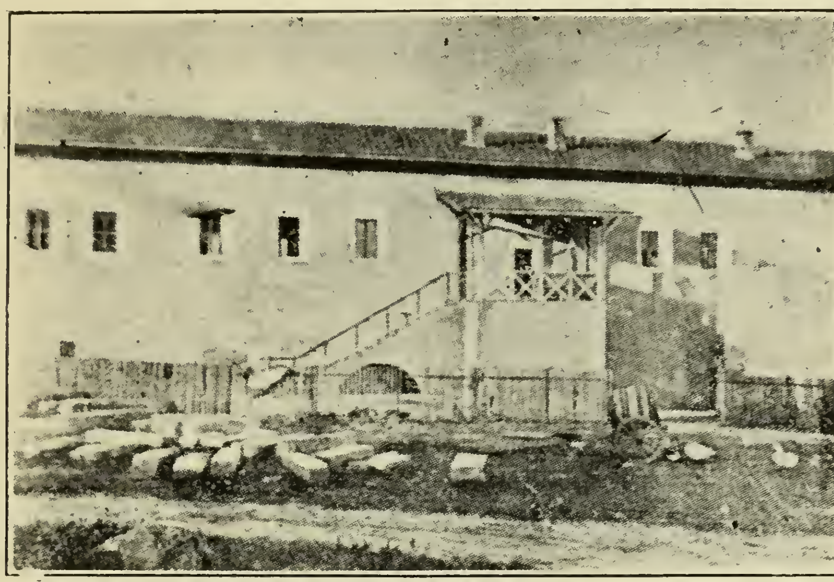
vin beciuri săpate în pământ. O scară de vre-o 12 lespezi, strâmtă și lipită de peretele din afară al palatului, duce pe un balcon mic, sub care se deschide ușa beciurilor.

Pe acest balcon de piatră, o altă ușă, rotundă, îngustă și scurtă, dă pas în o tindă boltită, pardosită cu cărămizi exagonale și luminată prin o fereastră din fund. In dreapta și în stânga tindei, două uși dau intrare în două mici apartamenturi. Cel din stânga cuprinde o sală destul de mare, cu trei ferestre spre ogradă, boltită și pardosită cu cărămizi. In unghiul de-a stânga, cum intri, se vede locul unei sobe ce s'a dărâmat. Acea sală servea pentru primiri și sfaturi; ea comunică cu o cameră luminată prin 2 ferestre, tot despre ogradă, asemenea boltită și pardosită cu lespezi de cărămidă. In unghiul din fund, în dreapta, se vede o ușă mică ce se crede că ar fi comunicat prin o scăricică săpată în zid cu tainițele de desubt.

Cellalt apartament, din dreapta tindei, se compune iarăși din două camere, însă mai mici. Cea dintâi are două ferestre spre ogradă, boltă și pardoseală de cărămizi. In unghiul de-a dreapta ușei se găsește încă o sobă ce seamănă cu vetrele țărănești, deși mai bine lucrată, mai elegantă și mai ridicată. A doua cameră, numită *Odaia lui Vodă,* primește lumina din partea orașului Iași. Pe păreți apar niște flori roșii, zugrăvite cu puțină artă; însă aceste vestigiuri arată că apartamenturile au fost

acoperite cu frescuri, peste care s'a lățit mai în urmă varul vandalismului călugăresc.

In unghiul din fund, în dreapta camerei din fund, este o ușă foarte îngustă și scurtă, care se deschide în zidul despre ogradă. O scăricică săpată în acel zid și luminată numai prin o ferestruică rotundă, duce în o cameră numită *Etacul Doamnei*, și care se găsește sub *Odaia lui Vodă*. Acea cameră miste-

47. Palatul lui Duca Vodă dela Cetățuia (Iași).

rioasă, boltită cu piatră, puțin ridicată și luminată prin două metereze, are în fund un soi de scobire în zid ce servea de vatră. Ferestrele ei privesc în partea Prutului. Așa dar, rândul de sus al palatului se compune din cinci camere, dintre care una tainică și *subașezată*.

Intrarea în beciuri este pe din față, adică din partea ogrăzii. Ele sunt săpate în pământ, boltite și zidite de-a curmezișul palatului, în număr de cinci

sau șase, dar nu au nimic remarcabil. Iar intrarea în tainițe se găsește în peretele palatului care privește spre oraș. O ușă mică, rotundă și ridicată dela pământ ca de vreo doi coți, duce într'un fel de tindă îngustă, în a cărui fund se deschide o vizunie ce are multă asemănare cu un cuptor de pitărie; nivelul ei e mai ridicat decât acel al tindei. In stânga se vede o cameră boltită, tupilată, întunecoasă, în al cărei colț, de-a stânga, se arată o gaură prin care de-abia încape omul, pentru ca să intre în o altă cameră asemenea întocmai ca cea dintâi. Amândouă sunt zidite pe aceiași linie cu *Etacul Doamnei*. Care a fost menirea acestor tainițe?... Las această întrebare pe seama archeologilor; eu constat numai că bolțile sunt lucrate cu multă măestrie, că forma ferestrelor este rotundă și că arhitectura palatului, deși streină regulelor arhitecturale, are un sigil de originalitate și poate să ne facă a întrevede în trecut soiul locuințelor adoptate de strămoși pe timpul periculos în care trăiau.

In pervazurile ușei balconului se cunosc încă bortele scobite în zid pentru capetele drugului ce servea a întări ușa pe dinăuntru, când era închisă noaptea, — obicei care s'a păstrat până astăzi în casele țărănești.

In *Odaia lui Vodă*, la ambele colțuri, în partea ferestrei, sunt doi stâlpișori de piatră, puțin ridicați, care țineau loc de picioare pentru un pat. Asemine se obicinuește și la țărani, cu deosebire numai că stâlpii sunt de lemn.

Din dosul palatului, se găsește o cișmea seacă, făcută în zidul ce înconjură Cetățuea.

Poarta Cetățuiei se deschide în partea zidului ce cată spre dealul Petrăriei. O clopotniță se înalță pe dânsa, însă nu are nimic mai însemnat decât toate celelalte clopotnițe de pe la mânăstiri. In fruntea porții, pe din afară, este săpată în piatră stema țării: cap de zimbru, purtând o coroană pe coarne și între coarne o stea, dedesubt o cruce și primprejur o inscripție încă bine păstrată. Grăbească-se archeologii să o copieze, căci timpul macină.

In stânga porții se înșiră niște case mari cu două rânduri, ce par a fi mai moderne, iar de acestea se țin un rând de case vechi, care au o sală lungăreață de o frumoasă arhitectură. Proporțiile sunt bine chibzuită, iar mai cu seamă bolțile, de stil gotic, sunt demne de admirat. Sub ea, se află pivnițe lungi, largi și trainice.

In dreapta porții, lângă zidul Cetățuei, despre Prut, este o zidire de formă rotundă, a cărei boltă este o adevărată minune de eleganță și de măestrie. Lumina o primește pe de-asupra, ca domul Panteonului. Ce păcat că acel unic cap de operă de arhitectură, servă, precum se spune, de bucătărie!

Biserica se ridică mai în mijlocul ogrăzei. Ea seamănă cu biserica Goliei din Iași. Pe zidul dinăuntru, deasupra ușei, sunt zugrăvite portreturile lui Duca-Vodă și ale familiei sale. Domnul ține în mâna dreaptă planul bisericei.

După *Al. Russo*, *Scrieri*, ed. Acad. Rom., București 1908, pag. 194—8.

Curțile domnești Brăncovenești

— Doicești, Mogoșoaia și Potlogi —

de VIRG. DRĂGHICEANU

I.

Cercetându-le în ordine cronologică, dinspre cea mai nouă către cea mai vechie, trebuie să vorbim

48. Paraclisul palatului dela Doicești.

mai întâi de Curtea din *Doicești*, pe care Brâncoveanul și-o întocmi în apropierea Scaunului dom-

nesc din Târgoviște spre a-i servi ca locaș de petrecere lângă această veche capitală a sa, după cum ridicase și Curtea din Mogoșoaia, lângă Scaunul domnesc din București. Ridicată pe moșia cu acelaș nume, ce fusese cumpărată dela un boier Bălăceanu, prin 1702, — ea avea să serve lui Brâncoveanu ca locaș de petrecere, toamna, la culesul viilor, la poalele cărora era așezată. Nu se mai păstrează din ea decât zidurile înconjurătoare, cu ruinele pivnițelor și biserica-paraclis, în care se văd zugrăviți toți membrii familiei Brâncovenești, dela strămoșii Brâncoveanului până la micul său fiu Mateiaș, pe numele căruia fusese ridicată.

II.

Mogoșoaia ridicată în preajma celei de a doua a sale capitale, în satul cu acelaș nume, la vreo 15 kilometri la Nord-Est de București, fu terminată în 1702, Septemvrie 20, pentru al doilea fiu al său, Ștefan Brâncoveanu. Priveliștea heleșteului pe care ea fu așezată, de o frumusețe de nedescris, a determinat pe Brâncoveanu să ridice această curte de petrecere pe țărmurile bălții Mogoșoaia ce dă în Colentina. Căci într'un timp când petrecerile și vilegiaturile prin munți sau străinătate erau necunoscute la noi, petrecerile societății noastre de sus se desfășurau pe marginile acestor pitorești locuri, de care Bucureștiul este înconjurat, unde ea își ridicase case de plăcere, *maisons de plaisance,* cum

le numiau călătorii timpului; — din acest frumos obiceiu de petrecere al timpurilor vechi nu au mai rămas astăzi decât acela al claselor de jos, cu începere din ziua Paștilor și până toamna târziu, la culesul viilor.

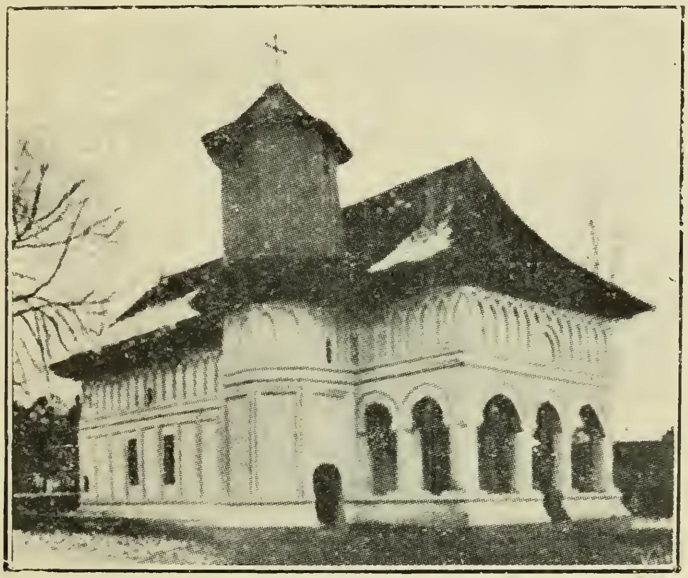
Aceeaș nevoie de petrecere, care făcea ca societatea timpului lui Bibescu Vodă să petreacă la Bă-

49. Palatul dela Mogoşoaia.

neasa, Herăstrău, Floreasca, Colentina sau la Pantelimonul și Pașcanii unde Grig. și Alex. Ghica își aveau palatele lor, — aceeaș nevoie îl determină și pe Brâncoveanu să cumpere moșia Mogoșoaia-Chitila și să ridice pe ea palatul ce ne uimește azi și care împreună cu cel dela Potlogi, pe care îl vom vedea, constitue unul din cele mai interesante monumente ale trecutului nostru. Cumpărând mo-

șia cu niște case vechi, în 1680, el locui mai întâi în acele case pe care le repară și lângă care ridică și o biserică-paraclis — în 1688; în aceste case el petrecu de multe ori în drumul său dela Târgoviște la București, cu deosebire la Sf. Georghe, hramul bisericii Mogoșoaia; de abia după ce se încheie pacea dela Carlovitz, între Turci și Nemți, și Brâncoveanu se simți liber de grija răsboiului,

50. Paraclisul palatului dela Mogoşoaia.

de abia după 1700, când primise dela Turci insignele domniei pe viață, iar dela Nemți titlul de Principe al sacrului Imperiu roman, și când influența sa politică se întindea și în Moldova, prin ginerile său Constantin Duca, el dărâmă acele vechi case și ridică palatul actual, pe pisania de marmură a căruia, el punea să se scrie: *Acest palat din temelie este zidit și înfrumusețat de prea luminatul, înălțatul*

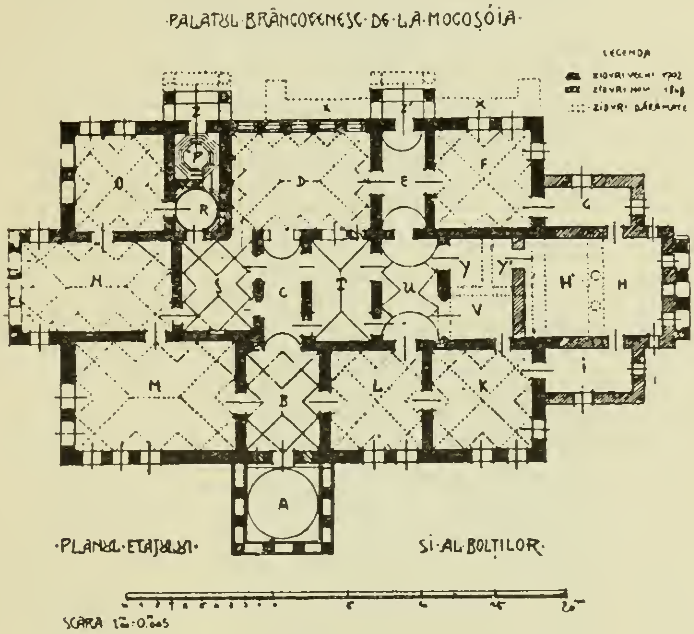
Domn Constantin Basarab-Voevod, dăruit și dat la al domnelui fiu, lui Ștefan Brâncoveanul, moștenire ohabnică; săvârșind acest frumos locaș la anul dela Hristos 1702, luna Septemvrie 20.

Dar ridicarea palatului acesta nu putea să nu excite ura și gelozia vrăjmașilor lui Brâncoveanu, cari intrigară la *Poartă* ca el să fie chemat pentru mazilie în 1703. — Brâncoveanu însă ieși triumfător din această intrigă și, în loc de a fi detronat, fu bine primit de Sultan la Adrianopole.

La întoarcere, pentru a eterniza aceste zile de grijă și de frică, el puse de pictă pe bolțile și pereții uneia din camerile palatului său dela Mogoșoaia scene din timpul primirii sale la Adrianopole de către Sultan. Până în 1714, anul mazilirii și decapitării sale la Constantinopole, Brâncoveanu locui de multe ori, cu toată boierimea și curtea, în acest palat. După omorîrea sa, mobilele fură sechestrate, iar palatul fu arendat unui hangiu, pentru a-l specula ca han. In această calitate minunata clădire găzdui câteva ore pe trimisul ducelui de Holstein și pe Lamothraye, un arheolog și călător atras în serviciul lui Carol al XII-lea, Regele Suediei, de răsunătoarele fapte de arme ale acestui Rege, care, după înfrângerea dela Pultava, se gătea să treacă prin țara noastră în statele sale.

Lamothraye, în memoriile sale, nu știe cum să admire mai mult poziția și măreția edificiului ce avea să-l găzduiască, pe care îl găsi zidit *europenește*, adică nu după moda orientală, cum fusese

el obişnuit a vedea zidite casele princiare. In timpul răsboiului din 1769—1774 dintre Ruşi şi Turci, palatul fu distrus în întregime de Turci, nerămânând în picioare decât părţile albe, ce se văd în ilustraţia fotografică. Şi răsmiriţa lui Tudor Vladimirescu din 1821, pornită contra boierilor, aduse stricăciuni palatului, căruia i se arse biblioteca. Vodă

51 Palatul dela Mogoşoaia.
— Schiţa planului etajului. —

Bibescu ca şi fiul său Niculae încearcă, fără succes, să-l restaureze. Dela ei rămaseră restaurarea vizibilă în părţile roşii din ilustraţia fotografică.

Palatul se ridică pe marginea heleşteului, în mijlocul unei curţi închise de ziduri, prin care se putea intra printr'o poartă boltită, flancată de camerile corpului de gardă. Palatul avea două rânduri sau caturi, suprapuse: un etaj şi un parter, formând

un dreptunghiu de vreo 32 metri lungime pe 24 lățime. Parterul își grupa camerile în jurul pivnițelor, cari sunt boltite cu cupole și în cari se păstrează vinurile necesare ospețelor. Familia domnească locuiește în etajul de sus, la care comunicarea se face din curte prin mijlocirea unei mari scări, spre fațada dinspre lac, care are o minunată galerie cu colonadă. Dispoziția etajului e foarte regulată: Un antreu ce duce la un foișor în față *A.*, și la colonada dinspre lac *D.*, boltit în mod diferit. In stânga sa se află 3 camere ale Domnului: M. N. O.; în dreapta, două camere ale Doamnei: L. K. Eșirea spre scară X se face prin anticamerele C. T. U. E. Latrina e în *P* — lângă camera O.

Pereții erau zugrăviți și decorați cu ștucuri din care azi nu se mai păstrează nimic. In loc de tavane, în camere erau bolți, ale căror capete erau susținute de console de piatră, sculptate fie cu armele țării, fie cu cifra lui Brâncoveanu. Deși acest palat în exterior a suferit transformările lui Bibescu, totuș părțile transformate se pot reconstitui după palatul din Potlogi.

III.

Potlogii este o curte și de plăcere și de exploatare a moșiei, și de găzduire a Voivodului în cursul călătoriilor ce el le făcea în țară.

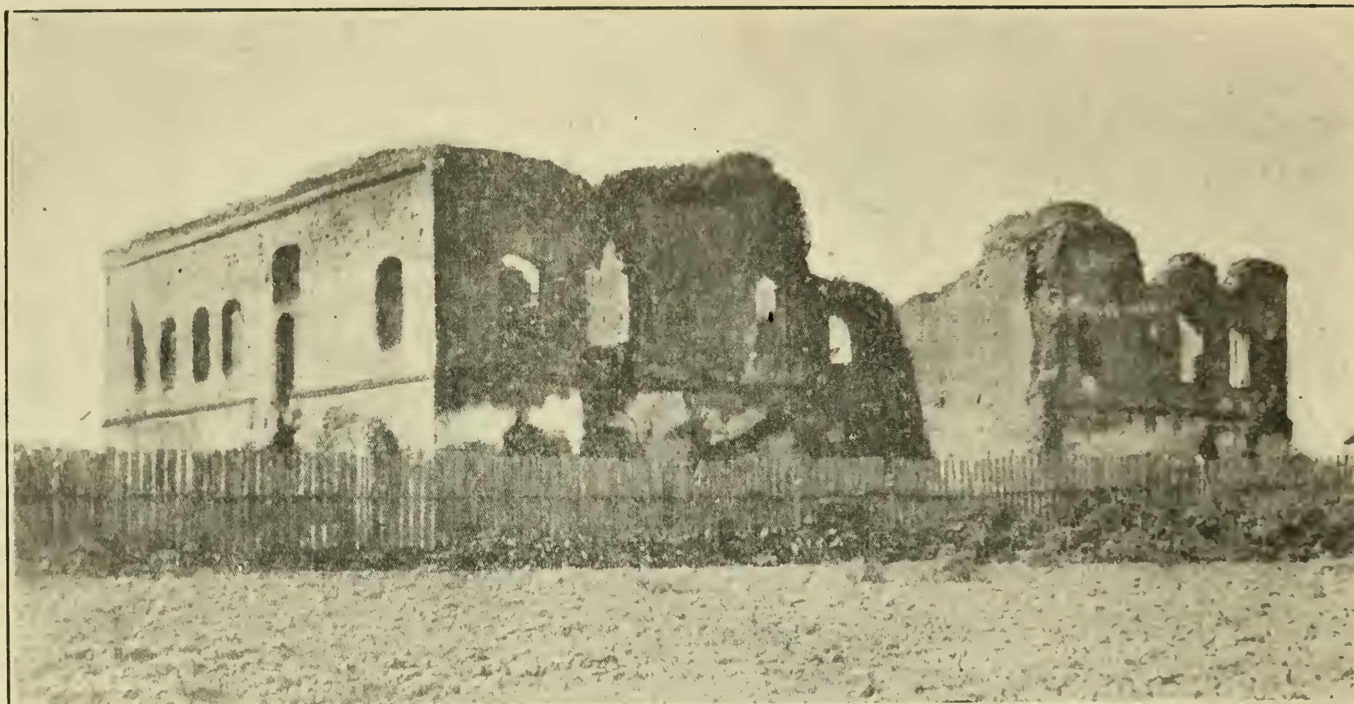
Așezată la răspântia drumului București-Târgoviște cu acela al drumului spre Craiova, în jude-

52. Curtea dela Potlogi: vedere generală.

țul Dâmobvița, pe moșia cu acelaș nume, ea fu ridicată în 1698, pe seama celui mai mare din fiii lui Brâncoveanul, care-i purta numele și avea să-i poarte și coroana, — Constantin Vodă. Ca și la Mogoșoaia, însă, Brâncoveanul locui mai întâi, aci, în niște case modeste, pe care le avea încă de când era boier și lângă care ridicase o biserică-paraclis încă din 1688, pe când era numai mare Spătar. In acele case, care azi nu mai există, primi Brâncoveanul vizita unui Patriarh de Constantinopole și făcu pregătirea campaniei dela Zărnești, în tovărășia Hanului tătăresc și a unui Seraschier turcesc. După isbânda creștinilor asupra Turcilor, însă, prin victoria dela Zenta, a Principelui Eugeniu de Savoia, Brâncoveanu, acum mai liniștit, pe lângă alte clădiri, începu și zidirea palatului acesta nou, dela Potlogi, care avea să fie, în intențiunile sale, leagănul dinastiei Brâncovenești. Lucru începu în primăvara anului 1698 și se termină în Octomvrie acelaș an, când fură inaugurate cu prilejul Sf. Dimitrie, hramul bisericii de acolo. Pisania de marmură pusă cu acel prilej glăsuește: *Io Constantin Basarab Voevod. Aceste case din temeliea lor sunt înălțate de luminatul Domn Io Constantin Basarab Voevod, fiului său Constantin Brâncoveanul, începându-le și sfârșindu-le la anul 1698, și la al zecelea an al domniei sale, ispravnic fiind Mihai Corbeanul al doilea Postelnic.*

După grozava moarte a lui Brâncoveanu din 1714, Turcii au supus palatul unei prade cumplite, distru-

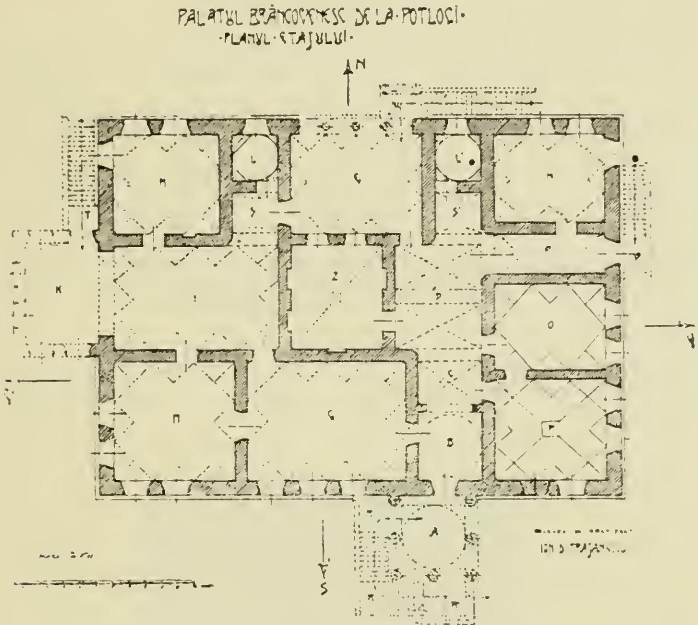
53. Palatul dela Potlogi.

gându-l și în timpul răsboiului din 1769—1774; arendașii moșiei continuară și ei opera de distrugere, în 1907, dărâmând peste 200 metri din zidurile înconjurătoare, iar acum doi ani, chiar ziduri interioare. Iar în zidurile unde a stat acela care s'a sacrificat pentru legea și neamul nostru, porcii și-au găsit cel mai potrivit locaș de odihnă!

Dispoziția acestei curți este exact aceeaș a celei din Mogoșoaia, numai că, fiind mai veche, este mai disimetrică în orânduirea camerelor, față de axul clădirii. Se intră prin aceeaș poartă mare, flancată de cele două camere ale corpului de gardă. Ca și la Mogoșoaia, camerele slujitorilor, remizele, se alăturau de zidurile înconjurătoare, iar cuinia, terminându-se printr'un imens coș, pentru a absorbi fumul ce se degajează din cuptorul ce arde lemne lungi, cum vin dela pădure, se ridică foarte departe de palat, tocmai lângă intrarea Curții.

Palatul se răsfață în mijlocul grădinilor ce se întind până în râpa unui heleșteu, ca și la Mogoșoaia. Avea două etaje. In parter, ce-și dispune camerele în jurul pivnițelor, ca și la Mogoșoaia, locuia curtea; sus, în etaj, familia domnească. Intrarea în locuința domnească se face printr'o scară exterioară, ce duce la foișorul din față A, azi dărâmat; de aci, printr'un antreu împărțit în mai multe compartimente, diferit boltite, se putea trece spre galeria cu colonadă dinspre lac E., ca și la Mogoșoaia. In dreapta și stânga acestei colonade erau două latrine L. L. pentru cele două apartamente: al Doamnei în dreapta antreului,

în camerile P. O. N.; al Domnului, în stânga antreului, în camerele G. H. I. M. Camera din centrul palatului Z. era chelarul unde se ţinea toată gospodăria casei. Doamna locuia în P, singura cameră ai cărci pereţi erau ornamentaţi cu ştucuri, pe când celelalte camere ale acestui apartament erau foarte simple. Domnul locuia în camera diagonal opusă M. Camera de reuniune a palatului era G. Toate ca-

54 Palatul de la Potlogi
— Planul etajului —

merele erau boltite, iar capetele bolţilor se sprijineau pe consolele de piatră, sculptate diferit, indicând insignele puterii domneşti, cifra lui Brâncoveanu, etc. Pereţii, în deosebire de Mogoşoaia, unde predomina mai mult picturile, erau acoperite cu ştuc, formând diferite motive florale, orientale, foarte fine. Numai în camera Domnului, la M, se afla un mic portret în care se aflau zugrăviţi Constantin Brânco-

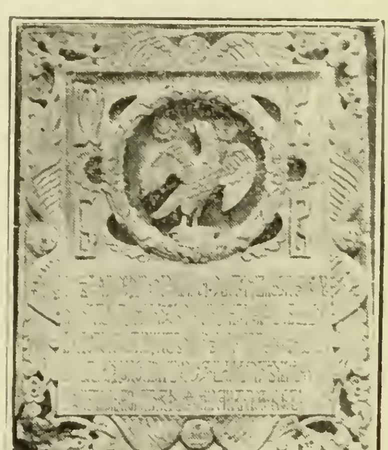
veanu, Doamna Maria și cu băețandrul Constantin, fiul lor, pentru care se ridicase acest palat.

Intre etaj și parter, deasupra cupolelor pivniței, se afla ascunzătoarea palatului, din care, printr'un gang, se putea eși, printr'o ușă secretă, afară din palat.

Pe din afară, pereții erau albi, numai pe lângă ferestre, uși și la colțurile clădirii erau ștucuri ușor colorate în albastru.

Din toate bogățiile dela Potlogi nu au rămas, din pricina barbariei de care am vorbit, decât zidurile goale, pietrele colonadelor, tot așa de frumoase ca și la Mogoșoaia, fiind furate de oricine avea nevoie de material de construcție, cum și o parte din ștucaturile camerelor.

După conferința *Palatele noastre domnești*, București 1913, 13—24.

55. Pisania palatului dela Potlogi.

CULE

Culele Gorjene

de AL. ȘTEFULESCU

Culele erau locuințele vechilor boeri Gorjeni. Aceste locuințe aveau forma de turn, de unde le și vine numele de „cule“. In formă de cule se văd și azi în unele sate case țărănești de lemn, vechi. Forma cea mai veche și caracteristică a culelor s'a păstrat în culele dela Rovinari, Poiana (în ruine) și Pojogeni, niște adevărate turnuri, cu 3—4 rânduri. Culele mai adaptate cu nevoile vieții și mai apropiate de construcțiunile nouă sunt cele din Curtișoara, Groșerea și Calopăru de sus. Cula boerilor Brăiloi din Vădeni și-a pierdut formele vechi, iar cele din Borăscu și Musculești nu mai există. Toate culele sunt prevăzute cu metereze — niște deschizături mari înăuntru, iar pe dinafară zidului abia perceptibile — de unde trăgeau cu armele în orice parte a curții. In beciu era fântână ca la întâmplare de atac să nu fie constrâns proprietarul a se preda din lipsă de apă. Ușile, care sunt conservate la cele mai multe dintr'însele, sunt foarte groase, de stejar, legate în pente sau drugi de fer, și se mișcă cu greutate.

Cula din Pojogeni. — Această culă a fost proprietatea postelnicului Ion Scrădeanu zis și „Prună", dela care a trecut la fică-sa Băla Dobrotescu.

Lungimea culei este de 7 m. 20, lățimea de 5 m. 80, iar înălțimea de 11 m., — adevăratul tip, ca și

56. Cula din Pojogeni.

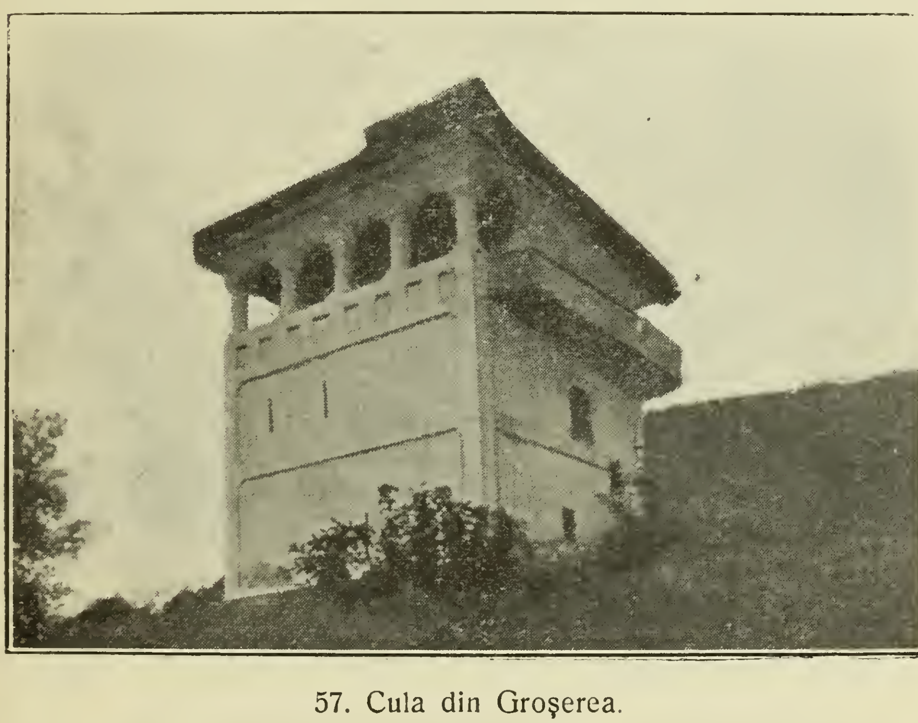
cea din Rovinari, a culei (turn). Răposata proprietăreasă spunea, pe la 1895, fiind în etate de 70 ani, că din bătrâni a auzit că și ei tot așa au pomenit cula.

Camerile toate au lungime de 4 m. 36, lățimea tot atâta, iar înălțimea în etajul II e de 2,50, pe

când în al III-lea de 2,35. Sălița de 1,37. Metereze sunt în toate camerile. Ușa dela intrare este foarte groasă, de lemn de stejar, legată în fer.

Tavanul etajului al II-lea este de blane, reparat din nou, iar la etajul al III-lea este o boltă de zid foarte solidă, în mijlocul căreia se vede sgripțorul austriac cu 2 capete, ceeace ar da probabilitatea, că originea ei s'ar putea pune în timpul ocupațiunei Olteniei de către Austriaci (1718—1739).

Cula lui Cocoș Crăsnarul din Groșerea. — Cocoș este tatăl mamei lui Ahil Crăznarul, care însuși este

57. Cula din Groşerea.

în etate de 70 de ani, ceeace face a se pune clădirea culei, cu oarecare probabilitate, în jumătatea a 2-a a secolului al 18-lea, după 1750. Ea este așezată

pe povârnișul unui deal și are o înălțime, până la streașină, de aproape 10 metri.

Are trei rânduri:

Rândul de jos are intrarea spre Apus, printr'o ușă de stejar, foarte grea și groasă de 0 m., 20. Dela ușă începe spre Miază-zi scara de 16 trepte, de câte 1,20 m., care duce în rândul de mijloc, iar spre Răsărit se vede gârliciul beciului. Are metereze de apărare spre Răsărit și spre Mează-zi.

Rândul de mijloc are o cameră de 5 m. lg., pe 4 m. lt., și o cămăruță spre Apus de 2,15 m. lg., pe 1,40 m. lt., Scara are 12 trepte de câte 0,85 m. cu 2 metereze de apărare spre Mează-zi și 3 spre Apus.

Rândul de sus are o cameră de 6,25 m. lg. pe 4 m. lt. Foișorul este deschis și are stâlpi de cărămidă.

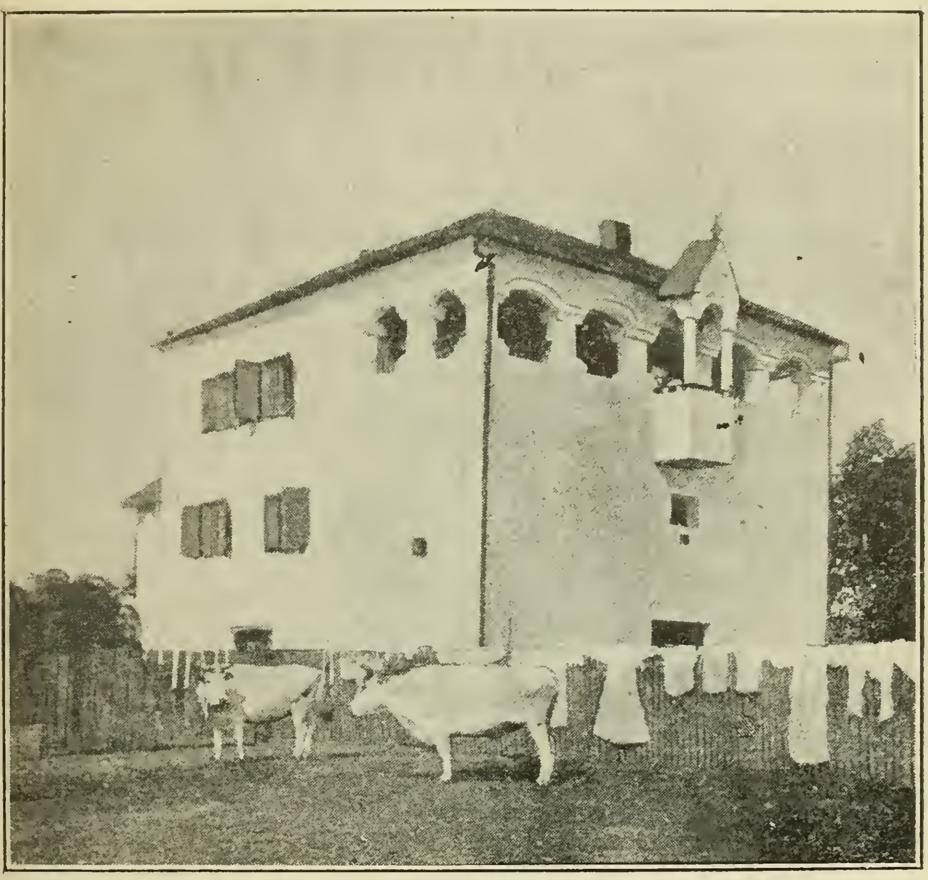
Cula din Curtișoara. — Cea mai frumoasă și elegantă culă din Gorj. Este așezată pe un platou de unde se vede în toate părțile la mai mulți km. depărtare. A fost reparată la 1840; de asemenea după 1880, când i s'au mai lărgit ferestrele din rândul al III-lea, coperișul a fost lăsat mai jos și șindrila înlocuită cu table de fer.

Cula este foarte veche. După material, soliditate și formă arhitectonică aparține secolului al 18-lea, dacă nu celui al 17-lea.

De pe la 1785 a aparținut logofătului Cornea din Târgu-Jiului.

Are 3 rânduri și înainte de 1840 avea un coperiș adevărat munte de șindrilă. Rândul de jos de odăi

abia are pe ici pe colea câte o despicătură în zid, drept ferestrue, pe unde intră aerul în beciurile-i boltite. Aci în beciu era și fântâna pentru apa necesară gospodăriei, în timp când cula era împresurată de tâlhari. Cum intri pe ușa mare dinspre

58. Cula din Curtişoara.

Miază-zi se face o tindă întunecoasă, din care se vede gârliciul arcuit al beciului, cu porțile de zăbrele. Rândul al doilea de odăi nu se deosibește pe dinafară din cel de jos, căci zidul merge în sus otova până aproape sub strașină, ce odinioară era

eșită mai mult de un stânjen și ici colea se văd niște deschizături, foarte înguste pe din afară, dar foarte largi pe dinăuntru, pentru a ochi cu flinta în cei ce ar năpădi la porți sau din altă parte cu sâlnicie. Ferestrele odăilor din rândul de sus, înguste, mititele, lunguețe și întărite cu vergele de fer sunt așezate sus de tot. Din tinda întunecoasă de jos apucă printre doi păreți, unul al beciului și altul al unei odăi, o scară de bârne de stejar, șerpuită, până în rândul al II-lea, de odăi în care odinioară erau lavițe lungi. De aici pornește o altă scară de sue în pridvor, sub acoperișul răzimat pe stâlpi ciopliți din bardă și tencuiți după 1840, în lungul căruia se întindeau de asemenea lavițe. In acest pridvor deschis dau de toate părțile ușile odăilor tot ca în pridvorul închis din rândul al II-lea, fiind odăile pretutindeni tot așa de mari, de înguste, de lungi și cu câte o tainiță în zid dupe icoane.

După *Gorjul istoric și pitoresc*, T.-Jiu 1904, pag. LXVIII—IX și 74—5.

Culele din Măldărești
(Vâlcea)

de I. D. TRAJANESCU

Pe platoul unui deal ce se ridică în satul Măldărești, de partea stângă a apei Luncavățului, se află două cule: una, pe partea ridicată a platoului, mai nouă, în stăpânirea d-lui I. G. Duca, alta, mai în vale și mai veche, în stăpânirea familiei Greceanu.

Prima, căzând cea dintâiu în drumul nostru și atrăgându-ne prin proporțiile ei mari, va fi mai întâiu obiectul acestei descrieri, servind oarecum ca pregătire pentru înțelegerea mai deplină a celeilalte cule, care, deși mai mică, însă ca fiind mai veche, cuprinde în sine mai complect elementele unei case de apărare. Căci cel ce le vede are dela început impresiunea că se găsește dinaintea unor case întărite anume, pentruca stăpânitorii lor de pe vremuri să-și poată găsi refugiu pentru ei, familiile și avutul lor, în înfricoșatele vremuri de nesiguranță și prădăciune.

De departe, de pe drumul ce se scoboară spre târgul Hurez, venind dinspre mânăstirea Hurez, se vede pata albă a acestei cule, care, așezată pe culmea dealului, predomină împrejurimile ca o strajă

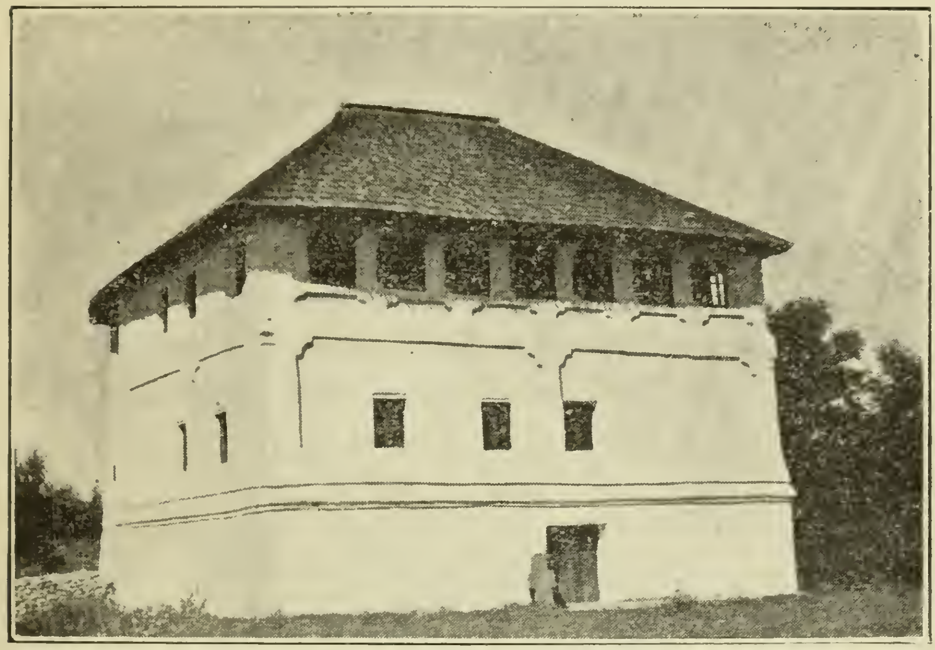
de veghe, rotindu-și vederea în toate părțile. Astfel, spre Răsărit și Miază-noapte, stăpânesc drumurile ce vin dinspre Râmnic și Hurez, iar spre Miază-zi și Apus, drumul ce se lungește pe lângă apa Luncavățului și se lasă în depărtare spre valea Oltului. Intrând în satul Măldărești, cula se ascunde după casele și pomii de prin grădini; dar îndată ce lași drumul mare și apuci la stânga, pe deal, pe drumul îngust ce duce la biserică, începe să răsară dintre copaci acoperișul ei înegrit și sobru.

Ajunși în dreptul ei, părăsim ulița din sat, spre a apuca iarăși la stânga, pe o ulicioară mărginită în lături de garduri de nuele și zidărie, iar la capăt se înfundă în marea poartă dela intrarea în curte. Poarta e înaltă și grea, e acoperită cu șindrilă, iar dela stâlpii mărginași se încep zidurile înconjurătoare ale curții.

Intrați aici, stăm locului, spre a ne sătura de privelistea impunătoare a culei: un masiv alb de zidărie, găurit ici și colo de ferestre aproape pătrate, iar la partea de sus, în umbra streșinei sdrențuite, ca niște ochi ascunși, se înșiră arcadele cerdacului, pe care le urmărim cu drag. Aceste arcade sunt formate din câte trei arcuri mici, ce parcă se razimă pe lemnele de legătură dela capetele celor opt coloane ale cerdacului. Restul pereților dintre soclu și cerdac e împărțit în panouri dreptunghiulare, rotunjite la colțuri; iar colțurile culei sunt scobite spre a face loc unor sferturi de coloane de zidărie. Atrași de înfățișarea ei liniștită și severă, pășim pe pajiștea

de iarbă deasă ce îmbracă curtea ca un chilim verde și ne îndreptăm spre ușa dela intrare, păzită de o cruce de piatră, ce stă puțin înclinată.

Pentruca să putem intra, a trebuit să fie tras marele zăvor al ușei: un drug de lemn de gorun, de formă pătrată, ale cărui capete sunt vârâte în găurile anume lăsate în pereții ușii. Dar nu pășim bine

59. Cula cea nouă din Măldăreşti.

pragul, căci o altă, gaură, scobită în păretele din dreapta ușii, ne luă privirile! Această gaură merge înclinându-se în sus și lărgindu-se din ce în ce, până la fața interioară a zidului (vezi planul parterului). Aflăm că prin ea se introducea țeava puștei, spre a lovi la cap pe cel ce se încerca să spargă ușa.

La stânga intrării, avem o ușă ce ne conduce într'o încăpere patrată, care servește de magazie; de aseme-

nea, încăperea alăturată, în care intrăm prin ușa din fața intrării principale, servește tot de magazie. De aici pătrundem în pivnița cea mare a culei. Magaziile și pivnița nu sunt boltite, ci tăvănite cu scânduri groase de gorun, sprijinite pe dedesubt de grinzi groase tot de gorun, și ele răzimate pe stâlpi puternici. Lumina se furișează din afară prin mici barbacane lunguețe și înguste, care se lărgesc în interior.

Aceste deschizături strâmpte, prin dispoziția lor la fel cu aceia a gurii de puști dela intrare, ne face să ne gândim și la întrebuințarea lor răsboinică, și sub impresiunea semi-întunericului în care ne aflăm, fără de voe, întrezărim scene de luptă ce s'au petrecut cândva aici. Dar aceste gânduri negre sunt repede împrăștiate de bolobocelul tupilat în colț, care ne dete să gustăm din nectarul său în semn de bunăvenire.

Eșind de aici, urcarăm treptele repezi ale scării ce ne conduce la primul etaj. Ajunși la odihna de sus, cotim la stânga și, printr'o trecere îngustă, ajungem într'o sală lungă, luminată de o fereastră din zidul dela capăt. Farfurii smălțuite în culori și desene alese, prinse pe pereții acestei săli, într'un ansamblu armonios cu icoane vechi, prosoape, oale, precum și căldărușele de aramă, agățate de tavan ca niște candele, ne dau impresia că ne găsim într'un templu, al cărui cult e „frumosul",—acel frumos simplu, curat, neprefăcut, pe care îl întâlnim numai prin satele și mânăstirile noastre!

Din această sală intrăm în ,,odaia cea mare“, luminată de patru ferestre (vezi planul etajului I). Aici sunt grupate, într'o ordine îngrijită, obiecte vechi și nouă, care prin diversitatea lor ne fac plăcut timpul de ședere, încât cu greu ne putem hotărî să eșim pentru a vizita ,,etacul“ cel primitor și vesel prin curățenia lui și lumina ce intră din belșug prin cele două ferestre. In fundul sălii găsim o altă sălită, la al cărei capăt se află comoditățile.

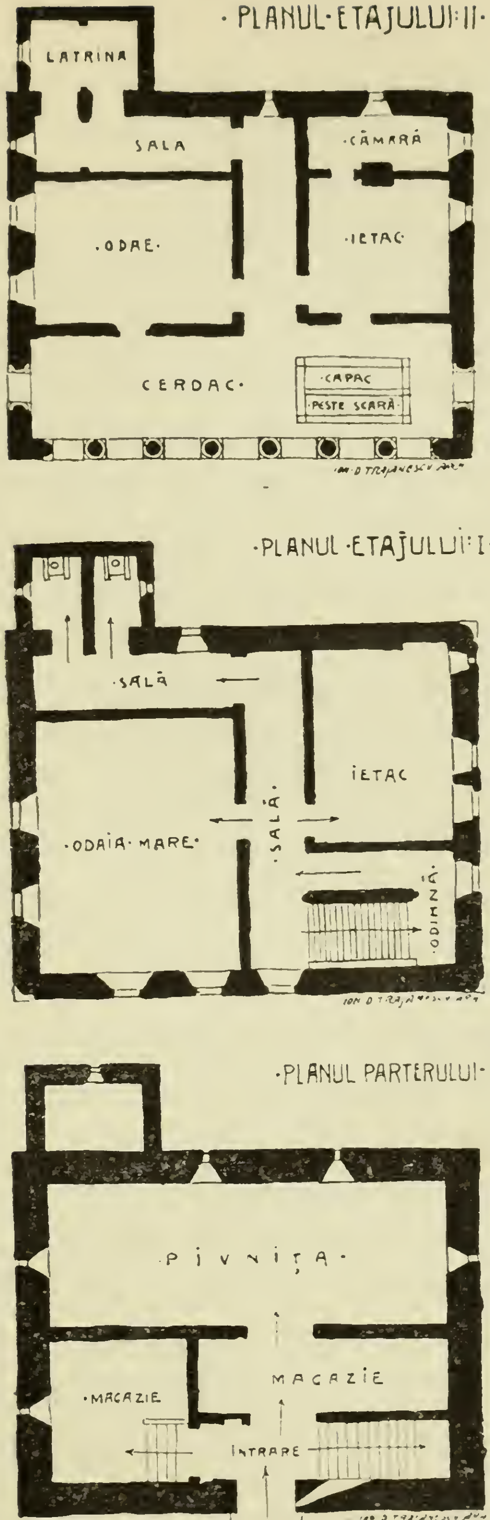
Ne reîntoarcem iarăși la capătul scării din sală, pentru a sui cu neastâmpăr treptele ce ne conduc sus, la catul al doilea, la cerdac (vezi planul etajului II). Aici ne găsim într'o încăpere lungă ca de zece metri și largă ca de trei; pe peretele din afară se înșiră cei șase stâlpi rotunzi de zidărie, cari dimpreună cu capetele de ziduri, rotunzite și ele în formă de jumătate de coloană, la fel cu cele din capătul cerdacului, sprijină arcurile și, prin ele, zidăria de subt streșina acoperișului.

Dar, prin deschizăturile arcadelor, privirea alunecă afară și se pierde în depărtări, spre Răsărit și Miazănoapte, oprindu-se pe munții Buila și Clăbucetul, a căror vârfuri albastre se pierd în cenușiul și vânătul norilor. Pe spinarea Builei, într'o opritură — un platou — stă de veacuri mânăstirea Arnota, care adăpostește mormântul voivodului Matei Basarab, iar la poalele Clăbucetului, înconjurată de păduri bătrâne de fagi, mesteacăni și zăvoiul de arini din vale, se află mânăstirea Hurez, minunata ctitorie a voevodului Brâncoveanu.

Subt impresiunea acestei frumoase panorame, s'ar părea că cerdacul în care ne aflăm ar fi avut o destinație pentru desfătare și plăcere; când însă ne întoarcem privirea înăuntru și vedem zidurile cele groase și obloanele cele puternice, ce stau gata să acopere gura scării, un gând potrivnic ne cuprinde și încet-încet ne dăm seama că dacă în timpuri bune, de liniște și muncă, acest cerdac era locul de odihnă și repaus, în timpuri grele, de nesiguranță și jaf, aici, în acest cerdac, se concentrau forțele apărării.

Pentru acele vremuri furtunoase erau pregătite ferestruicile cele înguste afară și largi pe dinăuntru, bune pentru ochire și adăpostire, precum și ușa dela intrare, păzită de drugi de lemn și ingenioasa gură de pușcă, cași zidurile cele groase ale parapetului de sus, străpunse de găuri pentru țevi de pușcă. Pentru vremurile de liniște însă, stăpânul casei a avut grijă să-și înfrumusețeze tavanul cerdacului și chenarele ferestrelor cu frumoase podoabe în forme de ciubuce și flori, care se mai văd și azi, în bună stare.

Tot atunci, când s'a făcut acest cuib, ca să se știe și de către urmași vremea când s'a zidit cula, s'a însemnat pe un perete al sălii, cu cifre în relief, leatul: 1823. Salutăm cei 87—88 ani trecuți peste această culă și trecem mai departe, în „odaia" de alături de cerdac, unde admirăm o frumoasă sobă bătrânească; apoi „etacul" și „cămara", despărțite între ele printr'un perete aproape în întregime de o

60. Planul culei nouă din Măldărești.

sobă — tot bătrânească — într'o parte „oarbă", iar în cealaltă parte având gura de încărcare.

Deosebirea de forme și ornamentație dintre aceste două sobe și aceia din odaia mare de jos sunt o dovadă de gustul ales ce aveau meșterii sobari de pe acea vreme.

Pe tavanul cămării admirăm o ornamentație formată dintr'un disc eliptic, înconjurând un grup de doi copii ținându-se de mâini, ce pare a fi o emblemă a vieții patriarhale din timpurile trecute.

Vizita noastră fiind terminată, ne pregătim de plecare. Mai privim încă odată prin deschizătura arcadelor la încântătoarea priveliște de afară, coborîm cele două scări și eșim în curte. Aici suntem din nou țintuiți locului de înfățișarea puternică a culei și cu greu ne depărtăm de ea, spre a merge să vizităm cealaltă culă, al cărei acoperiș negru de șindrilă îl vedem pe de-asupra pomilor.

Cum intrăm în curtea culei, o și vedem ridicându-și spinarea. Și pentru ca s'o putem privi în față, trebue s'o ocolim, coborînd curtea spre Miază-zi. Dar ocolul nostru — făcut de altfel cu nerăbdare — este cu prisosință răsplătit de înfățișarea neașteptată, nouă, a culei.

Deprinși cu masivitatea celeilalte cule, aici încercăm impresiuni nouă și oarecum diferite. Căci, dacă zidurile pline ale colțului din stânga (vezi figura fațadei), străpunse de goluri mici, ne întăresc în ideia că ne găsim dinaintea unei case-fortărețe, gingășia

celor două cerdace din colțul drept ne dă fără șovăire impresiunea că avem în fața noastră un lucru de artă de bună tradiție, care din fericire ni s'a păstrat în bună parte până în timpurile noastre. Numai acoperișul pare că a suferit prefaceri mai mari, căci așa improvizat cum se prezintă, mai cu seamă partea dela spate, pare a fi fost făcut cum s'a putut în urma unor vremuri grele. Zidirea corpului dela spate pare a fi suferit și ea schimbări, căci, după cum se arată, ciubucăriile de sub streșină dau impresiunea că această parte trebue să fi fost continuată în sus, deci cu mult mai înaltă. Dar cum nici o mărturie a acelor vremuri de nestatornicie nu este care să ne întărească în bănuiala noastră, ne mulțumim să gustăm farmecul zidurilor rămase în picioare și, rând pe rând, să cercetăm cele trei rânduri de încăperi ale culei, începând cu pivnița.

Aici pătrundem prin poarta cea mare și grea ce se deschide în două canate, lucrate cu drugi de lemn încrucișați, lăsând între ei intervale pătrate. In stânga se află o încăpere ce servește de magazie și e luminată de două ferestruici, înguste în afară și lărgindu-se în interior. In fund sunt două încăperi ce servesc de pivniță. Semi-întunericul de aici, răcoarea umedă ce ne pătrunde, ne grăbesc pașii spre eșire, după ce mai privim la grinzile groase ale tavanului și la zidurile puternice pe care se sprijină cula.

Intrarea în culă se face printr'o ușă din fațada estică. Ușa e lucrată simplu, din lemn de brad gros.

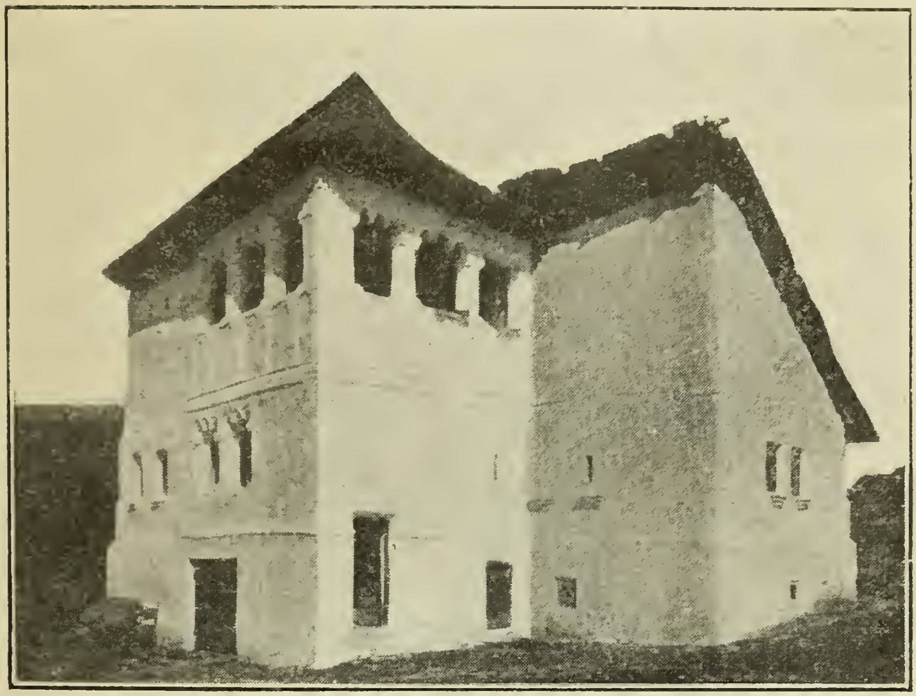
Și pentrucă terenul este în pantă, trebue să urcăm trei trepte de piatră neregulat lucrate și așezate. Inainte de a deschide ușa, privirea ne este atrasă de o gaură ca de cinci centimetri lărgime, practicată în grosimea zidului din dreapta. Ni se spune că această deschidere răspunde în interior, lărgindu-se, ceeace și constatăm de îndată ce pătrundem în sălița largă cât scara ce duce la foișor. Intr'adevăr, examinând locul, vedem o deschidere conică, prin care probabil că se introducea țeava de pușcă spre a se apăra intrarea în culă.

Impresia că ne găsim într'o casă de apărare o avem așa dar de cum pătrundem în culă, cu atât mai mult, cu cât la fiecare pas ce facem în lăuntrul său, descoperim noi indicii, din ce în ce mai interesante. Urcăm treptele ce duc la primul foişor și de pe odihna scării privim afară printr'o ferestruică îngustă, care se micșorează mai mult spre exterior.

Grosimea zidului — pe de-oparte — și dispoziția acestei ferestruici — pe de-alta — ne fac să ne gândim la întrebuințarea războinică a ei, mai mult decât la utilitatea ei casnică. In fața acestei ferestruici, pe peretele opus, se vede o deschizătură, mărginită în părțile laterale de două semi-coloane, angajate în grosimea zidului și având d'asupra un arc. Pătrundem în încăperea de alături: aici, pe peretele nordic vedem o ușă prin care se poate intra într'o încăpere mare, care acum este fără tavan, servind de magazie. Desigur că vreun incendiu a distrus această parte, care s'a acoperit după împrejurări cu o polată

în prelungirea pantei acoperișului dela corpul principal, lăsând să se vadă în încăperea despre care vorbim lemnăria acoperișului și șindrila.

Pe peretele din spre Răsărit al acestei încăperi avem o ușă prin care intrăm într'o mare cameră

61. Cula cea vechie din Măldărești.

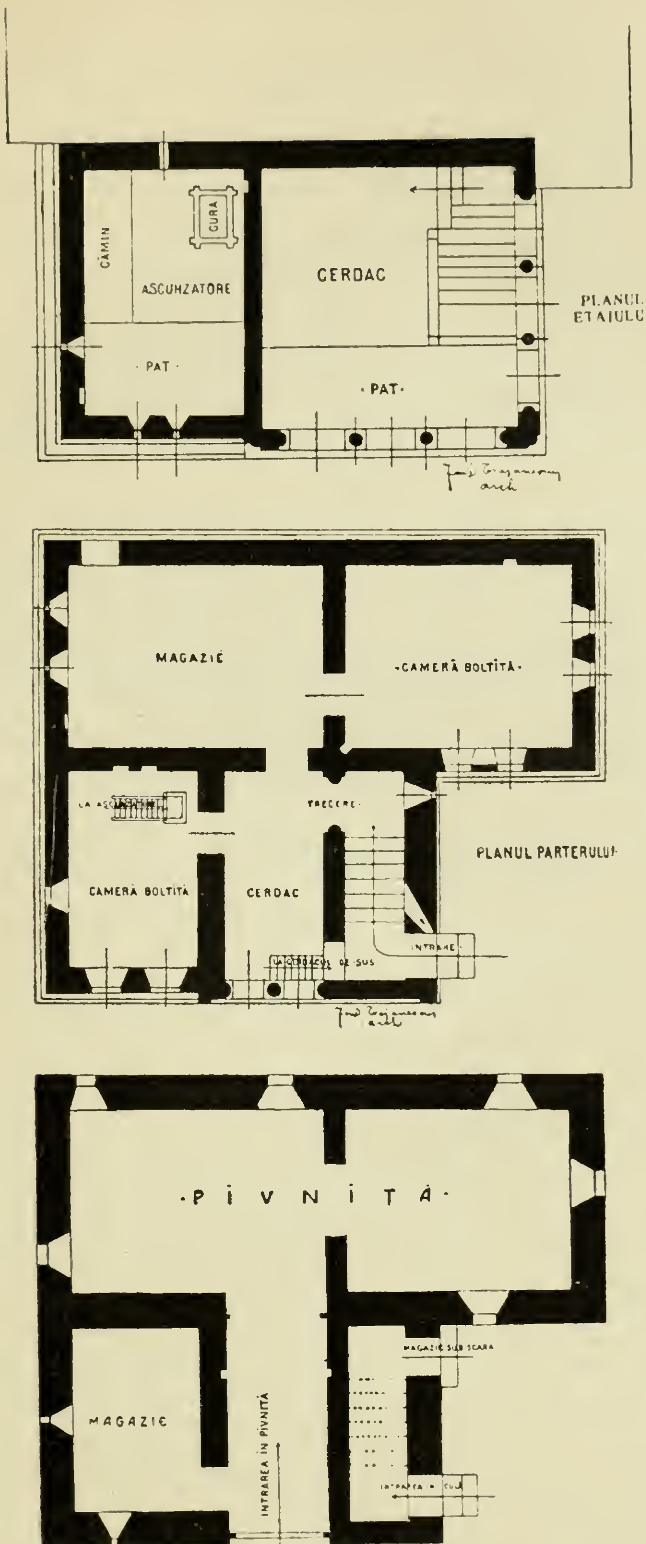
boltită. Această cameră dela început devine interesantă prin bolțile ei de colțuri, întretăiate la baze de alte boltișoare circulare, producând efectul unei stele, prin intersecțiile în formă de lunete ale bolților. Pe doi din pereți se vede câte două ferestre de formă aproape pătrată și o firidă pe peretele cel mare și plin. Această cameră și cu cea de alături par a fi servit ca odăi de locuit ale stăpânului casei dimpreună cu familia. Amândouă aceste încăperi

sunt văruite cu alb, ceeace le dă un aer primitor și familiar, din care cauză cu greu ne hotărîm să le părăsim, spre a reintra în cerdacul cel mic. De aici, prin ușa din dreapta, intrăm într'o încăpere mică, de o înfățișare foarte ciudată: este tăvănită cu bolți în formă de lunete la fel cu cele din odaia mare, văzută mai înainte; într'un colț al acestei bolți este tăiată o gură pătrată, de marginea căreia se razimă capetele unei scări de lemn, așezată aproape în poziție verticală; — în dreptul acestei scări, pe peretele apropiat, este o sobă îngropată în grosimea zidului; camera este luminată de 3 ferestre de formă eliptică la partea de sus. Privirea ne este continuu ațintită spre gura de sus și de aceia într'un gând ne hotărîm să urcăm scara cea repede, cățărându-ne de treptele ei rari, până ce ajungem la gura bolții. Aici, după ce punem la încercare puterea mușchilor mânilor și picioarelor, printr'o adevărată mișcare-forță, ne vedem intrați într'o cameră mică, îngustă, întunecoasă, abia luminată de trei ferestruici înguste.

Lângă peretele mic găsim alipit un pat, iar pe peretele alăturat un cămin cu vatră și cu coș larg pentru fum și aburi. Suntem în ascunzătoarele sălii: aici se refugiau ai casei — femeile, copii și lucrurile de preț — până ce se depărta urgia prădăciunilor.

Părăsind ascunzătoarea aceasta plină de nepătrunse taine, ne coborîm iarăși în primul cerdac.

Aici vedem iarăși semne ce ne vorbesc de timpuri grele de luptă, căci în parapetul cerdacului zărim

62. Planul culei vechi din Măldăreşti.

găuri prin cari se introduceau țevi de pușcă, pentru apărare. Scărița de lemn din acest cerdac ne invită tot mai sus, la cerdacul cel mare, „la sagnasiu", unde ajungem după ce mai urcăm alte douăsprezece trepte de stejar.

De aici se desfășoară spre Miază-zi frumoasa priveliște a văii Luncavățului, mărginită de dealuri umbroase ce se pierd în depărtări albastre spre valea Oltului.

Coborîm în curte, mai privim îndelung la această comoară nesfârșită de duioase amintiri, cuprindem dintr'o privire statura ei cea sveltă și robustă și, cu imaginea ei în minte, ne depărtăm pe ulița satului Măldărești, cu impresia că plecăm dela un loc sfânt.

După *Viața Românească*, 1911, No. 3, pag. 371—82.

BISERICI ȘI MÂNĂSTIRI MOLDOVENE

Biserica din Rădăuţi

de N. IORGA

Biserica cea veche a Domnilor Moldovei arată să fi fost de lemn; pe mormintele lui Bogdan-Vodă şi ale urmaşilor săi, nu s'a putut pune, fireşte, nici-o piatră. Intemeind episcopia Rădăuţilor, Ştefan-cel-Mare a înţeles să-i dea şi o biserică vrednică de noul Vlădică. Biserica aceasta a fost croită în proporţii de tot largi şi are astăzi o formă ce nu-şi găseşte perechea aiurea. Prin uşa cu multe arcuri sfărâmate în cadrul ei se intră într'un pronaos, şi dela acesta o altă uşă, încunjurată cu linii de arc sfărâmat, duce la biserica însăşi. Şi pronaosul şi naosul sunt împărţite în trei prin două şiruri de stâlpi greoi, făcuţi din zid. E deci o biserică cu trei *năvi,* aşa cum se mai întâlneşte o alta la Argeş, în biserica domnească. Lumina pătrunde prin câte cinci fereşti de fiecare parte. Aşa fiind, catapeteazma se întinde numai în parte înnaintea altarului, sprijinindu-se la dreapta şi la stânga pe două bucăţi de zid.

Câte cinci contraforturi de fiecare parte sprijină păreţii. Turnul lipseşte, dar în zid se făcu loc unei

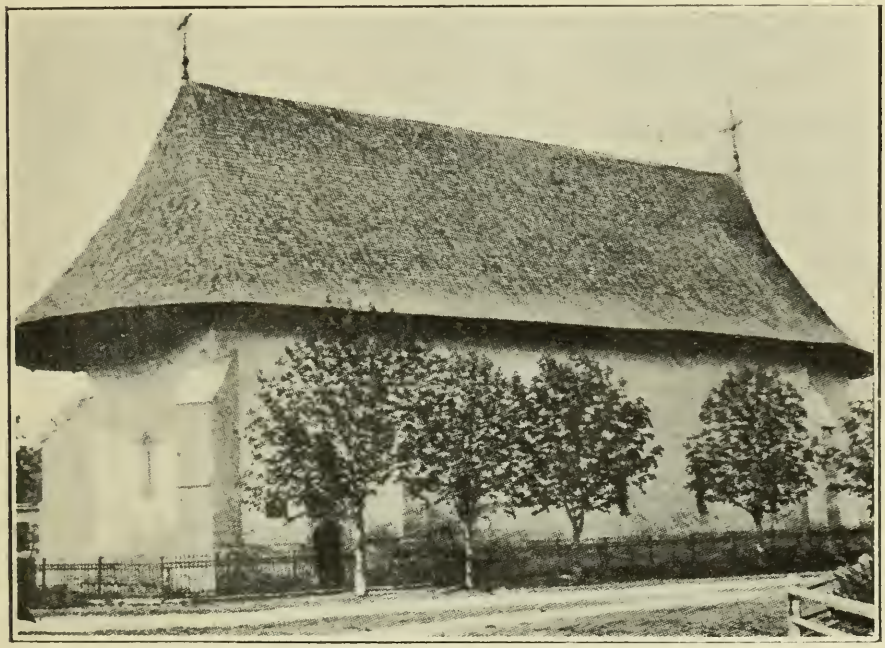
scări care duce la acoperiș. Clopotele atârnă într'o clopotniță cu două rânduri, ce se înnalță la o parte.

In naos se întinde lângă zidul din dreapta un șir de pietre frumos săpate pe care Ștefan puse să le facă în amintirea tuturor acelor înnaintași și strămoși ai săi cari-și găsiseră sau trebuiau să-și găsească odihna în Rădăuți. Pe rând se cetește pe umeda piatră neagră, pătată de picurile de ceară și acoperită de un praf cleios, numele lui Bogdan, lui Lațco, lui Roman, tatăl lui Alecsandru-cel-Bun, lui Ștefan, fratele lui Roman și biruitor al Ungurilor, lui Bogdan, fratele lui Alexandru-cel-Bun, și al lui Bogdan, tatăl noului ctitor. Lângă dânșii își aflară apoi locul rude domnești și fruntași ai țării din timpurile nouă. Dar gropnița Domnilor era strămutată acuma la Putna, mânăstirea cea nouă, și Ștefan plătia astfel mai mult o datorie de recunoștință față de trecut, împodobindu-l în clipă când îl părăsia.

Așa a trăit biserica, supt paza sfintelor morminte, până în vremea acelui Alexandru Lăpușneanu, care a urmat lui Rareș ca înnoitor și adăugitor al monumentelor Moldovei. Alexandru-Vodă, tiran bisericos, cu frică de Iad, și-a îndreptat luarea aminte și asupra bisericii din Rădăuți, și el i-a adaus un pridvor împodobit în față cu o frumoasă fereastră gotică, înflorită, și având pe laturi alte două ferești mici, deasupra ușilor împodobite ca din vechime. Tot supt dânsul, prin 1558, se făcu și zugrăveala cea nouă a păreților și chipurile ctitorilor, ce se văd încă la strane, în mâna dreaptă. Alexandru-Vodă ține bi-

serica în mână, Ştefan se află lângă dânsul, mai de o parte, şi tânărul de lângă el nu poate să fie decât Alexandru, fiul din flori al marelui Voevod: el nu avuse ca mamă o Doamnă, şi de aceia nici-un chip femeiesc nu se vede lângă acestea ale Voevozilor.

Toţi poartă hainele lungi de brocard în flori de aur, dar ele nu pot fi privite cu deplină încredere,

63. Biserica din Rădăuţi.

căci asupră lor ca şi asupra chipurilor domneşti a trecut penelul pictorilor mai târzii, cari au dat lui Ştefan-Vodă şi Lăpuşneanului bărbile lor ascuţite în două. Cred că această din urmă prefacere şi împodobire a bisericii s'a făcut de către Mitropolitul Iacov I-iu, care a fost la început episcop de Rădăuţi şi al cărui părinte, ieroshimonahul Andrian, a fost

îngropat deocamdată lângă aceste ziduri, unde i se vede încă piatra, înnainte de a fi strămutat la Putna. Colorile întrebuinţate şi înfăţişarea sfinţilor arată îndestul aceasta. Atunci se va fi făcut şi catapeteazma fără frumuseţă, care se vede astăzi.

După *Neamul românesc în Bucovina*, pag. 124—26.

Biserica catolică din Baia

de ALEX. LĂPĔDATU

Ca una din cele mai bătrâne așezări orăşeneşti ale țării, Baia Sucevii, azi un sat ca multe altele, păstrează în cuprinsul său rămăşițe istorice a căror vechime se ridică departe în sus, dealungul veacurilor, până în vremea celei mai bogate înfloriri a târgului săsesc de odinioară, până în anul memorabil al rușinoasei înfrângeri a lui Matiaș Craiul, până în epoca întâiei și celei mai vrednice domnii a lui Petru Vodă Rareș. Ele sunt: 1) — ruinile bisericii catolice, reedificată de Alexandru cel Bun la 1410, 2) — biserica Albă, acum restaurată, înălțată de Ștefan cel Mare și 3) — biserica zisă, pe numele ctitorului, a lui Petru Rareş, zidită la 1532.

Măreţele ruini ale bisericii catolice, aflătoare azi în grădina proprietății locului, provin, cum s'a spus, din străvechia ctitorie a lui Alexandru cel Bun dela 1410, pe care Voevodul a înălțat-o, precum mărturisesc izvoarele, pe seama lăcuitorilor sasi, în amintirea răposatei sale soții Margareta, înmormântată aci. Inainte însă de a arăta împrejurările în cari s'a făcut aceasta și de a înșira datele mai însemnate

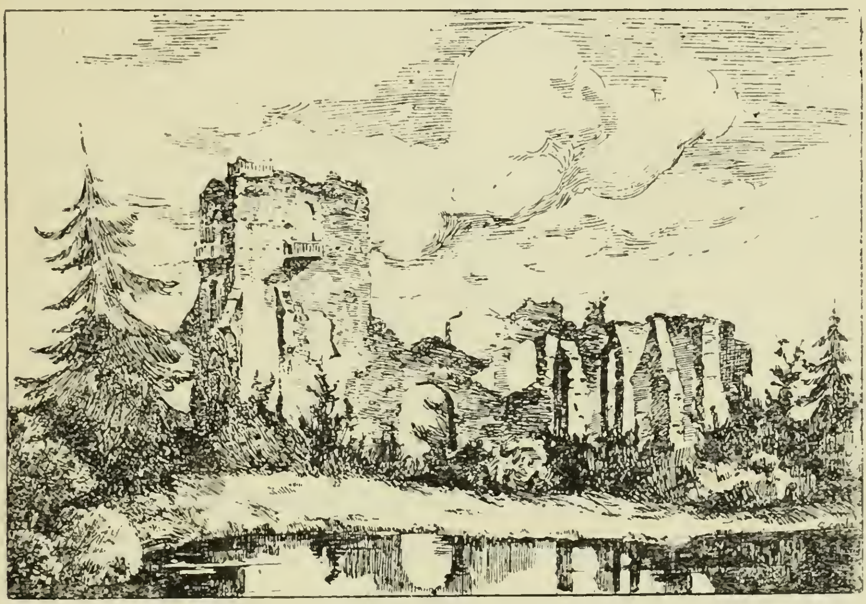
ce avem cu privire la domneasca fundație, e necesar, pentru lămurirea lucrului, să spunem câteva cuvinte despre târgul însuș. Căci cu întemeierea, dezvoltarea și decăderea lui stă în strânsă legătură istoria bisericii catolice din localitate.

Baia, cum i-au zis totdeauna ai noștri, *Stadt Molde,* cum o numiau dirigătorii sasi în bogata lor corespondență cu Bistrița Ardealului, *Moldavia,* cum o găsim însemnată în hărțile cele mai vechi, *Civitas Moldaviensis,* cum o scriau străinii în documentele și actele lor latinești, a fost descălecată de Sasii ce colonizaseră vecina Rodnă de peste munți și o aduseră la mare înflorire, în a doua jumătate a sec. al XIII-lea. In *Baia* — scrie d. Iorga — se recunoaște ungurescul *Banya,* ce slavonește e tot atât cât *Rodna,* — Rodna din vecinătatea Bistriței.

In întâia jumătate a secolului al XIV-lea, târgul era întemeiat și organizat definitiv, după modelul cetăților săsești din noua patrie a descălecătorilor — din Ardeal. O arată aceasta mărturia documentelor posterioare, nu prea târzii (cel dintâiu dela 1413), cari numesc Baia capitală a „Țării Moldovei“. Firește, nu a Moldovei lui Bogdan-Vodă Descălecătorul, care va fi rezidat la Rădăuți, unde s'a îmmormântat, ci a Voevodatului întemeiat, puțin mai înainte (c. 1352), de Dragoș-Vodă și fiul său Sas, — Voevodat numit în diplomele Regelui Ludovic „terra Moldaviæ“ și pe care l-a supus și luat în stăpânire Bogdan. Faptul acesta se atestă și prin pecetea contimporană — căci, după sigilografi, e gravată în se-

colul al XIV-lea, — „pecete ce are, ca stemă a orașului, un cerb în fugă spre dreapta, cu capul întors, între ale cărui coarne se află un crucifix, iar în exergă inscripțiunea: SIGILLUM*CAPITALIS*CIVITATIS*MOLDAVIE*TERRE*MOLDAVIENSIS.

Intemeiat în astfel de condițiuni, de o populație harnică, cu spirit de organizare și năzuinți de propă-

64. Ruinele bisericii catolice din Baia.

șire, Baia, mijlocind o bună parte a relațiunilor noastre economice cu Ardealul, ajunge, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, unul din cele mai însemnate târguri ale Moldovei și se menține ca atare în secolul următor, alăture cu celelalte așezări orășenești ale țării, cari, deși întemeiate mai târziu, se desvoltaseră și ele destul de repede. Aceasta se vede din bogata corespondență a orașului cu Bistrița,

din vechile privilegii comerciale, acordate neguțitorilor străini, în cari Baia figurează între târgurile de frunte ale țării și din faptul că aci, la începutul secolului al XV-lea, s'a cerut și s'a obținut dela Scaunul pontifical înființarea unei Episcopii catolice, mai mult pentru lăcuitorii sasi ai orașului și mai cu seamă pentru scopurile generale ale propagandei între „schismatici", sprijinită atunci, cu mult zel, de Margareta-Doamna, soția lui Alexandru-Vodă cel Bun — „illa gemma pretiosa, Moldavicarum ecclesiarum fundatrix".

Pe mormântul acestei Margarete — considerată de tradiția bisericească ca întemeietoare a cultului catolic în Moldova — edifică Alexandru cel Bun la 1410 — ne relatează Marc Bandini la 1646 — măreața biserică cu hramul Sf. Fecioare, dimpreună cu mânăstirea, în care, câțiva ani după aceea, se așeză Scaunul Episcopilor latini din Târgul Moldovei — Civitas Moldaviensis. Era în epoca de înflorire a comunității catolice a Sasilor din Baia, epocă ce, dealtfel, nu ținu decât prea puțin — până la 1467, când, precum se știe, târgul ce adăpostise între zidurile sale oastea ungurească a Craiului Matiaș, fu dat pradă flacărilor în noaptea de 14 spre 15 Decembrie, odată cu lovirea, spargerea, înfrângerea și rușinoasa fugărire a vrăşmașilor...

Arderea aceasta a târgului, urmată de o alta în 1476, înaintea bătăliei dela Valea-Albă, e punctul de plecare pentru decăderea Băii: o parte din vechii locuitori își părăsiră vetrele, locul lor fiind luat de

„schismaticii Valahi", pe seama cărora ridică acum victoriosul Voevod o biserică mare și frumoasă de piatră, pe care o închină sfântului marelui mucenic și *biruitor* Gheorghie. Astfel înfloritoarea comunitate catolică săsească și ungurească scăzu deodată — și cu dânsa și Episcopia, ce nu mai avea nici măcar atâtea venituri, cât să poată susține pe Episcopi, cari, din cauza aceasta, păstrându-și titlul, rezidau prin alte părți. Firește că aceasta contribui mult la decăderea târgului, decădere favorizată de noile împrejurări economice mai puțin prielnice ca altă dată, precum și de procesul înlocuirii treptate a populației vechi târgovețe de meseriași și neguțitori, prin populația nouă sătenească de plugari și păstori. Căci, de unde în vremile sale de înflorire, Baia număra peste 6000 locuitori sasi și unguri, la sfârșitul secolului al XVI-lea ea nu mai avea decât ceva mai mult de a douăzecea parte (360) din acești locuitori.

In mijlocul târgului în decădere, din care dispăru curând Episcopia și mânăstirea (c. 1510), — slăbita comunitate catolică a Sasilor și Ungurilor din Baia întreținea însă destul de bine măreața și trainica ctitorie a lui Alexandru-Vodă cel Bun, — biserica cu hramul Sf. Fecioare, despre care ne-au transmis mărturii, mai mult sau mai puțin prețioase, mai toți episcopii, vicarii apostolici și misionarii catolici ce-au vizitat-o în cursul secolului al XVII-lea. Cel dintâiu din aceștia e Bernardin Querini, episcopul de Argeș, care, vizitând Baia la 1599, spune că a găsit acolo două biserici de piatră: una aproape

ruinată, în care nu se mai servește; cealaltă destul de frumoasă și comodă. Aceasta este biserica ce ne preocupă a Sf. Fecioare, pe când cealaltă trebuie să fi fost biserica Sf. Petru și Pavel, despre care vorbesc documentele mai vechi și ale cărei urme, cercetându-se, n'ar fi, desigur, prea greu de găsit, întru cât bătrânii satului pomenesc și astăzi locul unei biserici dispărute din localitate. Mai bogat ceva în informații decât Querini, e misionarul, rămas anonim, din 1606, care ne relatează că la Baia e o biserică romană, de zid, mare și frumoasă, înălțată de soția unuia din Domnii catolici, care e îmmormântată acolo. Asemenea Benedetto Em. Remondi ne spune în raportul său cătră Congregațiunea de Propaganda Fide, din 1636, că a vizitat un târg mare, numit Baia, unde a găsit o biserică măreață și frumoasă, de piatră, cu un turn ce slujește de clopotniță.

Dar informațiile cele mai complete, cu privire la biserica din Baia, ni s'au păstrat în prețioasa relațiune a lui Marc Bandini, asupra cultului catolic din Moldova (1646—1647), în care se arată că biserica, conservată în întregime, are cincizeci de pași în lungime și douăzeci și cinci în lățime — dacă se măsoară dela capela Sf. Treimi, spre vestmântar (versus sacristiam). In toată Moldova nu este o asemenea biserică (bineînțeles, catolică): cu turnul înalt, de piatră, zidit în pătrat și bun pentru apărare, ea are cinci altare: întâiul, cel mai mare, al Adormirii Maicii Domnului; al doilea, la Miază-noapte,

al Sf. Caterina; al treilea, la Miază-zi, al Sf. Nicolae; al patrulea, lângă acesta, al Sf. Marii *majoris* (se serbează la 5 August); al cincilea, în Capelă, tot în partea de Miază-zi, al Sf. Treimi. — In mijlocul bisericii e Baptisteriul, sub care odihnește Margareta (soția lui Alexandru cel Bun), „acea piatră nestimată, fundatoare a bisericilor (catolice) moldovene“, pe al cărei epitaf, așezat în partea dreaptă a altarului, după Marc Bandini, se citia:

„Anno 1410, hoc templum, in honorem b[eatae] M[ariae] v[irginis] dedicatum, ab illustrissimo principe Alexandro voj[vo]da aedificatum est, una cum monasterio, Moldavicen, cujus piae memoriae conjux Margareta, sub fonte baptismatis sepulta est. Requiescat vitae aeternae resurectionem, amen“.

Astfel se prezinta, așa dar, vechia biserică catolică din Baia pe vremea lui Vasile-Vodă Lupul, când târgul mai păstra totuș o oarecare însemnătate. Comunitatea ce-o întreținea slăbise însă cu totul (mai erau, în anul vizitației lui Bandinus, 40 de case cu 246 locuitori), iar călugării și preoții ce-o deserviau se ticăloșiseră până într'atâta, încât vizitatorul apostolic nu se putu reține de a le face un tablou foarte trist al stării lor din trecut și de atunci. De aci încolo — afară de relațiunea lui Vito Piluzio din 1682, care ne arată că a găsit o biserică mare de piatră, cu cinci altare și împodobită cu diferite culori, — nu cunoaștem mărturii mai de seamă, cu privire la biserica catolică din Baia, de cari, dealtfel, nici nu prea mai avem nevoie. Căci comunitatea Sasilor și

Ungurilor stingându-se, după toată probabilitatea, în secolul următor, bătrâna ctitorie a lui Alexandru-Vodă cel Bun, rămasă neîngrijită și părăsită, căzu odată cu totala însemnătate a târgului, care nu mai prezinta acum, nici chiar pentru cărturari, vre-un interes deosebit: Cantemir nu-l amintește, decât pentru a spune, cași Nicolae Costin, că a fost descălecat de către niște olari sasi din Ardeal — căci „olărie, sășește, se chiamă Baia".

De mulți ani, de-un secol, poate și mai bine, mult lăudata biserică săsească din fostul Târg al Moldovei, zace în ruini, — ruini cari impun însă și astăzi vizitatorului prin măreția lor şı după cari se poate recunoaște cu înlesnire părțile constituitive ale templului de odinioară: turnul pătrat și puternic al clopotniței, înalt și acum, după atâta-mar' de vreme, de vreo douăzeci de metri, altarul, cu frumoase ferestre gotice, ridicat până la începutul bolților și sprijinit în afară, cași restul clădirii, de solzi contraforți, precum și temeliile vechilor altare, enumerate mai sus, — unul la Miază-noapte, trei la Miază-zi. Sub aceste ruini, negreșit, se vor mai fi aflând încă destule rămășițe epigrafice, începând dela acea străveche inscripție din 1410 până la sfârșitul secolului al XVII-lea, — astfel că săpăturile ce se vor întreprinde cândva aci vor scoate la iveală, desigur, multe și prețioase mărturii cu privire la trecutul de secole al Băii.

După *Bul. Com. Mon. Ist.*, II, pag. 53—60.

Mânăstirea Putna

de N. IORGA

Putna lui Ștefan-cel-Mare a fost cea d'intâiu și mai frumoasă din bisericile lui. Ea avea intrarea printr'o ușă în arce sfărîmate spre un pronaos, iar printr'o a doua ușă, cu cadrul în unghiuri drepte, spre largul naos cu stranele rotunjite și spre un altar în absidă. Patru ferești gotice dădeau lumina puțină pe care datina Răsăritului o îngăduia unei biserici mânăstirești, menită pentru îngroparea Domnilor. De-asupra naosului se ridica un turnuleț. Patru contraforturi sprijiniau, încordându-se, păreții: podoaba acestuia și a păreților celorlalți erau ocnițe în două rânduri. Zugrăveală era numai pe d'innuntru, ca în toate bisericile lui Ștefan, iar pe din afară cărămida aparentă și rotilele de smalt — ca la Păpăuți, la Dorohoiu, la Hârlău, la Sf. Ioan din Piatra, la Borzești — alcătuiau singura împodobire.

In această biserică se coborîră pe rând în mormântul lor, supt lespedea de marmură sau de piatră moale moldovenească, Ștefan-cel-Mare, în acele zile de înnălțare a sufletului său, în Iulie 1504. Apoi Doamna sa cea din urmă, cea mai frumoasă și mai

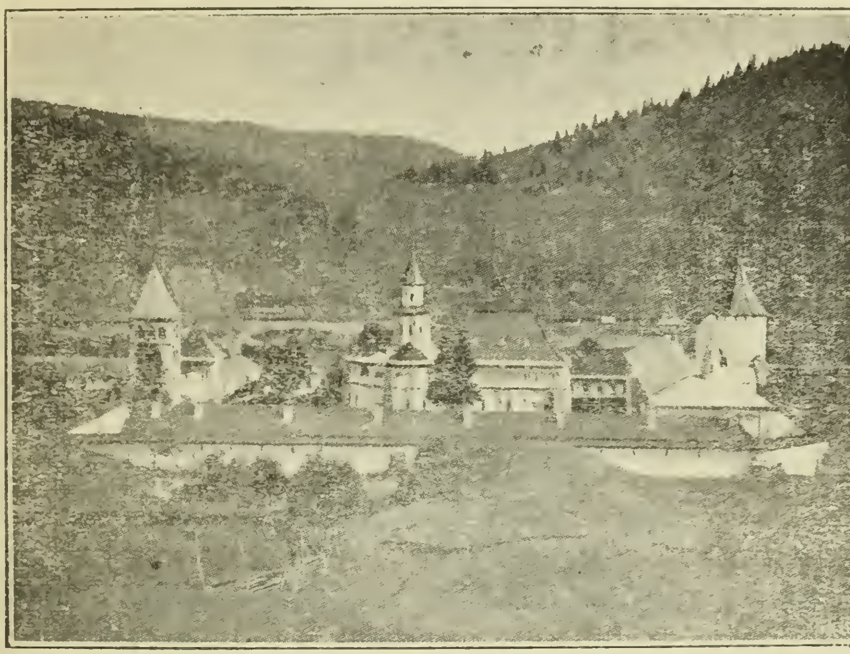
iubită, Maria Radului-Vodă Munteanul. Și ei își aflară locul lângă doi copii morți tineri înnainte de aceasta, copii din flori cu mame necunoscute, și lângă a doua soție a Voevodului, împărăteasca Marie din Mangup, pe care un acoperiș de mormânt, țesut din fir de aur pe mătasă, o înfățișează dormind, cu mânile pe piept, purtând cunună grea pe capul supțire, și înfășurată în brocard scump ca într'un giulgiu măreț. Mitropolitul lui Ștefan în aproape tot cursul Domniei lui, bunul părinte bătrân Teoctist, care a stat neclintit cu cârja lui sfințită lângă buzduganul sângeros al luptătorului, și-a aflat și el pacea aice, în gropnița domnească, fiind poate și rudă de Domn, vlăstar din neamul stăpânitor al lui Ștefan. Și Bogdan, fiul ctitorului, și Ștefăniță, fiul ușuratec al acestui viteaz Bogdan, au venit pe rând lângă părinte și bunic, împărtășindu-i liniștea, ce se putea crede veșnică.

Dar iată că după moartea înainte de vreme și fără de lege a lui Ștefăniță, Petru Rareș, om cu gânduri mărețe, iea Domnia țării. In toate el vrea să facă mai mult, mai mare decât tatăl său, Ștefan bătrânul. In răsboaie și cuceriri n'a izbutit, în scrieri și clădiri însă, da. Și vezi-l cum își pune în gând să prefacă în mai frumos Putna lui Ștefan, în care la 1529 el înmormântase pe Doamna tinerețelor lui, Maria...

De sigur că atunci s'a clădit pridvorul închis, pe care-l luminează în frunte trei ferești mari, mai mari și mai îmbelșugate decât oriunde, cu câte doi stâlpu-

șori gotici. Două uși de un gotic mai simplu dau intrare pe amândouă laturile.

După acest adaos dela Putna, care i-a stricat întru câtva armonia măsurilor, încărcând-o cu podoaba cea nouă, s'a luat Lăpușneanu când a înădit cu un pridvor Rădăuții. Rareș va fi chemat și aici la lucrul zugrăvelii măiestre pe dulce fond de albastru pe

65. Mânăstirea Putna.

meșterii dela Humor, dela Moldovița și Voroneț.

Domnii ce veniră după Rareș, și Rareș el însuși după ce luă pe Sârboaica Elena, nu mai avură pentru Putna o îngrijire deosebită. Petru Șchiopul, nepot de fiică al lui Rareș, drese Sf. Gheorghe din Suceava, Mitropolia țării, și dură din nou Galata. Movileștii făcură peste munte Sucevița, pe care o poți atinge de aici printr'un pietros drum pe deasupra

culmilor. Ștefan Tomșa al II-lea înalță Solca, în altă vale, departe. In sfârșit, Cazacii lui Timuș, ginerele lui Vasile Lupu, prădară pentru întâiași dată, strașnic, mânăstirea de legea lor.

Atunci bunul boier de țară ce ajunse a fi Domn, Gheorghe Ștefan se apucă să dreagă mânăstirea, pe o amenința risipa. El plecă din Scaun și se stânse în străinătate fără să fi putut duce lucrul la capăt. Desigur că același meșter de clădiri va fi lucrat și mai departe sub Domnii următori, răbdător și bine, până ce, după vre-o zece ani de zile de muncă cinstită, se putu sfinți biserica cea înnoită.

In ce a stat înnoitura, se vede lesne. Ferestile, ușile au fost lăsate cum fusese. Nimic nu se schimbă în orânduire și împărțire. Și zugrăveala din timpuri fu păstrată. Dar, după o datină de arhitectură care se vede dela Dragomirna și Solca până la Cașinul aceluiași Gheorghe Ștefan, ciubuce împletite se întinseră ca un brâu în jurul bisericii, între cele două rânduri de ocnițe, și apoi pe toate nervurile bolților, lucrate aici în flori și pecetluite cu capete de bouri, cu gât din veacul al XVI-lea sau fără, și înfrumusețate ca în toate stemele. Mormintele nu fură lăsate la locul lor, ci, la înnoirea pardoselii de piatră, ele fură cercetate și sicriele puse la un loc, în mijloc, lăsându-li-se podoabele. Astfel trupul lui Ștefan-cel-Mare, capul despoiat de coroană, pieptul acoperit încă de rămășițele veșmintelor și — se zice — de o cruce, cum o purtau la gât Voevozii —, ajunse în acest chip puțin la dreapta de mijlocul naosului, unde și astăzi pasul ori-

cui calcă, fără să-l cunoască, locul cel sfânt. Inchinăciunea cea veche şi cea nouă s'a dus aiurea, acolo unde stătea marmora goală, săpată cu slove gotice, și tot așa de goale rămaseră după aceasta, în pronaos şi naos, pietrele de mormânt ale Doamnei Maria, în faţă cu Ştefan, ale copiilor ei vitregi, lângă dânsa, a lui Bogdan, în pronaos, la dreapta, și a Mariei lui Rareș, în faţă, având lângă ea piatra de mormânt a lui Ștefăniță. Deasupra acelor morminte care se găsiau lângă perete, *în orânduirea cea nouă a epitafelor,* sculptorii lucrară baldachine vădit întipărite de spiritul cel nou al Renașterii apusene, cu formele rotunde, pline, cu fel de fel de linii șerpuitoare, și de flori destul de grosolane, și de flăcări ridicându-se la colțuri; mormântul lui Efrem de Rădăuți, la Moldovița, arată cum se pregătește acest obicei al baldachinelor, care nu fu urmat multă vreme. La turn se adause încă un rând, făcându-l mai mare, și multe podoabe, mai simple decât la Dragomirna. Pentru a ținea naosul, se înălțară în sfârșit doi stâlpi grei de piatră săpată cu podoabele obișnuite în acest timp.

In această nouă haină apăru Putna după două sute de ani dela întemeierea ei. Nici acuma ea nu avu noroc. Peste douăzeci de ani, Polonii cuceriră Țara-de-sus, și Joimirii, Cazacii lor stătură și în Putna, poruncind și jăcuind. După plecarea lor, la 1699, biserica rămase iarăși dărăpănată, ca și turnurile și toate clădirile dimprejur, unde trăiau în ticăloșie câțiva călugări. Atunci, prin anii 1750, Iacov I-iu, Mitropolitul Moldovei, care fusese episcop de Rădăuți și avea

către Putna o veche și firească evlavie, se făcu al treilea, al patrulea ctitor. El nu înnoi nimic în arhitectură, nefiind dintr'o vreme când aceasta mai era cu putință. Dar el ridică tot ceeace căzuse, înlocui tot ceeace lipsia și făcu toată zugrăveala cea nouă, din care se văd câteva urme în pridvor, nu prea strălucite, ce e dreptul.

In fața mormântului lui Teoctist, din acel pridvor (alt ierarh moldovenesc, Teofil de Rădăuți, e îngropat afară lângă zid, ca și un Mitropolit bucovinean de dăunăzi), el își ridică sieși mormânt și lângă piatra ce-și săpase din vreme, puse rămășițele, aduse dela Rădăuți, ale părinților săi, călugării Andrian și Mariana. Odăjdiile și odoarele fură adause, o icoană de pe catapiteazmă argintată, și podoabele nouă, mult mai sărace și mai de puțin preț, se văd încă lângă ripidele în filigrană cu heruvimi, lucru de Veneția, lângă greoaiele cărți manuscripte, legate în plăci de argint bătute cu ciocanul și în platoșe de lanțuri de argint, ale lui Ștefan, lângă aierele, ce trăiesc până astăzi, ale ctitorului darnic.

Așa a fost a patra Putnă moldovenească, a Mitropolitului Iacov, pe care o înlocui dăunăzi a cincea, a arhitectului Romstorfer, sub stăpânirea Impăratului austriac Francisc Iosif I-iu, stăpân al Bucovinei și al multor altor țări. Morții stau supuși în morminte ca și în vremile neamului lor, și numai tidva fetei lui Ștefan, Domnița Cneajna sau Maria, e bătută în cuie pe o bucată de mucava, și, când e scoasă din dulapul

cu podoabe dezgropate, strânse în clopote de sticlă, ea lasă să cadă frânturi din osul aşa de sfânt pentru noi, care se calcă în picioare. Ce nu pot suferi morţii, când... când sufăr cei vii!

După *Neamul românesc în Bucovina*, pag. 132—39.

Bis. Log. Tăutul din Bălinești

de N. GHIKA-BUDEȘTI

Biserica din Bălinești (județul Dorohoi) este una din cele mai interesante biserici din Moldova și, prin particularitățile pe care le prezintă, ocupă un loc cu totul a parte în evoluția artei monumentale din timpul lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi.

Planul bisericii nu seamănă câtuși de puțin cu tipurile din secolul al XV și XVI, tot astfel nici forma bolților, nici dispoziția clopotniței. In ceeace privește însă materialele întrebuințate precum și elementele și formele decorative ale fațadelor, ele sunt aceleași ca la celelalte biserici din acea epocă.

Planul bisericii presintă particularitatea, unică în Moldova, de a avea, poligonale pe din afară, atât altarul cât și pronaosul. Clopotnița este alipită de biserică în fațada dinspre Miazăzi și chiar la ușa bisericii, formând un fel de pridvor boltit la intrare. Bolțile atât la naos cât și la pronaos sunt cilindrice „berceaux" și întărite cu nervuri formând arcuri dublouri paralele între ele. Acest sistem de boltă derivă din cele medievale și presintă asemănare cu bolțile bisericii domnești din Rădăuți.

66. Biserica Log. Tăutul din Bălineşti (1499).

Interiorul se compune din pronaos și naos, despărțite prin un zid plin, cu o ușe de comunicație în axul lui. Altarul are în interior forma semicirculară obișnuită și este acoperit cu o boltă în formă de sfert de sferă. Atât naosul cât și pronaosul au bolțile lor cilindrice, împărțite în câte trei travee egale prin arcuri dublouri, căci se reazimă pe stâlpi de piatră angajați în zid şi decorați cu capitele și socluri sculptate. In partea din spre Apus a bolței pronaosului se află menajată o deschidere, pe unde se poate pătrunde în pod și la camera clopotelor, prin o scară de lemn. Alt acces la clopotniță există prin o deschidere ce se vede în zidul clopotniței spre Apus, desigur prin o scară mobilă. Aceasta este și dispozițiunea clopotniței dela biserica Popăuți din Botoșani, care nu este accesibilă decât prin o scară mobilă, probabil spre a feri clopotele de o comunicație directă cu exteriorul.

Fațadele sunt decorate după normele bisericilor lui Ștefan cel Mare. Soclul puternic în piatră de dimensiuni mari este foarte proeminent și cu fața teșită. Muchiile verticale ale zidurilor sunt de asemenea de piatră cioplită, restul zidăriei pare a fi parte în piatră neregulată și parte în cărămidă. Cea mai mare parte a fațadelor este acoperită cu tencueli foarte deteriorate, cari par a fi fost pictate pe toată suprafața lor, la o epocă oarecare; partea superioară a fațadelor este de cărămidă, formând două etage suprapuse de firide semicirculare: rândul in-

ferior de firizi mai mari, cel superior mai mic și de două ori mai numeroase.

Peste aceste firide să întinde de jur împrejurul bisericii mai multe rânduri de discuri smălțuite, colorate în mai multe nuanțe și la fel cu cele dela Păuți, Hârlău și Sf. Nicolae Domnesc din Dorohoi. Totul e încoronat cu o cornișă de piatră cioplită.

Acoperișul, astăzi de șindrilă, este deteriorat și slăbit. E greu de spus ce era acest acoperiș la început. Pictura votivă care arată pe ctitor cu biserica în mână, înfățișează un acoperiș țuguiat și o siluetă generală asemănându-se mult cu o capelă gotică. Este de observat că pe această pictură toată fațada bisericii pare zugrăvită, ceeace ar dovedi că pictura e posterioară întemeierii bisericii și nu contimporană cu ea: într'adevăr este inadmisibil ca bogata arhitectură de piatră de talie, de firizi de cărămidă și de teracote smălțuite, să fi fost dela început acoperită cu zugrăveli.

Sunt multe biserici vechi din Moldova care au fost acoperite în întregime pe din afară cu zugrăveală „al fresco". Dintr'însele, sunt unele cari până astăzi au păstrat această podoabă, mai mult sau mai puțin conservată. Astfel sunt bisericile din Râșca, Baia (a lui Petru Rareș), Voroneț, Humor, Sf. Gheorghe din Suceava (până la restaurarea ei) și altele.

In interiorul bisericii pictura este de asemenea din mai multe epoci diferite. Unele sunt de o rară frumusețe și prin puritatea stilului, prin eleganța de-

senului și a technicei, amintesc întru câtva picturile relevate de D-nul Gabriel Millet la Mistra în Peloponez. Aceste picturi din Mistra sunt din timpul Paleologilor, una din epocele cele mai strălucite ale civilisațiunei bizantine.

Partea cea mai caracteristică și cea mai bogată este însă clopotnița bisericii; ea este mai înaltă decât corpul bisericii și împărțită în două etaje printr'un brâu de piatră; este pătrată în plan și se reazimă pe de o parte pe zidul bisericii, iar pe de altă parte pe doi stâlpi de piatră, puternici, de secțiune octogonală; arcuri ogivale de piatră cioplită și cu profilatura gotică transmit presiunile superioare pe cei doi stâlpi și pe zidul bisericii; aceste arcuri se reazimă pe console de piatră, cioplite și sculptate bogat; dela aceste console în jos secțiunea patrată trece prin câte patru piramide răsturnate la colțurile stâlpului și cari formează un capitel. Aceeaș soluțiune o întâlnim la clopotnița din Popăuți, unde secțiunea în plan trece de asemenea dela octagon la patrat, atât în jos spre soclu cât și în sus spre camera clopotelor. Pridvorul format de clopotniță la intrarea bisericii este încoronat cu o boltă cu nervuri de piatră cioplită, decorate cu rozete tot de piatră și rezămate pe frumoase console situate la cele patru unghiuri ale bolții.

Soclul pridvorului este decorat pe trei fețe cu o balustradă de piatră în blocuri mari sculptate cu flori în stil gotic. In interior, pridvorul are, pe două din fețele lui, o bancă de piatră.

Partea superioară a clopotniței, unde se află clopotele, e deschisă prin trei mari ferestre ogivale de piatră, pe deasupra cărora trece un brâu larg de discuri de teracotă, încoronat cu o cornișă de piatră.

In genere toate formele și profilele de piatră sunt gotice și din toate bisericile din Moldova, unde influența gotică este atât de evidentă, poate că la Bălinești se arată mai puternică ca oriunde, pentrucă aci ea se afirmă nu numai în technica și în formele sculpturale ale pietrei, dar se întinde chiar și până la unele principii de construcțiune.

Ușa bisericii este curat gotică, de asemenea ferestrele geminate ale pronaosului cu ogivele lor înflorite, ferestrele dreptunghiulare ale naosului și altarului, chenarul pisaniei, etc.

Și cu toate acestea, cine ar putea spune că nu ne aflăm în fața unui monument cu caracter moldovenesc? Elementele streine departe de a produce o notă discordantă, se armonizează cu concepția generală a monumentului, care le asimilează, producând unitatea ce caracterizează un „stil".

După *Bul. Com. Mon. Ist.*, IV, pag. 200—211.

Bis. Sf. Gheorghe din Suceava

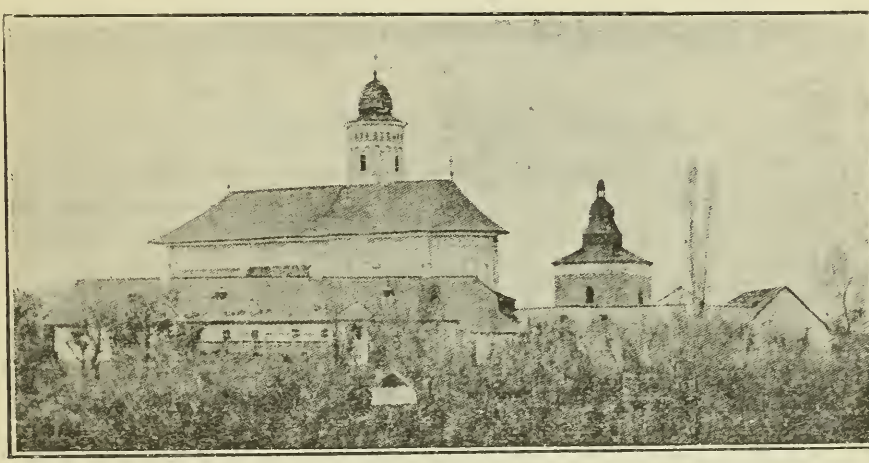
de D. DAN

Intâmplări nouă necunoscute năpustiră cu urgie asupra Sucevii, capitala Moldovei, descărcându-se și asupra bisericii Mirăuților, care era catedrala Mitropoliei țării. Și urgia, care lăsă în urmă multă jale, multe lacrimi, făcu ca din măreața catedrală să rămână numai ziduri sparte de tunuri și arse de foc. Posibil că nenorocirile venite asupra bisericii mitropolitane să se fi întâmplat la începutul domniei lui Bogdan-Vodă cel Orb (1504—1517), fiul lui Ștefan-Vodă cel Mare.

Acest domn, recunoscând necesitatea neîncunjurabilă a unei demne catedrale mitropolitane în locul celei distruse, începu, în anul 1514, să zidească în Suceava biserica Sf. Gheorghe. Ea a fost finită abia în anul 1522 de fiul lui Bogdan-Vodă, de Ștefăniță-Vodă (1517—1527), și a servit drept catedrală mitropolitană dela 1522 și până la 1564, când Alexandru-Vodă Lăpușneanu din motive politice își mută reședința domnească din Suceava în Iași, unde, după obiceiul țării, mitropolitul trebui să-și mute și el reședința sa.

Despre timpul zidirii acestei catedrale ne informează următoarea inscripție slavonă — pe care o dăm în traducere românească — de pe lespedea de piatră lungă de 96 cm. și lată de 71 cm., care este așezată deasupra ușii ce duce în tinda bisericii.

„Cu voința Tatălui și ajutorul Fiului și săvârșirea Sfântului Duh, a binevoit dreptmăritoriul și de Hristos iubitorul Io Bogdan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al pământului moldovenesc, să zidească

67. Bis. Sf. Gheorghe din Suceava (înainte de restaurare).

biserică Mitropoliei Sucevii, unde este hramul sfântului marelui mucenic şi biruitor Georgie. Și a început să zidească în anul 7022 (=1514) și n'a ajuns să săvârșească. Iară fiul său Io Ștefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al pământului moldovenesc, cu ajutorul lui Dumnezeu, de sub ferești în sus a zidit și o a săvârșit în anul 7030 (=1522) luna Noemvrie 6, iar al domniei sale în anul al șeaselea curgător. Și s'a sfințit cu mâna prea sfințitului mitropolit Teoctist“.

Intreaga biserică măsoară în lungime 43 m. și aproape 12 m. în lățime. Impozanta clădire constă, afară de tindă, care s'a adăogat bisericii ulterior, din cunoscutele încăperi: pronaos, naos și altar.

Din tindă se intră în pronaos prin o înaltă ușă gotică, care întreagă este ferecată cu fier, înzestrat cu flori la fel.

Intre pronaos și naos lipsește obișnuitul părete despărțitor, uzitat în secolul XV și XVI; însă este indicat locul unde avea să stee prin un măreț arc de zid.

Tinda s'a adăogat bisericii abia în anul 1579, de mitropolitul Teofan, după cum ne spune o inscripție slavonă, prinsă în zidul care despărțește ograda bisericii de vechiul cimitir orășenesc.

Tinda primește lumina numai prin două mici ferești gotice, cari se deschid în partea din spre Miază-zi.

Pronaosul e luminat prin două ferești mari gotice, aflătoare în pereții de către Miază-zi și Miază-noapte, iar naosul de alte două, mai mici decât cele ale pronaosului și de o formă mai simplă, în patru cornuri.

Altarul își primește lumina prin trei ferești, la fel ca cele ale naosului, și prin una mai mică, lângă jertfelnic.

Trebue să observ că mărimea tuturor ferestrelor nu stă în nici o proporție cu înălțimea și lungimea bisericii.

Tinda bisericii este sprijinită la ambele cornuri

prin câte un contrafort puternic, menit să o țină strâns legată cu pronaosul de care a fost alăturată. Pronaosul este sprijinit în ambele părți de câte un contrafort, naosul de câte două, iară altarul numai de unul mai mic și situat sub fereastra cea ostică. Toate contraforturile sunt foarte înalte și ajung până la cele două rânduri de ocnițe, cari înfrumusețează

68. Clopotnița și paraclisul bis. Sf. Gheorghe din Suceava.

păreții bisericii de jur-împrejur, imediat sub acoperemânt. Și turnul posedă un astfel de ornament de ocnițe, dar dispuse numai într'un rând.

Biserica este zugrăvită, probabil de ctitorul ei Ștefăniță-Vodă, al fresco, pe din lăuntru și pe din afară. Pictura pe din afară s'a șters de ploi și numai pe peretele dela Miază-zi s'a conservat. Pe peretele acesta se cunoaște, după linia trasă de sus până jos,

că aici s'a adaos tinda la pronaosul bisericii, ceeace pare a indica că pictura bisericii proprie s'a efectuat înainte de anul 1579, când s'a alăturat tinda.

Arhitectura acestei biserici este cea încetățenită în Moldova în secolul XV. Ce privește mărimea ei, apoi ea se numără între bisericele cele mai mari ce s'au zidit cândva pe teritoriul Moldovei.

Naosul la mijloc se lărgește proporțional, și a ceastă lărgime dă bisericii forma unei cruci. Păreții naosului sunt ornați cu mărețe coloane de piatră cvadrată, cari se întâlnesc în falnica boltă și formează superbe arcuri gotice.

Bolta se înalță într'un turn bine proporționat, care este luminat de patru ferești în unghiuri.

In partea de Miază-zi a naosului și anume sub fereastra care se află între coloana naosului și zidul semicercual ce despărțește naosul de pronaos, se află pe perete un tablou ctitoricesc, astăzi zăhăit prin un baldachin, sub care se odihnesc, în racle de lemn, argint și piatră, moaștele sf. mucenic Ioan-cel-Nou dela Suceava. Tabloul amintit este efectuat pe un fond albastru și reprezintă pe Bogdan-Vodă cel Orb cu fiii săi, Ștefăniță și Petru-Vodă, și încă două fețe domnești, a căror capete însă s'au retezat în dauna istoriei cu prilejul măririi ferestei de deasupra tabloului, care s'a făcut pe timpul igumeniei lui Antonie Ilievici. Unul din aceste portrete mutilate seamănă să fie al lui Ilieș-Vodă, fiul cel mai mic al lui Bogdan-Vodă cel Orb, iar celalt — hainele o vădesc — al Ruxandei, doamna amintitului ctitor Bogdan-Vodă.

Biserica la început a fost acoperită cu plumb în lățime de 50 de cantoare, adus de Ștefăniță-Vodă din Polonia. Se pare că invasiuni dușmănoase au spoliat biserica mitropolitană de prețiosul său acoperemânt de plumb. Petru-Vodă Șchiopul se văzu necesitat să acopere această biserică de iznov în 24 Iunie 1589, — după cum ne spune inscripția (în slavonește) de pe tabloul ctitoresc.

Biserica se pare că suferise mult în cursul timpurilor, cari numai priincioase n'au fost pentru monumentele noastre străbune. Iacov, mitropolitul Moldovei (1751—1760), care avea multă tragere de inimă pentru aceste rămășiți glorioase ale trecutului, a restaurat biserica vechei mitropolii, așa cum a făcut mai târziu cu metania sa, mânăstirea Putna, măreața ctitorie a eroului Creștinătății, Ștefan-cel-Mare.

In anul 1796 biserica Sf. Gheorghe din Suceava fu înzestrată cu un nou iconostas.

In anul 1837 mitropolitul Moldovei Veniamin Costache, în al doilea rând al arhipăstoriei sale (1812—1842), adăogă în față ușii dela tinda bisericii un fel de pridvor (intrare) în forma unei mici capele.

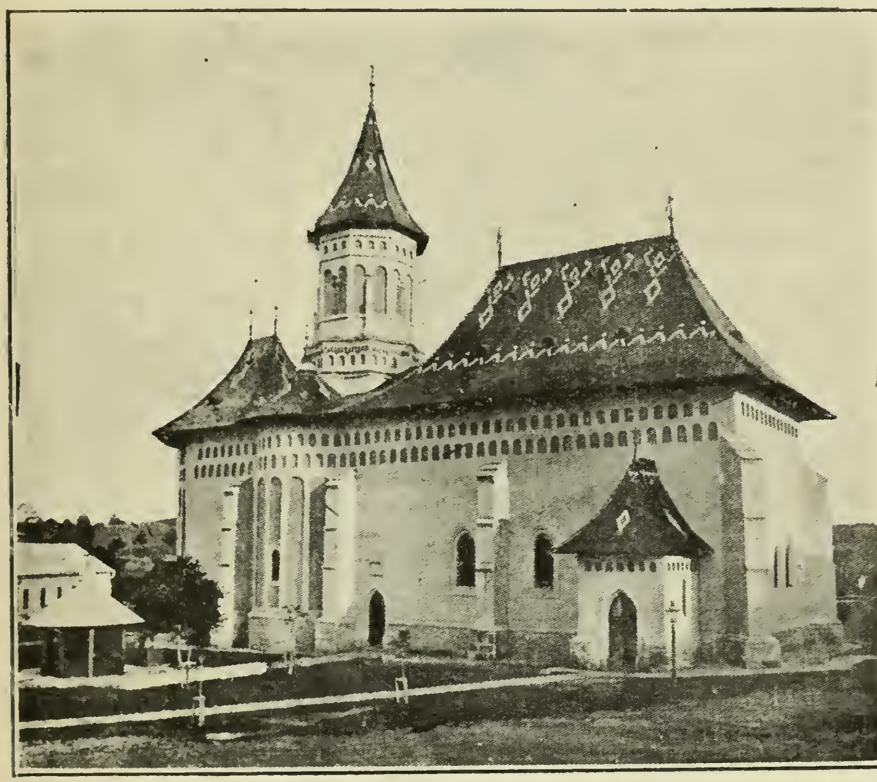
Biserica mai fu restaurată sub igumenia arhimandritului Darie Tarnoviețchi, cu care prilej tâmpla a fost aurită, icoanele principale îmbrăcate în argint, iar acoperemântul bisericii şindrilit și văpsit cu coloare verde. Acest lungăreț acoperemânt avea, ca și turnul bisericii, la ambele extremități câte o simplă cruce de fier, împlântată în câte un glob de metal aurit.

Toate aceste restaurări, ca și ridicarea clopotniței cu un etaj mai sus, s'au făcut cu cheltuiala patronului acestei biserici, care aparține și azi mitropoliei Moldovei.

Știut este că la Suceava peregrinează în decursul fiecărui an, mai ales de Sânziene, mii de creștini dreptmăritori din toate unghiurile Bucovinei, României, Transilvaniei și Basarabiei, — Români și Ruteni, ba chiar Ruteni uniți din Galiția, spre a se închina la moaștele Sf. Ioan. Acești peregrini de secoli aprind sute și mii de lumini de ceară lângă racla Sfântului. Este deci explicabil că pictura de pe pereții bisericii, din cauza fumului care se ridică în sus, s'a înegrit așa de mult că tablourile nu se mai puteau deosebi, ba în unele locuri erau stricate cu totul de nemilosul dinte al timpului și de acte vandalice. La propunerea răposatului arhimandrit E. Ciuntuleac și cu consimțimântul Conzistoriului arhiepiscopesc din Bucovina și al Comisiunii centrale pentru cercetarea și conservarea monumentelor artistice și istorice din Viena, Ministeriul Cultelor din Viena a consimțit ca această biserică istorică să se restaureze pe dinlăuntru și pe dinafară, după planurile alcătuite de arhitectul Karl Romstorfer, pe spesele fondului religionar gr. or. al Bucovinei.

Lucrarea lăuntrică avea se constee mai ales în curățirea de fum și din restaurarea vechei picturi. Acest lucru i-a succes foarte bine pictorului vienez prof. Johann Viertelberger, care după o muncă neîntreruptă în răstimp de trei ani de zile, cu cele mai

recomandabile procedee, a curățit minunatele picturi din biserică, așa că ele astăzi par ca și când numai decurând ar fi fost isprăvite, cu toate că au o vechime de aproape patru sute de ani. Amintitul pictor a restaurat și tablourile deteriorate ale păreților.

69. Bis. Sf. Gheorghe din Suceava (restaurată).

Restaurarea dinafară a bisericii a constat mai ales în aceea că în zidul ambelor părți ale naosului, — anume acolo unde el este mai larg, — s'au scos câte cinci ferestre înalte — nu gotice la fel cu celelalte ferestre ale bisericii — spre a lumina biserica. Aceasta însă s'a făcut în detrimentul misticismului

religios împreunat tocmai nu cu prea mare lumină, care este caracteristic la bisericele noastre ortodoxe și de mult împământenit. Tot acum s'a scos în peretele dela Miază-noapte, lângă contrafortul al treilea, o nouă ușă, cu taote că biserica mai are o ușă în partea de Miază-zi și anume la mijlocul naosului.

Lucrul principal este însă că, după planul arh. Romstorfer, fostul acoperemânt simplu și oblu al bisericii, a fost înlocuit cu un altul, care este împărțit în trei părți. Acest acoperemânt se vede pe tabloul ctitoresc, deci forma lui nu este meritul arh. Romstorfer. Partea primă a acoperemântului ridicat acopere tinda și pronaosul bisericii până la al treilea contrafort. Extremitățile lui sunt împodobite cu câte o cruce aurită, legată cu lanțuri. — Partea a doua, între contrafortul al treilea și al patrulea, este înzestrată cu un acoperemânt oblu și mai jos decât cel precedent, care lasă liber turnul bisericii. — Partea a treia, adecă a altarului, este prevăzută cu un acoperământ în toate la fel cu cel de pe tindă și pronaos. In dreapta și stânga turnului s'a ridicat un fel de aripi de acoperemânt, înzestrate cu câte o cruce la fel cu celelalte.

Toate aceste părți de acoperemânt, afară de cele dela picioarele turnului bisericii, care sunt de tinichea roșie, ca cel al turnului bisericii și cel de deasupra intrării în tindă, sunt de țigle în colori intensive roși, albe și verzi, cari dau întregii biserici, ca și celei dela Mirăuți și dela Putna, acoperite la fel

cu câțiva ani mai nainte, tot după planurile arh. Romstorfer, un aer profan, cu aspect de reclamă. Prin această acoperire nepotrivită s'a micșorat cu mult aspectul plin de demnitate și sfințenie al vechei catedrale mitropolitane. Mai mult încă, pot susține că s'au călcat în picioare principiile vechei arhitecturi a bisericelor moldovenești de odinioară, cari mai toate erau acoperite cu *table de plumb*, ca de exemplu mânăstirea Putnii, biserica episcopală din Rădăuți și cea mitropolitană din Suceava, de care este vorba.

Această venerabilă clădire dumnezeească, care ne amintește nouă Românilor de timpii de mărire ai Sucevii și ai neamului în genere, după un răstimp de 12 ani, cât a durat lucrul tuturor restaurărilor, cari au costat aproape $^1/_2$ milion de coroane, a fost din nou sfințită în Dumineca de 19 Septemvrie 1910.

După *Bul. Com. Mon. Ist.*, III, pag. 134—39.

Mânăstirea Probota

de G. BALȘ și N. GHIKA-BUDEȘTI

Din depărtare, cum vii pe drumul ce cotește între dealurile molatice, cu creasta împădurită și cu profilul dulce, mânăstirea apare înconjurată cu verdeață; apoi, împrăștiat la picioarele ei, se vede acuma satul cu casele mici tupilate prin grădini.

Trei turle albe cu acoperișurile înegrite de vremuri se înalță peste zidurile puternice și posomorîte ale cetății; câțiva brazi bătrâni și înalți se ridică falnic printre ele. Apropiindu-te, apar strașnicele ziduri de piatră întărite la colțuri cu turnuri înalte, pătrate, încoronate cu creneluri și găurite cu metereze. In mijlocul zidului cetății, despre Răsărit, se deschide o boltă scundă subt turla împodobită cu stema țărei și cu zugrăveli pe jumătate șterse.

Cum treci subt boltă, te pătrunde de-odată liniștea desăvârșită a acestei curți părăsite, parcă despărțită de viața de primprejur. In mijlocul pajiștei verzi se ridică biserica albă și senină subt razele soarelui, înălțând lângă podoaba verde a brazilor podoaba falnică a pietrelor sale sfărâmate. Intre aceste ziduri tăcute își doarme somnul cel de veci Petru Vodă Rareș, fiu și demn urmaș al marelui Ștefan.

Istoria ne spune că înainte de a fi zidită actuala mânăstire, Ștefan Vodă, fratele lui Alexandru cel Bun, și fii lui, Bogdan și Ștefan, au zidit, în apropiere, mânăstirea Sf. Nicolae din Poiana Siretului; biserica era de lemn de stejar. In urmă a fost refăcută de zid de către Ștefan cel Mare mai la vale; probabil că ruinele ce se mai văd și astăzi în sat sunt rămășițele ei. Această biserică a fost pe atunci loc de îngropare domnesc și acolo a fost înmormântată Oltea,

70. Mânăstirea Probota.

mama lui Ștefan cel Mare. Această mânăstire bine înzestrată cu moșii ajunsese, se vede, în curând într'o proastă stare, încât Petru Rareș o părăsi de tot și la anul 1530 (7038), zidi din nou la o mică depărtare, acolo unde o vedem și astăzi, noua mânăstire Probota sau Pobrata, cum i se zicea pe vremuri, tot cu hramul S-tul Nicolae.

Pe zidul despre Miază-zi, sus și mai la dreapta de ușa de intrare, se află inscripția slavonească: „Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea

Sfântului Duh, iată eu robul stăpânului meu Isus Hristos Io Petru Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Țării Moldovei, fiul lui Ștefan Voevod cel Bătrân, a binevoit domnia mea cu buna mea voe, în al patrulea an al stăpânirii (mele) împărătești, a zidi acest hram întru numele arhierarhului și făcătorului de minuni Nicolae, fiind egumen chir Grigore în anul 7038, Oct.".

Când a ridicat-o Petru Rareș, el era tocmai în culmea puterii și a gloriei lui. Iși împinsese biruitor armatele sale în Ardeal și după glorioasa luptă dela Feldioara, unde învinsese oastea împărătească, cutreerase toată această țară luând orașe și cetăți și se întoarse în Moldova cu o bogată pradă. Nenorocita campanie din Pocuția n'o întreprinsese încă, și în această clipă a vieții sale putea să crează că și lui ca și tatălui său i va surâde soarta. Și a înzestrat această mânăstire a lui „cu sumedenie de vestminte, argintării, cărți, zid împrejur, chilii pentru egumen, călugări și gospodărie". I-a dăruit moșii multe și frumoase. Printre zidurile mânăstirești își clădi și o locuință domnească, și ne putem lesne închipui că Domnul ce pusese atâta dragoste în înzestrarea ctitoriei lui cu atâta bogății, venea des să șează în această mânăstire, pe care o făcuse, după obiceiul pământean, tare ca o cetate, ca să fie, la vremuri grele, adăpost pentru viața și averea creștinilor.

Dar nu numai loc de ședere i-a fost Probota, ci și de înmormântare, pentru el și pentru ai lui. Intr'adevăr și astăzi găsim acolo mormântul lui și al Ele-

nei, fiica lui Ioan Despot al Serbiei, nevasta lui de a doua.

Pe lespedea de marmoră frumos lucrată, dar acum

71. Biserica mânăstirii Probota.

ciuntită, ce acoperă rămășițele pământești ale Domnului, se citește următoarea inscripție: Această groapă e a iubitorului de Hristos robul lui Dumnezeu Io Petru Voevod, fiul bătrânului Ștefan Voevod,

care s'a strămutat la aceste lăcașuri și la veșnicile lăcașuri; veșnica lui pomenire.

Data morții, care e 1546, lipsește.

Pe mormântul Elenei, stă scris: Această groapă e a roabei lui Dumnezeu Elina, Doamna lui Rareș, fiica lui Ioan Despot Țarul, care s'a strămutat la aceste lăcașuri și la veșnicele lăcașuri; veșnica ei pomenire.... 7 ...

Și aici e data incomplectă. Pietrele erau pregătite de mai înainte și nimeni nu s'a găsit spre a le complecta după înmormântare.

Elena Doamna a murit în 1552, ucisă din porunca ginerelui ei Alexandru Lăpușneanu.

Tot acolo, dar pe partea stângă a odăei mormintelor, este și piatra lui Ștefan, fiul lui Rareș, mort în 1552, piatră așezată acolo de către soră-sa, Ruxandra, nevasta lui Lăpușneanu.

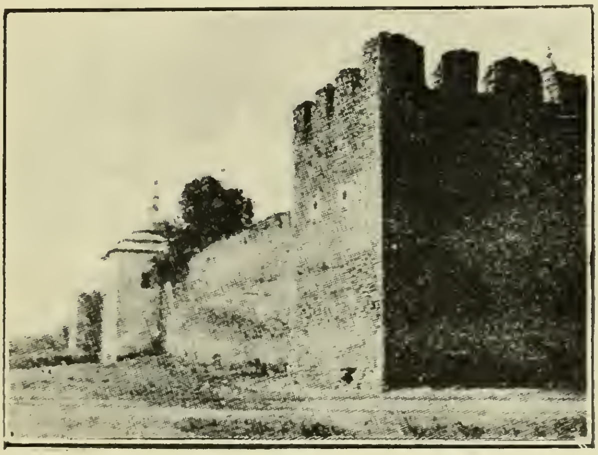
In fine, lângă mormântul lui Petru Rareș se vede, găsită acum câți-va ani în curtea bisericii și adusă dela vechea biserică Sf. Nicolae din Poiana, odată cu strămutarea mânăstirei, lespedea de marmură albă ce acoperea pe Oltea, mama lui Ștefan cel Mare: Aceasta este groapa roabei lui Dumnezeu Oltea, mama Domnului Io Ștefan Voevod, care a murit în anul 6973 (1464) Noembre 4.

Precum se știe, această lespede a fost adusă în vara trecută în mod sărbătoresc înăuntru bisericei și lângă ea s'a așezat o altă piatră frumos săpată cu o inscripție amintind evenimentul.

In pridvor se mai găsesc o serie de pietre de

mormânt: a lui Simion Stroici, a Eftimiei Stroici, a lui Frațian pârcălab de Neamț, a lui Hăra pârcălab de Hotin și altele.

Alte pietre provin, ca a Oltei, dela Sf. Nicolae din Poiana: piatra pusă de Ștefan cel Mare lui Petru Voevod, fiul lui Ștefan (Petru II fiul lui Ștefan Mușat), piatra lui Mitrofan, episcop de Rădăuți, piatra unui frate după mamă al lui Ștefan și altele.

72. Turn şi ziduri de inconjur la mânăstirea Probota.

Pe turnul de intrare deasupra bolței este o piatră cu marca țării și în jurul ei inscripția următoare:

„Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, Io Vasile Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al țării Moldovei, văzând învechite lucrurile mânăstirei, a îngrădit biserica în anul 7154“.

Așa dar, incinta lui Petru Rareș stricându-se, în 1645—46, Vasile Lupu a refăcut-o, precum o vedem și în ziua de azi.

Mitropolitul Dosoftei arată că din cauza destrăbălării călugărilor, ajunsese mânăstirea, pe la 1622, să aibă un prost renume și că ivindu-se un incendiu a rămas mult timp fără acoperământ.

Dosoftei a reparat-o, a terminat edificiile din curte și trapeza și a închinat mânăstirea ,,sfintei mânăstiri Domnului nostru" dela Ierusalim.

Toate aceste clădiri au dispărut și acuma câți-va ani focul a distrus casele egumenului, care mai rămăsese în picioare.

Mânăstirea Probota se compune dintr'un pătrat aproape regulat, având aproximativ 90 metri lungime pe fiecare latură. Totul e înconjurat de ziduri înalte de piatră. La colțurile dinspre Răsărit se află două turnuri pătrate cu creneluri și metereze; ele aveau în vechime două caturi, precum arată cele două rânduri de găuri în care erau fixate capetele grinzilor care despărțeau caturile; cel de sus avea mici deschideri rotunde și o terasă superioară cu creneluri. Aceste turle sunt mai înalte decât zidurile și eșite din linia lor, spre a putea apăra intrarea în incinta mânăstirei, care se află în zidul dintre cele două turle, cam la mijlocul lui. Turnul de intrare conține deasupra bolței o încăpere pătrată cu ferestre spre curte și spre afară; o scară de piatră ducea la această cameră. Turnul e acoperit cu o învelitoare de șindrilă alcătuind mai multe trepte și terminată cu o cupolă, peste care se ridică un turnuleț de lemn cioplit, servind drept bază unei cruci.

Această clădire pare a fi suferit schimbări cel puţin în partea superioară. Pe faţada de din afară se află deasupra bolţei, o frumoasă stemă a Moldovei — zimbrul cu steaua în frunte, — încadrat într'un chenar pătrat împodobit cu patru semicercuri mici şi purtând inscripţia pe care am dat-o mai sus.

Zidul împrejmuitor e găurit la partea superioară cu metereze, care erau legate în interior cu un pod de lemn aşezat la jumătatea înălţimei zidului şi care alcătuia un drum de straje menit a înlesni paza împrejurimilor şi apărarea cetăţii. In partea despre Miază-Noapte şi Apus s'au găsit urmele zidurilor vechilor chilii. Un singur picior de sprijin (contrafort) exterior se vede şi astăzi pe această latură a zidului cetăţii, iar în partea opusă, în zidul despre Miază-zi, se află o mică portiţă.

In mijlocul incintei, cam spre dreapta când intri subt poartă, se află biserica. Ea are o singură turlă aşezată pe naos. Proporţiunile ei sunt înalte, în acelaşi timp gingaşe şi puternice. O sprijinesc contraforturi care sunt de piatră cioplită ca şi soclul cu banca care o înconjoară. Mai multe rânduri de firide suprapuse împodobesc faţadele. Intrarea este laterală, — la Miază-zi.

Invelitoarea este de şindrilă înegrită, cu mai multe rânduri de ape, formând o siluetă foarte plăcută şi pitorească. Crucile sunt aşezate pe mici turnuleţe, îmbrăcate tot cu şindrilă şi împodobite cu mici stâlpi ciopliţi.

Spre colţul dinspre Nord-Vestul incintei se află

clopotnița, care conține și fostele case domnești. Clopotnița are trei caturi și partea superioară e găurită prin trei deschideri mari și e acoperită cu un înveliș de șindrilă la fel cu celelalte. Colțurile dinspre Apus sunt proptite prin două picioare de sprijin. Casele domnești se compun din mai multe încăperi, așezate în două caturi, legate prin o mică scară învârtită, de piatră. Aceste odăi păstrează și astăzi caracterul lor deosebit, cu decorațiuni în piatră, cu scaune așezate în glaful ferestrelor; ușile au chenare de piatră, ferestrele de asemenea sunt împodobite cu ciubuce și rozete. Forma lor e dreptunghiulară jos și semicirculară sus. Spre Sudul bisericei, la stânga porții de intrare, se aflau casele egumenești, care s'au dărâmat, rămânând astăzi numai câteva gropi ascunse sub burueni.

După *Mânăstirea Probota,* București 1909, pag. 3—13.

Mânăstirea Slatina

de N. IORGA

Pe la Drăceni, alt sat mare din stăpânirea regală, un drum la dreapta, către munte, duce la mânăstirea Slatina, prin semănături și bune sate de munte. Bradul apare pe înălțimile tot mai mari, și peste puțin el le-a cucerit pe de-a'ntregul, ca în munții Neamțului. Doi munți în dreapta și în stânga, în fund un altul, albăstriu, închide zarea. Supt el se văd turnuri de biserică, scânteind din acoperișurile de tablă. Acolo e Slatina.

Ctitorul, Alexandru Lăpușneanu, care rătăcește în mintea urmașilor ca o stafie cruntă cu mânile pătate de sânge, a vrut să întreacă pe toți înaintașii și strămoșii săi prin clădirea acestei puternice mânăstiri. Nici-odată Ștefan-cel-Mare sau Petru Rareș n'au avut îndrăzneala și dărnicia ce trebuie pentru a dura o clădire așa de mare, așa de bogată și de felurită.

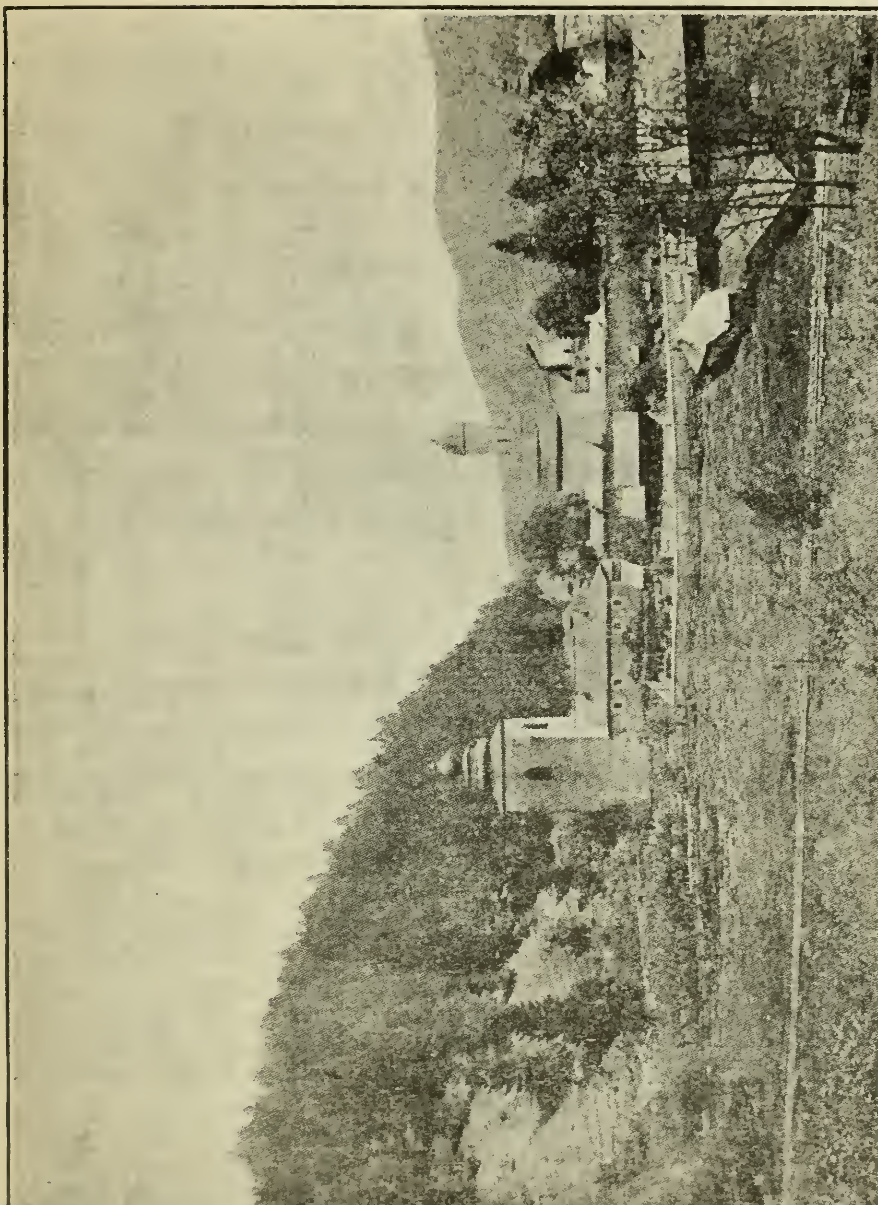
Un înalt zid de bolovani legați cu ciment innegrit se desface pe verdele negriu al brazilor vecini. Il străbat ferești înguste, de multe ori despărțite încă în două printr'un strat de cărămidă fină. La

poarta de intrare se ridică un turn zdravăn; în fund, la fiecare colț al zidului de spre codru, care merge până în Bucovina, pe drumul Sucevei pierdute, alte două turnuri. Unul se zice a fi fost acela dela paraclisul lui Vodă; celalt, așa de masiv încât cu greu i s'ar putea găsi perechea, duce la bisericuța de sus, care se numește paraclisul Doamnei Ruxandei.

Alexandru-Vodă a făcut și clădiri încăpătoare, pentru el, curtea sa și călugări; casele domnești nu s'au păstrat decât în parte. Intr'o aripă a zidirii umbroase, cu două rânduri, cerdace, arcade și ferestruici adânci e arhondaricul și chiliile fraților, paisprezece la număr, cari au în fruntea lor pe un bătrân din părțile Bistriței, călugărit aici de Meletie (fratele lui Nicolae Istrati din Rotopăneștii apropiați), odinioară el însuși stareț aice. Restul vechiului palat, spoit cu galben, e un spital sau e dat spre locuință medicilor.

Trapezăria și bucătăria, care fac la un loc o singură clădire, s'au păstrat mai bine, adecă tocmai așa cum le-a lăsat ctitorul la 1559, când s'a sfințit noua mânăstire. Boul stemei moldovenești, săpat într'o formă nouă, cu gât cu tot, având în stânga soarele și luna și întovărășit de doi lei și de arabescuri, stă de-asupra ușei. Ușa are mai multe ciubuce în cadru, și, sus, un *lintel* mare. Intreaga fațadă, prelungită cu un cerdac, înfățișează în stânga două ferestuice cu lintele și ciubuce, iar, în dreapta, pe altă linie, două ferestruie mai mici. In dos, ferestile sunt prefăcute, dar într'un colț se vede o

săpătură, al cărei rost nu se mai poate lămuri. In bucătărie, o enormă vatră, cu arce largi în toate părțile; ea slujește și astăzi la pregătirea mâncărilor

73. Mânăstirea Slatina.

grosolane, care fierbeau în mari cazane de aramă. In total, e unul din rarele specimene ale vechii arhitecturi civile.

Biserica are o fațadă ca acea dela Neamț sau Piatra, cu trei ferești mari gotice și un rând de ocnițe, sprijinită pe două puternice contraforturi. Pe laturi sunt alte trei contraforturi și iarăși un rând de ocnițe: fereștile se deschid mărunte, simple, cu arcul sfărâmat. Turnul, mic, samănă cu al bisericilor lui Rareș și e încins de trei ori cu ocnițe.

Intrarea se face pe laturea de spre trapezărie, unde iarăși, sus de tot, stă bourul cu soarele și luna. O ușă joasă, fără de podoabe, duce într'un pridvor întunecat. Altă ușă, care trece în naos, încadrată cu trei rânduri de ciubuce aurite, e poate cea mai frumoasă întruchipare a ușilor obișnuite în veacurile al XV-lea și al XVI-lea. Zugrăveala nu e tocmai cea veche, dar reproduce cu credință, într'o desăvârșită armonie a împărțirii și a formelor, pe aceia.

Un singur mormânt, cu bolta joasă, sprijinită de stâlpi săpați și acoperiți cu o minunată placă de marmoră, acopere rămășițele Domniței Teofana, fata lui Alexandru-Vodă. După câtva timp, un alt mort a fost coborît acolo, un bătrân copleșit de blesteme, care ieșise din lume prin haina de căință a călugăriei și prin otrava boierilor: călugărul Pahomie, care fusese Alexandru Lăpușneanu. Și pentru dânsul s'au sculptat slove pe marmură și tatăl blestemat a fost așezat spre odihnă lângă marmura albă care purta numele curat al ficii sale moarte fecioară, în tinereță.

Un al treilea mort mare a venit pe urmă. Veniamin

Costachi, fost Mitropolit al Moldovei, vestit și sfânt Mitropolit, scos din Scaun de dușmănia celor puternici, s'a stins aici. El a fost înmormântat întâiu lângă zidul bisericii, cam pe locul unde cu câțiva ani în urmă s'a așezat un grilaj de fier cu inițialele numelui, familiei și vredniciei archierești a mortului. L-au strămutat apoi în biserica însăși, și colțul de umbră cu mormântul copilei și al tiranului a primit oasele bătrânului sfânt. Dar ele au fost strămutate pe urmă în noul și ultimul lăcaş al Mitropoliei din Iași, restaurate, și astăzi numai lespedea de marmură a Teofanei se vede pecetluind țerna de acum cinci sute de ani, înveșmântată în vechile stofe și vechile coperișuri de cap ale vechimii.

De-o parte, în bibliotecă, unde e strânsă aproape toată opera de traducere și tipărire a lui Veniamin, se păstrează două aiere țesute în fir de aur pe mătasă roșie. Intre sfinți, chipurile lui Alexandru și al soției sale Ruxandra se văd, cu fețele zugrăvite pe mătasă și rochiile de brocard sau de stofă scumpă, cu podoabe de blană, fireturi, gulere și brâie de aur. Iar lângă mormânt, Alexandru, soția și fiii săi se înșiră, în chipuri senine de sfinți: în locul bărbei mărunte negre de pe aier, ctitorul poartă aici o lungă barbă sură a bătrânețelor.

După *Sate și mănăstiri din România,* pag. 102—105.

Mânăstirea Sucevița

de N. IORGA

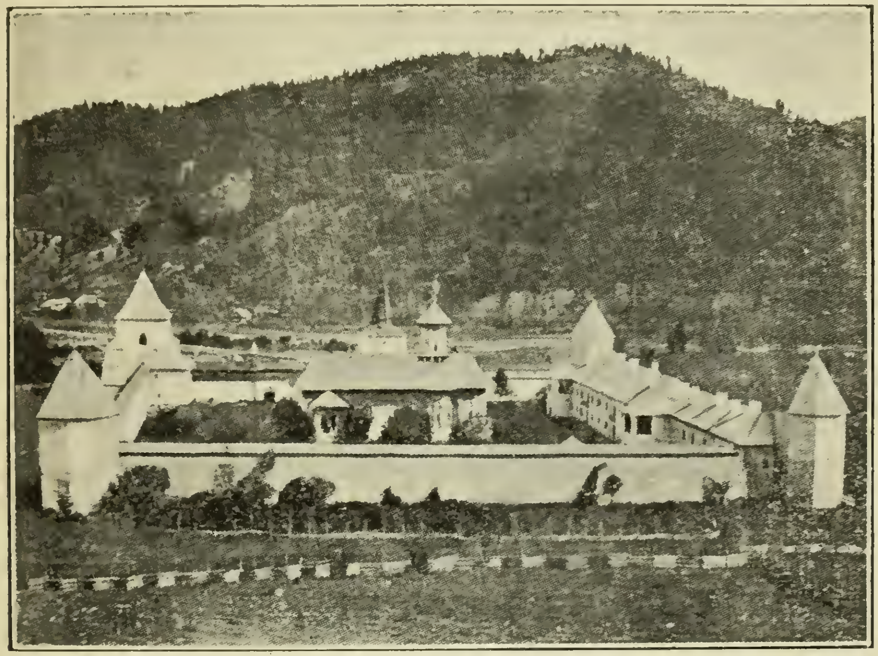
Mânăstirea se vădește deodată în acel fund în care pare că se întâlnesc, închizând orice cărare, zece douăsprezece muncele, acoperite în cea mai mare parte cu brazi. Apa Suceviței, pe care am trecut-o venind spre mânăstire, lunecă mai departe către Suceava.

Toată mânăstirea iese acum ca din pământ: ziduri cu ferestruici de împușcat, case egumenești, turn de intrare, cu un lung coperiș ascuțit, firește nou, care seamănă cu cel dela Dragomirna, patru bastioane în colțuri, biserica mânăstirii, ițiindu-și frumoasa turlă peste multele hogiaguri albe, cele două turnulețe dela biserica parochiei, clădită fără stil prin anii 1770, în afară de ziduri.

Dela început se vede că zidirea de aici e mult mai puțin acoperită și căptușită de podoabe, în toate părțile ei, decât cea dela Dragomirna. Dar Sucevița, pe care o ridicară Movileștii, adică cei trei frați dela o mamă, Voevozii Ieremia și Simion și Vlădica Gheorghe, Mitropolit al Moldovei, a fost mai trainică și a avut mai mult noroc, — până în ziua de astăzi, când are în păr. egumen Ilieș un bun gospodar,—mai mult

noroc decât strălucitul juvaier de lângă Suceava, decât acea pregătire a Trei-Ierarchilor.

Poarta de intrare și turnurile n'au nimic deosebit; pe cea dintâi, bourul de piatră stă întipărit și astăzi ca o pecete domnească. Biserica însă robește dela început privirile prin păstrarea desăvârșită a zugră-

74. Mânăstirea Sucevița.

velii sale din afară, ca și prin simplicitatea impunătoare a proporțiilor. Coperemântul de șindrilă neagră, din care se desface turnulețul săpat cu două rânduri de ocnițe, ocrotește încă toate icoanele pe care le cere datina într'o biserică românească, și sfinții se desfac întregi, strălucitori de *noutate*.

. . . .

Deocamdată nu pot face alta decât să pătrund în pridvor și pronaos. Cel dintâi e făcut în chip ori-

ginal, neobișnuit nici înainte, nici pe urmă în bisericile Moldovei și luat poate, prin înrâurirea stăpânirii lui Simion Movilă în Muntenia, din această țară. El e alipit la clădire, privind spre poartă și dând astfel o intrare laterală: are trei deschideri, dintre care una e ușa, iar celelalte două ferestile, toate din arcuri sfărâmate. Din el se trece printr'o ușă cu aceleași arce sfărâmate, obișnuite mai ales după 1500, și care încadrează aici și deschizătura ferestrilor, în pronaosul frumos zugrăvit, unde dorm în dreapta morții încununați, pe când locurile copiilor lor, o fetiță a lui Ieremia și o fetiță a lui Simion, Zamfira și Teodosia, sunt la o parte.

Mormintele lui Ieremia și Simion sunt acoperite cu lespezi mari de marmoră, măiestru săpate, care sunt puse pe înnalte mese de piatră. Simion și-a primit încă dela început această grea podoabă din urmă, prin îngrijirile soției lui Marghita, care a fost mama vestitului, învățatului Petru Movilă, lumină a Răsăritului slavon. Mai târziu numai, un credincios boier al Ieremiei, un Stolnic al său, și-a amintit cu duioșie și recunoștință de stăpânul răposat și i-a pus o marmură întru toate asemenea cu a fratelui. De aceia cred că Ieremia, mort cel d'intâiu, e așezat mai aproape de mijlocul încăperii, pe când Simion stă de către părete.

Chipurile lui Ieremia și Simion se văd pe acoperemintele cele vechi ale mormântului fiecăruia, ce sunt păstrate acum în dulapuri de sticlă. Cu fir de aur și de argint, pe mătase roșie, s'a făcut

un Ieremia bărbos, cu falca de jos scoasă înainte, cu nasul supțire, — sprincenat și ochios, gras, fălcos, trufaș. Simion e înfățișat ca mort, cu ochii închiși, mânile pe piept, fața foarte slabă, cu barbă mică, neagră. Haina împărătească de aur îl învăluie ca un giulgiu. Pe cap n'are cușma luptătorului, strașnica căciulă a lui Mihai Viteazul, ca Ieremia, care cu aceiași căciulă a fost învins totdeauna, — ci coroana Impăraților.

La dreptul vorbind, mânăstirea e a lui Ieremia, mântuită cu totul numai în Domnia lui, de și începută de multă vreme cu zloții de aur ai tuturor fraților. Când pătrund mai târziu în naos, luminat de trei ferești la stranele rotunjite în abside și prinse pe din afară între două contraforturi, lumina bucuroasă a Lunii Paștilor de April iveşte frumuseța vechiului alaiu domnesc zugrăvit pe păretele din dreapta, — pentru pomenirea și prin chipuri a ctitorilor. In cap stă Ieremia, încununat, în haine archierești pe mătasă roșie, cu guler alb și mânecare roșii, — ca și pe perdeaua mormântului — frumos, ochios, sprincenat și bărbos. Dreapta lui întinde către Mântuitorul, ca prinos, clădirea bisericii, din care nici-un amănunt nu s'a schimbat până astăzi. Stânga i se razimă pe creștetul copilului Constantin, încă mărunțel, venit pe urma fetelor. Cea mai mare dintre ele se vede în veșmânt numai de aur, tot încoronată, pe când Domnițele vechi n'au decât cercurèle de mărgăritare, lângă tatăl ei. Frumoasă, tânără, foarte asemenea cu Ieremia, se vede maica lui, Maria; de

supt coroană scapătă în valuri un văl alb, rochia e de brocard de aur pe roșu, tivită cu dungi de aur, prin care trec, la mijloc, trei cusături negre. Elisaveta, Ilisafta, Doamna Ieremiei, femeie lacomă de putere și pedepsită în cel mai crunt chip pentru neogoita ei râvnă de stăpânire, răsare acum, ținând în mână crucea evlaviei. O șuviță de păr bălan mărginește fruntea albă de-asupra minunaților ochi negri, și un văl de mătase roșiatecă se coboară în jos pe umerii ei. Și prin frumuseță, ea era dintre acelea care risipesc împărățiile și pier supt ruinele lor. Apoi șiragul urmează prin capete oacheșe, cu ochii mari, coborîndu-se tot mai jos, — fetele celalte ale acestor soți: Maria, Ecaterina, Zamfira, Stana, cu cercei de aur mici în urechiușe și cozile lăsate pe spate. Intre ele se află un frate mort mai de mult, Alexie, băiețaș cu părul creț supt aurul coroanei.

Intre multele odoare lăsate de Ieremia, cruci de abanos, iconițe de fildeș alb, nespus de răbdător lucrate, tăvi, anafornițe, — se află și cărțile cele scumpe, prinse în legături, unele mai vechi decât cuprinsul, cu țesături de lanțuri și plăci de argint lucrat cu ciocanul. Una e de hârtie, vine dela Neagoe-Vodă Munteanul; o alta, cea mai frumoasă, a fost lucrată supt Ieremia, poate de meșterul miniaturist, încondeietor, care a fost mitropolitul Anastasie Crimca. Aproape fiecare foaie are câte un mărunt lucru în colori strălucitoare, închipuind fapte din Scripturi. Intr'un loc, vezi iar pe Ieremia, cu maică-sa, cu Doamna, cu a fată, al cărei nume

nu s'a scris, și acum cu trei băieți: Constantin, Alexandru și micuțul Bogdan, lucrați fin cu condeiul muiat în culori.

Constantin a fost Domn, și a perit înnecat în Nistru, când îl duceau Tătarii cari-l robiseră; Alexandrel s'a împărtășit și el de Domnie, dar, într'o zi nenorocită din anul 1617, el fu prins cu mezinul Bogdan, și dus în tabăra lui Schender-Pașa; iar, împreună cu copiii, și mama lor deznădăjduită. Doamna Ieremiei, mândră, poruncitoare, învinuită că ar fi dat otravă cumnatului Simion, numai ca ea, fiii ei, trupul și sângele ei, să domnească, suferi în tabăra păgână cea mai mare rușine. „Boieri, boieri, rușinatu-m'au păgânul", strigă ea a doua zi înnaintea boierilor veniți să vadă cum pleacă în robie la Constantinopol aceia care-i stăpânise. Ea își tăie cozile în semn de nemărgenită durere și le trimese prin cine știe ce credincios la Sucevița, unde ele se păstrează încă, — o mare viță de păr castaniu-deschis, într'o cutie de aur, la policandru. Cutia se deșurubează și se deschide, și încă odată părul moartei strălucește în lumina făcliilor ca un șarpe, șarpele gâlcevei și al vrăjmășiei, răpus. Dar gândul la isprăvile crunte ale acestei femei cu voința tare piere îndată înnaintea închipuirii nenorocirii ei fără de margini, prinderii, rușinării, aruncării în haremul unui Agă, unde s'a sfârșit aceia care trebuia înmormântată aici creștinește, lângă soț, lângă fiică, lângă strălucitorul ei chip bălan din tinerețã, — stro-

pită de lacrimile copiilor. Şi ochii urmăresc cu duioșie firele strălucitoare ale părului frumos, prinosul de evlavie, de căință, de durere, care e și o jertfă de frumuseță.

După *Neamul românesc în Bucovina*, pag. 156—65.

Mânăstirea Dragomirna

de N. IORGA

Ziduri și turnuri ca ale Dragomirnei nu se mai văd la vre-o mânăstire a neamului nostru. Turnul clopotelor, împărțit în mai multe registre, are, la dreapta și la stânga lui, aripi de ziduri străbătute de ferești mărunte sau de crăpături pentru pânda și lovirea dușmanilor, cari erau mulți și strașnici pe vremuri, ca acei Tătari a căror pomenire e săpată stângaciu pe stâlpul de piatră al porții. La un capăt și la altul, stau turnate din piatră tare și grea două alte turnuri mai mici, dintre care cel din stânga, zis al lui Barnovschi, după Domnul din veacul al XVII-lea căruia i s'a vărsat sângele de viteaz bun în Constantinopol, e vestit și pentru încăperile sale ciudat orânduite. O strașnică cetate aceasta, și bătrânul egumen trebuia să facă la o întâmplare ispravă de pârcălab încercat și fără de frică!

Turnul din mijloc, care cuprinde și un paraclis, la care te sui printr'o îngustă scăriță învârtitoare, cu miros de mucegaiu, e acoperit de podoabe: rosete de piatră tivesc de-asupra poarta; ele sunt lipite, ca la Cașin, dar mult mai bogat decât acolo, de nervurile

puternice ale bolții gotice de de-asupra aceleiași porți; ferestuicile au cadre de piatră ca acelea din bisericile lui Ștefan-cel-Mare, și portița care duce la scara spre paraclis poartă și rosete pe ciubucele fine. Bourul cu gâtlej, în ramă scrisă, cu slove, și având supt el crucea cu trei ramuri, e săpat aici mai bine decât ori-unde aiurea.

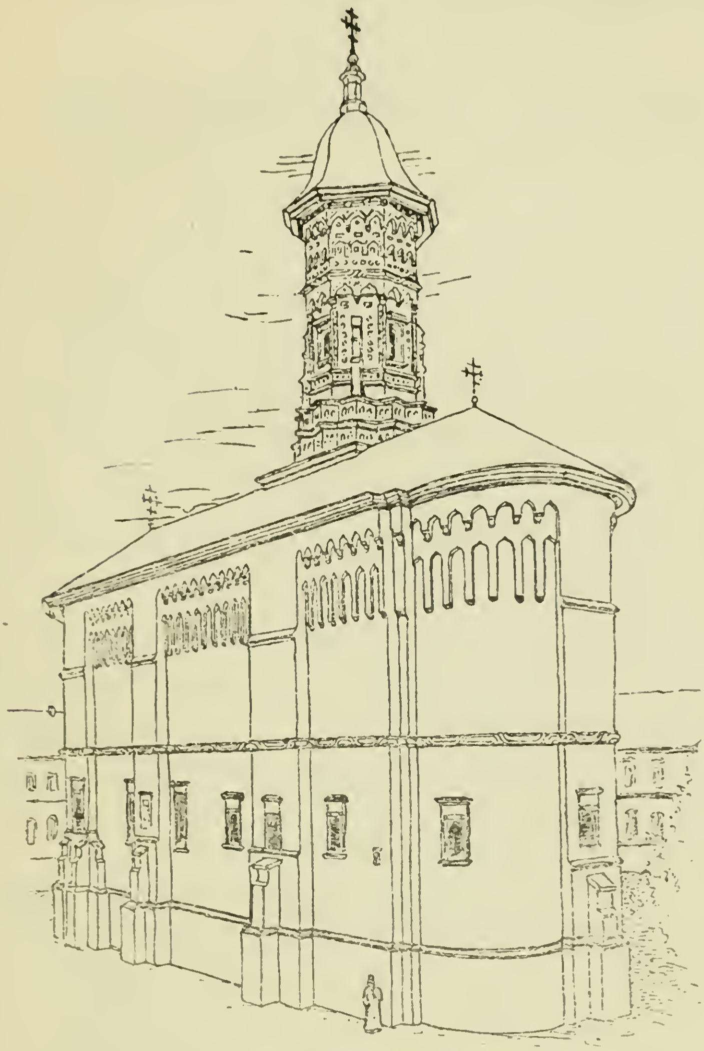
In trapezăria cea mare, unde se hrăniau la un loc, frățește, vechii călugări, două strălucite bolți gotice, ce se unesc pentru a se sprijini pe același stâlp de mijloc, arată pricepere și avânt.

Un ctitor cu râvnă și un ctitor bogat a fost Anastasie Crimca, Mitropolit al Moldovei dela începutul veacului al XVII-lea, care și-a dat toată averea pentru a închina lui Dumnezeu un prinos ca acesta, și meșter a trebuit să fie acel arhitect, de sigur răsăritean, care n'a crutat nici-una din îndrăznelile și mijloacele de frumuseță ale meșteșugului său.

Vederea bisericii e o uimire de bucurie. E înnaltă și îngustă, ca o frumoasă cutie de moaște. Fereștile, mici, colțurate, au cadre de piatră; de fiecare lature se numără șase. Contraforturile, trei la număr, au izbutit să fie ele însăși o podoabă. Două rânduri de ocnițe aleargă sus.

Dar juvaierul lucrat cu o iubire fără de margeni e aice turnulețul, în muchi, care e poate prea mic, dar în sine alcătuiește o lucrare desăvârșită, pe care n'o întrec nici turnurile, stricate astăzi de reparația d-lui Lecomte de Noüy, dela Trei-Ierarchi din Iași. El se ridică pe o îndoită temelie, sculptată ca o hor-

botă; cadrul împodobit al celor două ferestuici e de o mare bogăție de podoabe. Trandafirașii de piatră sunt răspândiți darnic, înflorind orice colțișor,

75. Mânăstirea Dragomirna.

și astfel întregul turn pare un surguciu de floare învoaltă. Innăuntru, te minunează înainte de toate închegarea bolților și îmbielșugarea lor în săpături. In pridvor și în pronaos, înalte ca într'o catedrală

gotică, zugrăveala cea veche s'a stricat și a fost rău, caraghios, înlocuită ici și colo. In biserica însăși, tot veșmântul de zugrăveală s'a păstrat însă, și stăpânește sufletul cu un farmec de frumuseță și de evlavie. Pe nervurile ciubucelor împletite, ca acela ce dă ocol bisericii pe din afară, sunt puse culori de roșu, albastru și aur, îmbinate în desemnuri ca acelea din vechile manuscripte, și același fond de potrivire aleasă se vede pe alocurea și aiurea, alcătuind cea mai frumoasă din decorațiile ce ni s'au păstrat.

Odăjdii nu prea sunt nici aici; vremile rele au împrăștiat și nimicit tot. Pe păreți, supt sticlă, se văd un aier dela Țarul Fedor din Moscova, aier căpătat prin cuviosul ctitor, ori altele dela acest ctitor însuși: de sigur că în alte împrejurări ele s'ar păstra mai bine. Abia câteva morminte, șterse, în pridvor: unul, cu stema amânduror țerilor, cuprinde pe o fată a lui Constantin-Vodă Mavrocordat, moartă în pribegie. Piatra de mormânt a Mitropolitului Crimca, așezată în pronaos și coperită astăzi cu un biet covor, e goală de inscripție.

După *Neamul românesc în Bucovina*, pag. 39—44.

Bis. Trei Ierarhi din Iași

de ALEX. LAPĔDATU

Puternicul, bogatul şi mândrul Vasile-Vodă Lupul înalță, în cei dintâi ani ai domniei sale, cel mai strălucit locaş dumnezeesc din pământul Moldovei, pe care-l închină sfinților și marilor Trei Ierarhi: Vasilie-cel-Mare, Grigore Cuvântătorul-de-Dumnezeu și Ion Gură-de-Aur, și care, de atunci și până azi, a rămas podoaba cea mai aleasă a Iașilor și fala de căpetenie a Moldovei.

,,Liniște și pace întemeiată în toate părțile fiind — scrie acelaș cronicar, — într'acești ani au zidit Vasile-Vodă și lăudată mânăstire în orașul Iașilor, sub numele a trei învățători bisericești, ce se zice *Trei-Sfetitele*". Anii de liniște și pace, despre care vorbește Miron Costin, sunt cei dintâi patru ani ai domniei lui Vasile Lupul, în care trebue că s'a lucrat de zor, pentru ca la 1638 Ienachi, meșterul armean din Constantinopol, să fi putut mântui faimoasa mânăstire, cu tot rostul ei împrejmuitor: zid, chilii, trapeză și clopotniță. Aceasta o dovedește următoarea pisanie ce odinioară stetea pe turnul clopotniței, și care sună astfel:

Bine cinstitorul și de Hristos iubitorul Io Vasilie Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al țării Moldovei, și Doamna sa Teodosca și cu iubitul său fiu Ioan-Voevod, binevoi și zidi această clopotniță la anul 7146 [— 1638], luna Aprilie 16.

S'a mai lucrat apoi aproape un an, de sigur mai mult la împodobirea lăuntrică și pregătirea odoarelor bisericești, a căror inscripții poartă când data de 1638 când cea de 1639, — până la începutul lunei lui Maiu 1639, când, cu mare pompă, cum se cădea unui sfânt locaș dumnezeesc ca acesta, biserica Trei-Ierarhilor fu târnosită de Varlaam, vestitul Mitropolit al Moldovei acelei vremi, — cum mărturisește inscripția pusă pe frontispiciul bisericii:

„Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea sfântului Duh. — Iată eu robul stăpânului Domnului Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Christos și închinător al Troiței, Io Vasilie-Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al țării Moldovei și cu Doamna noastră Teodosca și cu dăruiții de Dumnezeu copii: Ioan-Voevod și Maria și Ruxandra zidit-am această sfântă rugă în numele sfinților Trei-Ierarhi: Vasile-cel-Mare, Grigore Cuvântătorul-de-Dumnezeu și Ioan Gură-de-Aur. Și s'a sfințit cu mâna Arhiepiscopului Varlaam la 7147 [— 1639], Mai 6".

Astfel acum capitala Moldovei poseda un cap d'operă de arhitectură și sculptură, care putea rivaliza cu vrednicie — sub toate raporturile, — cu cel pe care țara soră, cea Românească, îl poseda deja de mai

bine de-un secol: Curtea de Argeş a evlaviosului Neagoe-Vodă Basarab. Şi nu e mirare că acea parte din legenda „*Meşterului Manole*“, care arată cum acesta a fost omorît ca să nu mai poată face o altă asemenea minune de biserică, s'a răsfrânt mai târziu şi asupra Trei-Ierarhilor, la care — se zicea şi credea — că optzeci de meşteri au lucrat cincizeci de ani. Aşa cel puţin ne mărturiseşte în memoriile sale de călătorie Struve, tânăr rus, care în drumul său dela Viena spre Crimeia trecu prin Iaşi în 1793.

Totodată Vasile-Vodă Lupul zidi, în apropierea bisericii sale, un mare „feredeu“, despre care Paul de Alep ne spune că era „zidit după planul băilor turceşti, cu cupole şi cu marmură, împărţit în frumoase cabine ori chilii“. Acest feredeu, al cărui venit Voevodul l-a destinat mânăstirii sale domneşti, a existat până mai deunăzi în Iaşi. „Mare şi frumos“ cum era, el constituia unul din cele mai interesante edificii ale oraşului, asupra căruia se opria atenţiunea călătorilor străini. Aşa, bunăoară, Contele de Moriolles — care însoţi în călătoria sa prin Moldova, la 1809, pe Contele Branicki — ni-l descrie în toate amănunţimele, arătându-ne, în acelaş timp, şi modul în care se făceau băile.

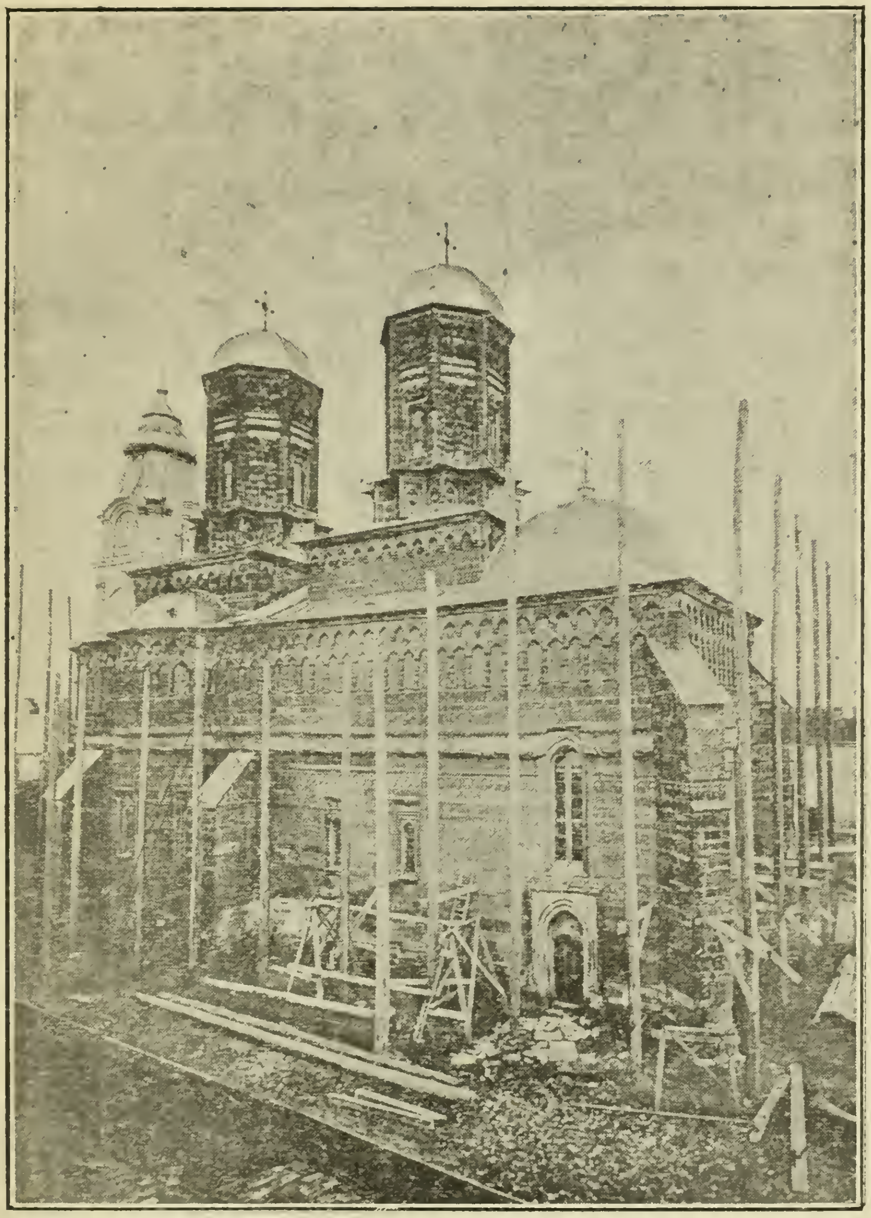
Pe lângă venitul acestui feredeu, Domnul mai înzestră mânăstirea sa cu multe şi bogate danii, pentru sufletul şi veşnica pomenire a soţiei sale cei dintâiu, Tudosca Bucioc, răposată în 1639, şi a fiului său cu aceasta, Ioan-Voevod, răposat la Ţarigrad, în acelaş an, — cari amândoi fură înmormântaţi în lo-

curile de veșnică odihnă ale ctitorilor din nartica bisericii.

Spre a mări și mai mult vaza lăudatei mânăstiri și spre a scoate patriarhia din nevoi bănești, Vasile Lupul cumpără, în 1641, moaștele sfintei Paraschive, care fură aduse dela Țarigrad de către trei mitropoliți greci: Ioanichie al Ieracliei, Partenie al Adrianopolei și Teofan al vechiului Patras. Domnul însuși cu Vlădicii țării — Varlaam al Sucevii, Evloghie al Romanului, Atanasie al Rădăuților și Gheorghe al Hușilor — și cu egumenii mânăstirilor întâmpină sfintele moaște, cari dela Ismail fură aduse cu mare alai în Iași la 13 Iunie. Bogatul sicriu cu sfintele moaște fu așezat în noua mânăstire a Trei-Ierarhilor într'o firidă frumos boltită făcută în păretele din partea sudică a chorei bisericii, pe un postament de marmură, la care te suiai pe câteva trepte. Pe păretele firidei, deasupra acestui postament, s'au zugrăvit frumoase scene din viața Sfintei Paraschive, cari au fost reproduse de mitropolitul Varlaam în a sa Cazanie sau „*Carte românească de învățătură*“ din 1643. Iar pe laturea din fața postamentului s'a săpat, pe o placă mare de marmură neagră, o inscripție, ce ne relatează istoricul aducerii moaștelor Sfintei la Iași.

Cu aceste însă nu se termină deosebitele îngrijiri ale lui Vasile-Lupul pentru mânăstirea sa Trei-Ierarhi, care, așa cum era, putea vădi numai bogăția și strălucirea Curții și Domniei sale, pe care un contimporan o aseamănă cu acea a vechilor Impărați din

Bizanț, nu însă planurile înalte ale acestei Domnii: instituirea în Capitala Moldovei a unui puternic

76. Bis. Trei Ierarhi (înainte de restaurare).

centru de apărare a ortodoxiei amenințată și lovită de reformele eterodoxe: asemenea a unui altuia de

cultură românească, așa câtă putea fi și cum putea fi înțeleasă această cultură pe atunci. Și ce loc putea fi ales mai nimerit pentru aceasta decât domneasca mânăstire a Trei-Ierarhilor? Iată de ce, pe lângă această mânăstire se va institui tipografia și școala domnească a lui Vasile-Lupul. Inainte însă de a vorbi despre aceste, credem că cetitorii — doritori de a cunoaște o descriere contimporană, amănunțită și fidelă, a bisericii lui Vasile Lupul — vor urmări cu plăcere și interes unica asemenea descriere (1653), pe care ne-a lăsat-o *Paul de Alep* în memoriile sale asupra călătoriilor patriarhului Macarie al Antiohiei prin Țările Române. Iat-o:

„Mânăstirea e cât se poate de frumoasă: pare un castel, fiind înconjurată de toate părțile cu ziduri de piatră. De-asupra porții e un turn pentru clopote și pentru ceasornicul orașului, care e de fer și cu roate de lemn. Clopotele sunt atârnate de-asupra, pe grinzi de lemn. Mașinăria ceasornicului umple o jumătate de odae. Ea are o vargă de fer ce intră prin acoperemânt și trece în sus până la vârful clopotului celui mare, și la care e aplicat un ciocan greu de fier. Când vine timpul să bată, o mare bucată de lemn ese din arcul turnului, având resorte, prin care se pun în mișcare clopotele cele mici, ceeace se numește alarmă, pentru a preveni poporul să asculte că urmează a bate orele. Această vargă e trasă în jos prin roate: ciocanul de-odată se ridică și căzând pe marginea clopotului, produce un sunet

ce se aude în întreg orașul. Biserica e în mijlocul mânăstirii.

„Iară în ceeace privește biserica cea sfântă, ce se află în mijlocul mânăstirii, peste tot făcută de piatră cioplită, și pe dinafară, este cu totul împodobită cu deosebită măestrie, care întrece toată înțelepciunea: nu sunt lucruri plane, ci numai sculptate. Dedesuptul coronamentului, biserica e încinsă cu două brâne negre de piatră, cioplite asemenea. Biserica are două turle înalte. Intrarea în ea este prin două uși, una spre Sud, alta spre Nord, după obiceiul bisericilor lor. Deasupra fiecărei uși este câte o fereastră înaltă cu zăbrele; în zidul despre Apus sunt alte două ferestre cu zăbrele, întocmai ca cele dintâi. Aceasta este o boltă încrucișată, și în vârful ei este chipul Treimii. Deasupra ușii ce duce din pridvor în biserică este icoana judecății cei de pe urmă, mai frumoasă decât am văzut-o la biserica din Vaslui. Turcii sunt zugrăviți după chipul lor, cu turbanele și cu cealmalele lor. Apoi pe celelalte ziduri (ale pridvorului) sunt chipuri de oameni și de toate creaturile lumii, începând dela om până la animal, fiară sălbatică, pasăre, pomi, și plante; tot lucruri cari îți iau vederile. Apoi tineri și fete și mulți oameni, cari mulțumesc lui Dumnezeu în sfințenie, cu tobe și psaltire; apoi abisișari (?), boeri și cadii (judecători), după rangul lor, — totul făcut de aur și lazur. După aceia intri în biserică prin ușa despre Apus, și deasupra ei se află icoana celor trei Ierarhi. Ușa jur-împrejur cioplită cu mare măestrie: prin

ușa aceasta intri în nartică; în zidurile acesteia se află firide (nișe), unde sunt mormintele copiilor Beiului și al femeii sale, Doamnei cei dintâiu. Pe aceste morminte sunt multe covoare de mătase și de serasir, și deasupra lor atârnă candele de argint, ce ard ziua și noaptea, și sfeșnice cu lumânări de ceară.

„Aci (în nartică) sunt patru ferestre cu gratii, câte două într'un părete, și portretul Beiului și al nevestei sale, Doamnei cei moarte, de care am pomenit mai sus; căci ea murise încă trăind el; apoi portretele celor trei copii morți unul după altul, în haine frumoase, și pe calpacurile lor era câte o dungă de samur.

„Pe păretele despre Apus, unde este ușa, se află efigia (închipuirea) bisericii, în mâna Beiului, și pe dânsa sunt zugrăviți cei trei Ierarhi; el o presintă Mântuitorului, care îl binecuvintează, și împrejurul lui stau apostolii și îngerii. De bolta narticei atârnă un policandru, dăruit de ctitor. Aci (în nartică) sunt multe icoane minunat lucrate.

„De acolo (din nartică) intri în chor printre doi stâlpi mari, ciopliți în formă de arbori verzi de fistici, cioplíți din piatră verde, prin care sunt vine de aur, de jos până sus. Tronul Beiului se află în dosul stâlpului celui dintâiu, întors către Răsărit, după obicei, cu scări la tron și cu un baldachin deasupra. Tronul e acoperit cu plăci de aur minunat săpate. Interiorul lui e căptușit peste tot cu roșu, și treptele și podeala sunt acoperite cu postav roșu. Deasupra

baldachinului se află o cruce, peste care e un trandafir cu totul de aur, minunat lucrat.

„In dreapta tronului pomenit, în zidul despre Sud, este o cupolă mare, ai cărei stâlpi de marmură albă sunt minunat sculptați; te sui pe trepte, asemenea de marmură albă, și în mijlocul ei stă un sicriu, pe

77. Bis. Trei Ierarhi (după restaurare).

dinafară și pe dinăuntru căptușit cu roșu și bătut cu cuie de argint, având asemenea un lacăt minunat, pe care ni-l deschiseră, și noi ne-am închinat și am primit binecuvântarea dela moaștele Sfintei Paraschive bulgărești celei noi, pe care Beiul o adusese din Constantinopole, dela biserica patriarhală, dela cămara Sfinților, înaintea cărora ne închinaserăm precum am povestit. Și ea (sf. Paraschiva) este

parcă ar fi în viață, înevlită în covoare și mătase, și alte de felul acesta. Deasupra ei atârnă candele de argint și de aur, ce ard ziua și noaptea. Pe zidul boltei e zugrăvită munca ei, și cum s'a pristăvit, și cum au adus-o Turcii până acolo (la Iași), un lucru minunat.

,,Chorul e întocmai ca cela din biserica Doamnei (adică mânăstirea Goliei). Intrarea are asemenea două arcade, una spre Sud, alta spre Nord. Jețurile (stranele) sunt făcute de lemn de chiparos și de abanos, lucru țărigrădean, strungărite și săpate; jețurile episcopilor stau în frunte. In fiecare chor se află câte o strană împodobită cu fildeș și abanos, și altele de felul acesta, o desfătare pentru cei ce le privesc: sunt acoperite cu postav roșu. Cupola chorului este foarte înaltă; pe tavan e icoana Mântuitorului.

,,Cupolele acestei biserici sunt foarte înalte, și atârnă întrânsele un policandru mare, lung de șeaisprezece coți, poleit peste tot cu argint, — un lucru, care îți ia mintea. In interiorul lui e legat un fel de pavilion. In zidul fiecărui chor sunt ferestre cu zăbrele.

,,Dinaintea tâmplei bisericii stau patru sfeșnice de aramă, diferite prin aspectul și prin forma lor, apoi alte două mari de argint. Astfel e și ,,Simbolul" compus din patru pături, lucru minunat, fără seamăn. De asemenea icoana Domnului, a Maicii Domnului, icoana celor trei Ierarhi și icoana Sfântului Nicolae, turnate în aur și argint.

,,Sanctuarul (altarul) este de o frumusețe și de o

eleganță extraordinară: arcadele cupolei sunt diferite unele de altele și acoperite cu plăci de aur și de argint; în față are trei ferestre cu gratii și stâlpi acoperiți asemenea cu aur. Pe bolta cupolei este icoana Maicii Preciste. Icoanele, cari se află în interiorul Sanctuarului și pe zidurile lui, sunt lucrate cu aur și cu lazur, și nu se pot număra. Dinaintea ușii Sanctuarului este o candelă mare de argint.

„In genere se poate zice că nici în Moldova, nici în Țara-Românească, nici în țara Cazacilor nu mai există o biserică ce s'ar putea asemăna atât în privința zugrăvelei, cât și în privința frumuseței ei arhitectonice, așa încât cuprinde mintea de mirare. Să o ție D-zeu în veci vecilor. Amin.

„Refectoriul (trapeza) are deasupra o cupolă de piatră. La o mică distanță dela mânăstire, lângă băi, pe malul marelui lac, numit heleșteu sau pescărie, este magnificul colegiu zidit de Beiu".

Secondat de zelul lui Varlaam Mitropolitul Moldovei, Vasile Lupul putu, — cu sfatul și, mai ales, cu ajutorul lui Petru Movilă Mitropolitul Chievului și cel mai vestit prelat ortodox al vremii, să întemeieze, cam pe la 1641, o tipografie domnească în mânăstirea Trei-Ierarhi și o școală, numită și „colegiu" — prin analogie cu școala întemeiată de Petru Movilă în Chiev la mânăstirea Bratski (actuala Academie teologică) — în apropierea Trei-Ierarhilor, pentru întreținerea căreia destină venitul feredeului

și al celor trei sate din ținutul Romanului: Răchitenii, Tămășanii și Juganii.

Cu acestea încheiem șirul momentelor istorice ce pot fi puse în legătură cu biserica Trei-Ierarhi, în timpul domniei lui Vasile Lupul. Căci ruina domniei și casei lui întunecă și viața luminoasă și frumoasă ce se petrecea între zidurile domneștii mânăstiri: tipografia dispare, școala asemenea, și se statornicesc călugării greci, cărora le era închinată. De aci înainte, până în secolul trecut, când deschiderea școalei lui Gheorghe Asachi aduce din nou lumina între zidurile mânăstirii Trei-Ierarhi,—călugării greci n'au altă preocupațiune decât să-și mărească și exploateze privilegiile și averile ctitorești.

Arhimandriții cari se succed în egumenia mânăstirii Trei-Ierarhi în tot decursul secolului al XVIII-lea — Cozma, Mitrofan, Ezechil, Gavriil, Dosoftei, Misail, Neofit, Elisei, Samoil și Ignatie — se îngrijesc ca să obție dela Domnii ce se succed în scaunul Moldovei confirmarea privilegiilor și a stăpânirii peste proprietăți.

In întreg acest secol nu găsim momente istorice mai de seamă, cari să poată fi puse în legătură cu mânăstirea lui Vasile-Vodă Lupul. Credem însă că ni se va îngădui a pomeni — numai sub titlu de informație ocazională — următoarele trei împrejurări:

Când în vara anului 1711 Petru-cel-Mare veni în Iași, la Curtea lui Dimitrie Cantemir, care se închinase Rușilor, atunci „au eșit Impăratul fără veste — scrie Neculai Costin — de au mers pre jos

la Trei-Sfetitele de s'au închinat, sărutând sfintele icoane și moaștele sfintei Paraschive, și au stătut până ce au cântat psalții acsionul și ectenia mitropolitul Ghedeon". Și când fostul Rege al Poloniei, Stanislav Leczinski, veni, pe ascuns, în Moldova să întâlnească pe fostul său suzeran Carol al XII-lea, Regele Svediei, Nicolae Mavrocordat îl găzdui în mânăstirea Trei-Sfetitelor. Și, în sfârșit, când fiul acestuia, Constantin, hotărî deslegarea vecinătății, rumâniei, marele sobor care consfinți această faimoasă reformă se ținu asemenea în biserica Trei-Sfetitelor, în 6 Aprilie 1749.

Dar dacă secolul al XVIII-lea nu ne presintă ceva mai ales de însemnat în viața mânăstirii domnești a Trei-Ierarhilor, secolul al XIX-lea, în schimb, ne dă prilejul a însemna, chiar dintru început, faptul că o parte din așezămintele de cultură națională — cari prin zelul și străduințele deosebite ale lui Veniamin Costachi și Gheorghe Asachi se instituesc în capitala Moldovei și din care va porni, în întinsă măsură, redeșteptarea culturală — națională a neamului românesc — se statornicesc în lăuntru mânăstirii Trei-Ierarhi. Căci aci deschide Asachi școala sa de inginerie în 1814 și aci se deschide în 1828 școala numită Vasiliană, cu clase elementare, normele (primare) şi gimnaziale.

Mânăstirea Trei-Ierarhi n'a fost nici ea scutită de intemperii și, în diferite rânduri, ca, bunăoară, în 1802, 1821 și 1827, de cutremure și foc. Dar ceeace vremea și elementele distrugătoare strică, oamenii

cei buni avură grije a îndrepta și astfel a face ca biserica domnească a lui Vasile-Vodă să ajungă până în zilele noastre, când — dată fiind însemnătatea ei istorică și, mai ales, prețul ei artistic — să se hotărască completa ei restaurare: spre a rămânea veacurilor următoare mărturie a vremilor de odinioară, când a fost înălțată, precum și a vremilor de azi, când a fost restaurată, și despre cari vremi — ceste din urmă — istoricul viitor, care le va cuprinde în întregime cu mintea sa, va putea zice, de sigur, cu vorbele lui Miron Costin: *„de-au fost când-va vremi fericite acestor părți de lume, atunce au fost“*.

După *Câteva cuvinte asupra biseircilor Trei Ierarhi și Sf. Nicolae Domnesc din Iași,* București 1904, pp 31—43.

Mânăstirea Cetățuia
(Iași)

de VIRG. DRĂGHICEANU

Mânăstirea Cetățuia cuprinde o incintă de vreo 120 m. × 60 m., închisă de puternice curtine, cu un mare turn-clopotnița, de intrare, și cu turnuri mici, la nivelul curtinelor, pentru flancare, formând cu toatele o figură geometrică, neregulată, pentagonală.

Laturile cele mai expuse și cele mai bine apărate sunt cele de Sud și de Est, de unde, de pe întinsul platoului pe care e așezată mânăstirea, atacul ar fi fost și mai de temut. Anume latura cea de Sud e apărată printr'o curtină dreaptă, prevăzută cu metereze geminate, pentru sânețe și arcuri, având între ele metereze mai largi pentru tunuri; flancarea curtinei, în tot lungul ei, se face de câte două turnuri așezate la colțuri, din cari turnul de Vest s'a prăbușit. Apărarea porței o formează înaltul turn-clopotniță sub care se află poarta și care constitue în acelaș timp și *reduit*-ul cetăței. Apărarea laturei estice se face de o curtină organizată în acelaș fel cu cea de Nord și flancată de acelaș turn, ce apără

curtina sudică, fiind zidit în afara unghiului ce-l formează îmbinarea curtinelor.

Latura nordică, apărând frontul din spre râpa ce se deschide spre Iași, al cărei acces este foarte greu, e întărită printr'o curtină ce se frânge în unghiu optus; ea e organizată numai cu metereze pentru puști și prevăzută cu un singur turn, mai înalt ca nivelul curtinelor, care domină întreaga râpă.

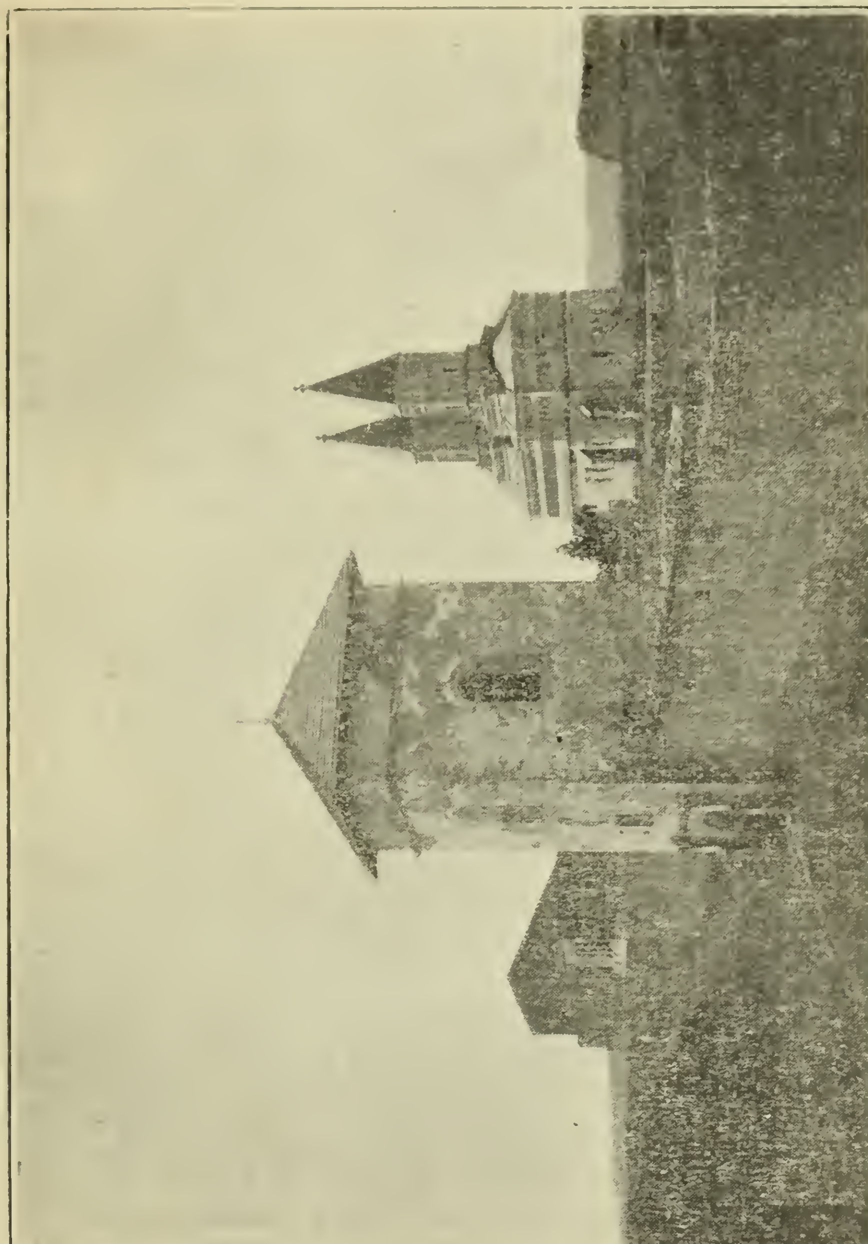
Latura vestică, azi căzută, era, credem, apărată de zidul calcan al caselor și de meterezele făcute în podul lor; de altfel această latură era cea mai puțin expusă din cauza imposibilității accesului coastei.

Apărarea din lăuntrul zidurilor se face pe un *chemin-de-ronde* de lemn, pe care umblă soldații, ale cărui urme în grosimea zidurilor se văd și astăzi.

Turnul-clopotniță are două etaje, la care urca o scară mobilă, la nivelul curtinelor. Ea ducea într'o săliță foarte îngustă, pentru a face imposibilă orice năvălire, din care sală, apoi, o scară de zid urca direct la etajul al doilea (nu la I-ul), unde se aflau clopotele, și care servia și de cameră străjerilor cetății, fiind prevăzută cu sobă și ferestre. Ca să treci în primul etaj, trebuia din această cameră se rescobori o altă scară, aflată în peretele opus aceleia pe unde s'a făcut intrarea, și care ducea în camera destinată apărării turnului, camera *tunurilor*.

Aci se aflau două tunuri, cari, prin meterezele săpate în grosimea zidului de aproape 2 metri, larg *evazate* în interior, avea să păziască, măturând cu focurile sale, tot drumul ce ducea spre poartă.

După cum vedem, organizaţia acestui turn, în care, pentru a trece din curte la un etaj, trebuia a urca în

78. Mânăstirea Cetăţuia (Iaşi).

cel mai înalt etaj și apoi a coborî la cel de jos, e feodală. Dispoziţia meterezelor lui e aceiaș pe care am

văzut-o în castelul cetăţii Făgăraşului, din începutul veacului al XVII-lea, cum şi cea din turnul-bastion al cetăţii Braşovului (Sud).

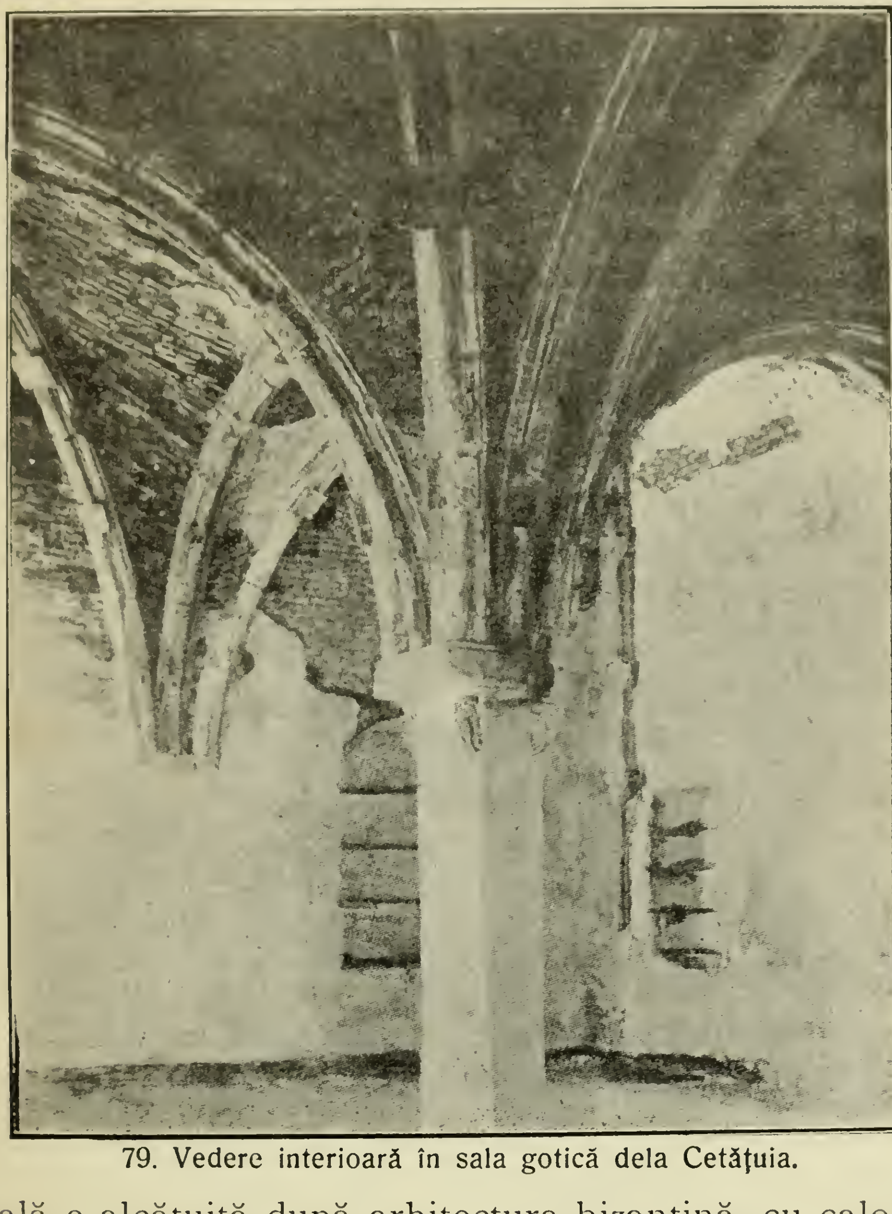
Turnurile de flancare au un parterre, în care se află tunurile (3 : 1 înainte, 2 lăturaşe) cu metereze tipul *arquebuse* şi o cameră boltită deasupra pentru puscaşi, — aceasta pentru a nu se nimici clădirea, prin efectele *reculului* tunurilor. Numai turnul dinspre Iaşi are deasupra o cameră cu ferestre, azi.

Dacă intrăm în curte, vom observa aceiaş dispoziţie a clădirilor şi uneori chiar acelaş plan ca şi în mânăstirea Trei Sfetitele a lui Vasile Lupu, pe care Duca-Vodă o copiază, fără însă a-i da bogata aparenţă a acesteia.

In faţa porţii, în dreptul unghiului ce-l face aci curtina nordică, se ridică *casele domneşti*, la oarecare depărtare de curtină, pentru a lăsa loc acelui *chemin-de-ronde*, de care am vorbit.

Pe latura sudică a curţii, se ridică *casele egumeneşti*, cu aşa zisa sală gotică. Ele se compun dintr'un *rez-de-chaussée* care, în stânga balconului, serveşte de pivniţe boltite. In dreapta balconului sunt camerele „robilor", boltite cilindric şi luminate, cele din dreapta, slab, prin două ferestre lungueţe, înguste, foarte mult evazate, în interior. La etaj, este o mare sală, a cărei boltă sprijinită pe 2 stâlpi, are *osatura* gotică. Este aşa zisa *sala gotică;* e sala cea mare a soborului, sala capitulară la mânăstirile occidentului, care la noi, însă, desigur, că servia şi de trapeză.

E singura sală gotică ce ne-a mai rămas în țară, după ce aceia dela Trei Ierarhi a fost dărâmată, căci în celelalte mânăstiri mari, ca la Horez, această

79. Vedere interioară în sala gotică dela Cetățuia.

sală e alcătuită după arhitectura bizantină, cu calote pe pendentivi și arcuri sprijinite pe stâlpi.

Din antreul din dreapta acestei săli, se ducea la

celelalte 5 camere și săli, lipsite de interesul sălei gotice, dar toate având în exterior foarte frumoase incadramente de piatră la uși și ferestre. In fine, dedesubtul *rez-de-chaussée*-ului, se scoboară în pivnițe, boltite longitudinal de două bolți în *berceau*, sprijinite pe doi stâlpi, dela care o galerie secretă, în zid, urcă tocmai în etajul de sus printr'o clapă.

Nici această casă nu credem că a avut o deosebită înfățișare: socot că vechia înfățișare a acestor case egumenești, cari erau zidite chiar pe prelungirea curtinei nordice, aveau un calcan înalt în spate, prevăzut cu metereze, ca la mânăstirea Horezului. Ferestrele privind în afara curții au fost scobite ulterior.

Dar afară de aceste case, cari, de sigur, că nu ar fi putut ajunge nici unei modeste mânăstiri, mai erau și altele pe curtina vestică, cari au căzut odată cu prăbușirea dealului, prin 1700. In locul lor Ghica-Vodă zidise casele din stânga clopotniții, de o înfățișare foartă urîtă și stricătoare a aspectului curții. Ele azi nu mai există.

Biserica, în fine, ridicată în formă de cruce, cu cele două turnuri sprijinite pe baze stelate, cu cele două calote din pronaos, cu stâlpii dintre naos și pronaos, e copiată întocmai depe acelaș plan ca Sf. Trei Ierarhi din Iași.

Ea e un frumos exemplar al arhitecturii moldovenești, prin originalitatea cu care topește la un loc elemente așa de disparate: brâul de piatră oriental-muntean exterior, întrebuințat și ca nervură gotică în interior și friza orientală de deasupra și dede-

subtul lui; contrafortul gotic; cupola bizantină; arcadele și cadrele gotice; ocnițele armenești; sistemul de trecere dela patratul zidăriei la rotogolul tamburului turnurilor prin cele două serii de arcuri cu pendentive ce încalică unele peste altele, — o manieră de lucru particulară bisericilor din Ohrida, căreia a fost supusă ierarhicește mai întâiu biserica moldoveană.

Din vechiul mobilier n'au rămas decât una din strane, cea domnească, care ar putea data chiar depe timpul lui Duca, tâmpla fiind o lucrare de pe la începutul veacului al XIX-lea, iar stranele cu sculpturi, admirabil inspirate din vechile crestături moldovenești, nefiind mai vechi de reparația de care am vorbit.

Bogata, vechie zugrăveală zace dedesubtul retușului făcut la 1837, dându-ne, prin mulțimea și felurimea scenelor, impresiunea de ce era o pictură moldovenească în veacul al XVIII-lea.

Ctitorii mai ales, locuitori, de multe ori, ai caselor de cari ne am ocupat, ne interesează mai mult; ei sunt zugrăviți în dreapta ușii de intrare, la locul de onoare.

Ion Duca Voevod „un om nu prea înalt și gros, burduhos și bătrân (ce) își cernia barba“, — așa ni-l descrie Neculcea cronicarul, în negrul gândurilor sale asupra Voevodului, — un portret ce nu prea seamănă cu acela al pictorului, ce-l zugrăvește cu un calpac țuguiat pe cap, de blană de samur, cu penaj alb, cu anteriu fără mâneci, de brocart de purpură,

cu flori de aur, cu brandenburguri, peste un caftan verzui. El ține biserica ce are *aceiași înfățișare ca și cea de azi* ca zidărie exterioară; acoperișurile ei sunt mlădiate, însă, pe cupole, astfel după cum este înfățișată biserica și în cele mai vechi fotografii.

Exactitatea înfățișării bisericei se deduce și din faptul că o pajure a Moldovei, ce se vede desemnată acolo, a existat cu adevărat deasupra ușii sudice a pridvorului, fiind aruncată, probabil la 1837, în curte, unde zăcea cu totul deteriorată până acum câtva timp.

Alături, e zugrăvită romanțioasa Doamna Anastasia, cu colan la gât; ea are o *coafă* cu bordură neagră și fund roșu, cu penaj alb; o îmbrăcăminte lungă, albastră, cu flori de aur; de desupt haină cu brandenburguri.

Apoi sunt zugrăviți copiii: Eliana, Caterina, Constantin Duca, Alexandru și încă un mic copil nenumit.

După *Bul. Com. Mon. Ist.*, V, pag. 165—73.

Bis. Frumoasa de lângă Iași

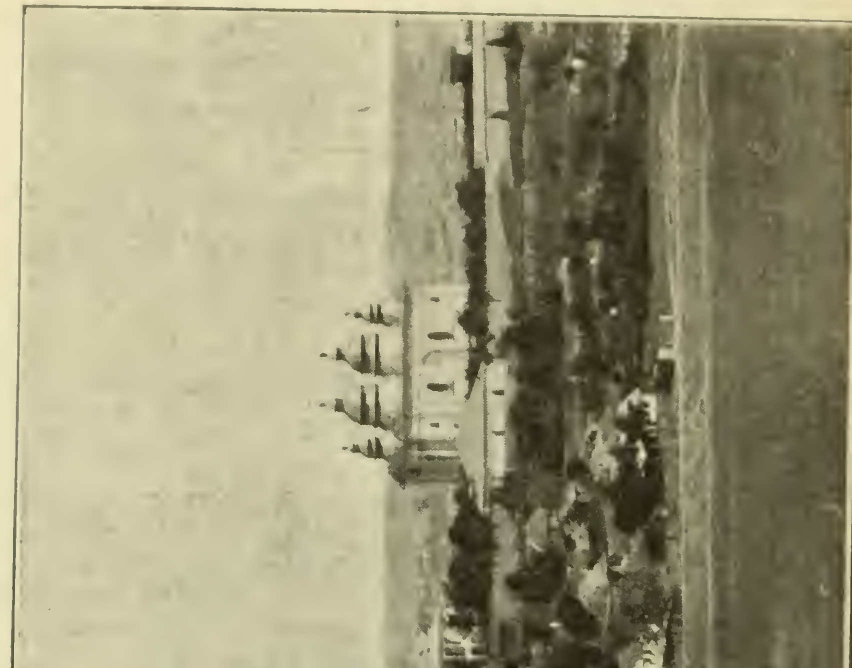
de N. IORGA

In față cu dealul Cetățuii, *Frumoasa* se vede adâncită, cu cele patru turnuri de tinichea care sticlesc la soare, clădire cinchită, ciudată, al cărei rost nu-l înțelegi dela început. Drumul la dânsa merge printre case de sat curățele și se mântuie înnaintea porții turnului înnalt pe care e scrisă întrebuințarea de astăzi a clădirii: spital militar pentru boale de ochi.

Bolnavii cu căutătura tulbure sau cu capul în cârpe răsar din toate ferestile, alții așteaptă pe bănci prânzul, care se pregătește supt un șopron. Unii dintre dânșii se află în primejdia grozavă a orbirii, dar flăcăii sunt altfel veseli, și sosirea căruții cu pâine neagră, sunetul goarnei de chemare sunt primite cu o mare bucurie.

Biserica se ridică albă, înnaltă, clădită într'un stil cu totul neobișnuit la noi. Architectul lui Grigore Ghica, din jumătatea d'intâiu a veacului al XVIII-lea, a lucrat după norme apusene, și a făcut o zidire religioasă în stilul Renașterii, cu fronton antic, cu coloane, cu ferești înnalte și largi, fără desfășurarea de linii a bisericilor Răsăritului. Frumoasa impune prin

proporțiile ei mari, care întrec pe ale oricărei biserici din Țara-de-Sus, dar „frumuseța“ ei stă mai ales în-

80. Biserica Frumoasa de lângă Iași.

năuntru, cu atât mai mult, cu cât frontonul disarmonic e rău păstrat, cojit și stricat încă printr'un

adaos de lemn roşu şi de sticlă. Innăuntru priveliştea e însă în adevăr măreaţă: turnurile de tinichea, fără zid şi croite numai ca *acoperişuri* de turnuri, cresc prin boltirea lor întinderea, liberă de orice piedeci, a clădirii luminoase. Opt stâlpi de marmură vărgată cu roşu împodobesc şi sprijină, întinzându-se sus, cu capitèle de stuc albastru, aurit. Pe pereţi se văd sfinţi foarte frumoşi şi chipurile Ghiculeştilor: Grigore-Vodă cu faţa rotundă, barba înfoiată, Doamna, fiii, Scarlat şi Matei, copii cu privirea blândă, cu toată cuca greoaie şi hangerul înfipt în brâu. Icoana de argint, închinată Maicii Domnului de Ecaterina Roset, Doamna lui Constantin Mavrocordat, scânteie în faţa catapitezmei, ale cărei aurării par nouă.

Toată această înfăţişare nouă şi veselă se datoreşte lui Mihai Sturdza, Domnul de înnaintea anului 1848, care a ridicat pentru tatăl său şi frumosul mausoleu de marmură albă de lângă biserică. Strălucirea „Frumoasei", o adevărată Mitropolie, n'a ţinut însă multă vreme, şi astăzi, dacă ea se bucură încă de o îngrijire care nu se dă unora din vecinele sale, poporenii, pompa oficială, o încunjurime vrednică de dânsa lipsesc puternicii biserici din veacul al XVIII-lea, ultim monument pe care un Fanariot l-a durat pentru ca să amintească trecerea lui prin ţerile noastre.

După *Sate şi mânăstiri*, pag. 36—7.

BISERICI ȘI MANASTIRI MUNTENE

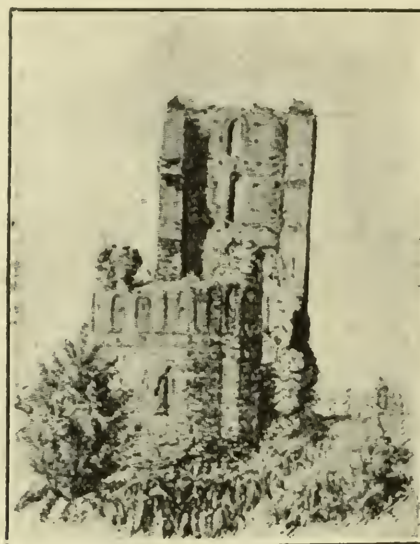
Sân-Nicoară și Bis. Domnească
(Curtea de Argeș)
— Scurt istoric —

de ALEX. LĂPĔDATU

Argeșul, azi un modest târg cu vreo 4000 locuitori, e arătat ca reședință a lui Basarab-Vodă (1301—1330) și a urmașilor săi din sec. al XIV-lea și al XV-lea. Adevărat că aceștia, începând chiar cu Nicolae Alexandru Vodă (1330—1364), au rezidat și în alte părți: la Câmpulung, la Târgoviște, la București, etc. „Curtea" era însă la Argeș. Și aci a rămas ea până la începutul sec. al XVI-lea, când s'a așezat statornic la Târgoviște dimpreună cu Mitropolia țării.

Pierzând mereu din însemnătate de atunci încoace, Curtea de Argeș a continuat și continuă încă a se bucura de multă vază între Români. Aceastǎ datorită deosebitei valori istorice, arheologice și artistice a monumentelor religioase ce ea păstrează din cele mai depărtate vremuri ale fondării Principatelor: Ruina Sân-Nicoară, Biserica Domnească și vestita fondație a lui Neagoe-Vodă Basarab, biserica episcopală de azi, cel mai strălucit monument de artă religioasă al neamului nostru și una din raritățile artistice ale întreg Răsăritului.

Ruina Sân-Nicoară. Așezată în partea de Nord a târgului, pe o colină ce domină întreagă vale a Argeșului, această ruină prezintă o importanță curat arheologică. Tradiția populară o atribue Doamnei Negrului-Vodă — legendarul fondator al Principatu lui — Marghitei (Margaretei), care, fiind catolică și dorind să-și aibă lăcaș de închinare după rit, pro-

81. Ruina Sân-Nicoară.

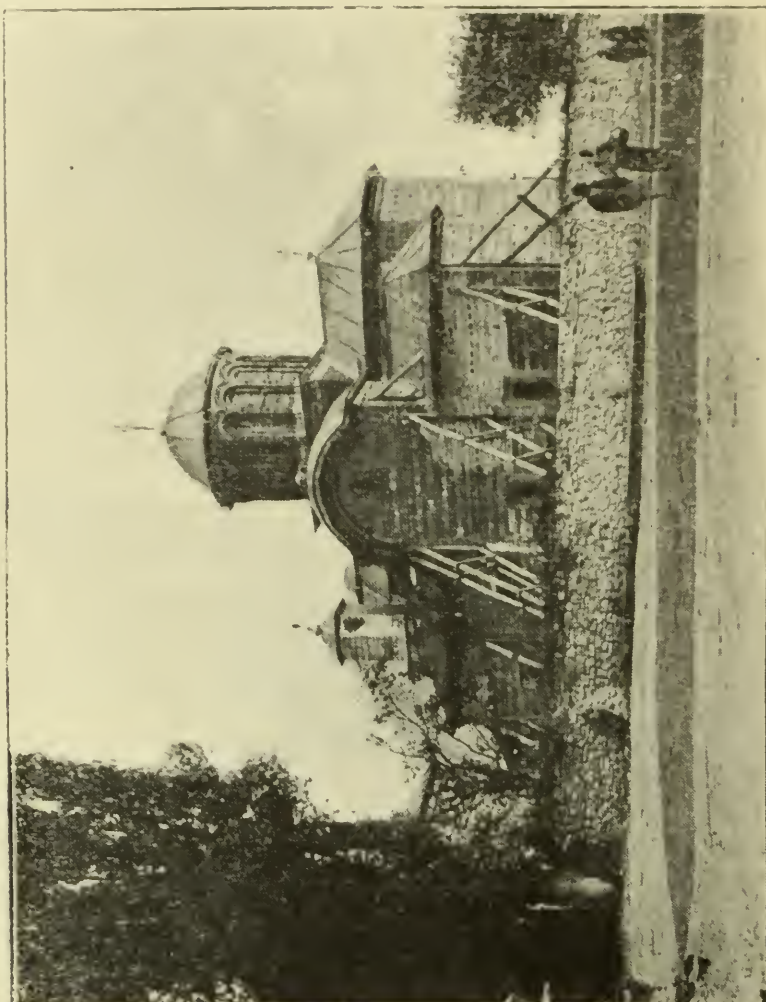
fită de vremea când Voivodul era dus în luptă cu Tătarii și zidi biserica Sân-Nicioară împotriva Bisericii Domnești a soțului său. Temându-se însă de răzbunarea acestuia, fugi dinaintea lui spre Câmpulung. Dar în cale se înecă în râul ce de atunci se numește „Râul Doamnei". Aceste le spune tradiția. Căci istoricește nu se poate preciza nimic cu privire la vremea zidirei bisericii Sân-Nicioară. Totuș istoricii și arheologii noștri sunt de acord a o pune în legătură cu începuturile Catolicismului în Țara-Românească, — în a doua jumătate a sec. al XIV-lea.

Planul bisericii este acel al unei bazilici romane, foarte redusă însă ca proporții, iar modul de construcție este acel numit greco-roman: trei rânduri de cărămizi, alternând cu un rând de bolovani de râu și având piatră cioplită numai la colțuri. Caracteristic la această biserică în ruină este turnul dela intrare, mult prea mare față cu restul clădirii. Pare deci a fi fost construit spre a sluji totodată și ca turn de apărare (bastion). Plecând dela această considerație, d. prof. N. Iorga crede chiar că, în legătură cu acest turn, a existat odinioară pe colina dela Sân-Nicoară o întreagă cetățue, asemenea celor ce existau pe vremuri pe lângă bisericile săsești din Transilvania.

Biserica Domnească, fiind biserica de Curte a Domnilor, era cuprinsă în incinta palatului domnesc, ale cărui temelii se mai văd încă și astăzi la Argeș. Datează din a doua jumătate a sec. al XIV-lea și a fost construită după unii ca catedrală mitropolitană, îndată după întemeierea Mitropoliei Ungro-Vlahiei (1359), după alții de Radu-Vodă (1374—1385), tatăl lui Mircea cel Bătrân, pe care, se știe, tradiția istorică îl confundă cu legendarul Negru-Vodă, căruia poporul îi atribue și zidirea acestei biserici. Oricum fie, e absolut sigur că Biserica Domnească datează din a doua jumătate a sec. al XIV-lea E prin urmare cea mai veche biserică conservată în întregime la noi Românii.

Planul e acel al unei bazilici romane, desvoltat

însă sub influența bizantină, așa că, sub acest raport, constitue un tip caracteristic în desvoltarea arhitecturii religioase în țările noastre. S'a arătat chiar că există o frapantă asemănare între biserica Theo-

82. Bis. Domnească din Curtea de Argeș (înainte de restaurare).

tokos din Constantinopol și biserica Domnească din Curtea de Argeș, aceasta din urmă fiind, bine înțeles, mai redusă ca proporții și mai simplă ca ornamentații. Modul de construcție e tot cel greco-roman, ca și la biserica Sân-Nicoară, mai superior însă ca

execuție, ceiace vădește o epocă posterioară în construcție, de progres deci în ceeace privește meșteșugul de zidărie.

Biserica Domnească a atras de timpuriu luarea aminte asupra ei a învățaților români și străini. Și istoricii, arheologii și arhitecții au ținut să-și spună cuvântul lor cu privire la acest străvechiu monument religios prin diferite publicații periodice și anumite opere istorice. Dar până acum o lucrare de total nu s'a publicat. E de nădăjduit însă că, dat fiind desvoltarea studiilor de arheologie națională, se va găsi cineva care să ducă la îndeplinire planul ilustrului răposat Al. Odobescu de a publica o monografie asupra bisericii Domnești dela Argeș. Până atunci dăm în cele următoare descrierea acestei biserici după Arh. G. Mandrea.

După *Curtea de Argeș et ses monuments,* Bucureşti 1909, pag. 3—5.

— Descriere —

de G. MANDREA

Atât planul cât și exteriorul bisericei Domnești este executat în spiritul architecturei cum s'a urmat prin anii 1000 d. Christos. Monotonia zidurilor exterioare nu e întreruptă prin o împărțire proporțională a fațadelor cu cornișe și glafuri, ci numai prin alternația straturilor de cărămidă aparentă cu straturi de piatră. Tamburul are patru ferestre înalte și înguste așezate în axele principale ale bisericei. Ferestrele nu erau încadrate cu chambrante sculptate cum sunt azi, ci aveau deasupra numai un cerc rotund de cărămidă. La ferestrele mai mici acest cerc este înlocuit prin o piatră care formează tablierul de deasupra.

Silueta exterioară însă a fost și mai e sublimă, prin aducerea la expresiune a construcții ce se desvoltă din plan. Forma crucei ese la iveală în planul învelitoarei, pe când în planul parterului întreaga construcție se presintă ca un pătrat prelungit în drepunghiu prin adăugirea nartexului și a altarului cu absidele din dos.

Din cele expuse mai sus salutăm dar în biserica

Domnească din Curtea de Argeş, pe cel mai vechiu document constructiv ce-l posedă ţara românească.

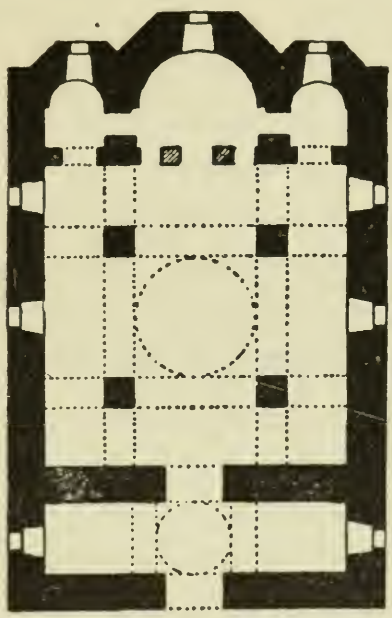
83. Bis. Domnească din C.-de-Argeş (după restaurare).

Piatra întrebuinţată este în majoritate piatră de râu sau piatră poroasă cioplită, cu predilecţie aşe-

zată pe la colțurile de zidărie. După stratul de piatră venea trei rânduri de cărămizi cu rosturi de var tot așa de înalte ca și cele ale cărămizilor. Varul dintre cărămizi e la suprafața exterioară foarte gras și lin, apoi a fost colorat în galben. Urmele acestor colori se văd și azi; acum dacă ne representăm fațada o vedem polichromă prin varietatea picturilor și a cărămizilor roșii cu rândurile de var galben. Invelitoarea actuală cu tablă de fer zincuită (proveniență engleză), a fost iarăși în urmă așezată și cu această ocaziune s'a ciontit cornișa principală, care era de cărămizi aparente așezate în colțuri și cu strașină deasupra și s'a mai dărâmat și din zidăria de deasupra pentru a înlesni lucrul, încât azi întreaga învelitoare e deformată. Adevăratul acoperiș trebue să fi fost de plumb; formele rotunde ale învelitorii ne indică acest material.

Planul bisericei este azi cam încurcat, dacă luăm în considerare că s'au astupat unele din ferestre, cari erau în axele interiorului, că s'a construit un advon înaintea ușei de intrare și că deasupra nartexului se află o deschidere în zid, fără vreo înlesnire de a ajunge acolo. O cercetare mai minuțioasă însă m'a îndrumat să găsesc urmele scărei ce există și azi, care duce la spațiul de deasupra nartexului. Se cunosc foarte bine urmele unei scări de lemn dealungul zidului spre Nord, unde în afară se află un pilastru gros construit în urmă și care astupă una din ferestre. Dar nici această scară nu a fost cea primitivă, ci ea a fost așezată la stânga zidului dela

intrarea a doua, iar de aci găsim o intrare prin grosimea zidului paralelă scărei ce duce până deasupra nartexului. Această intrare prin grosimea zidului are o lărgime de 0,60 pe 1,70 înălțime și e boltită. Acum se explică emporul acesta, care are o deschidere în direcția altarului și, având în vedere zugrăveala bisericei în efigie deasupra ușei, vedem

84. Planul bisericii Domneşti din C.-de-Argeş.

că scara aceasta conducea la două turle de zid ce avea biserica deasupra nartexului și care erau executate în acelaș gen ca cupola principală, numai că erau mai mici. Cercurile ce se văd în bolta nartexului susțineau unele din zidurile acelor turle de piatră în care dela început erau așezate clopotele. Deschizătura spre interiorul bisericei servea mai mult ca punct de observare, de unde clopotarul primea indicațiunea de a intra în funcțiune, iar nu cum se

povestește că în acest loc ar fi fost un fel de lojă de unde Domnul țărei asista la serviciul divin și la care punct ajungea din palat prin înlesnirea unui coridor subteran.

Cei patru stâlpi ce susțin bolțile bisericei și cupola principală erau legați de zidurile principale prin bârne groase de stejar. Aceste lemne putrezind cu timpul și cutremurul, pe de altă parte, au dislocat oarecum stabilitatea fixă a stâlpilor și așa se explică multiplele crăpături ce se văd la bolți în interior și la zidurile fațadelor.

Altarul e despărțit de biserică prin o catapeteasmă de zid, ce are patru uși, una cu intrarea în diaconice și celelalte trei în iconostasul propriu zis. Altarul la rândul său se compune din 3 spațiuri cu abside rotunde în interior, iar spre exterior formează laturi dintr'un poligon. Absida din mijloc e cea mai mare și mai înaltă, iar părțile laterale sunt mai scunde. Comunicația între aceste spațiuri se făcea prin două uși.

După *Bis. Domnească din C.-de-Argeș*, București 1905, pag. 9—13.

Ruinele Voditei

de Al. ŞTEFULESCU

Pe malul drept al Voditei, unde se varsă într'însa pârâul Sfânta, chiar lângă malul Dunării, pe teritoriul comunei Vârciorova, sub un deal înalt în fața munților sârbești, se văd ruinele celei mai vechi mânăstiri din Oltenia, care avea hramul purtătorului de Dumnezeu „Andonie" (Antonie) și pe care Sf. Nicodim a ridicat-o din temelie, nu la anul 1342, cum crede Venelin, ci între anii 1364—73, în timpul domniei lui Vladislav Vodă, fiul lui Nicolae Alexandru Vodă. Din mânăstirea Vodița, azi, se mai văd temeliile, toate, cu patru ziduri dela nartică, din care trei ziduri cardinale ale bisericii cu zidul despărțitor de templu și având chiar acum o înălțime ca de patru metri. Materialul de zidărie a fost piatră din râul Vodița, amestecată cu cărămidă lungă de 0,32 m., lată de 0,22 m. și groasă de 0,05 m., iar mortalul compus din prea puțin nisip cu var mult. Biserica se vede a fi fost reparată de două ori, după mortalul de ziduri. Lungimea totală pe din afară a bisericii este de 19 $^1/_2$ m., lățimea de 8 m., grosimea zidurilor cardinale fără tencueală de a-

proape 0,80 m., iar zidul ce despărţia nartica de templu era de 1,12 m. Lungimea narticei a fost de 4,40 m., a templului de 7 m., iar a altarului de 4,60 m.

Biserica a fost zidită în formă de cruce, iar altarul cu nartica drepte, având numai locul de sus, rotund. Biserica era aşezată dela Miază-zi spre Miazănoapte, iar nu după obiceiul creştinesc dela Apus

85. Ruinele bisericii m-rii Vodiţa.

la Răsărit. Din sf. masă se vede încă lespedea rotundă fără piciorul ei, precum şi două bucăţi de tencueală, care încă mai păstrează din vopsele două culori, roşu închis şi alb curat, lucru ce atestă că ctitorul cu zugravul au iubit culorile drăgălaşe neamului sârbesc. Deasemenea se mai văd spre apa Vodiţa şi temeliile chiliilor ce erau pe lângă biserică. Poporul arată pe un deal din apropiere viia, pe care

el o numeşte uneori a Popii, după cum chrisoavele numesc pe Nicodim, şi a Vlădichii, şi din care vie, zice el, mai sunt şi acum viţe, ogaşul Popii sau al Vlădichii, şi că din viia Popii venia vinul în mânăstire pe olane.

După *Mânăstirea Tismana*, Bucureşti 1909, pag. 45—6.

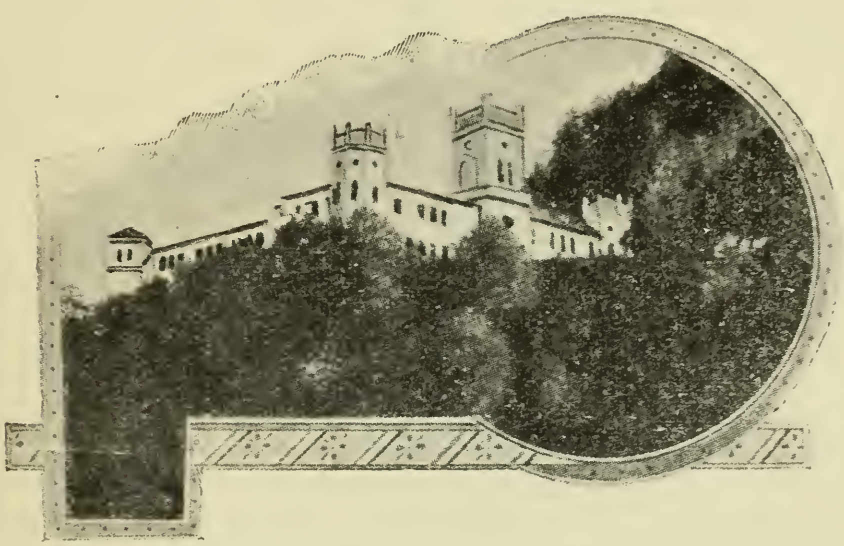
Mânăstirea Tismana

de Al. ȘTEFULESCU

Intr'una din cele mai încântătoare poziții ale Gorjului, la poalele sudice ale Carpaților, în valea Dornei, la 35 km. spre N.-V. de Târgu-Jiului, stă înfiptă pe o puternică stâncă mânăstirea Tismana. Mânăstirea Tismana, după tradiția ei monastică, își are origina în biserica de lemn de tisă, de unde îi vine și numirea, din timpul lui Vladislav Vodă, între anii 1364—72, în acea biserică pe care Nicodim a înălțat-o după Mânăstirea Vodița. Pe rădăcina unui tis mare, ce era în fața peșterei din Strâmin, s'a întemeiat primul pristol al Tismanei. Clădirea definitivă însă, cea de zid, templul clasic și plin de amintiri istorice, întemeiată de Radu Negru Basarab (1373—84), ființează de pe la sfârșitul domniei acestuia, rămânând neterminată. Deși o inscripție din biserică a lui Nedelco Vornicul Bălăcescul din 1564 spune că Radu Voevod a zidit-o din temelie până la săvârșit, totuși crisovul lui Dan Vodă din 1385 arată lămurit că mânăstirea a rămas neisprăvită și că a continuat-o dânsul mai departe. Ba chiar Mircea cel Mare spune

în crisovul său din anul 1387, „că a mai avut de a isprăvi cele nesăvârșite".

Inscripțiunea dela fondațiune nu mai există. Dacă ar exista această inscripțiune, atunci poate cuvintele din crisovul lui Dan Vodă (1385) „că mânăstirea a rămas neisprăvită" nu s'ar fi interpretat în sensul că mânăstirea ar fi fost clădită de Radu Vodă pe la sfârșitul domniei sale (1384) și de aceia ar fi rămas neterminată. E posibil ca mânăstirea să se

86. Mânăstirea Tismana.

fi rostit chiar de pe la începutul domniei lui Radu Vodă (1373), dar împrejurările timpului, dificultățile de neînvins pentru o atare construcțiune, în vârful atât de neaccesibil pe acea vreme al munților Gorjului, a făcut ca durata lucrărei să țină mai mulți ani. Neagoe Vodă, fiul lui Basarab Vodă cel Tânăr și al Neagăi, sora vestiților frați Craiovești (1512—21), a acoperit-o cu plumb și i-a dăruit o tavă mare de argint cu vulturul țărei (1512) drept mulțumire

că a scapat aci de persecuțiunile lui Mihnea cel Rău (1509) și poate că tot de aci a trecut în Serbia, unde s'a căsătorit cu principesa Despina Milița, fiica Cneazului Lazăr Brancovici. Biserica actuală, după tradiția monastică, este din 1542 Sept. 14, însă după cum se vede stilul mânăstirei în portretele murale ale primilor fondatori, tot în proporțiunile și forma celui dintâiu, așa că planul primitiv s'a observat întru câtva până astăzi. Matei Vodă (1633-54) a reparat-o și a înzestrat-o cu clopote (1651), sfeșnice (1646) și candele (1651) ce se văd și azi, drept mulțumire că s'a adăpostit în cetatea Tismanei de trupele trimise de Leon Vodă împotriva lui și de aci a trecut în Transilvania.

Stilul arhitectonic al bisericii din Tismana este și astăzi, în urma modificațiunilor de atâtea secole, roman, și se impune prin înălțimea, îngustimea, soliditatea și proporțiunile sale elegante.

Turlele sale octogoane sunt puțin înalte, cu ferăstrue înguste și cu cupole de o formă caracteristică secolului al XIV. Ferestrele sunt niște strâmte și înalte deschizături, încadrate în piatră sculptată cu deosebită măestrie și cu rosace tot în piatră la oarecare înălțime deasupra ferestrelor. Bolțile turlelor înalte, învăluite într'o slabă lumină, în luptă vecinică cu obscuritatea, tainica lumină ce cade de sus în jos ca un nour transparent, denotă cu putere cugetarea visătoare, înduioșată și plină de credință a Românilor din evul mediu. Biserica a suferit multe modificări, mai ales în 1844, la ferestre, vuclion

şi catihumen afară şi a fost cumplit ruinată la 1855 de arhitecţii Ioan Schalter, Olein şi Sc. Beneş, sub cuvânt de a o proporţiona cu noile clădiri dimprejurul ei. Atunci s'a tăiat sala cea mare ce cuprindea intrarea şi ambele laturi ale bisericii, până aproape de stranele cântăreţilor şi avea deasupra turlă, astfel că biserica era surmontată de trei turle. Sala era închisă în partea de Miază-zi, cuprinzând şi mormântul sf. Nicodim, azi afară din biserică, cu o piatră epitafică din 1843, iar spre Miază-noapte era deschisă şi cu ferestre, şi spre Apus avea o uşă şi de asemenea mai multe ferestre. In locul acelei săli se vede astăzi un mic advon în faţă surmontat de o cruce şi acoperit cu fier, pe când corpul bisericii este acoperit cu plumb, iar turlele cu plăci mari de aramă. Numai crisoavele mai mărturisesc de biserica lui Radu Vodă Basarab cel Inţelept şi Bun, încolo mai în totul s'a prenoit. La început a fost construită în stil bizantin, în cărămidă şi piatră aparentă, ca biserica domnească din Curtea de Argeş, iar nu în cărămidă tencuită. Ferestrele lărgindu-se şi uşa din nartică ce era spre Miază-noapte astupându-se, pictura care înfăţişează mai toate evenimentele biblice şi evangelice, ba chiar şi vieţile sfinţilor pe fiecare zi a anului, a suferit foarte mult din cauza acestor modificări arhitectonice. Lunile anului sunt reprezentate prin câte unul din cele 12 semne ale zodiacului. Pictura actuală (1732, 1766 şi 1844), ca toate picturile bizantine, înfăţişează sfinţii martiri, lungi, descărnaţi şi ţeapăni, dar cu feţele stră-

lucitoare de acea expresie divină ce se însuflețește prin credința arzătoare a timpului în care s'a născut arta bizantină. Aci se vede înfrângerea dorințelor corpului, curățenia sufletului, nevinovăția și resemnarea creștină, credința puternică, ce desprețuește frumusețea trecătoare a omului și a lumii stăpânită de patimi. Tismana, prin bogăția exuberantă a scenelor murale religioase e o carte deschisă și înțeleasă și de cei ce n'au învățat să citească. In biserică se află frumoase ornamente sculpturale pe piatră, ca chenarele ușilor și ale ferestrelor, și pe lemn, ca iconostasul (1742), tetrapoadele (1736), și sfeșnicile consilieresii Stanca Glogoveanca (1732), de asemenea săpături de tot felul pe vase și alte odoare de metal prețios lucrate cu dălțile sau gravate, ca sicriul cu degetul sf. Nicodim (1671) și chivotul ce reprezintă forma antică a bisericii, lucrat de meșterii zlătari din Chiprovrăț (1671). Obiecte turnate masiv sau de sârmă, engolpioane cu aur și smalț, artoforioane de argint aurit lucrate cu repoussé (1761), ripide en bosselage (1689) răpesc admirația tuturor și ca artă și ca valoare intrinsecă. Stofe de serasir, coflirie, atlase, frânghie, canavăț, bogat țesute cu cusături grele și complicate în aur, argint și mărgăritare, minunate prin plasticitatea florilor și a chipurilor, ca epitaful lucrat de Doamna Maria a lui Șerban Vodă Cantacuzino cu fiicele sale, felonul sf. Nicodim, stofă dăruită de regele Sigismund și cu care tradiția spune că sf. a trecut prin foc, epitrahire, nabedernițe, ca veșmântul cu corbul

în spate, dăruit de Ioan Corvin de Uniade, odoare cusute în mărgea cu varvarichiuri, odoare ce întrupează cu atâta viață secretul pietăței strămoșești, arată sufletul eminamente religios al bunilor Domnitori, al marilor bani, consilieri împărătești și bo-

87. Biserica mânăstirii Tismana.

ieri, cari cu mari sacrificii și cu multe anevoințe, începând cu ilustrul părinte Nicodim, au putut realiza într'una din coroanele cele mai mărețe ale munților Gorjului, aceia ce întrunește gustul și arta. Blândele chipuri ale ctitorilor ce privesc de pe păreții vechi

și umezi cu o liniște neturburată, cu o seninătate cerească, îndeamnă spre pietate și fapte mărețe pe cei ce intră în acest templu, unul din mărgăritarele cele mai prețioase ale coroanei primilor principi Basarabi. Inscripțiunile dese, pline de înțelepciune și balsam mângâietor în restriștile omenești, împrăștiază raze de fericire neîntâlnită în lume peste fruntea celor ce'și pleacă genunchii înaintea sf. prestol de tisă, întemeiat acum cinci secole trecute.

In biserică se văd zugrăviți ctitorii din sec. al XIV-lea și al XV-lea: Radu Negru Vodă (1373—84) ținând biserica cu fiul său Mircea Vodă (1386—1418).

Din sec. al XVI-lea: Nedelcu Vornicul Bălăceanul (1564) ținând biserica cu soția sa Anca, Tudor mare Ban cu soția sa și Ioan Arhimandritul.

Din sec. al XVII-lea: Șerban Voevod (1679—1688), Doamna Maria, Gheorghe Voevod și Doamna Casandra.

Din sec. al XVIII: Staico Bengescu consilier împărătesc cu familia sa, Mihail Glogoveanu consilier împărătesc, Tana Glogoveanca soția sa, Ștefan Glogoveanu mare sluger, jup. Maria, jup. Nicolae Glogoveanu, căp. jup. Landa, Partenie ep. de Râmnic și Gherasim egumen.

După *Anuarul turiștilor Români* 1904, pag. 33—39.

Mânăstirea Cozia

de P. ANTONESCU

,,Ca la trei ore departe de Râmnic, pe un braț de ,,pământ ce din poalele Carpaţilor se întinde dea- ,,supra Oltului, este zidită Cozia. Ca operă de archi- ,,tectură, mânăstirea aceasta nu diferă întru nimic ,,de cele mai multe. Numai numele fundatorului deș- ,,teaptă niște suveniri mărețe, nutrite încă de sgo- ,,motul valurilor care udă înaltele ziduri și se închină ,,în treacăt țărânei eroilor".

Iată cum ne-o arată Gr. Alexandrescu, care, însoțit de marele și bunul său prieten Ion Ghica, venise în vara anului 1842 să facă ,,un pelerinagiu" la mormântul lui Mircea cel Bătrân.

Nobilul poet se înșela însă, după cum s'au mai înșelat alții mulți, care au trecut pe acolo; mânăstirea Cozia nu e ca multe altele, ci o operă de architectură căreia i se cuvine o mare luare aminte.

In afară de importanța istorică pe care i-o dă numele fundatorului și în afară de rolul ce a jucat această sfântă mânăstire în istoria culturală a Țării Românești, se cade un loc de frunte în studiul istoriei artelor la noi.

Inainte de a cerceta cu deamănuntul partea de in-

teres artistic și archeologic a acestui monument, să vedem, cât de repede, luminele ce ne poate aduce istoria.

Și înaintea istoriei să facem loc legendei. O tradiție locală spune că Mircea a pornit în răsboiu împotriva Ungurilor, își așeză lagărul armiilor sale pe valea Oltului în dreptul Bivolarilor, iar cortul său domnesc pe pajiștea din fața muntelui Cozia, unde se află mânăstirea azi. Zice-se că în ziua întâi, dormind în cortul său, Voevodului i se făcu în vis o arătare dumnezeească și de cum se trezi Domnul Mircea hotărî să însemne locul acesta cu o sfântă mânăstire.

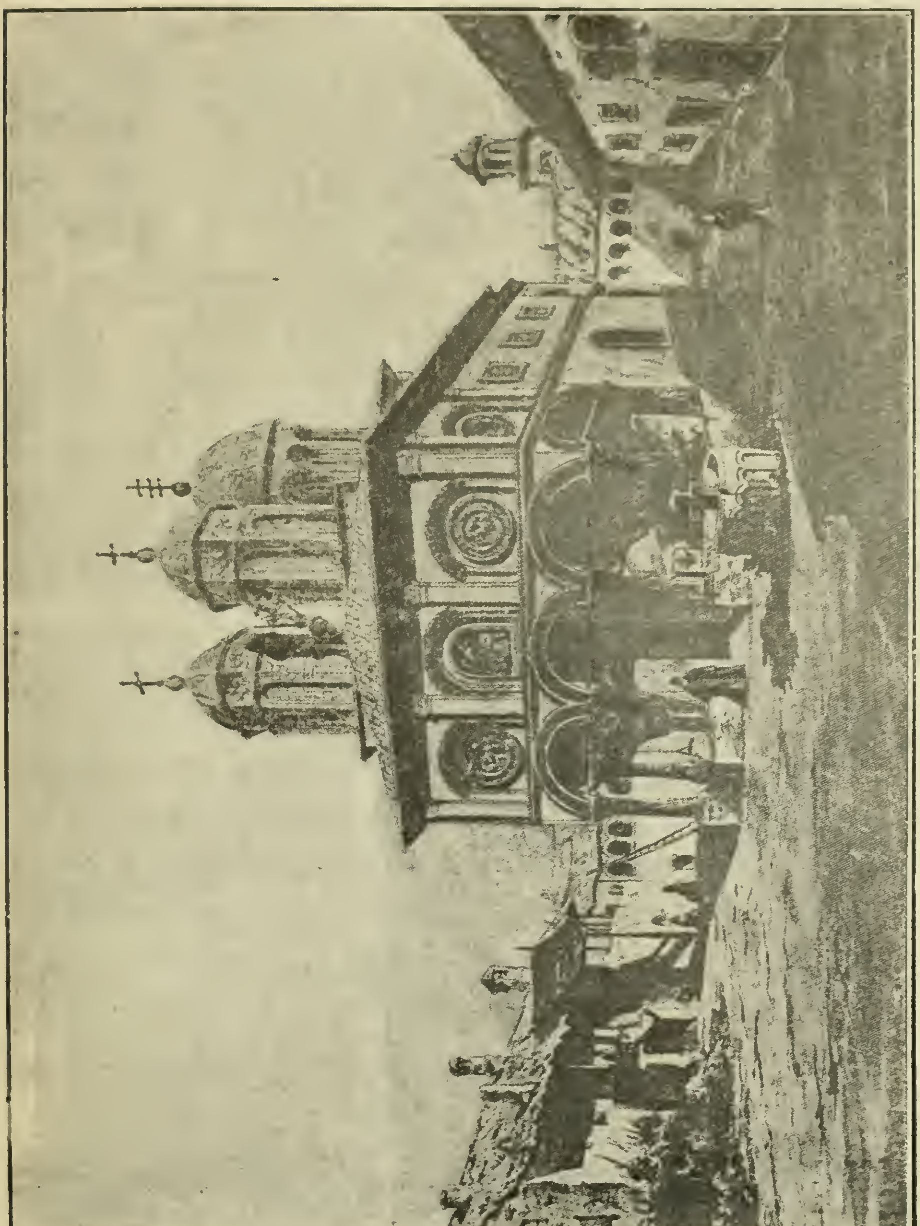
Această e legenda; se știe însă din istorie că Mircea nu s'a răsboit niciodată cu Ungurii și că această mânăstire, fiind întemeiată de Radu, tatăl lui Mircea — același care întemeie și Tismana — purta numele de *Nucet*. Dela Mircea cel Bătrân, cum se vede din hrisovul dela 1388 Mai 20, mânăstirea poartă numele de *Cozia*.

De atunci biserica și întreaga mânăstire și-a schimbat mult prima sa înfățișare și azi cu greu se poate vedea ceeace trebue să fi fost odată.

Din cercetările stilului fiecăreia din părțile monumentului, se poate degaja cu puțină băgare de seamă părțile ce au rămas neatinse de cele care au fost schimbate sau adăogate.

Pisana primă a clădirii nu există, dar în locu-i se găsește o alta, care ne dă o dată falșă despre anul zidirii. — Iată cum sună inscripțiunea ce stă de asupra ușei din tindă:

„— In slava sfintei și de viață făcătoare Troițe „s'a înălțat din temelie această sfântă biserică de

88. Mânăstirea Cozia.
— După o acuarelă de Szathmary (1866). —

„creștinul Domn al Țării Românești Io Mircea Voe„vod la leatul 6809 (1301), și lipsindu-se de po„doaba ei cea dintâi pentru mulțimea anilor, au luat

„iar această înfrumusețare precum se vede, de cei ce
„s'au îndurat în zilele prea luminatului Domn Cons-
„tantin B. B. Voevod, fiind mitropolit al Țării Ro-
„mânești Kir Teodosie și ostenitor Kir Antim E-
„piscopul de Râmnic, leat 7215 (1707), în egume-
„nia prea cuviosului Kir Mihail“.

După această inscripție deci, anul clădirii ar fi 6809 adică 1301 dela I. Chr., când știut este că Mircea trebue să se fi suit pe tron la 1386.

Inscripția zugrăvită de-asupra ușei chorei, dinspre nartex, îndreptează lucrurile; în ea cetim:

„Această sfântă și dumnezeiască biserică, unde se
„prăznuește hramul prea sfintei și începătoarei de
„viață Troițe, este zidită de în temelie de blagoces-
„tivul răposatul Domn Io Mircea Voevod cel Bă-
„trân la cursul anilor 6894 (1386), când o au și înfru-
„musețat în lăuntru cu tot felul de podoabe și afară
„întărind-o cu venituri pentru chivernisirea ei. Și pen-
„tru multă vreme a trecuților ani fostu-și-au perdut
„podoaba ei cea dintâi a zugrăvelei și văzând-o stri-
„cată cinstitul și de bunul neam dumnealui jupân
„Șerban Cantacuzino biv vel Paharnic, feciorul Spă-
„tarului Drăghici, îndemnatu-s'a de dumnezeească
„râvnă de o au zugrăvit precum se vede, pentru a
„dumnealui veșnică pomenire, în zilele prea lumina-
„tului și prea înălțatului Domn Io Constantin Ba-
„sarab Voevod, fiind păstor prea sfințitul Mitropolit
„Teodosie 7213 (1705), năvstavnic Serafim Ieromo-
„nah. I pisa Preda i snvi ego Ianache, Sima, Mihaila
„zugravi“.

Deci clădirea a fost înălțată în chiar anul ridicării pe tron al lui Mircea.

Din cea de a 2-a inscripțiune, reese că biserica perzându-și podoaba sa „cea de-a zugrăvelei“, a fost din nou pictată în 1705 și din prima inscripțiune că după doi ani de zile (1707) a fost restaurată sub Constantin Brâncoveanu.

După o atentivă examinare a zugrăvelilor din choră, mai putem adăoga la indicațiunile de mai sus, că o restaurare a fost făcută în timpii din urmă (probabil la începutul secolului trecut).

Am spus dintr'un început că mânăstirea așa cum se vede astăzi nu se aseamănă cu cea care a fost în vremurile ei.

Șoseaua națională i-a tăiat cuprinsul în două, lăsând pe malul Oltului biserica cu chiliile ce o înconjurau, iar în deal Bolnița cu dependințele. E drept că inginerul nu putea trasa drumul mai bine decât chiar prin mijlocul curții mânăstirești, dar nu e mai puțin adevărat că tăetura aceasta a stricat toată vederea frumoasei mânăstiri.

Ca la toate clădirile similare planul general era acesta:

1. O incintă de curtine groase zidite mai în totdeauna în peatră brută și căptușite pe dinăuntru cu un rând de chilii, simple în adâncime. Chiliile erau adăpostite în față cu galerii și pridvoare. 2. Inăuntru o curte foarte mare, în mijlocul căreia se ridica măreață și sclipitoare de frumusețe biserica „cea mare“. — Aceasta este pe scurt compoziția planului

unei monastiri și ar fi păcat dacă în restaurarea monastirilor noastre nu s'ar ține seamă de caracterul acesta de izolare și reculegere pe care li-l dă compoziția lor.

Pe dealul din fața bisericei erau livezile de pomi și viile în mijlocul cărora se ridică sprintenă și cochetă Bolnița mânăstirii sau Capela mortuară. De jur împrejurul zidirilor se întindeau imașurile și pădurile mânăstirești.

La colțurile incintei zidite se aflau probabil turnuri de apărare, iar la cele dinspre Olt se aflau două paraclise cu turnulețele lor elegante și ușoare dintre cari unul își mai oglindește încă silueta sa sveltă în apa vijelioasă a Oltului. Acestea sunt turlele cari au inspirat lui Gr. Alexandrescu frumoasele versuri cu care'și începe „Umbra lui Mircea".

„Ale turnurilor umbre peste unde stau culcate
„Către țărmul din potrivă se întind, se prelungesc
„Și-ale valurilor mândre generații spumegate
„Zidul vechiu al mânăstirii în cadență îl isbesc.

. . . .

Biserica mare e ticluită după dimensiunile și dispozițiunea mai tuturor bisericilor noastre.

Tinda are în față trei arcade și delături câte una, toate în plin centru și sprijinite pe stâlpi de peatră învârtiți. Pe dinăuntru tinda e plafonată de-o boltă sferică centrală sprijinită prin două arcuri dublouri de două mici bolți de câte-un quart de sferă, ceeace dă o soluțiune nouă de boltire a tindei.

Nartexul, polunoșnicul său nartica, e poate partea

cea mai interesantă a bisericei; e locul unde ruina nedibacilor restaurători a avut mai puțin de lucru.

89. Biserica m-rii Cozia.

Numai vremea a lăsat urme adânci de destrucțiune în această frumoasă sală a mormântului lui Mircea.

Aproape toate frescurile și tencueala întreagă ce acoperea ampla navă cilindrică a nartexului sunt măcinate și căzute. Cele după pereți sunt încă destul de bine păstrate, cu toate că friza de jos a sfinților, care e cea mai importantă, e aproape ștearsă.

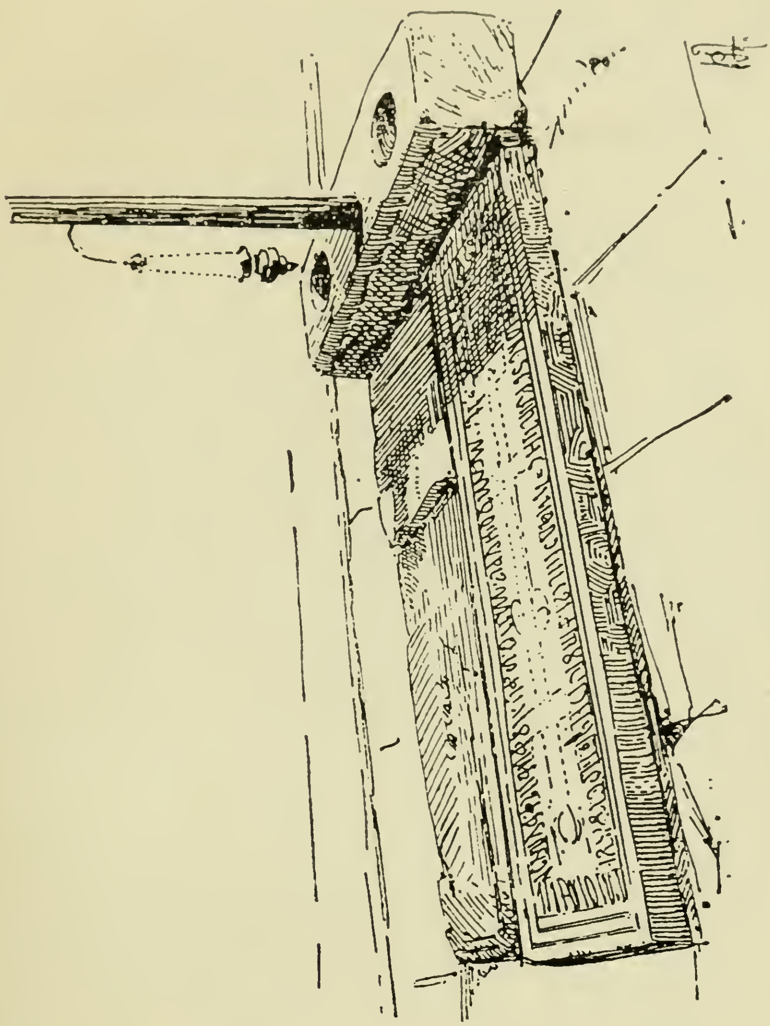
La o parte, în dreapta cum intri, două pietre mari alăturate având deoparte un simplu căpătâi de peatră necioplită, arată locul unui mormânt. Cea mai mică dintre pietre e ștearsă cu desăvârșire și măcinată de umezeală; aci odihnește țărâna marelui și nenorocosului voevod al Muntenilor, Mircea cel Bătrân, Cele cinci sute de ani trecuți pe deasupra acestui mormânt, a șters tot ce mâna omenească imprimase pe dânsul și a prefăcut într'un bolovan anonim peatra vorbitoare de altădată, precum a făcut în țărână trupul eroului dela Rovine. In fața acestei pietre fărâmate și uitate, o tristă amărăciune îți coprinde sufletul la gândul că nimeni în țara aceasta nu s'a găsit deatâta vreme să îngrijească, dacă nu de mormântul viteazului Voevod, cel puțin de locașul în care se află!...

Peatra de alături e acea sub care se odihnește mama lui Mihai-Viteazul cu fiică-sa Florica și feciorul său Nicolae. Inscripțiunea spune: „Aci odihnește Maica Teofana călugărița cu fie-sa Doamna Florica și fiul său Nicolae Vodă, leat 1625". Iată dar o altă peatră prețioasă pentru inima fiecărui român, uitată și ea alături de aceea a gloriosului Mircea!...

Părăsind nartexul cu glorioasele sale morminte și

frumoasele-i frescuri, trecem în choră prin ușa zidului de mai bine de 1 m. 50 grosime ce le desparte.

Aci nimic deosebit ca dispozițiune: absidele circulare pe dinăuntru și poligonale pe dinafară sunt

90. Mormântul lui Mircea cel Bătrân și al Doamnei Teofana, mama lui Mihai Viteazul, din bis. m-rii Cozia.

așa fel cum le găsim la toate bisericile noastre. Partea centrală e acoperită de clasica boltă bizantină: tamburul cilindric susținut de patru arcuri prin intermediarul a patru pendentivi sferici.

In altar totul e după datine, afară de vatra proscomidiei original compusă din două mici arcade susținute de colonete admirabil sculptate.

Pe dinafară biserica dela Cozia e tot așa de interesantă.

Clădită mai toată din peatră, își are tot paramentul exterior de cărămidă și peatră, așezate în rânduri egale și alternând așa precum se află în mai toată architectura medievală grecească. Sistemul acesta de decorațiune a fațadei formează chiar unul din principalele caractere al bisericilor bizantine din secolul al XI-lea și cei următori. Biserica dela Cozia însă, așa cum se află azi, e peste tot acoperită cu un gros strat de tencuială; abia pe unde a căzut puțin varul, se zărește parte din fațada ascunsă. Această ,,decorațiune parazită" de var și nisip, care crapă și se strică la fiece intemperie, e departe de a înlocui frumusețea decorațiunii raționale și solide ce acoperă, cu toată ciubucăria cornișelor și cu toți pilaștrii dorici (?) care crestează aticul tindei.

Decorațiunea exterioară se completează prin ornamentația săpată în peatră, intercalată la anumite locuri bine apropiate, precum sunt archivoltele și cadrele luminelor. Această ornamentație desăvârșește pe cea dintâi, care rezultă numai din chipul de a așeza materialul în zidărie, pe când cea de a doua face să intervie dalta sculptorului ornamentist.

Biserica se află în mijlocul unei curți nu tocmai largă, împrejmuită de clădiri vechi al căror stil și caracter a fost în parte perdut prin refaceri ulte-

rioare. Afară de fântâna ceardacului din stângă, ornată cu coloane rău săpate, cu proporții și de un stil particular clădirilor din secolul al XVIII-a din Gorj și Vâlcea, nimic n'a mai rămas care să poată interesa cercetările artistului. — Bucătăria din stânga, cu hornu-i cilindric rezemat pe bolta conică ce o acoperă, e departe de a avea frumusețea proporțiunilor și originalitatea bolților pe care le găsim la alte clădiri similare din țară, precum sunt cele dela Mogoșoaia, monastirea Văcăreștilor, Horezul și altele. In special bolțile bucătăriei dela fosta mânăstire Văcărești sunt unice în felul lor și nu credem să fie nici mai frumoase și nici mai originale în toată architectura bizantină.

La colțurile dinspre Olt ale clădirilor ce împresoară biserica, se află două mici și cochete paraclise care strejuesc unghiurile mânăstirii cu silueta clopotnițelor lor. Unul din ele, acela cu hramul „Adormirea Născătoarei de Dumnezeu", e aproape cu totul dărâmat, iar celalt e foarte bine păstrat și de pe malul din față al Oltului, se vede întreg, cu trupul înalt și subțire, așa cum se ridică din chiar unda râului. Din câte spune inscripția slavonă săpată înăuntru, acest paraclis a fost clădit de egumenul Eromonah Amfilohie în zilele lui Mihnea Voevod și a mitropolitului Kir Serafim, la anul (7012) 1504. — Frescurile și mobilierul dinăuntru au fost refăcute în timpii din urmă și nu au nimic deosebit.

După *Mânăstirea Cozia*, București 1903, pag. 9—25.

Bis. dela Snagov și Turbați

de AL. ODOBESCU

Subt așa dulci impresiuni trăsura mea ajunse într'un sat clădit în răscruce și, făcând la dreapta, se află deodată dinaintea unei mari întinderi de apă, țărmuită în depărtare, jur împrejur, de păduri dese și întunecoase. La mijlocul bălții, într'o mică insulă, se vedeau zidurile învechite și turlele crestate ale vechii mânăstiri Snagovul. Dela malul unde mă aflam până la capul ostrovului, câțiva taraci, rupți și pârliți, își resfrângeau, ici și colea, umbrele lor, prelungite în verdeața întunecată a apelor. Aceia erau rămășițele unui vechiu pod, care unea odinioară prundurile; la 1821, în răsboiul Grecilor răsculați de Ipsilant în contra Turcilor, aceștia deteră foc podului, care arse mereu o zi și o noapte, întinzând o coardă de flacări peste luciul bălții. De atunci încoace, comunicațiunea cu mânăstirea se face printr'un pod umblător, care străbate lacul, împins cu lopeți. In adevăr, apa este, pe alocurea, adâncă de cinci-spre-zece stânjeni și mai bine; țărmurenii chiar nu se avântă pe dânsa fără de oarecare sfială, căci adesea o luntre ușoară, surprinsă de vânturi sau

răsturnată de stuful ascuns sub apă, în mijlocul bălții, s'a făcut nevăzută împreună cu văslașul ei. O scenă și mai îngrozitoare s'a petrecut la 1853. Un convoiu de soldați era însărcinat a conduce la închisoarea Snagovului o sumă destul de însemnată de arestanți. Carăle încărcate cu vinovați sosiră către seară pe malul lacului și, spre a nu întârzia prea mult trecerea, imprudentul comandant încărcă podul umblător cu un număr foarte mare de arestanți, ocolit de vreo câțiva soldați.

Podul se clăti cu greu dela mal; luntrele ce-l purtau se lăsase până la buze în apă; tălpile trosneau la fiece mișcare și îngrijirea coprinsese pe toți. De odată, pe la mijlocul căii, o groaznică scrâșnitură se auzi, și tot podul sfărâmat se cufundă în adâncime cu sarcina-i îngrozită. Atunci, la lucoarea roșatică a amurgului serii, se văzu o scenă din cele mai înfiorătoare. Arestanții, împiedecați de cătușele grele ce-i legau unii de alții și îi trăgeau afund, soldații, îngreuiați de armele și de munițiunea lor, se luptau în întunerecul și în volbura undelor, care de care să scape, trăgându-se, smucindu-se, cufundându-se și mai rău, unii pe alții. Astfel Dante descrie gintea nenorocită a leneșilor, luptându-se cu cruzime în apele mocirloase ale Stixului:

„Queste si percotean non pur con mano,
Ma con la testa, e col petto, e co' piedi,
Troncando si co' denti a brano a brano".

Astfel de imagine grozave se formau în închipuirea mea, pe când un preot ce mă călăuzise dela

sat, îmi povestea trista împrejurare dela 1853, însoţindu-mă pe podul umblător, ce-l mânau acum voiniceşte patru ţigani arestanţi, cu feţele negre şi încruntate. Trăsura o lăsasem la mal, şi, plutind pe întinsa baltă, în curând sosirăm în insula unde se află mânăstirea.

Intrând în curtea principală, ce este în forma unui pătrat lunguieţ şi în dosul căreia se află o altă curte destinată pentru arestanţi, privirea mi se ţinti îndată asupra bisericii celei mari. Starea ei de ruinare şi prefacerile posterioare clădirii, acum şi acelea învechite, nu mă opriră d'a recunoaşte într'însa un monument foarte antic pentru ţara noastră, care puţin a păstrat, — dacă avea ce păstra, — din timpii înapoiaţi. Clădită cu straturi de cărămidă roşie ce se alternă măiestreşte cu aşternuturi de un moloz ţapăn şi gălbui, care imită destul de bine piatra calcară, ea prezentă d'asupra cornişei ce e formată de un brâu de cărămizi cu unghiuri eşite şi scobite, o învelitoare de şindrilă acum putredă, peste care se înalţă două turle poligonale, aşezate una în dosul alteia, în sensul lungimii templului.

Mica circomferinţă a acestor turle şi ferestrele lor lungi şi înguste denunţă un period nu de tot primitiv al stilului bizantin; sub cornişă însă, biserica e decorată, — după un mod foarte uzitat la orientali în vechime, — cu un şir de glafuri, în formă rotunjită, alăturate unul de altul şi purtând fiecare la mijloc o mică cruce bizantină de stil primitiv, formată de piatră sau de cărămizi. Planul şi înfăţişarea interi-

oară a edificiului dau învederat pe faţă o epocă care se resimte de modificările ce architectura bisericei orientale încearcă prin secolii XIII şi următori, subt influenţele mahometane şi veneţiane şi chiar,

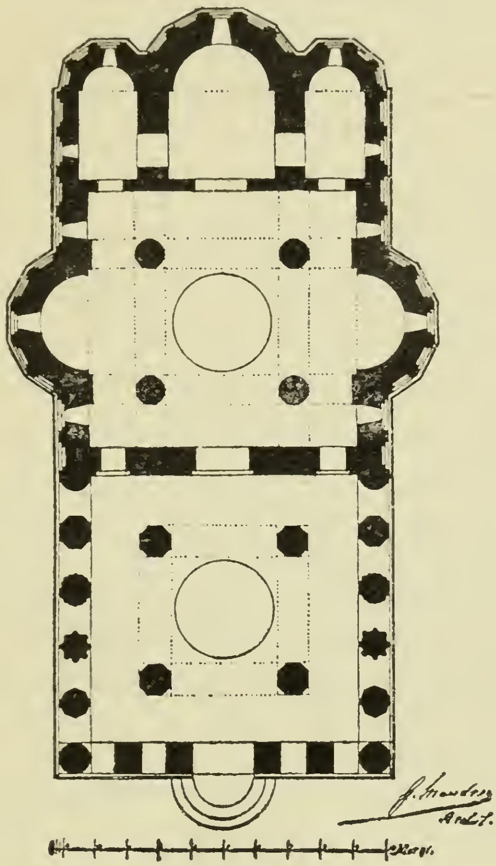

91. Biserica fostei m-ri Snagov.

poate, sub clima mai nordică a ţărilor dunărene. Planul, lipsit astăzi de peristilul sau tinda deschisă exterioară ce s'a dărâmat, oferă în adevăr, după principiile clădirilor bizantine, două corpuri princi-

pale: în față, un *nartex* sau *advon* pătrat, și din dosu-i, un *atrium* sau *choră,* formând o cruce cu laturc egale, coprinsă într'un al douilea pătrat; dar laturile curmezișe sau *transeptul* nu mai sunt terminate în linie dreaptă, ci se rotunjesc, formând d'asupra o semi-boltă, și *absida* sau fundul, în loc d'o singură *celă* sau altar, prezintă la mijloc, o semi-circonferință mai mare, ajutată de fiecare parte, cu câte una mai mică. Aceste trei altare corespund fiecare la câte o tindă, adică la câte un spațiu prelungit, coprins între două rânduri de stâlpi ce susțin o boltă și căruia, — din pricina asemănării ce are cu un coș de corabie răsturnat, — i se zice *nave (nef);* altarul mai mare din mijloc se prelungește cu navea principală, care e despărțită de cele două nave laterale, prin patru stâlpi, groși și rotunzi, de cărămidă, formând, între sine arcuri cercuite, pe deasupra cărora stă așezată, cu ajutorul unor triunghiuri boltite sau *pendentive,* cupola centrală a *Pantocratorului,* înălțată și ea pe un zid circular *(tambour),* ce se aseamănă cu un olan foarte spațios. Această dispozițiune, cu oareși-care deosebiri semnificătoare, se află și în biserica Domnească ce este situată în orășelul Curtea de Argeș, dar aci, *transeptul* nu este rotunjit afară din pătratul planului, și *absida,* compusă tot din trei altare, se prelungește ceva mai mult la cel din mijloc, apoi iar, stâlpii rotunji ai *chorei* sunt înlocuiți prin pilaștrii pătrați, și turla centrală, mai lată, se înalță mai puțin, având împrejuru-i ferestre rotunjite sus; o altă diferență în-

semnată se vede în advoanele acestor două biserici: cea dela Curtea de Argeș n'are alt *nartex* decât o îngustă boltă lungăreață, așezată transversal templului și despărțită de dânsul printr'un zid; advonul dela Snagov, din contră, e o cameră pătrată cu patru

92. Planul bisericii dela Snagov.

pilaștri octogoni, ce susțin un turn boltit, rădicat d'asupră-le și astăzi răsturnat. Un părete cu trei uși, ce corespund fiecare cu una din navele chorei, desparte ambele compartimente. La amândouă bisericile, ușile și ferestrele corpului principal sunt

dreptunghiulare și tălpile lor superioare, de lemn sau de peatră, sunt mai adesea ajutate cu cercuri de ușurare.

Din aceste mărunte deosebiri ale ambelor edificii, e lesne a se dovedi că construcțiunea bisericii dela Curtea de Argeș a precedat cel puțin cu unul sau cu doi secoli pe cea dela Snagov. In adevăr, acea biserică poartă curat caracterele ce domniră în stilul bizantin între al XI și al XIII secol, și, — cu toate că într'însa arcul înlocuește pretutindeni frontonul triunghiular, la căpătâie, — ea se poate asemăna foarte mult cu biserica *Catolicon* sau catedrala cea veche din Atena. Tradițiunea atribue clădirea sa lui Radu Vodă, și în adevăr toate dovedesc că secolul al XIV n'adusese încă preschimbările ce el introduse în architectura eclesiastică bizantină, când se ridică acest monument, cel mai vechiu poate din edificiile religioase ale țărei noastre.

Biserica dela Snagov s'arată însă a fi mai nouă. Ea nu poartă nici o inscripțiune care să amintească despre ctitorii ei antici, ci numai, peste ușa din lăuntrul chorei, stă scris, în limba grecească, că s'au făcut niște mici reparațiuni la 1815, subt egumenia părintelui Neofit. Dar tradițiunea și cronicele au păstrat numele lui Vlad Țepeș ca primul fondator al mânăstirii. De aceia și bietul răposatul egumen Snagovean Ghermano Brătianu, împins de un exces de zel și, luându-se după unii archeologi de fantazie, — a căror nemenie a început a se înmulți la noi, sub ocrotirea nepăsării publice, — bietul egumen, zi-

cem, a şi înscris, la capul unui portret mural al lui Neagoe Basarab Voevod, ce se află în biserică, următoarea legendă de o bizarerie anacronistă cu totul comică: Io Mihail Voevod Ţepeş Basarab a 4 Voevod.

Şi cel puţin dacă această grosolană şi umilitoare rătăcire şi-ar fi găsit scuze într'un simţimânt de recunoştinţă acordat adevăratului ctitor al sfântului locaş? Dar nu, Ţepeş e cu nedrept înălţat la onorurile de fondator al Snagovului. Cincizeci de ani şi mai bine înainte de a lui domnie, zic unii că un Basarab Voevod, fiu al lui Basarab Voevod cel Bun, ar fi clădit acea mânăstire, în anul dintâi al secolului al XV-lea. Astfel cel puţin ne spune un chrisov al lui Constantin Şerban Voevod, cel poreclit Cârnul, din 30 Mai 1654. Dar pe vremea citată, ştim că domnea Mircea Vodă cel Bătrân, că acesta, chiar d'a fost şi Basarab, era fiu al lui Radu Voevod, şi că dânsul în toate hrisoavele sale, nu poartă alt nume decât cel sub care a rămas ilustru pentru toată posteritatea. Se vede dar că Snagovul n'a fost clădit nici de acel Basarab Voevod mai sus menţionat, care a domnit abia pe la 1442; ci negreşit a fost clădit mai înainte d'această domnie, şi prin urmare cu mult mai înainte d'a lui Vlad Ţepeş. Chiar între documentele mânăstirii se găseşte o carte a lui Dan Voevod, fiul Mircii, dela anul 6937 (1428, Octomvrie 29), în care sunt numiţi ca fii ai domnitorului Danciul şi Basarab.

Apoi când aceste dovezi n'ar fi deajuns, când

autenticitatea actelor scrise s'ar tăgădui,—de vreme ce trebuie să mărturisim că și la noi falsarii de hrisoave au fost numeroși,—atunci un alt document mai temeinic, prețios odor de argint și de zmalț, păstrat și el de secoli în mânăstirea Snagovul, ar veni să ne ateste că el se afla în aceste ziduri cu mult mai înainte chiar ca Basarab sau Țepeș să le fie adaus o peatră. Acela e un *engolpion* sau iconiță de piept, pe care o purtau arhiereii atârnată la sân.

Am mai avut prilej a descrie un asemenea obiect, vorbind despre unele argintării ale mânăstirii Bistrița; cel din Snagov are chiar aceiași structură, fiind compus și el din două mici tasuri metalice ce se deschid pe balama *(sur charnière)*; fiecare tas are o parte convexă și alta concavă. Totul este de argint aurit, dar poleiala și zmalțul *(în glafuri)* ce decorau mai toate ornamentele au perit cam pretutindeni. Jur împrejur, pe muchea convexă, se vede gravată o inscripțiune slavonă săpată cu litere în relief, care se traduce românește:

† *a făcut acest panaghiar* (sau *icoană a Maicii Domnului*) *jupan Drăghici, pentru locașul de păstrare Vintilesc, a se coprinde în zestrea mânăstirii dela Snagov. In anul 6939, Iunie 7* (dela Christos 1431).

După împrejurări și timpi, au și numele proprii deosebite înțelesuri, forme felurite. Astfel, mulți din Domnii noștri vechi, care au purtat numele de Vlad, însemnând *stăpânire* în limba slavonă, s'au poreclit *Vladislav,* dacă în țară sufla pe atunci vântul le-

şeşte, *Laioş,* dacă sufla ungureşte, *Vlad* sau *Vlaicu,* dacă ei se ţineau mai mult de rebedeniile lor din Sârbia, şi în sfârşit *Vintilă,* când ei păstrau un nume cu fizionomie mai neaoş românească. Dintr'aceasta înţelegem, recapitulând inscripţiunea iconiţei lui Drăghici, că mânăstirea *Vintilească* a Snagovului a fost clădită înainte de 1421 de un Vlad Voevod oarecare, acela, poate, care a dat mânăstirii patru mori în Dridich (Dridu pe Ialomiţă), aşezând care sate au să le dreagă, când se vor strica, precum zice un hrisov al lui Basarab Voevod, dat în Gherghiţa, la 13 Martie 1442; acelaşi poate, care, sub numele de *Vlad, marele Voevod cel Bătrân,* a lăsat la mânăstire cărţile văzute de Vintilă Vodă la 1534 (Aprilie 3) şi *pe care l-au ajuns moartea la satul Băltenii.*

Fi-va aceasta un Vladislav sau Vlaicu, fiu al lui Alexandru Vodă Basarab şi socru al regelui sârbesc Uroş, care a domnit dela 1360 înainte? — Fi-va fiul lui Mircea, Vlad, care, la anul 1396, sub domnia tatălui său, a încheiat din Argeş un tractat de închinare cu Ladislas Jagelon, regele Poloniei, şi cu soţia lui regina Edwiga? — Fi-va un alt Vlad şi mai puţin cunoscut? — Iată o chestiune ce din isvoarele care ne-au fost a-mână, nu se poate descurca.

Dar în privinţa originelor îndoioase, un scriitor trebuie să fie discret, şi totdeauna cititorul îi ţine seamă de aşa bună şi plăcută urmare, când dânsul nu abuzează de răbdarea lui.

Spre a merita şi noi o asemenea indulgenţă, să fugim un minut din Snagov, să părăsim zidurile-i

ce cu atâta stăruință ne ascund adevăratul an al primei lor înălțări; să ne avântăm pe balta lată ce le împresoară de toate părțile și să ne pornim, purtați de o luntre mititică, scorbure nemăiestrit de copaciu, pe care încetișor cu vâsla o mână un modest călugăr din mânăstire. Deși soarele, cu puțin trecut dela amează, dogorește încă cu putere, dar pe apă, se simte o dulce răcoare; mici valuri încrețesc suprafața de un verde întunecat a bălții și se pierd cu șoaptă în stuful dela margini. Din distanță în distanță câte un bodârlău își arată capul său subțire și mișcător peste unde și îndată dispare afund printr'o răpede și curioasă încovoiere a gâtului. In mai multe unghiuri, grupe de țărani, grămădiți în câteva luntri, trag prin apă năvoadele lor, ce se deosibesc numai printr'un semi-cerc de plute legănate peste valuri. Noi ne urmăm însă calea spre Răsărit și, peste vreo oră de lopătare, ne apropiem de stuful malului despre Miază-Noapte, ne strecurăm ușor printr'însul, însoțiți de încântătorul concert al broaștelor, [illegible]sim la vadul sătenilor din Turbați.

„H[illegible]ăre, fătul meu!“ — îmi zicea pe drum călugărul care avea firește multă sămânță de vorbă: — „vezi biserica asta dela mânăstirea noastră cât de veche și dărâmată este; apoi, zic oamenii bătrâni, c'au auzit dela moși strămoși să fi fost, înainte de vreme, pe acelaș loc, altă biserică, mai veche și mai frumoasă; şi aceia, după vremi și din urgia dumnezeiască, s'a cufundat în baltă cu turlă cu totul, cum era. Deaceea, când bate uneori vântul și clătește

adânc apele, se aud sunete de clopote eşind tocmai din fund; şi s'o crezi asta, fătul meu, căci, vezi, când a fost în vechime, a venit de s'a desprins din ţâţâne uşa dela acea biserică cufundată şi a plutit pe deasupra apei, până aci la Turbaţi; şi era peatunci în sat aci schit de maici, care acum de multă vreme s'a răsipit. Iar, dacă a auzit aşa, cum că s'a ivit pe faţa apei o uşă minunată, cu sfinţi şi cu slove săpată, şi c'a sosit aicea la margine, s'a sculat maica stariţa şi a mers cu călugăriţele de au ridicat-o de pe mal şi au pus-o la intrarea bisericei. Deatunci încoace, vezi, din câţi s'au ispitit să citească slova ce este scrisă deasupra, nimeni nu s'a priceput şi pare-mi-se, fătul meu, că nici d-ta n'o să-i dai de căpătâiu, măcar c'ai citit de rost slovele scrise pe mormintele din biserica noastră dela Snagov". — „Mă voiu încerca, tată, şi vom vedea?" îi răspunseiu. — „Să ştii, adaose bietul călugăr în simplicitatea sa, „că dacă le vei citi şi pe cele după uşă, apoi eşti, fătul meu, cărturar de primejdie!"

Acest linguşitor epitet mă făcu să zâmbesc; modestia mea se deprinsese, din numeroase excursiuni anterioare pe la mânăstirile din ţară, a inspira o mirare fenomenală călugărilor locuitori într'însele, cărora le descifram şi le desluşam inscripţiunile slavone şi adesea româneşti, păstrate în bisericile lor, pe care ei, în mare parte, sunt învăţaţi a le privi ca o literă moartă, ca un depozit misterios al trecutului, destinat a rămânea neînţeles pentru toate generaţiunile moderne şi viitoare.

Cu asemenea vorbiri, sosirăm în curtea de gard a bisericuței dela Turbați. Era o mică clădire ca de 7 ½ stânjeni lungul și 2 ½ stânjeni latul, cu ziduri groase de peatră și cărămidă, dreaptă pe dinafară, și interesantă în lăuntru, prin firidele-i cu cerc oval și prin chora-i rotunjită, scobite toate în păreții laterali. Șease portrete, foarte grosolan lucrate, ornau interiorul: al lui Mihaiu Vodă, al Doamnei sale, al unei starițe cu doui coconi și al părintelui Rafail arhimandritul dela Snagov, carele a egumenit pela 1750. Dar, obiectul cel mai interesant din acest mic templu era, fără îndoială, vestita ușă pusă la intrare, pe care se citește o inscripție slavonă ce o traducem astfel:

S'a făcut acest chram în zilele preacuviosului și de Christos iubitorului Iw. Vladislav Voevod și Domn al toatei țărei Ungrovlahiei. In anul 6961 *(1453).*

Așa dar, în anul când Bizanțul cădea sub puterea cuceritoare a Otomanilor, Domnul Țărei Române, Vladislav, predecesorul lui Vlad Țepeș, se ocupa de a clădi o biserică, pe care o decora cu aceste uși frumos săpate în lemn de stejar și împodobite negreșit cu poleieli și cu ornamente policrome, pe care vremea și apa le-au șters,

Vladislav Voevod dară, care a lăsat și danii la mânăstirea Snagovului, clădi într'însa o biserică; nu, negreșit, pe cea mare, pe cea primitivă, care exista de mai nainte și există încă și până azi, ci alta, care, în împrejurări fatale, a perit cufundată în apă, cum

zice tradiţiunea, şi din care au scăpat numai uşile dela Turbaţi.

Azi, în Snagov nu se găsesc alte clădiri antice decât biserica din mijloc şi temeliile zidurilor împrejmuitoare. Toate încăperile mânăstirii au fost date jos şi înlocuite, la 1840, prin şirele de camere şi de chilii, destinate pentru închisoare şi pentru locuinţa călugărilor şi împiegaţilor. Ştim însă, din auzite, că'n vechia clădire erau două paraclise sau capele. Aceasta ne o mai adeverează şi o interesantă scriere, ce o datorăm unui călugăr arab, călător prin ţara noastră, sunt acum mai bine de doui secoli. In adevăr, sub domnia lui Matei Vodă Basarab, un patriarh din Antiohia, Macarie, plecă să culeagă milostenii prin ţările creştine din Europa răsăriteană; el trecu pe la noi, prin Moldova, merse în Moscovia şi se întoarse apoi iarăşi aici, unde azistă la moartea lui Mateiu, la înălţarea pe tron a lui Constantin Şerban şi la toate tristele evenimente ale răsvrătirii Dorobanţilor şi Seimenilor, sub aceşti doi Domni. Cu dânsul călătorea fiul său sufletesc, arhidiaconul Paul din Alep, care înscrise cu băgare de seamă tot ce vedea, tot ce auzea prin aceste ţări străine. Legi, obiceie, ceremonii, căi, oraşe şi mai ales mânăstiri, tot e descris cu amănuntul în preţioasa lui carte, adevărat tabel al ţărei şi al vieţii Românilor şi Moscoviţilor de acum două sute de ani. Arab de naştere şi scriind arăbeşte, el nu lipsi de a se mira şi a se plânge văzând că în Ţara Românească numele lor de *Arapi* era cu nedrept înjosit, de vreme ce se da.

numai robilor negri cu părul creț și cu buzele late, care slujeau ca seizi la boierii români. El vizită toate mânăstirile câte erau pe atunci dincolo de Olt și dincoace, până în eparhia Buzăului, iar cea după urmă la care sosi fu mânăstirea „*Synagogo*, așezată „într'o insulă, cu o mare baltă împrejur, și având, „la mijloc, un templu mare cu hramul *Intrarea Maicii* „*Domnului în Biserică*, și două altele mai mici, la „aripile clădirii, închinate *Bunei-Vestiri* și *Sfintei* „*Adormiri*". Astfel, în trei templuri, unite în micul ostrov, se afla adorată toată sublima legendă a divinei Mume!

Lui Paul din Alep i se spuse că mânăstirea era clădită de *Mirtaja Voivoda* (Mircea), de *Radzivil Voivoda* (Radul), de *Mbasaraba Voivoda* (Basarab) și de *Petros Voivoda* (Petru); dar nimeni nu-i pomeni de Vladislav, care, după toate aparențele, înălțase paraclisul *Bunei-Vestiri*. Cine știe, în ce timpuri de foc și ruinare acest paraclis, așezat într'un colț al clădirii, ca cele dela Cozia, a fost aruncat în apă de destructori, și ușile-i de lemn sculptat au plutit către țărmuri, spre a conserva suvenirea ctitorului său și a da naștere legendei ce 'mi povestise călugărul, vâslașul meu.

Dar când, după descifrarea inscripțiunii ce se află pe acele uși, făcui eu tovarășului meu această poveste, complectată acum din notițile tradiționale ce, în mare parte, el însuși îmi dase, deși mă silii a-i dovedi că eu repetam numai zisele lui, deslușindu-le, bietul călugăr, încremenit de mirare, îmi răspunse

prin proverbul caracteristic: „Hei, fătul meu! departe-i griva de iepure!“ Din câte-i spusesem, ceea ce-i venea mai greu, era d'a renunţa la credinţa învederată că Vodă Ţepeş a clădit Snagovul şi că dela dânsul sunt toate obiectele rămase din vechime în mânăstire. Nu e însă mai puţin adevărat că suvenirele lui Vintilă, Vlaicu sau Vlad cel Bătrân, lui Dan Voevod, lui Basarab şi lui Vladislav, din care cele mai vechi se repoartă cu aproape un secol înainte de Ţepeş, stau marture netăgăduite în contra tradiţiunii. Tot ce se poate acorda aceştia, e că şi acel Domn va fi dat mânăstirii ceva scutiri şi daruri, pe care le şi rememorează Mircea Vodă, fiul lui Radu-Vodă, într'un hrisov dela 1558.

După *Scrieri literare şi istorice*, Bucureşti 1887, I, pag. 385—407.

Mânăstirea Dealul

— Scurt istoric —

de VIRG. DRĂGHICEANU

Incepând ridicarea mânăstirii Dealului, Radul cel Mare reuși să facă cel mai frumos monument din tot ce avusesem până atunci în țară, până ce se zidi, puțin mai apoi, Curtea-de-Argeș. Prin meșteri orientali el făcu din piatră o clădire cu podoabe orientale, care nu-și avea pereche în țară. Zidirea o începu întâi dela clopotniță, care astăzi nu mai există și pe care o isprăvi în 1499 August. După aceea, în 1500, începu să zidească biserica, terminând-o în 1502, Martie 10. Inainte de restaurările ce le-a suferit, biserica era poleită și vopsită cu colori mai ales pe turle.

Aci în tipografia de curând înființată se tipări sub Radu-Vodă cele dintâi cărți tipărite ce le avurăm la noi în țară, de un mare meșter muntenegrean Macarie, însă fără ca voevodul să aibă parte de a le vedea terminate. Căci, murind în 1508, Radu-Vodă nu putu nici să zugrăvească biserica, care fu zugrăvită „cu vopsele și cu aur“ de urmașul său Neagoe-Vodă. Constantin Brâncoveanu o zugrăvi

RELEVEUL
BISERICEI DEALULUI
FAȚADA PRINCIPALA

și el a doua oară pe vremea lui și-o înveli cu aramă, iar pe la 1738 fiind devastată de Turci, în timpul răsboiului ce-l aveau cu Nemții, se afla în așa stare, încât Bibescu-Vodă, acel idolatrizator al trecutului, care se încoronase îmbrăcat în veșmintele lui Mihai-Vodă și care voia a reînvia gloria vechie a Târgoviștei și împrejurimilor, o restaură pe la 1843, destul de bine, făcând în acelaș timp toate chiliile și turnul clopotniții care există până azi.

In această mânăstire, pe lângă alți morți, e înmormântată sora lui Radu-cel-Mare, Caplea, moartă în 1511, din cauza căreia se făcu marele scandal bisericesc din vremea aceea, care avu de urmare plecarea Mitropolitului Nifon. Intr'adevăr, Radu-Vodă fără să țină seamă de sfaturile lui Nifon, încuviințase divorțul boerului Bogdan marele Vornic, pentru ca acesta să ia de soție pe sora sa Caplea. Nifon nu consideră desfăcută căsătoria cea dintâi a lui Bogdan și taxă căsătoria cea dea doua a lui cu sora voevodului de *preacurvie*. De aci întreg scandalul cu blestemele lui Nifon asupra Târgoviștei și asupra voevodului, și a plecărei sale din țară scuturându-și papucii. Tot în această mânăstire își avea mormântul și Radu-Vodă, dar fu distrus de un trăsnet, după cum se crede, în urma blestemelor lui Nifon; de atunci nu mai există mormântul său, ci numai capul. In sfârșit, tot într'această mânăstire își află odihna, capul lui Mihai-Viteazul, corpul său rămâind pe câmpia dela Turda, unde fu omorît mișelește în 1601, August 8.

După *Mon. ist. din jud. Dâmbovița,* București 1912, pag. 19—21.

— Descriere —

de ELIE POPESCU

In exterior biserica se prezintă ca o navă mare rectangulară acostată de 3 abside poligonale.

Intregul edificiu lucrat în piatră de talie e curonat la partea superioară cu o cornișe, iar la partea inferioară are un soclu cu un bun ampatament.

Un brâu mulurat tae înălțimea bisericei în două părți neegale pe care se află două rânduri de arcaturi suprapuse formate din ciubuce. Deasupra cornișei se găsește un atic; iar în fațada principală din atic se formează un fronton.

Deasupra bisericei sunt trei turle: una mai mare, deasupra naosului și două mai mici deasupra pronaosului, câte trele de formă octogonală și așa de bogat ornamentate, încât fac impresia a fi îmbrăcate cu dantele.

Tamburele turlelor sunt deasemenea foarte bogat ornamentate.

Ornamentul de pe fronton se găsește și pe bazele turnurilor precum și la friza turlei mari; iar ornamentul din jurul pisaniei se mai găsește ca umplutură la baza turlelor mici.

Biserica are o singură intrare, în axul fațadei prin-

cipale, este o arcatură în arc de cerc cu bolțarii de marmoră roșie alternând cu marmora albă și tăiați de maniera arabă (ca la Curtea de Argeș). Deasupra ușei pe timpan este zugrăvită icoana patronului bisericei: sf. Niculae făcătorul de minuni.

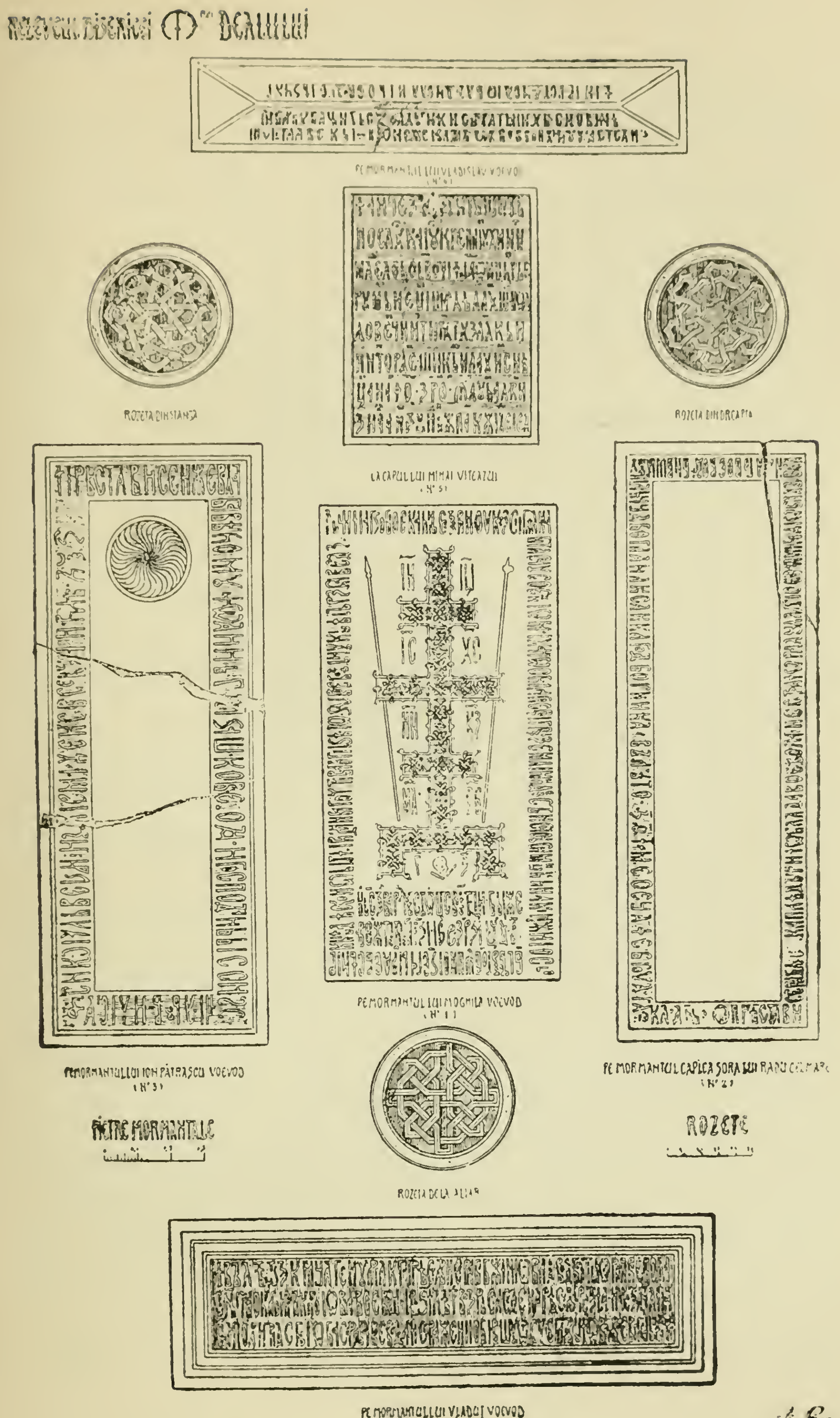
La stânga și la dreapta intrării sunt două mari rame de piatră, în mijlocul cărora se află pisania bisericei înconjurată de un ornament din împletitură geometrică ce formează un fel de broderie în jurul ei.

Ferestrele bisericei sunt de formă rectangulară, repartizate astfel: două pentru nartex, două pentru naos și două pentru altar. Fereastra ce trebuia să fie în stânga altarului este astupată cu zidărie în spre exterior, iar în interior formează un fel de firidă unde sunt depozitate cărțile bisericei.

In afară de aceste ferestre, biserica mai primește o slabă lumină prin șeapte ferestre circulare, decorate fiecare cu câte o rosetă și așezate în partea de sus a bisericei. La turla mare sunt opt ferestre lungi, de formă semicirculară a căror lumină cade în naos; iar la turlele mici sunt de asemenea opt ferestre semicirculare (câte patru de fiecare), care luminează pronaosul.

Atât biserica cât și turlele sunt învelite cu tablă de aramă. Numărul crucilor de pe biserică este de cinci: câte una la fiecare din cele trei turle, una deasupra frontonului și una deasupra altarului.

Dimensiunile corpului bisericei în exterior sunt: 21 m., 91 în sensul lungimii, 11 m., 68 transversal

94. Mormintele din biserica m-rii Dealul.

în partea cea mai largă; iar ca înălțimi avem: 9 m., 26 dela nivelul curții până la muchia de sus a cornișei principale, 28 m., 10 până în vârful crucei dela turla mare și 21 m. până în vârful crucilor dela turlele mici.

Ca plan biserica se prezintă cu un naos legat de nartex prin un fel de pronaos și acostat de trei abside: două mai mici, laterale, unde stau cântăreții, și cea de a treia, mai importantă, formează altarul.

In dreptul spațiului ce leagă altarul de naos avem în stânga proscomidia, iar în dreapta diaconiconul.

Naosul e separat de pronaos prin un zid plin de de jos până sus de 1 m., 20 grosime, având o singură comunicațiune de 1 m., 19 × 2 m., 32 lumină; iar de altar e separat de catapeteasmă.

In mijlocul altarului, pe un picior de piatră, este masa sfântului prestol tot din piatră; iar în fund, lângă perete, este o prispă de piatră pentru preoți cu o parte mai înaltă în axul absidei.

Naosul este acoperit cu o boltă sferică susținută de un tambur cilindric ce se reazimă pe ziduri prin intermediarul a patru arcuri plincintre și a patru pendentivi.

Absidele laterale sunt acoperite cu bolți sferturi de sferă, de asemenea și altarul, iar legătura dintre altar și naos e acoperită prin o boltă semicilindrică. Nartexul e acoperit cu o boltă semicilindrică, iar pronaosul e acoperit cu două bolți semisferice, ce se reazimă de trei părți pe zidurile bisericei și o parte pe un arc de zidărie prin intermediul a patru

pendentivi și a patru arcuri eșite puțin în *port-à-faux* în raport cu fața zidului.

La rândul său arcul de cerc pe care se reazimă câte o parte a turnurilor mici se reazimă de o parte în zidul ce desparte pronaosul de naos și de altă parte pe arcul de zidărie semicilindric ce limitează bolta ce acoperă nartexul.

Dimensiunea cea mai mare a bisericei în interior este de 19 m., 08 în sensul lungimei, socotiți dela începutul nartexului până în fundul altarului, și 8 m., 97 transversal, măsurat în partea cea mai largă, în dreptul absidelor laterale.

Inălțimea bolții sferice dela turla mare în raport cu pardoseala bisericei este de 20 m., 50, iar a bolților ce acoper pronaosul (dela turlele mici) este de 15 m., 97. Până la bolta cilindrică ce acoperă naosul avem 10 m., 42, iar până la bolta ce acopere nartexul avem 10 m., 60. Dela nivelul curții până la nivelul pardoselei bisericei avem 0 m., 50.

Pardoseala bisericei este de piatră, afară de o parte din altar care este de scânduri de brad.

Pictura bisericei este de manieră Florentină și de dată recentă. De asemenea și mobilierul este de dată recentă. Stranele nu prezintă nici un interes artistic; iar celalt mobilier ca tronuri, tetrapode, iconostas și tâmpla sunt tratate în stilul gotic. Ele au fost făcute cu ocaziunea restaurării bisericei sub Vodă Bibescu.

După rev. *Arhitectura,* I (1906), pag. 73—76.

Bis. episcopală dela C.-de-Argeș

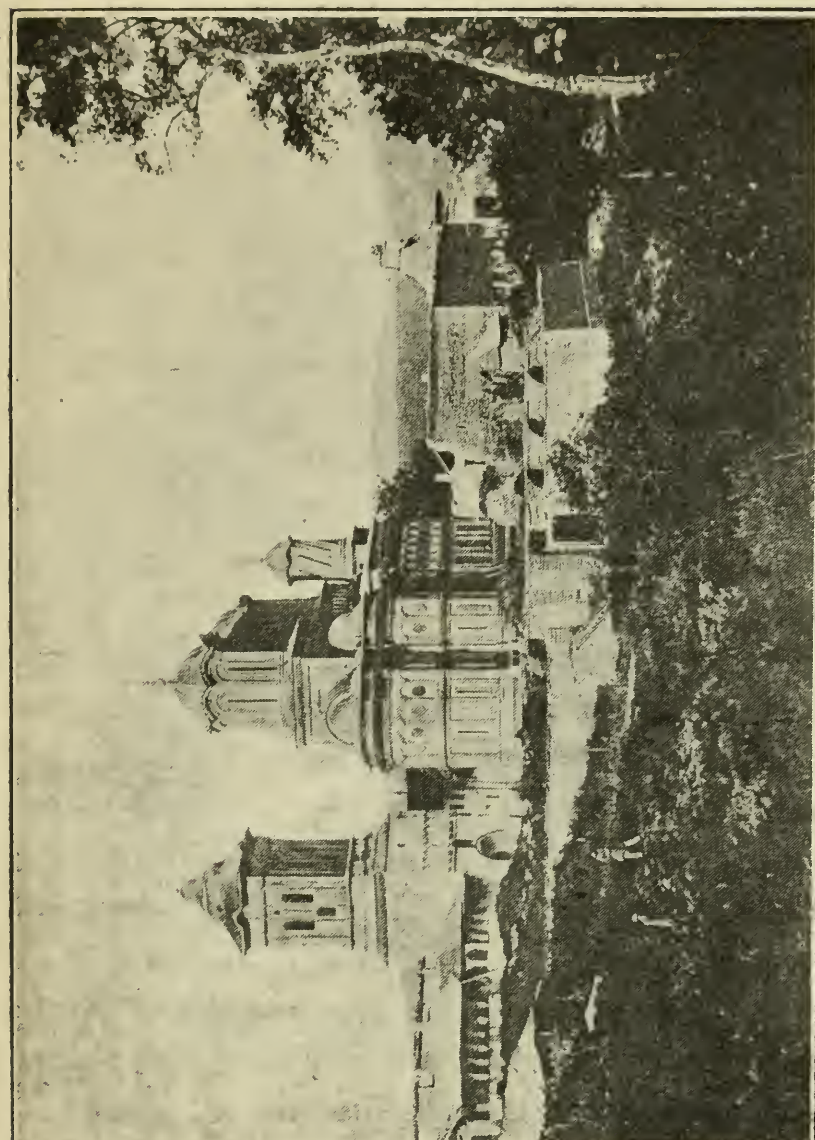
— Scurt istoric —

de ALEX. LĂPĔDATU

Biserica episcopală — mânăstire până la 1793, reședința episcopală de atunci încoace — a fost zidită pe temelia unei biserici mai vechi de Neagoe-Vodă Basarab (1512—1521). El nu apucă însă să-și vadă complect terminată strălucita sa ctitorie. Căci abia sub urmașul și ginerele său Radu-Vodă dela Afumați (1521—1529), zugrăveala bisericii fu isprăvită de către vestitul meșter zugrav al timpului Dobromir. După mărturii vechi arhitectul acestei minunate biserici ar fi fost însuși Neagoe-Vodă, care, în timpul șederii sale la Constantinopol, ar fi cunoscut arta bizantină și arabă. Se prea poate ca evlaviosul Voivod, artist şi scriitor în aceiaş vreme, să fi contribuit cu luminele sale la zidirea și, mai ales, la împodobirea bisericii sale. Negreșit însă că arhitecții (ca să întrebuințăm cuvântul modern) au fost dintre cei mai de seamă meșteri ai Orientului. Numele lor nu ni s'a păstrat, afară de unul, al Meșterului Manole, care e însă numai de domeniul legendei, — al legendei întemeiate pe credința deşartă că o clădire

nu poate fi trainică, dacă nu se zidește în ea ființă cuvântătoare.

După această legendă (care se găsește de altfel și

95. Fosta mânăstire a Curţii de Argeş.

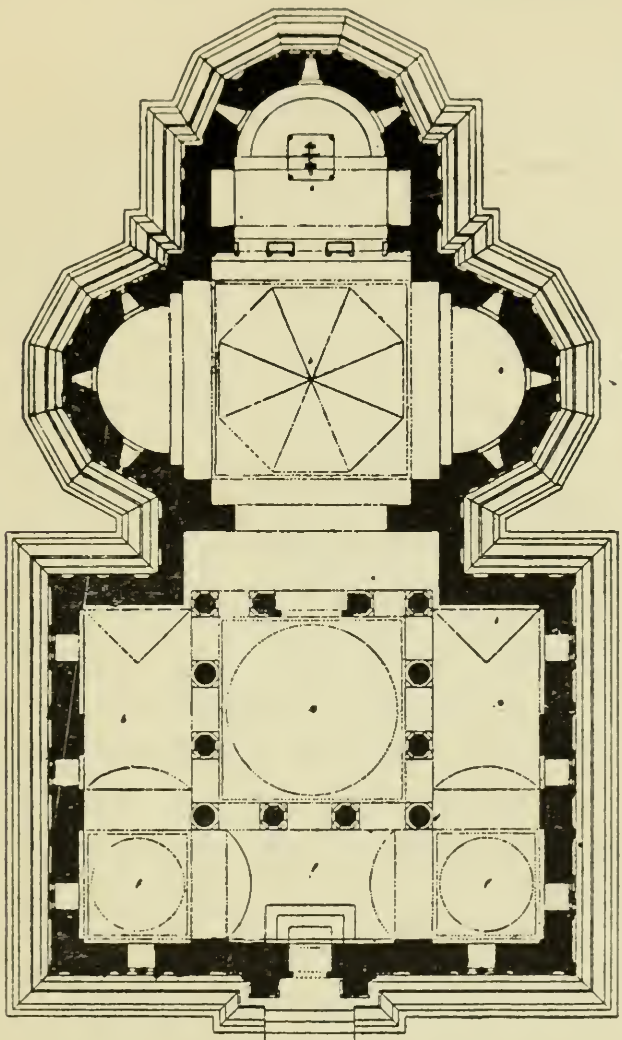
la alte popoare din Balcani), opera Meșterului Manole, la început, era zadarnică: ceiace lucra ziua, se surpa noaptea. După ce însă, în urma unui vis și

pe temeiul legăturii făcute cu tovarășii săi, el fu nevoit să-și zidească propria lui soție, — biserica se ridica din ce în ce mai mare și mai frumoasă. Așa fel ea putu fi terminată pe gândul meșterilor și pe placul Domnului, care, încântat de minunata-i ctitorie, întrebă pe meșteri dacă ar putea să facă o biserică mai frumoasă ca aceasta? La răspunsul lor afirmativ, Domnul, continuă legenda, porunci să se ridice schelele, pentru ca îngânfații și încrezuții meșteri să rămână sus pe acoperiș — expuși peirei. Atunci aceștia, făcându-și aripi de șindrilă, încercară a se coborî în sbor. Căzură însă și se prefăcură în stane de piatră. Numai în locul unde căzu meșterul Manole născu un izvor de apă limpede și bună: fântâna de lângă biserică, numită până azi în graiul poporului „Fântâna Meșterului Manole".

Deși neterminată, Neagoe-Vodă ținu totuș ca biserica să se sfințească în timpul domniei sale. Târnosirea se făcu cu o pompă extraordinară în 1517. Cinci ani după moartea Ctitorului, care fu înmormântat pre obiceiu în lăuntru bisericii, sfântul locaș fu desăvârșit terminat (1526), cum am spus, sub viteazul Radu-Vodă dela Afumați, al cărui mormânt, — pe care e săpat chipul Domnului, călare, cu mantia în vânt și cu buzduganul în mână — de asemenea se găsește în lăuntru bisericii.

Prădată de vrășmași, stricată de cutremure și arsă de foc în cursul vremurilor, biserica episcopală dela Argeș a trebuit să fie de mai multe ori reparată în veacurile trecute. Vestea ei însă n'a trecut peste

hotar decât în secolul trecut. Căci dacă pământenii şi-au dat totdeauna seama de înalta ei valoare artistică, străinii au cunoscut-o abia în vremea celei din urmă ocupaţiuni a ţării de Austrieci (1654—

96. Planul bisericii episcopale dela C.-de-Argeş.

56), când contele Coronini, comandantul şef al trupelor de ocupaţie, o semnală Comisiunii centrale a monumentelor din Viena, care însărcină pe Ludovic

Reissenberger a o cerceta și studia. Temeinica sa operă (ediție franceză: L'église du monastère épiscopal de Curtea de Argeș, Vienne 1867) este și astăzi încă lucrarea de căpetenie în ceeace privește partea arhitecturală și artistică a minunatului nostru monument.

Mai târziu, la 1874, guvernul a numit o comisiune, în frunte cu mult regretatul învățat și arheolog Al. Odobescu, cu însărcinarea să întreprindă studiile necesare în vederea restaurării bisericii episcopale dela Argeș. Comisiunea recomandă guvernului a cere sfatul vestitului arhitect francez Viollet-le-Duc, care, neputând veni însuș în țară, trimise pe colegul și ajutorul său, de Baudot.

Acesta, întorcându-se la Paris, alcătui împreună cu Viollet-le-Duc un raport amănunțit pentru restaurarea bisericii, care fusese de mai înainte hotărîtă. Cu direcțiunea lucrărilor fu însărcinat recomandatul lui Viollet-le-Duc, d-l A. Lecomte du Noüy. Incepută la 1875, restaurarea fu terminată abia după unsprezece ani, la 1886, căci planul dinceput al lucrării fu mult transformat și modificat.

Târnosirea noii biserici, complect renovată, se făcu — ca și la 1517 — cu mare pompă, în prezența „țării întregi“ și a Regelui Carol I, care a arătat o deosebită solicitudine pentru această lucrare ca și pentru celelalte biserici restaurate în timpul glorioasei sale domnii.

După *Curtea de Argeș et ses monuments*, pag. 6—10.

— Descriere —

de GR. TOCILESCU

Printre monumentele prea puțin cunoscute ale Europei răsăritene, ce ne-au lăsat secolul al XVI, biserica episcopală dela Curtea de Argeș este singurul poate întreg, de sigur cel mai curios, cel mai bogat și unul din cele mai interesante.

Acest monument, așa cum este astăzi restaurat cu desăvârșire, se înalță strălucitor în mijlocul unei curți spațioase, ce ocupă o suprafață de 10.330 metri pătrați, având împrejur un grilaj de fier lung peste tot de 400 metri.

Prin două porți poate cineva să intre în această curte: una la Miază-zi, când vine pe drumul despre orașul Curtea de Argeș; cealaltă, la Răsărit, în direcțiunea unde are să se zidească palatul episcopal.

La cele două unghere Nord-Est și Sud-Est ale curții se află câte o mică clădire cu boltă, având în vârf o cruce aurită; ele arată locul unde fusese odinioară două capele. Cea dela Nord-Est era închinată Sf. Dumitru; cea dela Sud-Est, Sf. Nicolae. Ele s'au dărâmat în anul 1848, cu ocasiunea punerei temelielor unui Seminar ce a rămas nesfârșit.

Imprejmuirea de astăzi este pe marginea din afară a zidirilor ce înconjuiáu biserica și alcătuiau împreună cu mânăstirea Scaunul Episcopiei de Argeș.

Edificiul, în întregimea sa, se compune din două părți bine deosebite:

I. La Apus o platformă de piatră cu trei trepte, având trei uși de bronz bogat împodobite. In mijlocul platformei și în axa bisericei se află Cerdăcelul (Cantharul sau Baptisterul), compus dintr'o mică boltă acoperită cu plumb și susținută de patru stâlpi de marmură cu capiteluri fin sculptate. Platforma se prelungește de jur împrejurul bisericei și este înconjurată de o galerie frumoasă de piatră lucrată în flori pe o lungime de 128 metri, coprinzând 247 flori. Această dispozițiune, unică în felul ei, este foarte interesantă și merită de a fi semnalată.

II. Biserica însăși, în care intri pe o scară de piatră cu 12 trepte, representând cele 12 seminții ale Israelului, se scinde în trei părți, potrivit tradiției: Narthex, Chorul și Altarul, despărțit de Chor prin Catapiteasmă.

Narthexul, unde se află mormintele domnești ale ctitorilor, își primește lumina prin 16 ferestri înalte și foarte înguste, având fiecare fereastră 14 centimetri lărgime pe 2 metri înălțime. Chorul este luminat prin 6 ferestre de acelaș fel, iar altarul prin 3 asemenea. Cele patru turle luminează iarăși prin 32 ferestre cu proporțiuni analoge. Afară de aceasta, 16 ochiuri, cu geamuri colorate, făcute în pereții verticali ai corpului bisericei, complectează principiul de

iluminare al monumentului, fiind peste tot ferestre şi rosace, 73 de ochiuri şi deschizături.

Lungimea totală a edificiului, socotită dela plat-

96. Bis. episcopală dela C.-de-Argeş (înainte de restaurare).

forma dinspre Apus până la balustrada despre Răsărit, este de 45 m., 85 c.m. Lărgimea sa e de 20 m.

Corpul bisericei măsoară 26 m., 60 de lungime, pe 15 m. în lărgimea sa cea mai mare, luată pe

Narthex. Inălţimea, dela suprafaţa curţii şi până la scaunul crucei dela turla cea mare, este de 31 m., Luată înnăuntru, această înălţime dela pardoseala de mosaic până la cheia bolţii, măsoară 25,30 m. Turlele cele mici au înălţimea de 19 m. Suprafaţa totală ocupată de biserică este de 756 metri pătraţi. Suprafaţa părţilor sculptate, zugrăvite şi aurite, dă ţifra însemnată de 687 metri pătraţi. Părţile sculptate, frisele, ciubucele, cornicele, etc., înşirate unele după altele, ar face o lungime de mai bine de-un kilometru. Se pot număra pe monument mai mult de 150 motive diferite de ornamentaţiune, 42 rosace mari şi 48 mai mici, având fiecare din rosacele mici câte o pasăre de bronz aurit.

Apele de ploaie se varsă prin 125 scurgători; în fine, monumentul este apărat de loviturile trăsnetului prin 35 vârfuri de platină puse în comunicaţie printr'o reţea de fire de aramă şi prin două frânghii de acelaşi metal, care sunt băgate în pământ şi merg până în fundul unui puţ săpat la Răsărit.

Toate acoperişurile sunt de plumb cu ornamente lucrate din ciocan.

Inainte de a intra în monument chiar, cată să-l cercetăm pe din afară şi să vedem caracterul său arhitectural.

Chiar dela prima vedere, nu este greu de a recunoaşte origina cu totul orientală a bisericei. O cercetare mai amănunţită ne permite a precisa mai bine lucrul.

Se observă diferite elemente combinate în chip armonic și capricios, care însă proced dela mai multe școli. Pe lângă ornamente consistând din combinațiuni curat geometrice, care constituesc basa decorațiunei arabe și persane, cum se vede la cornișa cea mare cu colțuri suprapuse și scobite, la mai multe rosace și la diferite părți dela turla cea mare, putem observa motivele sculptate pe Cerdăcel (Canthar), precum și cuibucul cel mare în formă de frânghie, care se datoresc unor artiști mai puțini meșteri în arta, așa de complicată, a împletirilor arabe, decât aceia care au lucrat sculpturile, ce se pot vedea deasupra ușei dela intrare, de exemplu, și la câteva rosace.

Deși cea mai mare parte din ornamente sunt împrumutate dela stilurile arab și persan, se observă totuși în desemn, în forma foilor, în modul de a termina motivele, oarecare libertate, care indică limpede că avem înaintea ochilor noștri un fel de interpretațiune, de traducțiune a acelor două stiluri.

Este vrednic de observat pe colțurile sau timpanele Cerdăcelului acei porumbei, ce Persanii obicinuiau a-i figura în ornamentațiunea lor.

Existența acelor cadre sau chenare compuse din stâlpuleți sau ciubuce mici rotunde, care divid partea de jos a corpului bisericei, sub brâul cel mare sculptat, precum și arcaturele, ce se văd deasupra acestuia, de asemenea și proporțiunile edificiului, care este prea înalt în raport cu lărgimea sa, toate ne con-

duc până în Armenia și în Grecia, ca să găsim acolo puncte de comparaţie.

Se știe că Armenii au fost totdeauna întrebuinţaţi ca constructori la Constantinopol, în Turcia Asiatică și în Syria. Afară de asta, artiștii greci, arabi, persani și armeni alergau din toate părţile în capitala Turciei, așa că Neagoe Vodă sau arhitectul însărcinat cu zidirea bisericii dela Argeș, a putut să aleagă printre dânșii pe cei mai meșteri și mai pricepuţi.

Bisericele Armeniei și Goorgiei, Manglis, Samthawis, Gelath, Caben, Ahhtala, Șafara, etc. etc., toate anterioare cu mai multe secole monumentului nostru, ne dau, dacă nu prototipul, dar cel puţin o mare parte din elementele necesare pentru a compune decoraţiunea cea sculptată. Găsim aci același sistem de arcaturi adesea întrebuinţat pe feţele exterioare ale bisericelor citate mai sus, brâul sau ciubucul sculptat, aceleași împletiri și ornamente, aceleași rosace și, în fine, ceea ce-și are importanţa sa, aceleași proporţiuni în înălţime, același spirit, același stil.

Zugrăvirea și aurirea tutulor sculpturelor, restituite complect după datele cele mai precise, sunt de origină persană. Se știe că în decoraţiunea monumentelor Persiei se întrebuinţau cu deosebire cele două culori ce regăsim aci: albastrul, verdele, și apoi aurul. Cu toate acestea, pare că arhitectul a ţinut ca să întreacă în bogăţie și strălucire tot ce există în timpul său. De acest lucru nu avem câtu-și de

puţin să ne pară rău, pentrucă păstrarea acestei frumoase şi fine ornamentaţiuni se datoreşte în mare

97. Bis. episcopală dela C.-de-Argeş (restaurată).

parte întrebuinţării aurului. De sigur că inscripţiile sculptate pe plăcile din faţa apuseană, la dreapta

și la stânga ușei dela intrare, expuse la intemperiile aspre ale atmosferei, n'ar fi resistat astfel, dacă piatra ar fi rămas albă.

Temeliile bisericei sunt eșite afară din corpul clădirei și sunt destul de adânci, dând zidirei nu numai o bază tare și durabilă, dar și o privire impunătoare. Brâul cel mare, care încinge biserica toată, deosebește partea superioară de cea inferioară a exteriorului. Acel brâu se compune din 4 brâuri mai mici sau vițe, din care unul e împodobit cu solzi, alte două cu fir împletite liber, și al patrulea cu colțișori. Din cauza înălțimei ușei, brâul cel mare se ridică la intrare, formând un cadru dreptunghiular.

Fațada despre Apus are două despărțituri rectilinii, în care de-o parte și de alta sunt două ferestre duble încadrate cu o bogată ornamentație sculpturală. De amândouă părțile fiecărei ferestre se află câte un cadru ornamentat, în care este săpată câte o inscripțiune. Cele din dreapta intrărei sunt dela Neagoe-Vodă și scrise în limba veche slavonă bisericească, cele din stânga, sunt românești; prima de lângă ușe datează din timpul lui Șerban-Vodă Cantacuzino (1682), cea dea doua s'a săpat anul acesta.

La mijlocul fațadei se află intrarea bisericei; este de marmură, de un caracter cu totul arab, cu bolțari în culori variate. Intrarea este deschisă de o ușă cu două canaturi în bronz, lucrată după un model bizantin cu arabescuri fine. Deasupra ușei, în timpanul circular, este icoana în mosaic a Maicei Domnului, cu mânele ridicate în sus, iar înainte-i stă Domnul

Christos. Fundul tablourilor este în mosaic poleit cu aur; de o parte și de alta a Sfintei Fecioare se citește inscripția consacrată: Maica lui Dumnezeu. Subiectul acesta s'a executat cu multă artă, după vechia pictură, care fusese mai înainte aci. Intrarea și tabloul sunt încadrate cu ciubuce și sculpturi frumoase, formând ca o piramidă deasupra intrării; bolta firidei se termină cu flori sculptate și aurite, reamintind dispozițiunea monumentelor arabe. Totul este coronat cu cornișe și o galerie de flori. Deasupra ușei se citește o inscripție românească săpată în anul 1793. Prin ridicătura la intrare a brâului celui mare, ușa câștigă un nou cadru și o formă mai expresivă și mai impunătoare.

Pe fațadele laterale ale navei, despărțiturile, făcute prin ciubuce îndoite, iau o formă mai apropiată de pătrat. Ornamentația cadrului ferestrelor este din cele mai variate și se deosebește de ornamentația celor dela fațadă și dela celelalte compartimente inferioare ale edificiului.

In partea superioară a bisericei predomină, în locul liniilor drepte, forme rotunde și semicirculare, arcade simulate, ferestre rotunde, discuri cilindrice sculptate și poleite, pe care se află fixate 48 păsărele de bronz aurit, cu aripele întinse, ținând câte un clopoțel în cioc. Ferestrele reale, ca și cele simulate, au 40 închizături de piatră, lucrate à jour (7 la fațadă, 12 pe cele două laturе ale navei și restul în abside), cu ornamentație așa de variată, că nici una din ele nu se aseamănă. Bucata însă cea mai frumoasă de-

corativă este fără îndoială cornișa curonamentului, cu care se încheie edificiul ce-l înconjoară de jur împrejur, și este în stil arabo-persan.

Cornișa e acoperită de o clină de piatră, deasupra căreia este o frisă sculptată și apoi vine ultima cornișe a corpului bisericei.

Semi-cupolele, ca și turnurile, sunt învelite cu plumb, fiecare turn având câte o cruce triplă de aramă aurită, susținută pe un suport de piatră, iar pe semicupole sunt cruci de aur semănate ca stelele pe bolta cerească.

Cele patru turnuri, așezate ca să formeze un tot simetric și armonios, cel mijlociu servind ca o tranșițiune între turnul cel mare și cele două mici laterale, adaogă foarte mult la frumusețea bisericei și ne face să admirăm concepțiunea operei și execuțiunea ei.

Turnul octogonal de căpetenie, care se ridică deapra Chorului (Pantocrator), domină edificiul; celelalte trei sunt deasupra Narthexului; unul octogonal la mijloc este ceva mai mic decât cel principal; celelalte două mai mici cu secțiune circulară sunt așezate simetric la dreapta și la stânga intrării, pe fiecare din unghiurile fațadei apusene, și sunt caracteristice prin pozițiunea piezișe a ferestrelor și a torilor, presentând aparența unei spirale. Tamburul octogon al turnului celui mare este străpuns de 8 ferestre înguste, care diferă de-ale turnului mijlociu prin aceea că pe când la primele predomină linia curbă, la cele de-al doilea se întrebuințează pretutindeni

linia dreaptă. Pe turnul mijlociu sunt frumoase ornamente de mici arcuri originale, care jos se reunesc cu o cordea împletită, și la fiecare intersecțiune a lor se află câte un disc sculptat. Tamburul turnulețelor se divide în câte 8 compartimente oblice, fiecare compartiment având câte o fereastră iarăși oblică și arcată sus; deasupra sunt mai multe arcuri suprapuse, iar în jurul ferestrelor un ciubuc orizontal, care înconjoară tamburul întreg. Inprejurul arcurilor, care încunună turnulețele torse, este o galerie de flori de piatră à jour, cum există la turnul din mijloc și la acela al Pantocratorului. Sghiabul de piatră deasupra coroanelor (cornișe) baselor pătrate, pe care se ridică turnurile și la marginea învelitoarei metalice a corpului bisericei, sunt destinate a strânge apa de ploaie și a o face să se verse prin scurgători la anumite puncte, apărând astfel de scricăciune pereții verticali, acoperiți cu sculpturi zugrăvite și aurite.

După *Bis. episcopală Curtea de Argeș*, pag. 13—20.

Bis. dela Bolnița Coziei

de P. ANTONESCU

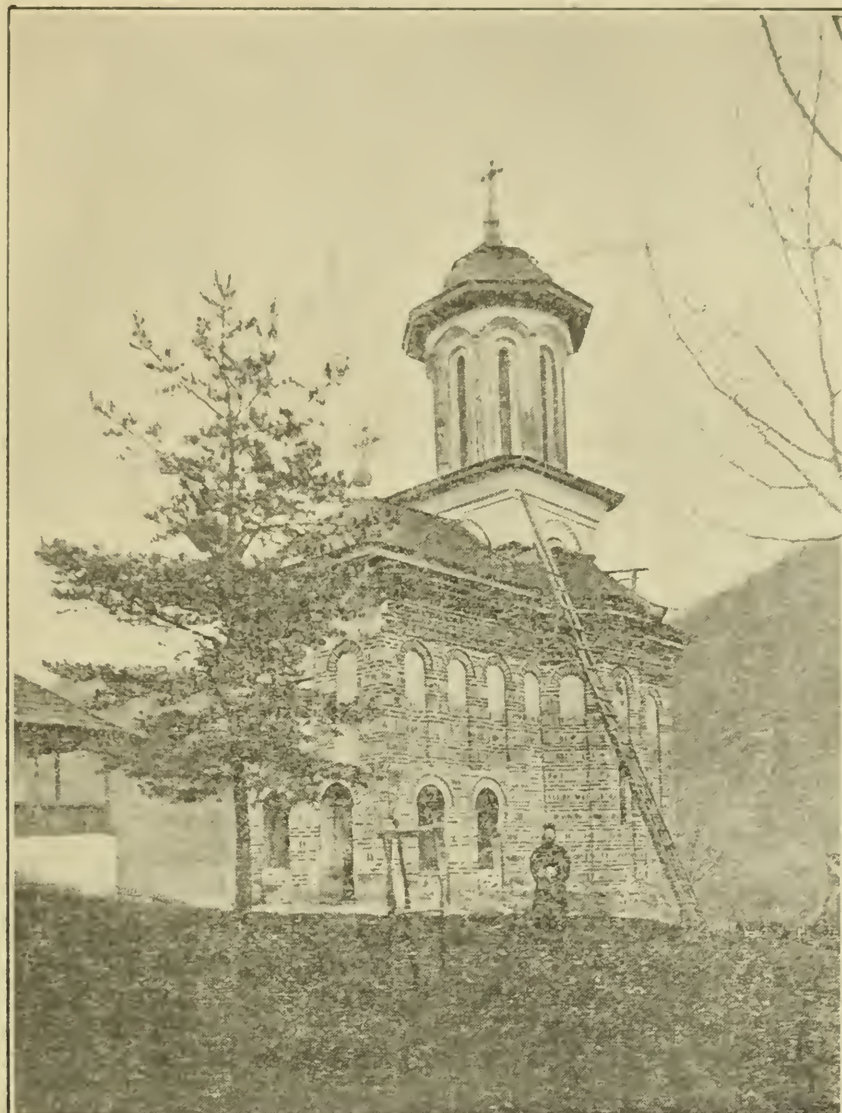
Din tot cuprinsul mânăstirei (Cozia), nu mai rămâne de cercetat decât biserica din deal numită *Bolnița,* cu hramul Sfinții Apostoli și „zidită în zilele lui Petru Voevod, a fiului său Marcu Voevod, a mitropolitului Varlaam și a egumenului Ilarion în anul 1543".

Bolnița se află în afară de cetatea mânăstirei: zidul împrejmuitor din partea aceasta merge de-a lungul șoselei numai, fără să cuprindă cele ce se aflau dincolo de ea. Azi Bolnița își are dependințele și împrejmuirile ei aparte.

Această mică bisericuță de dimensiuni foarte restrânse e de o frumusețe desăvârșită. Largă abea de 2.60 m. pe dinăuntru, mică de tot, cu trupu-i așa de sprinten și delicat, această capelă e una din cele mai bune opere de architectură ce avem în țară.

Nimic nu e de prisos și totul e bine încheiat în acest micuț și elegant ansamblu; fiecare cărămidă pare așezată de mâna unui bun meșter, la locul și în felul cum se putea potrivi mai bine. Ordonanța exterioară are aceleași calități de unitate ca și la biserica mare;

o singură teorie de arcaturi împodobeşte fără să cresteze şi să împartă biserica pe toate feţele ei. Un rând de ferestre jos şi altul de rosace sus pe com-

99. Biserica dela Bolniţa m-rii Cozia.

pun împreună în deschizătura arcurilor. Rândurile aparente de piatră şi cărămidă dau mai mult ca oriunde culoare şi varietate faţadei. Deschizături fru-

mos arcate formează tinda și rânduri numeroase de cărămizi colțurate alternând cu altele drepte compun cornișa ce coronează zidul.

Turla subțire și lansată e formată, ca și cea dela biserica mare, din arcade închise unele în altele. Invelitoarea, deși din câte ne arată zugrăveala dinăuntru nu e în felul celei primitive, e totuși cu mult gust construită în draniță măruntă. Locul unde au fost rosacele ajurate, e astupat cu zidărie, iar ferestrele mai largi, altădată, au fost îngustate în urmă.

Dacă trecem înăuntrul bisericuței găsim aceeași nobilă eleganță în proporțiuni; iar frescurile ce acepere pereții măresc încă valoarea acestui prețios monument.

Cunoaștem în țară frescuri bisericești cam din aceeași epocă care pot să egaleze pe acestea, dar nu le întrec. Sfinții, în mărime naturală, formând prima zonă a zugrăvelilor, sunt de o frumusețe particulară. Atitudinea nobilă și simplă a figurilor, expresiunea lor de înțelepciune senină și adâncă, linia corectă a draperiilor armonios grupate, execuțiunea largă și deplină a fiecăreia dintre figuri, fac din această friză un ansamblu unic. Cei care se mai îndoesc încă de gloriosul trecut al artelor române și care se complac încă în banala sentință „n'avem artă românească", trâmbițată cu suficiență de vre-un ignorant și acreditată de mulți, prin lipsa de control, să-și dea osteneala să se ducă până la Cozia. E imposibil ca aceste frescuri să nu vorbească ochiului celui mai indiferent. Odată văzute și înțelese ne vin mereu

în minte: capetele acelea cu părul buclat, nimbate cu aur și pline de o sfântă duioșie, sfinții cu portul răsboinic ținând cu stânga o spadă și cu dreapta sfânta cruce, au ceva al lor, și numai al lor, care ne farmecă și ne oprește. Ieratismul înaltei arte bizantine e prefăcut aci într'un calm de-o eleganță particulară. Gestul înțelept și monoton al mâinilor, ce întind cu gravitate semnul crucei, e de-o elocință adâncă în ținuta regească a acestor mari convertiți. Iată-l pe Sf. Theodor Tiron cu nobilu-i chip de efeb grec, Sf. Iacob Perseniu cu strania-i figură de erou asiatic, Sf. Vasile îndureratul, Sf. Dimitrie, Theodor Stratilat, Mercuriu, Gheorghe, Ioan Damasceanul și toți ceilalți formând legiune de figuri neuitate!

Frescurile din altar au fost barbar restaurate și stricate, iar restul celor făcute pe o „scară mică" ce acoper restul interiorului, sunt în mare parte deteriorate. La dreapta intrării sunt zugrăviți ctitorii: Petru Voevod cu fiu-său Marcu-Voevod, iar în stânga nevastă-sa Roxanda și copila Zamfira. Toate par a fi niște bune portrete după natură.

In nartex se mai află câteva frescuri care par cu mult mai noi. Aci găsim din nou pe Mircea zugrăvit cu fiu-său Mihail, într'o aleasă atitudine de evlavie.

Starea de conservare a acestor frescuri e în mare parte deplorabilă și ni se strânge inima la gândul că vor putea pieri uitate și neînțelese.

După *Mânăstirea Cozia*, pag. 25—6.

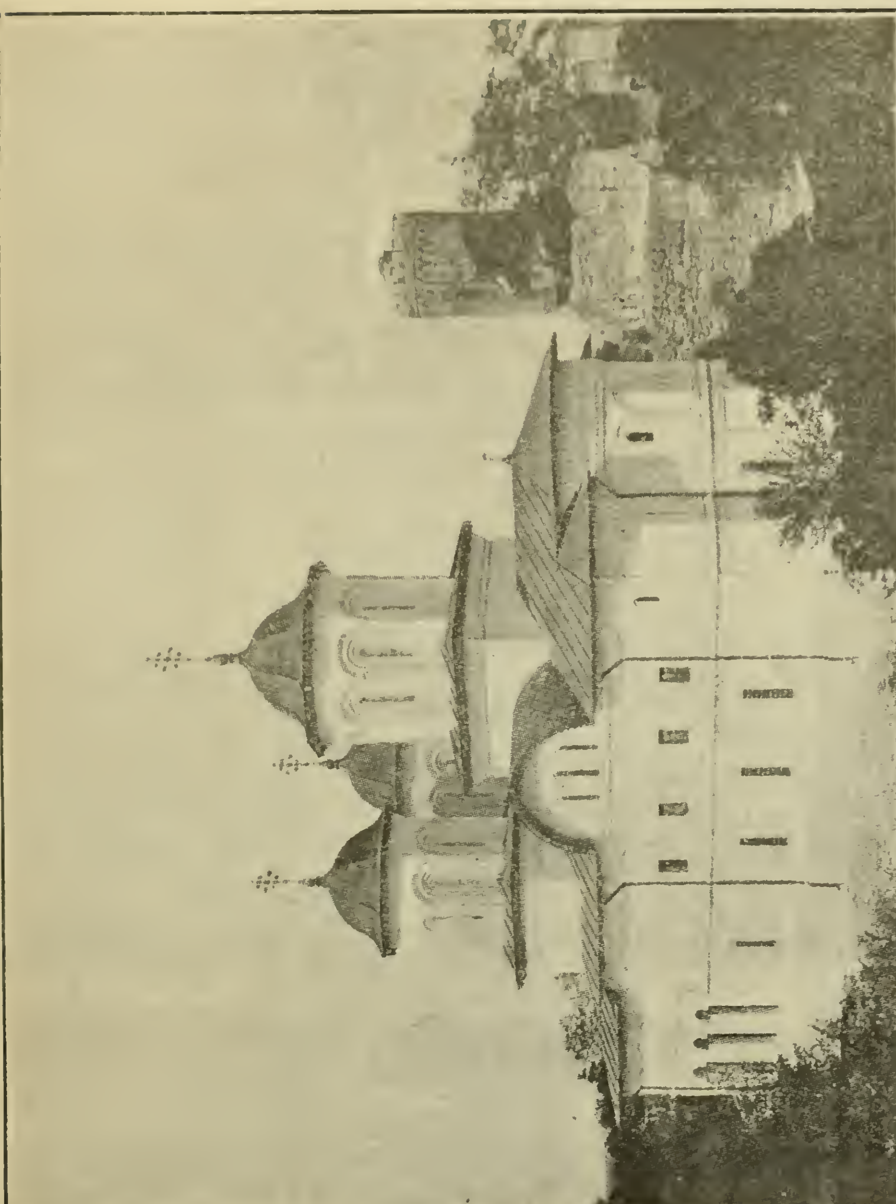
Bis. Domnească din Târgoviște

de N. GHIKA-BUDEȘTI

Biserica Domnească din Târgoviște este unul din monumentele cele mai caracteristice din țară în ceeace privește influența artei bizantine asupra vechei noastre arhitecturi. Planul acestei biserici este pur bizatin și aproape identic cu acel al bisericii Agia Teotocos din Constantinopol, zidită la sfârșitul secolului al IX-lea. Biserica Domnească din Curtea de Argeș are acelaș plan și aceeaș dispozițiune ca și cea din Târgoviște, numai cât îi lipsesc turlele de pe pronaos (se poate ca ele să fi existat mai înainte). Alte biserici cari se apropie de planul tip bizantin sunt biserica dela Snagov și fosta catedrală mitropolitană din Târgoviște, ce se deosibesc numai prin faptul că au un pridvor mult mai desvoltat și de o importanță egală, dacă nu chiar superioară, cu aceea a naosului. In sfârșit biserica Sf. Dumitru din Craiova.

Deosebirea cea mai caracteristică între bisericile românești citate mai sus și bisericile bizantine din Orient stă în înfățișarea lor și provine din proporțiile generale precum și, mai ales, din înălțimea turle-

lor, care e mai mare la noi decât la Bizantini, dând un aspect mai svelt bisericilor românești față cu pro-

100. Bis. Domnească din Târgoviște (restaurată).

porțiile pleoștite, caracteristice bisericilor bizantine.

La biserica Domnească din Curtea de Argeș, cea

mai veche biserică din țară (c. 1360), și care e tipul cel mai curat de biserică bizantină din România, înălțimea turlei e cam aceeaș ca și la bisericile din Orient (Agia Teotocos, Sf. Teodor, Kahrijé, Pantepopt, etc.). La biserica Domnească din Târgoviște (1580) înălțimea turlei Pantocratorului e aproape egală cu diametrul ei. In urmă turlele devin și mai lungi. La Hurezi (1694) ele au o înălțime de două ori mai mare ca diametrul. Mai târziu înălțimea exagerată a turlelor — ca de exemplu la biserica Toți Sfinții din Râmnicu-Vâlcea — arată decadența ce se manifestă în arta noastră monumentală în secolul al XVIII-lea.

Forma generală a bisericii este un dreptunghiu, fără sânuri. Spre altar sunt vizibile din exterior cele trei eșituri: una mai mare, a altarului, la mijloc, și două laterale, mai mici, ale absideolelor. Dispoziția naosului este identică cu aceea a bisericii Agia Teotocos. Turla Pantocratorului este poligonală în exterior și, caz unic, are nouă laturi așezate nesimetric față de axul bisericii. Cei patru stâlpi pe cari se razămă cupola, în loc de a fi de piatră, ca la bisericile din Orient, sunt de cărămidă și au o secțiune orizontală. Ei au un capitel patrat ce se leagă cu arcurile pe cari le susțin. Pictura bolților și a arcurilor se prelungește pe toate suprafețele stâlpilor până jos. In partea din față a naosului se află o tribună superioară, așezată pe un sistem de bolți ingenioase, răzemate pe unul din stâlpii cei mari și pe o gingașe colonetă de piatră, sculptată în stalactite. Această

tribună — numită în vechime cafas — era în comunicație directă cu palatul domnesc prin o ușe situată în fațada de Nord a bisericii. O scară alipită de unul din stâlpii naosului duce la această tribună, rezervată pe vremuri familiei Domnitorului. Biserica e luminată prin ferestrele turlei Pantocratorului, cari însă au fost în parte astupate și zidite la epocă ne determinată. Alte ferestre mici — câte trei în fiecare lature — se deschid în partea superioară a pereților laterali, sub bolțile cilindrice ale transeptului.

In spre Miază-zi alte ferestre dreptunghiulare, fără chenare de piatră și în număr de patru, se deschid în rândul superior de arcaturi din fațadă. Aceste ferestre par a fi fost făcute în urmă, căci forma lor nu corespunde cu a celorlalte și nici locul lor nu corespunde în fațadă cu axele arcaturilor; ba chiar două din ele tae ciubucul arcaturilor, întrerupându-l. Forma altor ferestre mici, în semicerc, cari se deschid în partea superioară a altarului și a absideolelor și cari se află în axul arcaturilor și la alt nivel decât cele precedente, ne permit a presupune că cele patru ferestre, de cari fu vorba mai sus, au fost făcute în urmă, probabil pe timpul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, când s'a executat pictura interioară precum și tâmpla.

In partea de jos a fațadelor, atât la naos cât și la pronaos, la altar și la absideole, se găsesc niște ferestre dreptunghiulare, înalte, cu chenare de piatră profilată și situate în axele panourilor respective. Aceste ferestre sunt prevăzute cu gratii de fier.

Pronaosul bisericii este dreptunghiular și în comunicație cu naosul prin o singură ușe, situată în axul cladirii. O altă ușe, tot în axa, comunică cu pridvorul. Aceste uși au chenare de piatră sculptată, cu arc în formă de acoladă. Peste pronaos se ridică cele două turle mici ale bisericii. Amintim că aci se afla piatra mormântală a Doamnei Elena lui Matei-Vodă Basarab, bogat sculptată în stilul renașterii germane.

Pridvorul bisericii este dreptunghiular și ocupă toată lărgimea ei. El este răzimat pe 12 stâlpi octogonali. In axul lui se află ușa de intrare, în formă de arc în acoladă, deasupra căreia se găsește, în exterior, o firidă în care e zugrăvit hramul bisericii — Adormirea Maicii Domnului. Pridvorul avea înainte de restaurare o altă ușe spre fațada dinspre Nord, care fusese deschisă în urmă, stricându-se pentru aceasta doui stâlpi ai pridvorului, cari s'au zidit la loc cum au fost, desființându-se ușa.

Dintre toate bisericile vechi din țară, biserica Domnească din Târgoviște este aceea a cărui interior te impresionează mai mult, atât prin frumusețea proporțiunilor ei largi și impunătoare, cât și prin bogăția coloritului șters al picturilor, al decorațiunilor, al pietrăriilor sculptate și al tâmplei, cari — toatele — ne vorbesc și astăzi viu încă despre măreția ei de odinioară.

Exteriorul bisericii se deosibește prin aspectul ei puternic și prin proporțiile robuste ale ansamblului, — datorite turlelor bine concentrate spre mijlocul

corpului bisericii precum și înălțimei lor mici, caracteristică la bisericile de tip bizantin, după cum s'a putut vedea mai sus.

Decorațiunea fațadelor e obținută prin două rânduri suprapuse de panouri cu ciubuce în tencuială.

101. Bis. Domnească din Târgoviște (restaurată).

Rândul inferior e dreptunghiular, iar cel superior în semicercuri. Ele sunt separate la mijloc printr'un brâu orizontal, format dintr'un ciubuc rotunjit mai gros, încadrat de-asupra și dedesubt prin câte un rând de zimți, obținut fiecare din două șiruri de cărămizi așezate în dinți de ferestrău. La pridvor brâul

se ridică mai sus, prin două cotituri în unghiu drept. Partea superioară a pridvorului este decorată de-asemenea cu un rând de arcade mai mici, cari însă nu mai existau decât în părțile laterale extreme, — acolo unde brâul cotește. Ele s'au restabilit de jurîmprejurul pridvorului cum au fost.

Partea superioară a pridvorului a fost de sigur distrusă de vre-un incendiu, căci s'a găsit în acea parte zidărie de calitate foarte proastă. Bolta pridvorului care înainte de restaurare era de șipci tencuite, s'a refăcut pe dea'ntregul în cărămidă.

Turlele bisericii prezintă modul de construcțiune obicinuit la bisericile cu tip bizantin: arcade concentrice, înconjurând golul ferestrelor, se suprapun, fiecare arc fiind mai eșit în afară decât cel precedent. In acest mod se obține grosimea necesară zidurilor exterioare pentru a rezista împingerei bolților superioare a turlelor. In acelaș timp se obține prin aceeaș construcție o serie de linii verticale, cari dau turlelor un aspect mai ușor.

Turlele se reazimă pe o bază patrată în plan, formând ca un cub de zidărie, care iese din acoperiș. Acest cub se reazimă pe zidurile sau pe stâlpii destinați a-l susține, prin intermediul a patru arcuri, formând un patrat.

Partea superioară a bazelor precum și a turlelor e încoronată cu o cornișe obținută din cărămizi tencuite, așezate după modul obicinuit: trei rânduri de cărămizi în dinți de ferestreu, despărțite prin câte un rând drept. Corpul bisericii are aceeaș cornișe

peste tot, urmând diferitele mișcări ale acoperișului.

Atât corpul bisericii cât și turlele cu bazele lor și pridvorul sunt învelite cu aramă. Forma acoperișului turlelor este joasă, după forma cupolelor bizantine. In vârfurile lor sunt fixate, cu discuri poleite, crucile, cari sunt legate cu lanțuri.

După *Bul. Com. Mon. Ist.*, III, pag. 17—23.

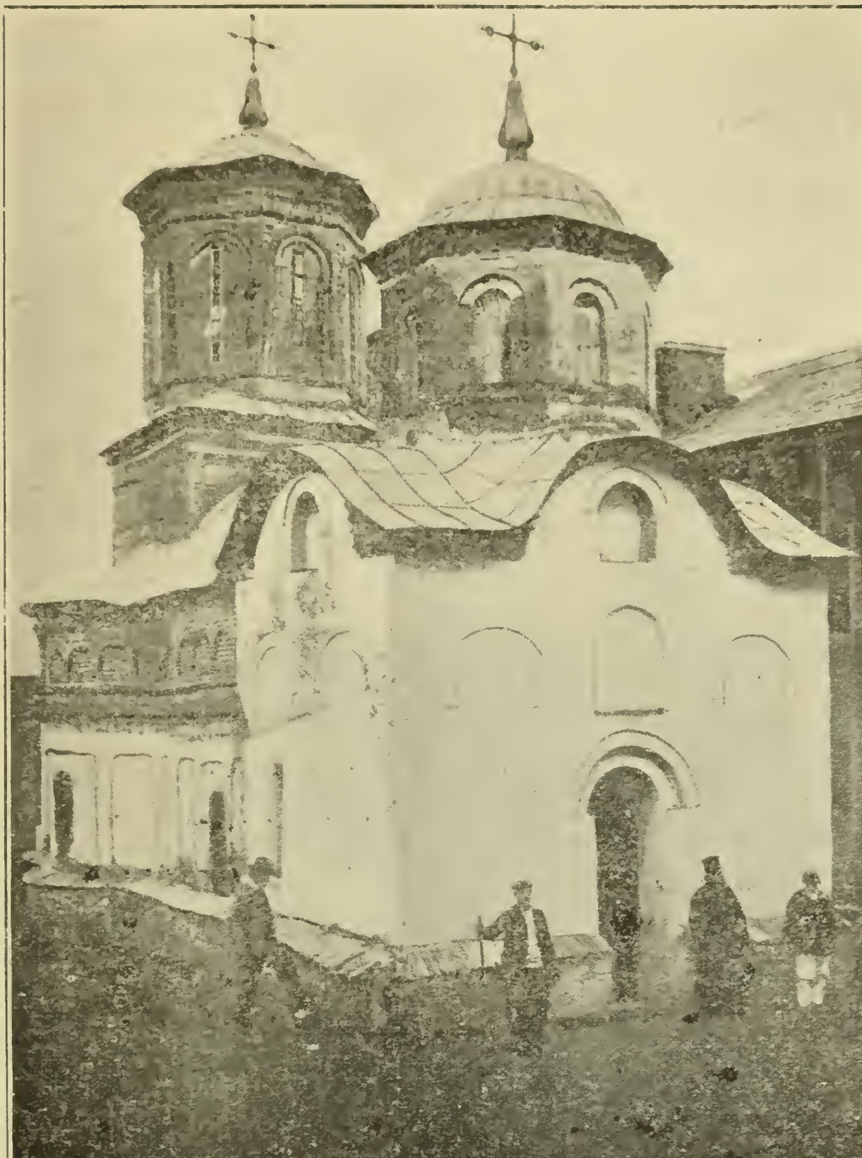
Mânăstirea Arnota

de Al. ODOBESCU

Mânăstirea Arnota e situată cam pe la mijlocul muntelui ce poartă al său nume, de-a dreapta apei Bistrița. Din vale până la mânăstire, muntele e acoperit cu păduri; când s'a preînoit mânăstirea, la 1851, s'a făcut și un drum nou care merge șerpuind până sus. La oarecare înălțime se vede un colț de piatră ceva scobit care se chiamă: *Scaunul Doamnei* și tradiția zice că pe acea piatră s'ar fi odihnit Doamna Elena a lui Matei Vodă Basarab, când a mers să viziteze mânăstirea zidită de soțul ei. Mai sus de mânăstire, muntele e acoperit cu livezi ce le pasc vitele călugărilor; tocmai sus pe muche și nu departe de marginea unei prăpăstii, ce da, în dos, de-a dreptul în apa Bistriței, se zice că ar fi fost o cruce mare de piatră săpată cu slove, pe care ar fi așezat-o acolo Matei Vodă, de-odată cu zidirea mânăstirei; dar acum vre-o 60 de ani și mai bine crucea s'a surpat de oameni ce pe semne căutau comori subt dânsa și s'a prăvălit în vale, unde nu s'a mai găsit.

Din vechile clădiri ale Arnotei a rămas numai

biserica din mijlocul curții. Chiliile au fost dărâmate la 1851 și s'au înlocuit prin noi ziduri ce ocolesc

102. Biserica m-rii Arnota.

curtea din toate părțile și din care o parte e destinată a servi de închisoare.

Biserica însă a rămas ca în vechime; ea nu e mare, dar e de zid, boltită cu două turle, una la

Pantocrator și alta mai mică, peste tinda ce se vede a fi mai nouă, și care e sprijinită pe arcade înalte de zid. Pe din afară biserica a fost cu tencuială, imitând cărămizile și pietrele așezate în desemnuri simetrice; dar mai încoace au spoit-o până la un loc cu var. Structura bisericei, deși nu e măreață, e însă destul de grațioasă; la intrare ea n'are inscripție, cu toate că tocul ușii dela advon e de piatră. Ușa însă, veche și acum foarte slăbită, e de lemn, în două canaturi săpate à jour cu flori și cu figuri înfățișând Buna-Vestire, având și doi vulturi în medalioane; toate aceste sculpturi, au fost poleite și colorate, dar fețele și anul s'au cam șters. Lucrul se vede acelaș ca la ușa Bolniței dela Bistrița și epoca e învederat aceeași, căci se vede săpat pe ambele canaturi ale ușii dela Arnota cuvintele: „†Aceste uși s'au făcut de Eromonahul Egumen Theofil în zilele lui Io Matei...."

— Tot în chipul acesta, cu săpături destul de fine în lemn, poleite și colorate, e lucrată și tâmpla precum și sfeșnicele cele mari. E probabil că ele sunt din aceeași epocă.

— Printre icoane trebue să deosebim două împărătești, ce sunt zugrăvite pe lemn, cu câmpul poleit, cu flori săpate și coroanele à jour. Pe marginea de jos sunt două inscripții din care se înțelege că sunt lucrate în zilele lui Matei Voevod Basarab. Mai exista și alte două icoane în felul acestora, adică a arhanghelului Mihail (căruia e închinată biserica), și a sfântului Nicolae, care poartă o mantie formată de pătrate roșii, aurite și negre.

— Ca decorație a tâmplei se văd încă: o dveră și trei poale de icoane, precum și o perdea pentru ușa advonului, de grea catifea săpată roșie și verde, cu flori țesute de fir galben, tot în felul materiilor presupusei haine a lui Mircea Vodă dela Cozia și a covoarelor Sfântului Grigore dela Bistrița. Se zice că aceste obiecte sunt dela ctitorul primitiv.

In advonul bisericei vedem zugrăvite portretele următoare: de-a dreapta ușei despre cor: 1) Matei Basarab Voevod; dea stânga aceleiaș uși: 2) Doamna sa Elena; pe peretele de-a dreapta lui Matei: 3) jupân Barbu, 4) jupân Radu; pe peretele de-a stânga Doamnei: 5) jupânița Calea, 6) jupân Datco (sau David tata lui Preda Brâncoveanu de pe cum e trecut în toate pomelnicele și genealogiele Brâncovenești, jupânița Calea ce este alături poate să fi fost soția lui). De laturile ușei de intrare în advon, la dreapta: 7) jupân Preda vel Spătar-Brâncoveanul, unchiul (iar nu nepotul, cum zice chronica, lui Matei Vodă), 8) jupânița Stanca — ce nu este soția lui Preda, de vreme ce la Hurez în biserică se vede că soția lui Preda e Păuna, fata Papii Log.; 9) un copil de sex bărbătesc, care e negreșit Papa Brâncoveanu, tata lui Constantin Vodă Brâncoveanu. La stânga: 10) jupân Danciul vel Voinic — bătrân cu barbă, — tata lui Matei Vodă, după cum înțelegem din cronici și din actul dela 7260 Martie 26: carte de hotărnicie din condica Sadovei, unde se și zice că Vornicul Danciu era frate cu Preda Brâncoveanu.

Intrând în advon, la stânga, se afla două morminte

din care unul alăturat de perete și coprinzând toată lățimea advonului, e de marmură albă, înălțat dela pământ pe zidărie, lung de 2 metri 35 cm. și lat de 88 cm. Un pătrar al pietrei, în partea despre cap, e sculptat cu o săpătură adâncă, înfățișând, într'un scut, corbul român, cu o cruce îndoită în cioc și cu un coif subt ghiare. Soarele și semi-luna sunt de două laturi; pe pieptul corbului e un scut mai mic și gol. Scutul cel mare are o coroană plină de-asupra și armături împrejur; sus sunt zale, pieptare și baniere; jos tunuri, săgeți, satâre, tobe, surle și steaguri. Inscripția începe în jurul sculpturei și merge tot ocolind piatra, astfel încât în partea de subt sculptură, se compune de patru cuadrate concentrice, coprinse unul într'altul. Literile sunt de formă corectă, cu linii regulate, aducând mult cu cele latine și de dimensie de 4 centimetri.

Inscripția în traducere zice așa:

„† Aici zace Matei Basarab cu al lui Dumnezeu dar odinioară căpetenie și Voevod țărei Ungrovlahiei, bărbat înțelept, și viteaz, și milostiv, a multor biserici și mânăstiri clăditor și înoitor, nici odată biruit, biruitor a multor locuri depărtate, purtător de biruințe prea lăudat, vrăjmașilor înfricoșetor, prietenilor ocrotitor, al țărei sale înavuțitor cu mare avuție și cu toate îmbelșugările, cu pașnică liniște a domnit douăzeci și trei de ani, a adormit întru Domnul cu adâncime în anul Domnului 1654, având el bătrânețe“.

După *Atheneul Român*, II (1869), pag. 11—6.

Mânăstirea Govora

de I. D. TRAJANESCU

Mânăstirea Govora este așezată pe valea cu acelaș nume, la vreo doi km. depărtare de șoseaua ce trece prin satul Govora, pe o colină ce se desface din dealurile povârnișului din dreapta al văei. Văzută de departe, de pe șoseaua Govorei, înainte de a intra în sat, această mânăstire, cu zidurile ei înalte și înegrite, din cari răsare, puternic și sobru, turnul clopotniței și o parte din turla bisericii, se înfățișează privirii ca o cetate străveche, care a ținut piept la multe încercări ale nestatorniciei vremurilor trecute.

Văzută mai deaproape și mai cu de-amănuntul se constată că zidurile cele înalte ce se văd din depărtare sunt ale caselor de pe laturile Nord-Estice; iar curtea este închisă pe celelalte două laturi dela Apus și Miază-zi cu ziduri mai joase. Pe laturea apuseană se văd în ruină urmele unor case din cari a mai rămas în picioare capătul din spre Sud. Zidul din spre Miază-zi este liber de case.

In mijlocul curții, pe un platou susținut de un zid de sprijinire, ce mărginește și pasajul de intrare

în curte, se înalţă biserica, cu o singura turla (A).

Din cauza configuraţiei topice a dealului pe care s'a zidit mânăstirea, forma în plan a ansamblului se prezintă ca un trapez neregulat, ceeace o deosibeşte întru câtva de multe alte mânăstiri croite în linii generale mai regulate.

Pe latura din spre Răsărit se află un corp de clădiri înalte, având dedesubt beciuri — şi anume sub camerile E, N, L din plan. In aceste beciuri — se zice — ar fi fost instalate teascurile tipografiei lui Mateiu Basarab. Deasupra lor se află încăperi cu întrebuinţare pentru vizitatori: salon, dormitor, balcon, precum şi intrarea în clopotniţă (B).

Intrarea în curtea mânăstirii se face pe sub această clopotniţă şi pe sub galeria de lemn ce leagă acest corp de clădire cu cel de pe latura nordică.

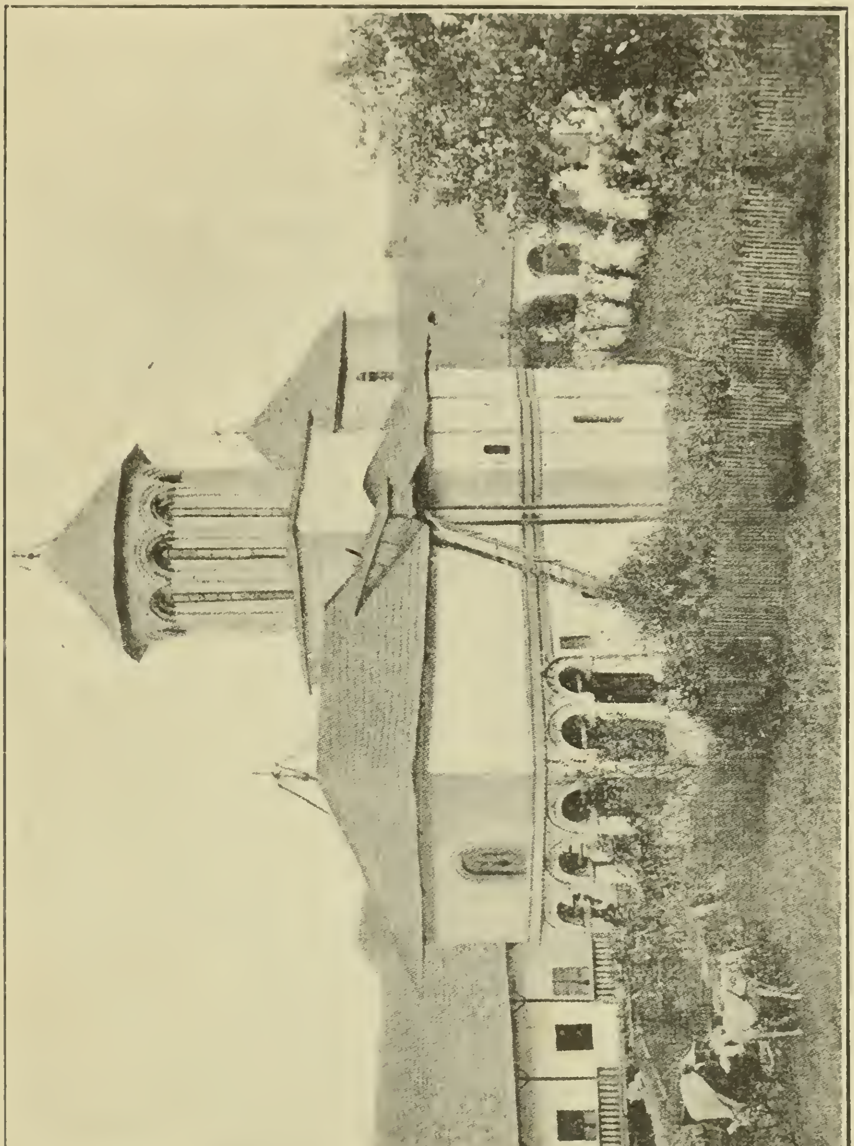
Şi casele din spre Nord au două rânduri de încăperi. Cel de jos cuprinde pivniţe, magazii şi — sub camerile E şi C de sus — încăperi de locuit. Cel de sus cuprinde încăperi destinate stăreţiei (K) şi călugărilor (E), având un paraclis (H) şi un foişor (C).

In încăperile ce-au rămas în picioare pe latura apuseană — în D — se văd urme de zugrăveală pe peretele din spre zidul înconjurător, iar dedesubt se vede locul pe unde pătrundea ţeava vechei cişmele, acum părăsită. Felul de zidire al acestui grup de case, făcute din bolovani şi cărămizi aparente, ne trimite în epoca lui Mateiu Basarab.

Biserica are tipul epocei Brâncoveneşti: cu pridvor susţinut pe coloane de piatră, cu baze şi ca-

pitele sculptate, cu bolți sferice zugrăvite, cu chenare de piatră la ferestre, frumos cioplite.

In interior găsim pronaosul, boltit și zugrăvit, apoi

103. Biserica mânăstirii Govora.

naosul — cu sânurile și cupola pantocratorului — și altarul. Tâmpla este bogată și bătrână ca și biserica, după cum se citește într'o inscripție săpată în lungul ei, deasupra ușilor.

Tradiția ne spune că în vremuri străvechi pe locul acestei mânăstiri era o bisericuță catolică, în locul căreia Radu-Vodă, fiul lui Vlad-Vodă, ar fi ridicat din nou altă biserică ortodoxă.

Inscripția de piatră de deasupra ușei dela intrarea în biserică ne arată că în anul 1711, pe timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, vechea bisericuță a fost din temelie refăcută, așa după cum se vede azi.

Examinând în deaproape fiecare din părțile acestui grup de clădiri și judecându-le după caracterul cu care ni se înfățișează, putem stabili trei epoci bine hotărîte, după cum urmează:

1. Epoca lui Mateiu Basarab. Deși în inscripția bisericii nu se pomenește numele acestui Voevod și nici nu este zugrăvit în biserică în rândul ctitorilor, totuși, se știe că aci, în beciurile acestei mânăstiri, se găsia vestita tipografie a lui Mateiu Basarab. Așa dar pe timpul acestui Voevod, mânăstirea Govora se găsia într'o stare destul de înfloritoare, dacă el și-o alesese ca loc nimerit pentru tipografie. Deci, în afară de beciurile arătate mai sus, unde se aflau teascurile, trebue să mai fi fost încăperi, unde se adunau călugării-lucrători și scriitori.

Ca biserică a mânăstirii în acest timp era bisericuța ridicată de Radu Voevod — pomenită în pisanie — la 1492, iar în jurul ei, la Răsărit, se aflau casele unde era tipografia, iar la apus s'a ridicat rândul de case astăzi în ruină (T), din cari a mai rămas în picioare, sub acoperământ de șindrilă, doar o cameră (E), cu o sală (P) și o cămară (F),

lângă cari se găsește gangul boltit (D), unde am spus că era vechea fântână, azi părăsită.

Asemănarea cea mare ce este între felul de lucru al acestor ziduri în ruină și între lucrările făcute de Mateiu Basarab la alte mânăstiri, ca Arnota și Dintr'un lemn, ne îndreptățește să facem aceste presupuneri și să le clasăm în această epocă.

Afară de acest indiciu sigur, mai avem și dispoziția camerelor, care, după cum se vede din plan, este compusă dintr'o serie de săli cu două camere vecine, având fiecare la spate câte o cămăruță. Această dispoziție de camere se mai găsește și la mânăstirea Brâncoveni, unde au mai rămas în ființă câteva din chiliile ridicate de Mateiu Basarab. Dacă cu ocazia lucrărilor de reparațiuni la această mânăstire s'ar face săpături în părțile ruinate, scoțându-se la iveală și părțile ascunse sub dărâmături, s'ar putea găsi desigur și alte mărturii, cari să lumineze și mai mult calea cercetătorului.

2. Epoca lui Constantin Brâncoveanu.

După cum se vede din inscripția citată mai sus, pe timpul domniei lui Brâncoveanu s'au întreprins la Govora o serie de lucrări de mare însemnătate. Astfel bisericuța cea veche, ridicată de Radu cel Mare, folosită și pe timpul lui Mateiu Basarab, a fost dărâmată, iar în locul ei s'a ridicat din temelie o biserică nouă, așa după cum se vede a fi (A), care s'a isprăvit de lucru în anul 1711. Din vechea bisericuță a lui Radu-Vodă nu a rămas decât o urmă

de temelie (R), ce se vede în curtea despre Miaza-zi a mânastirii.

Odată cu zidirea nouei biserici, s'a întarit și platoul pe care sta biserica, înconjurându-l cu un zid de sprijinire, din zidărie de bolovani și cărămidă așezată pe lat și în picioare.

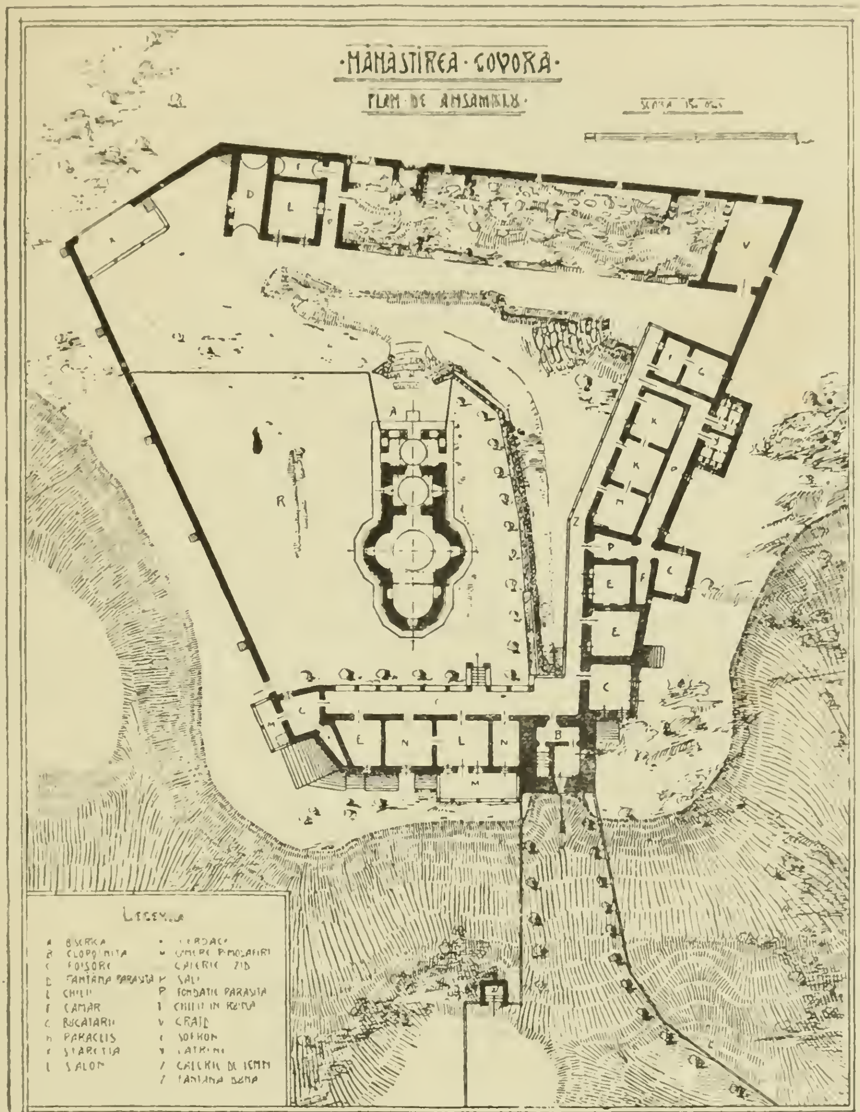
In acest timp s'a zidit și clopotnița (B) dimpreună cu casele din stânga (G, F, E, N, L), cu galeria (O), zidite peste vechile încăperi, unde pe timpul lui Mateiu Basarab se afla tipografia. Rândul de case (C, E, F, H, K) de pe latura nordică, cu pivnițele și cu camerile din rândul de sus, sunt făcute tot în această epocă, judecate fiind după arhitectura lor caracteristică. Zidul înconjurător de pe latura Sud-vestică este făcut de asemenea în acest timp ca și contraforții cei mari ce sprijinesc zidurile camerilor F, E, N, L, — zidurile de jos ale vechei tipografii negăsindu-se destul de tari, spre a suporta greutatea adăogită mai în urmă deasupra.

Fântâna Z aparține și ea tot acestui grup de lucrări, după cum arată atât arhitectura cât și inscripția zugrăvită pe peretele ei.

3. După această epocă de strălucire a Govorei, a urmat apoi un timp de restriște, care a adus cu sine multe prefaceri și adăogiri, după împrejurări și după modul cum vremelnicii ei conducători au găsit cu cale.

Astfel o inscripție de deasupra ușei clopotniței ne spune că în anul 1770 mânăstirea a fost prădată de Florea hoțul. In 1783, pe timpul episco-

pului Filaret al Râmnicului, s'a reparat stricăciunile, igumen fiind chir Anatolie, și s'a zugrăvit în 1787 de către Dimitrie zugravul.

104. Planul mânăstirii Govora.

Tot în această epocă de decadență și în timpuri mai apropiate de noi s'au mai făcut și alte lucrări de transformare de puțină însemnătate și anume: s'au făcut cele două balcoane de lemn (M), de unde

se desfăşoară privirei pitorească panoramă a dealurilor din împrejurimi, cari înconjoară valea Govorei; vechiul foişor (C) s'a prefăcut în cameră, prin închiderea cu zidărie şi ferestre a golurilor de sub arcadele sale; s'a prelungit galeria (O) şi dincolo de punctul Z, refăcându-se întreg zidul din spre Sud al camerilor H, K, F.

Aci este locul potrivit a menţiona că în paraclisul H se găsesc pe peretele dinspre Răsărit urme de zugrăveală precum şi o parte dintr'o frumoasă ramă de icoană în stuc, cu ornamente bizantine, partea cealaltă fiind zidită în grosimea zidului oblic. Această trunchiare a icoanei nu se poate explica decât prin faptul că zidul oblic ce o acoperă ar fi avut o poziţie mai exterioară şi anume — în locul parapetului galeriei (Z), făcând un cot de legătură cu prelungirea zidului ce desparte paraclisul de sala P[1]. In acest caz comunicaţia se făcea până în punctul Z pe galeria de lemn, iar de aci prin sălile P şi P[1] dela spatele camerilor. O urmă de fondaţie în dreptul acestui zid, este încă o mărturie care ne face să insistăm în sensul acestei ipoteze.

O altă prefacere făcută în acest timp este şi foişorul adăogat peste camera C, care, prin felul comunicaţiei sale puţin accesibil, pare a fi mai mult o ascunzătoare, căci spre a ajunge la el trebue o scară portativă aşezată pe calcanul din pod.

Acestea sunt, pe scurt, prefacerile prin cari a trecut mânăstirea Govora dela 1492 până în timpurile noastre.

După *Bul. Com. Mon. Ist.*, III, pag. 39—41.

Biserica Stelea
(Târgovişte)

de N. GABRIELESCU

Stelea e zidită pe locul unei vechi biserici, ale cărei temelii stau, de sigur, și astăzi, îngropate în pământ. Pe la jumătatea secolului al XVI-lea, ea era o mare și frumoasă mânăstire în capitala Țării Românești. Avea forma pătrată și era împrejmuită cu un zid înalt de piatră. Pe latura despre Apus a acestui zid, deasupra porții de intrare, se ridica clopotnița, greoae și înaltă, alipite de ziduri se găsiau chiliile mânăstirii, iar în mijlocul curții stătea izolată biserica, pe care o vedem și astăzi, — zidită de Vasile-Vodă Lupul, Domnul Moldovei, la 1645.

Cu vremea mânăstirea s'a risipit, astfel că, afară de biserica neîngrijită, n'a mai rămas decât o parte din clopotniță și câteva chilii modeste, în cari pompierii orașului odihnesc în locul cuvioșilor călugări de odinioară.

Clopotnița nu e toată dela început. Din examinarea zidăriei sale, am putut vedea că partea superioară a fost înălțată mai în urmă, fără a putea ști când anume. Astăzi ea are un aspect greoiu și e mult în-

gropata în pământ, din cauza înălțării terenului dimprejur. Zidaria clopotniței e rau executată. Infățișarea exteriorului e simplă, — din tencuială, alternând cu caramizi aparente, așezate unele în rânduri orizontale, iar altele puse vertical, întocmai cum era și la vechia Mitropolie din Târgoviște.

Din clădirile ce au maì rămas, cele câteva chilii din spre Miază-noapte, lipite de clopotniță, n'au nimic interesant. Biserica însă merită o deosebită atențiune, cu toate că, construită fiind de Vasile-Vodă Lupul după modelul Trei-Ierarhilor din Iași, nu e decât o slabă reproducțiune a acesteia, din cauza mijloacelor restrânse de care cred s'a dispus, făcându-se cu tencuială pe din afară, în loc de piatră, cum e cea din fosta capitală a Moldovei.

Stilul bisericii e moldovenesc și e singura cu acest caracter în Țara-Românească, după cum Soveja, zidită de Matei Basarab, e singura în Moldova construită în stil muntenesc. Căci cele două țări surori s'au desvoltat deosebit una de alta în arhitectură, deși amândouă au avut ca bază pentru arta lor acelaș stil, — bizantin.

Biserica are o înfățișare simplă, dar e bine proporționată. Fiind tencuită în exterior, se deosibește cu totul, ca decorație, de Trei-Ierarhi, unde fațada e de piatră. Căci în tencuială nu se mai puteà face acea dantelă de sculpturi, care înfășoară biserica din Iași. Abia câteva brâe și chenare de piatră pe la uși și ferestre au fost reproduse la Stelea; dar

planul și forma generală a construcției au fost luate, cu mici modificări, întocmai după Trei-Ierarhi.

Corpul bisericii e înalt și susținut dejur-împrejur cu contraforți, cari se ridică aproape până sub învelitoare. Un brâu de piatră, format din trei șuvițe, încinge biserica la mijloc. Deasupra brâului, dejur împrejur, se află un rând de firide puțin adâncite în zid; iar mai jos de brâu sunt ferestrile, cari luminează biserica în interior. Soclul e adăpostit cu o lespede de piatră subțire și scoasă mult în afară, întocmai ca la Trei-Ierarhi. Invelitoarele sunt cu scurgeri drepte și nu se arată a fi aceste formele primitive.

Peste corpul bisericii es din învelitoare două turnuri, cari sunt la fel, nedeosebindu-se întru nimic unul de altul și având fiecare câte opt fețe. Ele stau pe câte două baze. Cea de jos, mai mare, e pătrată. Peste ea vine o altă în formă de stea cu douăsprezece colțuri. Pe patru din fețele turnurilor sunt ferestrile, cari dau lumină în interior; iar pe celelalte patru fețe dintre aceste ferestre sunt patru contraforți mici cari susțin turnul. Un brâu de piatră, format din trei șuvițe rotunde și împletite, încinge turnurile la mijlocul înălțimii lor. Pe fețe sunt două șiruri de firide mici și decorațiuni cu teracote smălțuite cu verde deschis, după modelul bisericilor din Moldova. Invelitoarele turnurilor sunt rotunde și se termină cu câte o cruce simplă.

Privit în întregime, exteriorul se prezintă bine proporționat, însă se vede că lucrarea a fost executată

de meșteri mai puțin iscusiți decât cei cari au zidit și cioplit piatra la Trei-Ierarhi.

Planul e întocmai ca la biserica din Iași.

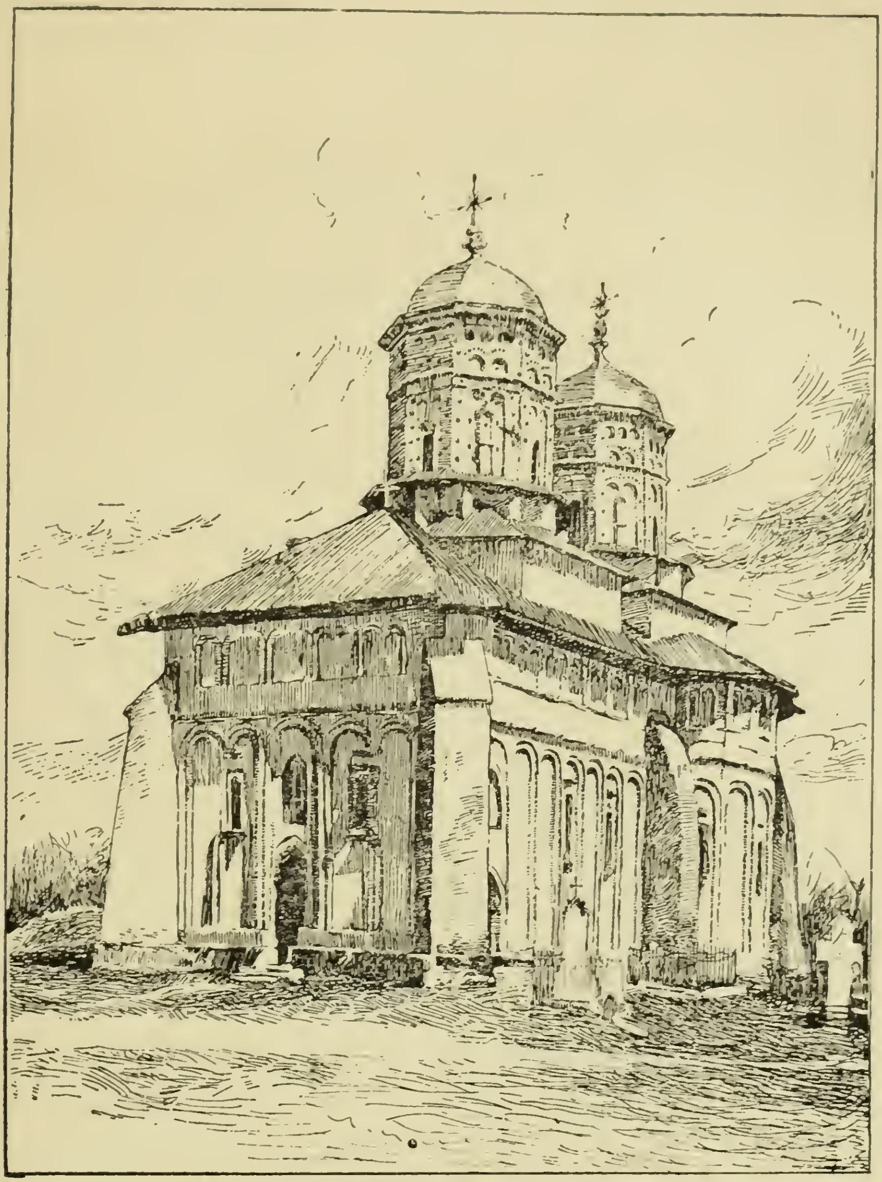
Intâi vine pridvorul, zis și nartexul exterior, cu trei uși deschise: una spre Apus, alta spre Miază-zi și a treia spre Miază-noapte. El e înalt și acoperit cu bolți rotunde. Pe peretele despre Apus se văd urmele a două ferestre, cari au fost astupate.

După pridvor vine tinda sau nartexul interior, în forma unui patrat. Tinda aceasta e înaltă și are pe fiecare față câte un arc de piatră împletit din trei șuvițe. In colțurile patratului se ridică patru pendantivi sferici, ca să poată trece dela patrat la un cerc. Peste acest cerc sunt alte patru cercuri, cari încalecă pe cele dintâi și ajung la un nou cerc, peste care se ridică turnul în formă de olan circular, acoperit cu o boltă hemisferică. Această încălcare de cercuri unele peste altele, luată dela clădirile arabe, e făcută cu scop să strimteze deschiderea turnului și produce, văzută de jos în sus, un efect decorativ admirabil de interior.

Turnul e luminat de cele patru ferestre strimte, pe care le-am menționat mai sus. Tinda e despărțită de cor prin doi stâlpi de zidărie foarte groși, având secțiunea octogonală și baza patrată.

Apoi vine corul, destul de spațios, având două sânuri rotunde, unul la stânga și altul la dreapta, luminate fiecare de câte trei ferestre înguste. D'asupra corului se ridică turnul Pantocratorului, care e

la fel cu turnul dela nartex, descris mai sus, având întocmai aceleași dispozițiuni și aceleași proporțiuni.

105. Biserica Stelea din Târgoviște.

In fine vine altarul, care e despărțit de cor prin tâmplă. Fundul altarului e circular și e prevăzut cu

toate dispozițiile necesare cultului bisericilor ortodoxe creștine.

Intr'un cuvânt putem zice că astfel cum se prezintă, cu forma bine dispusă a planului, cu bolțile minunate cari acopăr clădirea și cu proporțiunile sale elegante, interiorul e măreț, și luminile cari strabat din toate părțile îi dau un efect misterios.

Adăogam că ușa intrării merită o deosebită atențiune. Usciorii sunt de piatră cu ciubuce gotice, după cum se găsesc din timpurile cele mai vechi la bisericile din Moldova. Ușa are o deschidere mică și deasupra ei e săpată pisania în limba slavonă, având la mijlocul inscripției stema Moldovei, — capul de bou. Mai sus, peste usciori, e o firidă mare cu icoana Adormirii (?), care e o lucrare nouă și fără valoare.

Pisania, care e mărturia cea mai prețioasă, ne spune că Vasile-Vodă Lupul a zidit biserica Stelea pe locul unei bisericuțe mai vechi, în care se găsiau îngropate rămășițele pământești ale tatălui său — Nicolae vel Aga. Mormântul acestuia trebue să fie în firida care se vede și azi în peretele despre Miazăzi din nartexul bisericii și samănă cu cele ce se găsesc în tinda dela Trei-Ierarhi din Iași, unde au fost îngropați membri ai familiei Voevodului.

Ca să terminăm cu interiorul clădirii, trebue să mai arătăm că pardoseala e de lespezi mari de piatră. In această pardoseală sunt multe pietre mormântale, săpate cu frumoase caractere slavone, cari cu înce-

tul se tocesc sub piciorul credincioșilor trecători. Se mai văd pietre de mormânt sparte în bucăți și zidite la soclul bisericii și la clopotniță, de sigur în timpul când s'au făcut reparații.

Mai rămâne acum să arătăm starea în care se găsesc picturile, pentru a putea cunoaște astfel întreaga clădire. In interior se găsesc unele părți zugrăvite, iar altele date numai cu un ton cenușiu. Ele sunt noui și nu prezintă nici un interes artistic sau istoric, fie cât de mic. Zugrăveala cea veche a fost refăcută la vreo reparație generală a bisericii. De sigur atunci când s'a rezidit și turnul Pantocratorului, care căzuse de cutremur.

Pereții pridvorului sunt dați cu o culoare cenușie. O singură icoană se află, acea despre care am vorbit mai sus, din firida de deasupra ușii, reprezentând hramul bisericii, *Adormirea (?)*.

In tinda din năuntru sunt pe unele locuri câteva icoane și ornamentațiuni arabe, pe când întinderea cea mai mare e dată cu o culoare cenușie. Pe bolta turnului e zugrăvită Maica Domnului cu Is. Hs. în brațe și cu serafimi de jurîmprejur pe margine, susținând bolta. După caracterul picturii, acest tablou pare a fi mai vechiu ca celelalte. Pe olanul turnului sunt ornamente care încadrează ferestrele. Tot astfel și între ferestre sunt motive de ornamente arabe. Apoi, coborîndu-ne mai jos, la cei patru pendantivi superiori, vin îngerii, iar arcurile sunt cu ornamente. Mai jos, în pendantivii cei mari, sunt

zugrăviți, în loc de evangheliști, scriitorii de canoane bisericești: Cosma Monahul, Ioan Damaschin, Iosif scriitorul de cântări și Teodor Studitul. In sfârșit, sub arcurile cari susțin pendantivii, se află pe păreți în fiecare parte câte o icoană, care se vede că a rămas din vechia pictură a bisericii. Acestea sunt: la Miază-noapte Bunavestire, la Apus Adormirea, la Miază-zi Intrarea în Biserică, la Răsărit Răstignirea.

Restul pereților până jos sunt tencuiți și nezugrăviți, afară de ferestre, cari sunt încadrate cu ornamentațiuni arabe.

Stâlpii, cari despart tinda de cor, sunt zugrăviți. Asemenea și bolțile lor.

Corul e zugrăvit în acelaș gen ca și tinda. In cupola Pantocratorului e o zugrăveală nouă, rău executată. Mai jos vin îngeri în pendantivi și ornamente pe arcuri, cari nu prezintă interes. Cei patru evanghelişti din pedantivii de jos se vede că sunt rămași din vechia pictură a bisericii, căci sunt bine executați.

Lăsându-ne mai jos, pe cupola sânului despre Miază-noapte, e zugrăvită Invierea, iar la Miază-zi e Naşterea. Pe păretele despre Apus, e Răstignirea. Totul e acoperit apoi cu ornamente arabe și turceşti împrejurul ferestrelor şi la bolți, pe când pereții sunt dați cu o culoare cenușie, probabil din cauza lipsei de mijloace, pentrucă se ştie că în bisericile noastre mai îngrijite totul e acoperit cu ornamentațiuni și scene religioase.

Altarul e simplu zugrăvit, după cum de altfel e întreg interiorul bisericii.

Stelea fiind făcută după modelul Trei-Ierarhilor din Iași, de sigur că și picturile se asemănau cu cele de acolo. In această privință memoriile Arhidiaconului Paul de Alep sunt un prețios izvor de informație și lămurire. El ne spune că, plecând din Târgoviște, în drumul spre Ploești, s'a oprit la mânăstirea sf. Nicolae, zidită de Postelnicul Constantin Cantacuzino, unde a admirat zugrăveala făcută tot de acel meșter care lucrase și în Moldova la bisericile lui Vasile-Vodă Lupul, fiind executate cu aur peste peretele gol. „Ele uimesc pe spectator prin luciul lor". Iconostasul, Simbolul și Icoanele se aseamănă cu acelea din mânăstirile lui Vasile Lupu. Apoi au purces la satul Postelnicului Constantin Cantacuzino, la Filipești, unde e biserica cu hramul Adormirei, zidită tot de numitul Postelnic și zugrăvită tot de acelaș artist de mai sus.

Din aceste prețioase relațiuni ale scriitorului arab se vede că artiștii aduși de Vasile-Vodă Lupul pentru a înfrumuseța biserica sa dela Stelea, au mai fost întrebuințați pe urmă și la alte biserici din Țara-Românească.

Din mobilierul vechiu al bisericii n'a rămas nimic. Tâmpla e de lemn, cu sculpturi aurite, cu fondul roșu și verde. Ea e puțin interesantă și nu poate fi dela zidirea bisericii. Paul de Alep, care a văzut biserica curând după zidire, spune că „iconostasul de artă rusă e splendid și are trei uși".

Stranele sunt simple și în stare proastă. In tinda bisericii sunt două icoane vechi, reprezentând pe Iisus Hristos și pe Maica Domnului, de mărimea celor cari se pun la trapeză. Ele sunt interesante și trebuesc păstrate.

După *Bul. Com. Mon. Ist.*, I, pag. 80—86.

Mitropolia din București

de I. D. TRAJANESCU

Se pare că prima grije ce avu Constantin-Vodă Basarab îndată ce luă domnia Țării Românești fu să zidească o mânăstire mare, cu multe turnuri, împodobită și bine înzestrată, căci chiar în anul 1655, dimpreună cu soția sa Doamna Bălașa, începu lucrarea bisericii, numind ispravnici pe Radul Logofătul din vechea familie a Dudeștilor și pe Gheorghe Sufariul din Târgoviște.

Lucrările mergeau încet, căci cheltuelile erau mari. Astfel, cu toată râvna pusă, Domnul nu izbuti să-și vadă mânăstirea gata, căci după o scurtă domnie de patru ani, în Martie 1658, el fu scos din scaun și înlocuit cu Mihnea-Vodă III (1658—1659).

In acest răstimp, prin anul 1657, vizitează Bucureștii, pentru prima oară, Patriarhul Macarie al Antiohiei, însoțit de diaconul său Paul de Alep, care ne-a lăsat prețioase povestiri despre starea lucrărilor Mitropoliei din acea vreme: „La urmă merserăm la marginea orașului, pe un deal înalt, ce domnește cu vederea orașul dimprejur. Acolo actualul Beiu era ocupat cu clădirea unei mari mânăstiri, cu

o biserică măreață și strălucită, semănând pe dinăuntru cu cea dela Curtea-de-Argeș, numai că aceasta este de cărămidă și în tindă are 12 stâlpi, fiecare dintr'o bucată rotundă de peatră, ca să formeze numărul celor 12 apostoli. Pe de-asupra are patru mari cupole și pe din afară o tindă largă.

„E acoperită cu plumb de o greutate ce se zice că trece peste 40 mii de oca. Am făcut în ea o aghiasmă și prea sf. sa a stropit-o, după obiceiu, căci nu este încă terminată: deci rămăsese netârnosită. Ea este închinată lui Constantin, care e și numele fondatorului, și Elenei".

Așa dar, la finele domniei lui Constantin Basarab, biserica, chiliile și stareția erau doar începute și lăsate neisprăvite, iar când veni la domnie Mihnea III, acesta, îndemnat fiind de mitropolitul Ștefan I, „profită de un moment de liniște înainte de a fi destituit și târnosește biserica în anul 1658, în Dumineca tuturor sfinților, față fiind mitropolitul țării, episcopii Râmnicului și Buzăului, toți egumenii marilor mânăstiri bucureștene și muntenești și patriarhul Macarie al Antiohiei".

In această vreme biserica era încă nezugrăvită; ea avea însă toate orânduelile mânăstirești, adică un egumen, grec, de neam, cu numele Nichifor, cum și un oarecare număr de călugări; iar Mitropolia era când la Târgoviște când în București, după cum Domnii își schimbau reședința.

Lui Mihnea III îi urmă în domnie Gheorghe Ghica (1659—1660), apoi Grigore Ghica (1660—

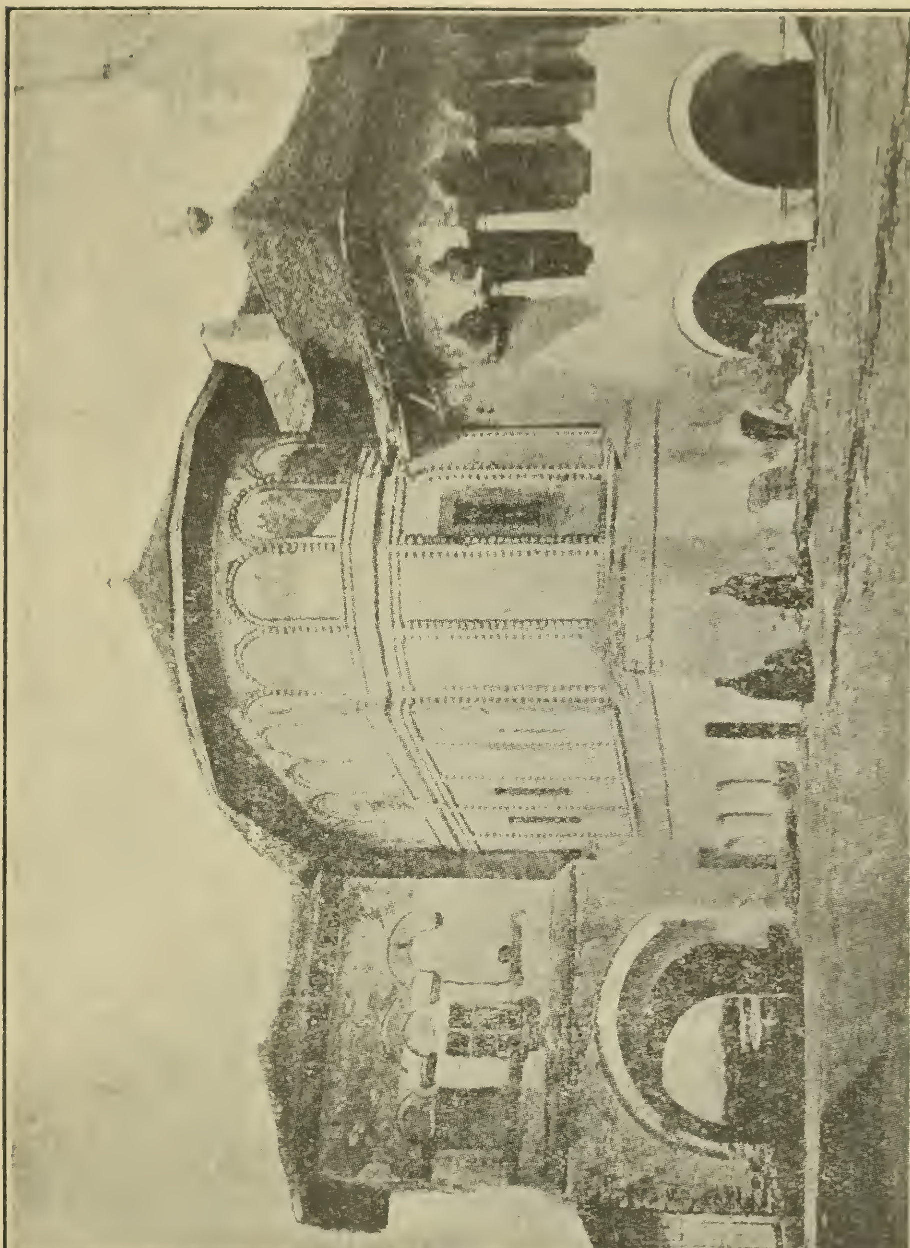

106. Mitropolia din București. După o acuarelă de Szathmary (1866).

1664). In acest răstimp de cinci ani nu avem nici o ştire, daca lucrările s'au continuat sau nu mai departe. Desigur însă că egumenul Nichifor, cu veniturile moşiilor dăruite Mitropoliei de către ctitorul ei Constantin Basarab, va fi urmat mai departe cu completarea lucrărilor pe la chilii şi stăreţie, căci, venind la domnie Radu Leon (1664—1669), biserica e zugrăvită, apoi rânduită să fie Mitropolia ţării, după cum singur spune, atât de frumos, într'un hrisov din anul 1668, Iunie în 8 zile: „Apucat-am domnia mea, cu toată voia şi dintru tot gândul domniei mele, de o am zugrăvit şi o am înfrumuseţat cu toată podoaba, cum se cade sfintelor biserici, ca să mă chem şi domnia mea ctitor acestei sf. Mitropolii, pentru vecinica pomenire a domniei mele şi a răposaţilor părinţi ai domniei mele, să ne fie pomană în veci. După aceia văzând domnia mea aceastã sfântă Mitropolie, socotit-am domnia mea, dimpreună cu cinstitul şi iubitorul de D-zeu, părintele nostru Kir Teodosie mitropolitul şi cu cinstiţii şi prea cuvioşii episcopii Serafim de Râmnic şi Grigorie dela Buzău, şi cu egumenii de pe la sfintele lavre, şi cu toţi cinstiţii dregători ai domniei mele, de am tocmit domnia mea şi o am aşezat ca să fie sfântă Mitropolie, cum este şi cea din Târgovişte".

Aşa dar în anul 1668 Radu-Vodă Leon hotărăşte ca mânăstirea lui Constantin Şerban Basarab să devină Mitropolie a ţării, având de mitropolit pe Kir Teodosie Argeşeanul.

Biserica se află în mijlocul unei curți lungueţe, închisă de jur-împrejur de clădiri. Astfel, spre Ră-

107. Paraclisul și clopotnița Mitropoliei din București pe la 1850.

sărit și Miazănoapte sunt chiliile, spre Miazăzi o parte din chilii și stăreția veche, iar spre Apus palatul mitropolitan, cu paraclisul și vechea clopotniță.

Examinând planul bisericii vedem că Paul de Alep avea dreptate să o asemene cu biserica dela Curtea de Argeș, căci, și aci ca și la Argeș, forma planului se aseamănă, cu singura deosebire a pridvorului de la intrare; iar cele patru turle se reazimă la fel și anume: turla pantocratorului, care e cea mai mare, se reazimă pe zidurile altarului, sânurilor și navei principale, turla din mijloc se sprijină pe cei doisprezece stâlpi de piatră, și cele două turle mici se sprijină pe arcurile dublouri și pe zidurile dinspre pridvor.

Construcția arcurilor și bolților aparține, ca tehnică, bunelor tradițiuni ale arhitecturii noastre bisericești.

Cu timpul însă, i s'a adus câteva prefaceri, cari au transformat-o așa după cum se vede în ziua de azi.

Pe din afară, biserica, e despărțită, printr'un brâu de piatră ce o încinge cam pe la mijloc, în două câmpuri, din care cel de sus cu panouri înconjurate de ciubuce întoarse în arc la partea de sus, iar cel de jos cu panouri dreptunghiulare.

Cornișa de sus s'a schimbat, probabil cu ocazia reparațiunilor din urmă; alte modificări ale lucrărilor de zidărie nu se vor mai putea cunoaște, decât doar cu prilejul unor eventuale lucrări de restaurare.

Faptul că ctitorul acestei biserici a luat drumul pribegiei înainte de a-și vedea opera desăvârșită, explică lipsa unei pisanii cioplite în piatră, după cum se vede la toate ctitoriile domnești, de-asupra ușei principale, încadrată în ramă de marmură, bo-

gat sculptată, reprezintând foi, ramuri și flori stilizate cu măestrie.

Așa cum ni-l înfățișează ilustrația dinainte de 1866, paraclisul avea o turlă deasupra naosului.

La început avea numai hramul sf. Gheorghe, iar mai târziu în timpul domniei lui Nicolae Mavrocordat, când fu restaurat de către mitropolitul Daniil (1720—1732), i se adaogă, pe lângă patronul vechiu sf. Gheorghe, ca al doilea patron, pe profetul Daniil.

Așa dar, paraclisul exista cu hramul sf. Gheorghe. De altfel modul de construcție al clădirii, asemănător cu al palatului, arată că paraclisul a fost făcut în aceeaș vreme.

Clopotnița veche era deasupra porții dela intrarea din spre Apus. Suirea la clopote se făcea pe lângă peretele din spre Apus al paraclisului, unde se află actuala scară de lemn.

Astfel era întocmită vechia Mitropolie până la epoca Brâncovenească, când s'a zidit clopotnița actuală, dela intrarea principală în curtea Mitropoliei, cum și parte din chiliile alăturate.

După *Bul. Com. Mon. Ist.*, V, pag. 147—66.

Bis. Cotroceni

de N. IORGA

Cotrocenii, la cari ajungi după un scurt suiș de la Dâmbovița, printre crâșme joase țerănești și mici gospodării, dintre care nici-una nu e în adevăr îngrijită, e o mânăstire care nu s'a văzut nici-odată. Era odinioară o nestimată ascunsă în inima codrului, a codrului aceluia de înalți arbori supțiri de *baltă,* între cari și-a găsit adăpostul fugarul Logofăt Șerban-Vodă cel nou al Țării-Românești. Codrul mergea pân' în malul apei, întinzând în ea șfichiurile salciilor sale, el urca mai departe dealul și se răsfira larg în dreapta și în stânga, împrăștiind miasmele mlăștinilor în timpurile de călduri și suflând adieri răcoroase asupra câmpiei încălzite. Frumoasa clădire de mulțămită pe care Șerban o durase într'o poiană, rămânea supt straja codrului care ocrotise așa de bine și pe ctitor în ceasurile de mare primejdie. Drumețul ce va fi trecut pe poteci, aici ca și la Ciolan, în muncelele Buzăului, nici nu se va fi gândit uneori că-i stă așa de aproape adăpostul cel bun al călugărilor, în chiliile lor primitoare. Numai când, la cele patru slujbe din fiecare zi, undele de sunete porniau din

turnul cu clopotele la poartă, se simția în deal și în vale că rugăciunea orânduită, munca gospodărească în numele lui Dumnezeu s'au sălăşluit în adâncul codrului. Apoi sunetele se răriau, slăbiau din putere, și, la ultima lovitură de clopot răzleață, pădurea se învăluia din nou în vechea ei taină. Bucureștii se aflau încă departe, supt dealurile celelalte, al Spirei, al Mitropoliei, al lui Radu-Vodă și al lui Mihai-Vodă; el nu trecuse încă Dâmbovița, așa încât nu era pentru Cotroceni decât un oraș *vecin*.

Vremurile nouă revărsară marele oraș în creștere şi peste granița de pace a mânăstirii. Câtva timp ea părea menită să iasă la iveală, ajungând însă numai una din multele biserici ale capitalei muntene, apoi capitală a României unite. Dar cel d'intâiu Domn după Unire, Alexandru Ioan Cuza, ceru câteva chilii pentru odihna sa de vară călugărilor greci pe cari-i goni îndată, și de aici și din alte stăpâniri ale lor, pașalâcuri adevărate pentru egumenii străini. Cotrocenii fură și supt Cuza și supt principele Carol o reședință, și rămăseră de acum înnaninte reședință înnainte de toate. In umbra copacilor bătrâni, supt covorul uşor și dulce al florilor, veni să se odihnească mica Domniță Maria, pe care pădurea o primise cu atâta dragoste, începând a-i șopti, în liniștea primblărilor singuratece, vechi povești din trecut, care apropiau de noi, de țară și de neamul nostru pe fiica, născută pe acest pământ, a noilor Domni Români. Apoi, după un lung șir de ani, noul palat al principilor moştenitori se ridică iute în preajma mâ-

năstirii, care mucezia cam uitată până la reparaţiile de dăunăzi, ce i-au dat măcar înfăţişarea cuviincioasă, dacă nu strălucirea, viaţa, mândria din veacurile încheiate. Astăzi turnul dela poartă ţine pe pieptul său marca ţării; *ea* se înfăţişează întâiu celor ce pătrund în curtea stăpânită de păreţii cocheţi ai palatului modern, şi numai d'innăuntru se văd cuvintele de îndemn pe care Şerban-Vodă le îndrepta către aceia ce veniau să cerceteze mânăstirea lui: slovele au căzut pe alocurea şi înţelesul vechilor învăţăminte se întunecă prin lipsuri. Biserica, pe timpurile ei o clădire falnică, pare sfioasă, cam umilită, faţă de strălucirea vieţii mirene de lângă dânsa.

Dar cine nu s'ar opri înnaintea ei, ar dovedi puţină pricepere pentru frumuseţea simplă şi trainică a clădirilor din trecutul nostru. Cu adevărat, Şerban-Vodă a înnălţat aici o zidire măiastră.

Un pridvor luminos, uşor, se razimă pe şase stâlpi de piatră octogonali, sculptaţi la basă. In fund uşa se deschide în mijlocul unui cadru încă mai frumos săpat, în flori ce pornesc dela leii de jos şi se împleticesc bogat până la aripile desfăşurate, sus, ale heruvimilor de strajă. Păreţii laterali se înfundă puţin, înnainte de a se rotunzi în absidă: fereşti mărunte, cu frumoase rame de ciubuce tăiate în piatră, îi străpung. Un turnuleţ de zid încunună acoperemântul.

Innuntru, bolţi se razimă unele pe altele şi doisprezece stâlpi sculptaţi închid în pronaos un pătrat mai restrâns şi despart acest pronaos de înnal-

tul, limpedele naos, pe păreții căruia se văd încă vechile zugrăveli îngrijite, care sunt măcar din veacul al XVIII-lea; în fund, fața de săpături aurite a catapitezmei e de o bogăție neobișnuită. Innaintea ei atârnă încă, după atâtea prădăciuni păgâne, candelele cele mari de argint care poartă stema Cantacuzinilor: vulturul împărătesc cu cele două capete. Mormintele au fost și ele scormonite, descoperite și pângărite în cursul vremilor fără putere și apărare, dar marile lespezi de marmură săpate în flori împodobite și în slove clare arată încă locurile unde s'au coborît în pământ trupurile lui Matei, lui Iordachi, lui Răducan Cantacuzino și ale altora dintre ai lor. Șerban-Vodă, ctitorul, se odihnește pe înnaltul postament de supt candela nestânsă, acolo unde pomenește marmura pecetluită cu pajurea Impărăției Răsăritului.

După *Sate și mânăstiri*, pag. 230—33.

Mânăstirea Hurezi

— Istoric —

de ALEX. LĂPĔDATU

Pe vremea cea bună a monahismului în Țara-Românească, când, urmând pildei blagocestivului Matei-Vodă Basarab, norodul întreg — Domni, boeri, clerici, târgoveți și săteni — se silia din răsputeri a împodobi pământul patriei cu numeroase și frumoase altare dumnezeești, niște modești și pioși creștini ridicară, în mijlocul pădurilor nestrăbătute ale Vâlcii, pe valea cea îngustă a Hurezilor, un schituleț, pe care — hărăzindu-l celui înainte-mergător al Domnului nostru Is. Hs., sf. Ioan Botezătorul — îl sortiră par'că să fie și el înainte-mergător al celui mai măreț și strălucit lăcaș de închinare din câte strămoșii noștri au ridicat vreodată în țara de peste Olt, — *al mânăstirii Hurezi.*

Intr'adevăr documentele ne mărturisesc că pe la sfârșitul veacului al XVII-lea, acest schit al sf. Ioan Botezătorul se găsia în stăpânirea unui Egumen Ioan și în deosebita purtare de grije a stăpânului satului din apropiere, Hurezii, care nu era altul decât Domnul însuși, Constantin Basarab Brânco-

veanu, bogatul și vestitul Voevod, sub a căruia mai îndelungată, mai cuprinsă și mai tihnită stăpânire meșteșugul de clădire și zugrăvire al caselor dumnezeești ajunse la cea mai deplină a sa desvoltare în Țara-Românească. — „Căci — zice marele hrisov de danie al mânăstirii Hurezi — după ce cu a sa dumnezeească putere ne-au învrednicit și am venit la scaunul strămoșilor noștri, al domniei Țării-Românești, dintru alegerea și voința a toată boeri-

108. Mânăstirea Hurezi.

mea țării, pus-am gând ca acela și dintru toată inima noastră am voit a ridica sfânta mânăstire aice pre pământul țării, ca să se proslăvească prea slăvitul nume al lui Dumnezeu, și găsind loc ca acela, la locul ce să chiamă Hurezii ot sud Vâlcea, luat-am pre Dumnezeu într'ajutor și, într'al doilea an al domniei noastre, pus-am temelie și am început a zidi mănăstirea".

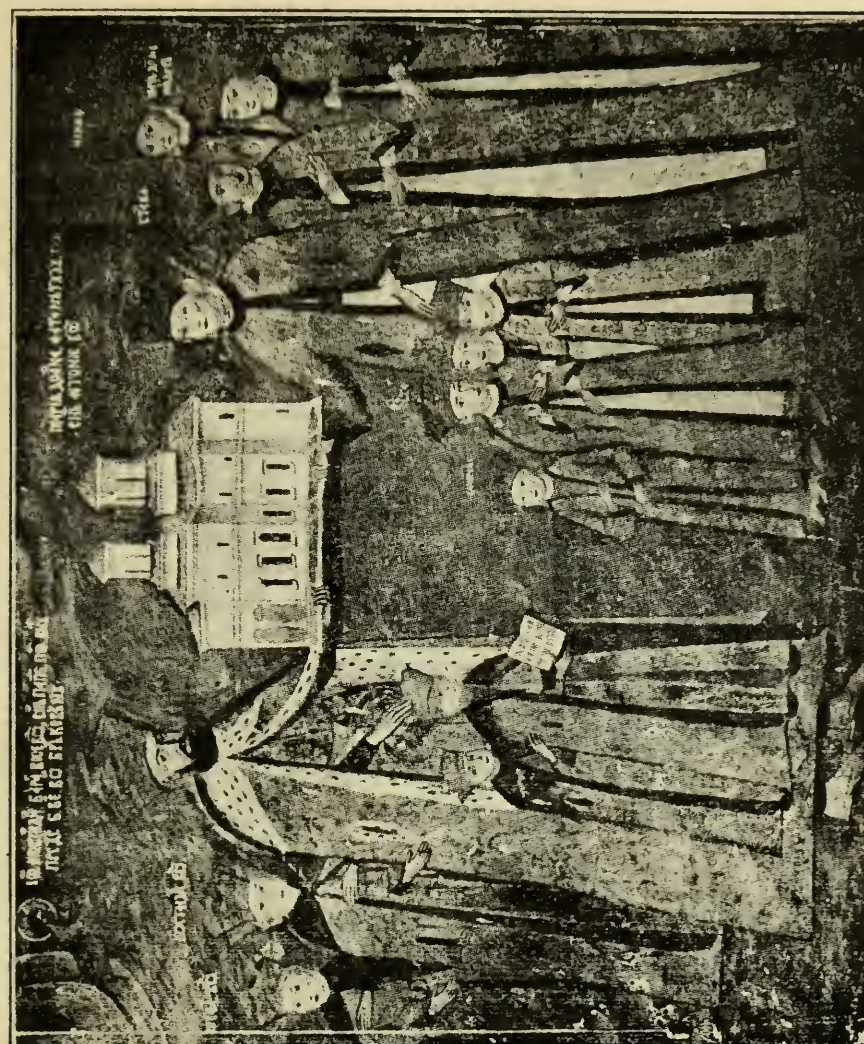
In acest scop Brâncoveanu trimise peste Olt, în primăvara anului 1691, ca ispravnic al noii ctitorii dela Hurezi, pe vărul său după maică, pe Pârvu

Cantacuzino vel Stolnic, fiul lui Drăghici Cantacuzino vel Spătar. Cu ajutorul a trei meșteri mari — Istratie lemnarul, Vucașin pietrarul și Manea zidarul — acesta lucră cu zor și spor până toamna târziu, când, ducându-se la București, făcu samă Domnului de ceeace isprăvise. Apoi, petrecând la casa sa până în primăvara anului următor 1692, iarăşi, din poruncă (domnească) — scrie Radu Logofăt Greciaпu — au mers la mânăstire ca să lucreze. „Și așa într'acea vară întâmplatu-i-s'au grea boală și au murit acolo, carele nu puțină întristare Domnului și neamului său au dat, că om iscusit, înțelept și vrednic era...".

Pârvu Cantacuzino fu înmormântat în mânăstirea al cărui lucru îl condusese și — cel puțin pentru biserica însăși — îl și mântuise. In locu-i Brâncoveanu trimise ispravnic pe Cernica Știrbei biv vel Armaş Izvoranu, bărbat prea bun şi iscusit în slujbe domnești, dându-i ca ajutor în cele bisericești pe fostul egumen al mânăstirii dela Câmpulung, pe zelosul și evlaviosul Ioan Arhimandritul, care rămase aci, în fruntea mânăstirii dela Hurezi, până la moarte, — mai bine deci de treizeci de ani. Cernica Armașul și Ioan Egumenul, ajutați fiind de alți doi ispravnici mai mici, de Badea Părcălabul de Curteni și Apostol Vornicul za Doamna, conduseră lucrările cu multă iscusință și deosebită sârguință, astfel că în vara anului următor 1693, mânăstirea fiind și ea încheiată se putu face târnosirea bisericii.

Sfințirea se făcu, după obicei și rânduială, cu

mare cinste și pohvală. Biserica fu închinată sfinților marilor Impărați, întocmai ca Apostolii, Constantin și Elena, de însuși Mitropolitul țării Teodosie, care sluji — zice cronica — înconjurat de alți mulți Ar-

109. Brâncoveanu și familia sa (tablou ctitoresc în biserica m-rii Hurezi).

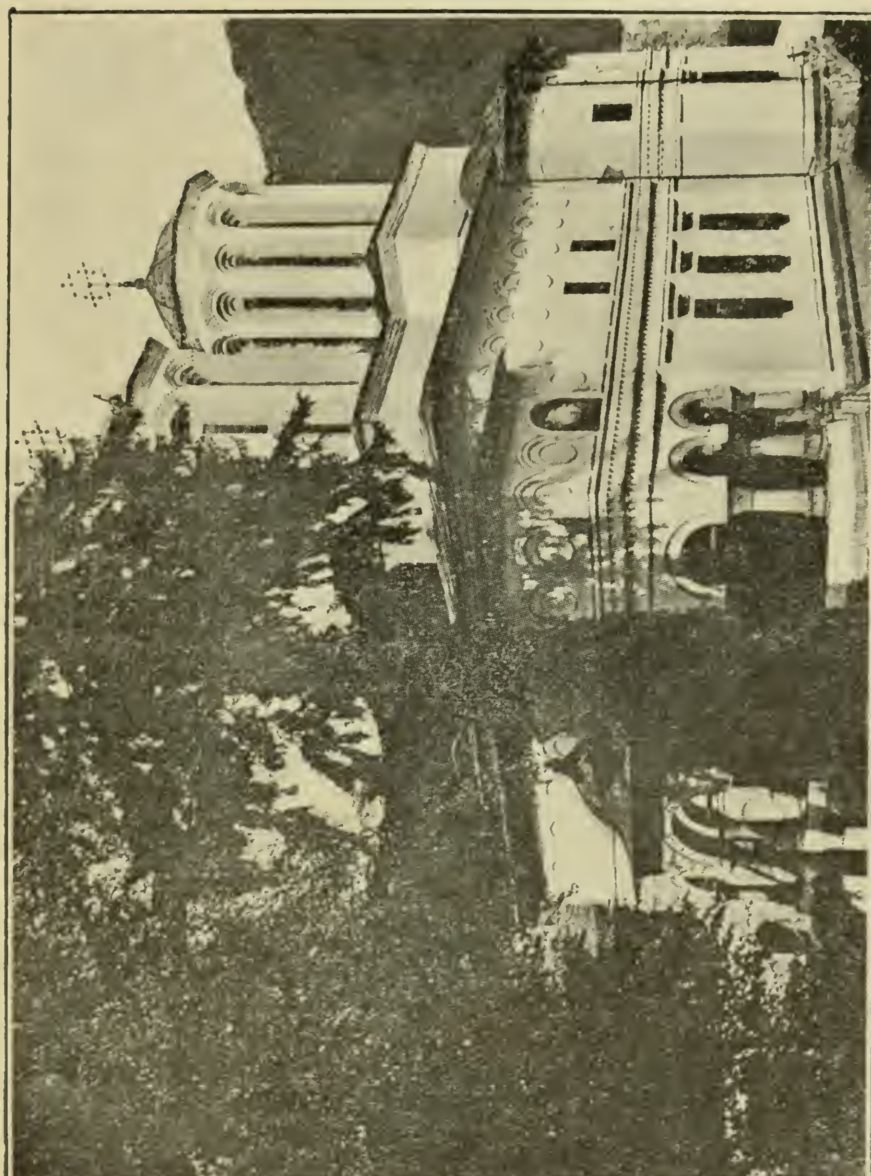
hierei și Părinți, fața fiind Domnul ctitor cu toată casa și boerimea sa. Nou alesul Episcop al Râmnicului, Ilarion, săvârși cea dintâi a sa arhierească liturghie în spațioasa și frumoasa biserică a mână-

stirii Hurezi, în ziua de 8 Iulie, la praznicul marelui mucenic Procopie, ale cărui moaște fură dăruite de curând noului lăcaș dumnezeesc de Patriarhul Iacov al Țarigradului.

Deși dată rugii, biserica și mânăstirea dela Hurezi nu erau încă isprăvite. Căci cea dintâi trebuia zugrăvită, iar cea de a doua înzestrată cu cele trebuincioase și împodobită cu îndătinatul paraclis. Meșterii greci Constantin și Ioan și meșterii români Andrei, Stan, Neagoe și Ioachim, zugrăviră întreaga biserică așa precum ea se vede și astăzi, în chipul cel mai bogat și minunat, cu nesfârșită mulțime de sfinți și nenumărată serie de scene religioase. Prea frumoasa lucrare, conservată și astăzi așa de bine, fu isprăvită în toamna anului 1694, așa că Brâncoveanu, care în drumul său dela Curțile domnești din Târgoviște spre Curțile părintești din Brâncoveni, veni, între Sântă-Mării, pe la Hurezi, s'a putut bucura din suflet văzând isprăvit „lăcașul lui Dumnezeu", pe care „încă din tinerețile sale hotărît avându-l, n'au dat odihnă mădu[illegible]lor sale și nici repaos gândurilor sale, până n[illegible] l-au zidit și ridicat, cu multă osârdie și cheltuială, înfrumusețându-l și înzestrându-l cu de toate, cât nemoartă pomenire, lui și părinților, moșilor și strămoșilor, în veac să rămâe și să se laude...".

Trei ani de zile după aceasta — 1695—1697 — se mai lucră la Hurezi, până se isprăvi mânăstirea și se termină paraclisul ridicat în mijlocul rândului de chilii din spre Apus, zugrăvindu-se și acesta tot

așa de bogat și minunat ca și biserica, de iscusiții meșteri care se chemau Marin și Preda. In acest timp Brâncoveanu dădu în două rânduri pe la mâ-

110. Biserica mânăstirii Hurezi.

năstire: în 1695, la Sân-Petru, când se afla viitor dela Cladova, unde-l poruncise de zor Impărăția, spre întocmirea cetății de acolo, și în 1697, la 18

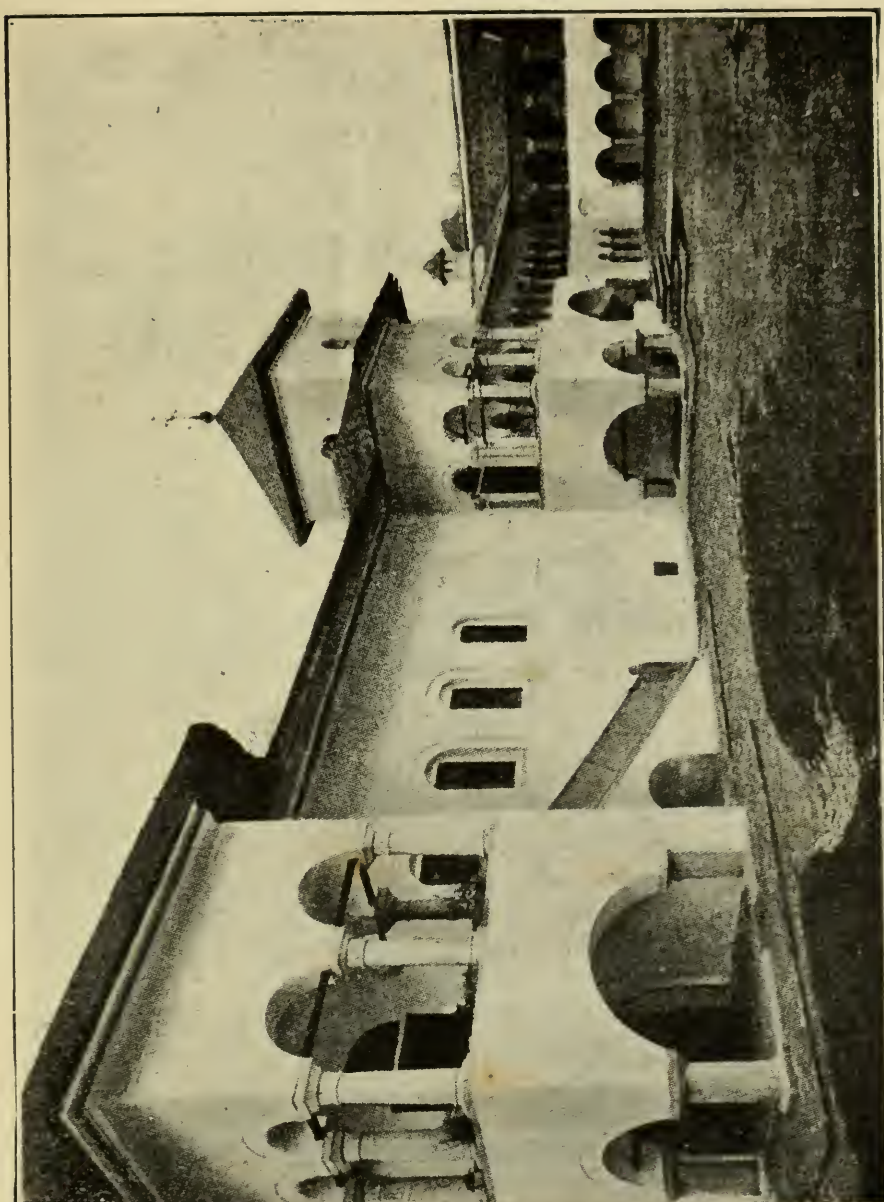
Septemvrie, când împreună cu toată casa mării sale, cu boerimea și alaltă slujitorime, putu da, în sfârșit, slavă lui Dumnezeu că au găsit mânăstirea de tot gătită.

Șapte ani încheiați s'a lucrat așa dar la Hurezi, cu mare stăruință și străduință, cu multă pricepere și dibăcie și cu destulă jertfă și cheltuială, până ce biserica cu cele trei rânduri de locuințe în două caturi, ce-o adăpostesc la Miază-noapte, Apus și Miază-zi, cu paraclisul și cu clopotnița fură isprăvite așa precum gândise și râvnise piosul și bogatul lor ctitor.

Spre pomenirea și lauda tuturor celor ce au contribuit la săvârșirea sfântului lăcaș, dela cel mai mic până la cel mai mare, meșterii sus amintiți zugrăviră, din poruncă domnească, în slomnul sau pridvorul bisericii, la stânga ușii de intrare: mai întâi pe cei trei iscusiți meșteri, Istratie lemnarul, Vucașin Caragea pietrarul și Manea vătaful de zidari, apoi, deasupra lor, pe cei doi ispravnici mai mici ai lucrărilor, pe Badea Pârcălabul și pe Apostol Vornicul; în sfârșit, lângă aceștia și mai spre ușe, pe Cernica Știrbei biv vel Armaș, ispravnicul cel mare în urma Pârvului Cantacuzino vel Stolnic. Iar în tinda bisericii, pe păretele dela Răsărit, de-a dreapta, treisprezece portrete, în prețioase veșminte de brocard cusut în aur și argint, înfățișează într'un prea frumos tablou, pe ctitorul însuși, pe Constantin-Vodă Brâncoveanu cu toată casa lui: Marica Doamna, cu cei patru feciori: Constantin, Ștefan, Radu și

Mateiaş şi cu cele şapte fete: Stanca, Maria, Ilinca, Safta, Ancuţa, Bălaşa şi Smaranda.

Cum însă Brâncoveanu „mai vrut-au, între altele,

111. Chilii dela mânăstirea Hurezi.

ca şi dunga cea mare, bătrână şi blagorodnică a neamului său, atât despre tată, cât şi despre mumă, să se zugrăvească într'această desfătată, frumoasă

și iscusită tindă, spre slava și nemoarta pomenire a tot bun și prea blagorodnic neamului său", — meșterii, urmând dorinții, mai zugrăviră, tot în tinda bisericii, pe păretele dela Apus, de o parte și alta a intrării: de-a dreapta, neamul despre tată al Domnului, boerii Brâncoveni: (David Postelnicul strămoș, Preda biv vel Vornic și jupâneasa lui Păuna — moși, Papa Postelnicul și jupâneasa lui Stanca — părinți, Ancuța — soră, Matei și Barbul — frați și Constantin-Vodă însuși, ca copil), înșirând, pe păretele dela Miază-zi, între cele trei ferestre, pe membrii încoronați, Basarabi, ai acestui neam, — pe Laiot, pe Neagoe și pe Matei-Vodă; iar de-a stânga, neamul despre mumă al Domnului, boerii Cantacuzini (Constantin Postelnicul și jupâneasa lui Ilina — moși, Drăghici biv vel Spătar, Constantin biv vel Stolnic, Matei biv vel Agă, Mihai biv vel Spătar și Iordache biv vel Spătar — unchi, Marica, Ancuța, Ilinca — mătuși, Stanca — mumă și Bălașa — mătușe), înșirând, pe păretele dela Miază-zi, asemenea între ferestre, pe membrii încoronați, Basarabi, ai acestui neam, — pe Șerban-Vodă Cantacuzino, pe Constantin-Vodă Cârnu și pe Radu-Vodă Șerban.

Intre aceștia, Brâncoveanu porunci să se facă loc de cinste celor două obraze cari stăruiră și se străduiră mai mult pentru înălțarea bisericii: lui Pârvu Cantacuzino vel Stolnic, întâiul ispravnic al mânăstirii, al cărui chip fu zugrăvit lângă acel al unchiului său Șerban-Vodă și lui Ioan Arhimandritul și Egumenul, al cărui chip fu zugrăvit lângă acel al lui

Laiot-Vodă Basarab, deasupra locului unde i se deschise mai târziu mormântul.

Astfel biserica mânăstirii Hurezi fu împodobită

112. Un foişor dela chiliile m-rii Hurezi.

și zugrăvită, ca nici o alta asemene în întreaga țară, cu numeroase și prețioase portrete murale de osebită valoare artistică și de înaltă valoare istorică.

Când biserica fu terminată, mânăstirea întemeiată și viața monahală întocmită, bătrânul dela schitul sf. Ioan Botezătorul, ale cărui ultime ruine se mai văd încă și azi deasupra Hurezilor, Egumenul Ioan își oferi ctitoria moșilor și părinților săi, la 20 Mai 1695, tânărului cocon domnesc, lui Constantin, feciorul prim al lui Vodă-Brâncoveanu. Iar un an mai apoi, ajungând la vreme de mare slăbiciune, socoti că e mai bine s'o închine însăși Brâncoveneștii ctitorii, — „sfintei și dumnezeeștii mânăstiri dela Hurezi... și părintelui Ioan Arhimandritul“.

In acelaș timp Marica, luminata Doamnă, ctitoră a atâtor alte biserici și mânăstiri — „râvnind și urmând în toate bunele fapte prea înălțat soțului său Io Costandin Basarab Voevod“ — precum acesta „biserica cea mare în cinstea marilor Impărați și sfinți Costandin și Elena din temelie o au ridicat și înfrumusețat“, așa și ea „în slava de Dumnezeu năsnăscătoarei Fecioare și Stăpânii noastre“, au înălțat, cu dintr'al său, în partea de Răsărit a mânăstirii, biserica Bolniții, care fu terminată de zidit la 1696, iar de zugrăvit, trei ani mai pe urmă, în 1699, meșteri fiind cunoscuții Preda și Nicola.

Pre pilda stăpânilor săi, Arhimandritul Ioan — „văzând că aceste ale lumii toate ca o umbră se mută și neavând în urmă pe nimene — ca să nu fie de tot uitat și să nu rămână ca pomul cel fără de roadă“, — înălță și el, cu voe și cu ajutor dela domnie, la 1698, în pădurea de deasupra mânăstirii, întru slava lui Dumnezeu și pohvala prea vestiților și marilor Apos-

toli Petru și Pavel, un schitulet, pe care, isprăvindu-l de zugrăvit în 1700, doi ani după aceia, îl închină mânăstirii Hurezi, printr'o scrisoare, în care, între altele, mult se ruga „de Hs. iubitorii ctitori și năstavnici, care depre noi veți veni: când ați vedea că rămâne acest schitișor la vreo lipsă de cevaș, au a să strica ceva, au din zid, au din acoperiș, au din ce s'ar strica și i-ar lipsi, cu milă vă rog ca să fiți cu dorință a ajuta să se direagă, — că oricine va direge și va milui cu mine întru pomenire va fi".

In sfârșit, „prea luminatul Ștefan Brâncoveanu, fiul prea blândului Domn și oblăduitor a toată țara Ungro-Vlahiei, Io Constandin Băsărab-Voevod", înalță, cu cheltuiala sa și cu grija Egumenului Ioan, la 1703, în partea din spre Apus a mânăstirii, dincolo de apa Hurezilor, peste râu, un schitulet, pe care — hărăzindu-l întru a vârhovnicului între mucenici sf. Stefan slăvire — îl închină de asemenea mânăstirii părintelui său.

Aceste sunt schiturile ce țineau și ascultau de bogata și frumoasa ctitorie Brâncovenească dela Hurezi.

După *Bul. Com. Mon. Ist.*, I, pag. 53—60.

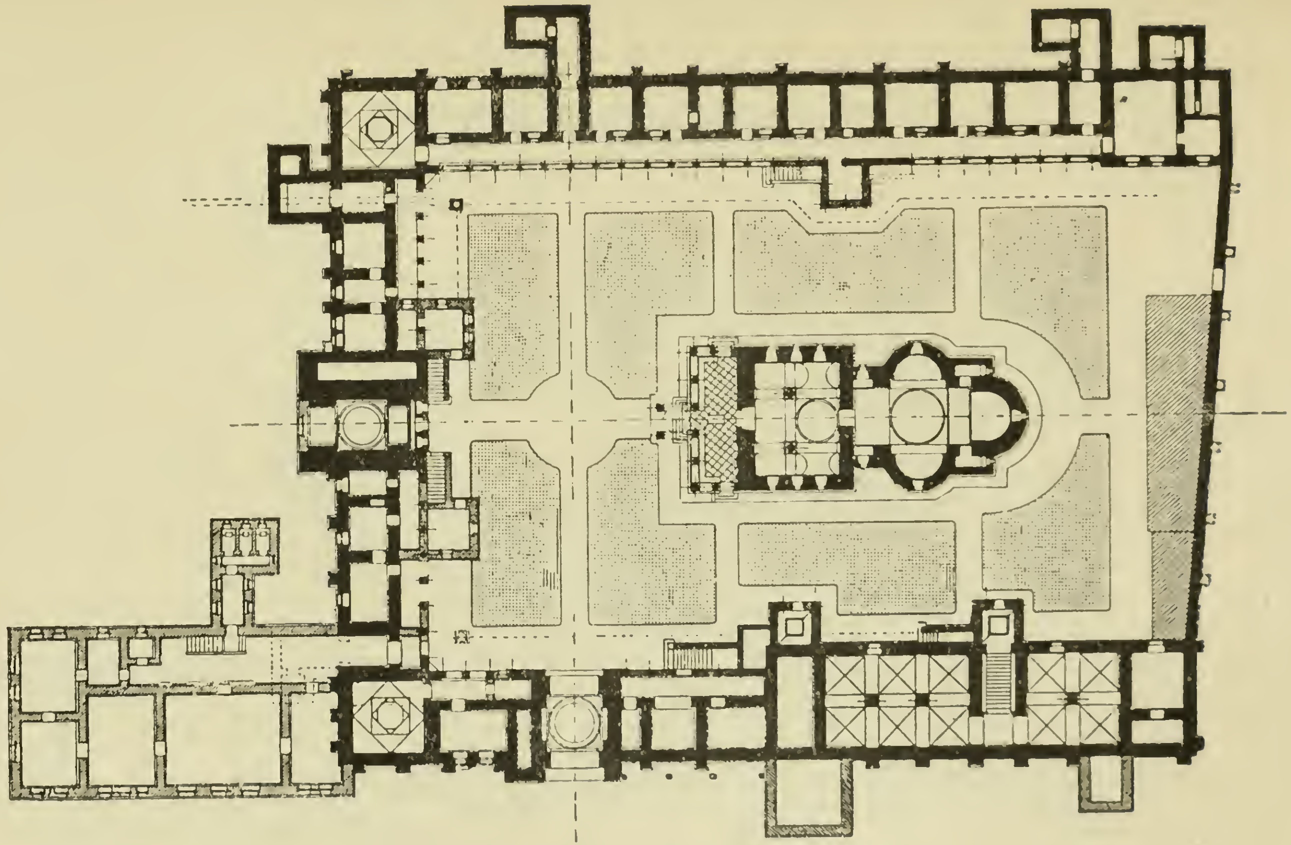
— Descriere —

de VIR. DRĂGHICEANU

Mânăstirea Hurezi e așezată în mijlocul unui patrulater neregulat de 350 m.X 150 m., îndreptat dela deal spre vale, și cuprinzând mai multe incinte. Se intră din prima incintă, cuprinzătoare a dependințelor mânăstirii, în incinta propriu zisă, — formată de zidul chiliilor înalte de 9—10 m., grupate în jurul bisericii, pe toate laturile, afară de cea estică, în care e numai zidul înconjurător. Metereze, *meurtriere* serviau de apărare, prin poduri, în contra celor ce ar asedia incinta; în dreapta e incinta bolniții și grădinilor.

Latura nordică o constitue 30 de chilii, dispuse în două rânduri, cele de sus boltite în arc de *cloître,* cele de jos tăvănite, având în față o colonadă de 63 m. lungime ce se racordează cu colonadele celorlalte laturi.

Latura sudică o formează, spre Răsărit, o casă fără colonadă, având, jos, pivniță foarte frumoasă,— boltită cu *calote* pe 3 stâlpi, iar sus, două mari săli, despărțite de un antreu, azi transformate, acoperite

113. Pianul parterului dela m-rea Hurezi.

cu bolți calote ce se reazimă pe puternici stâlpi. E sala cea mare a Soborului și a Domnului.

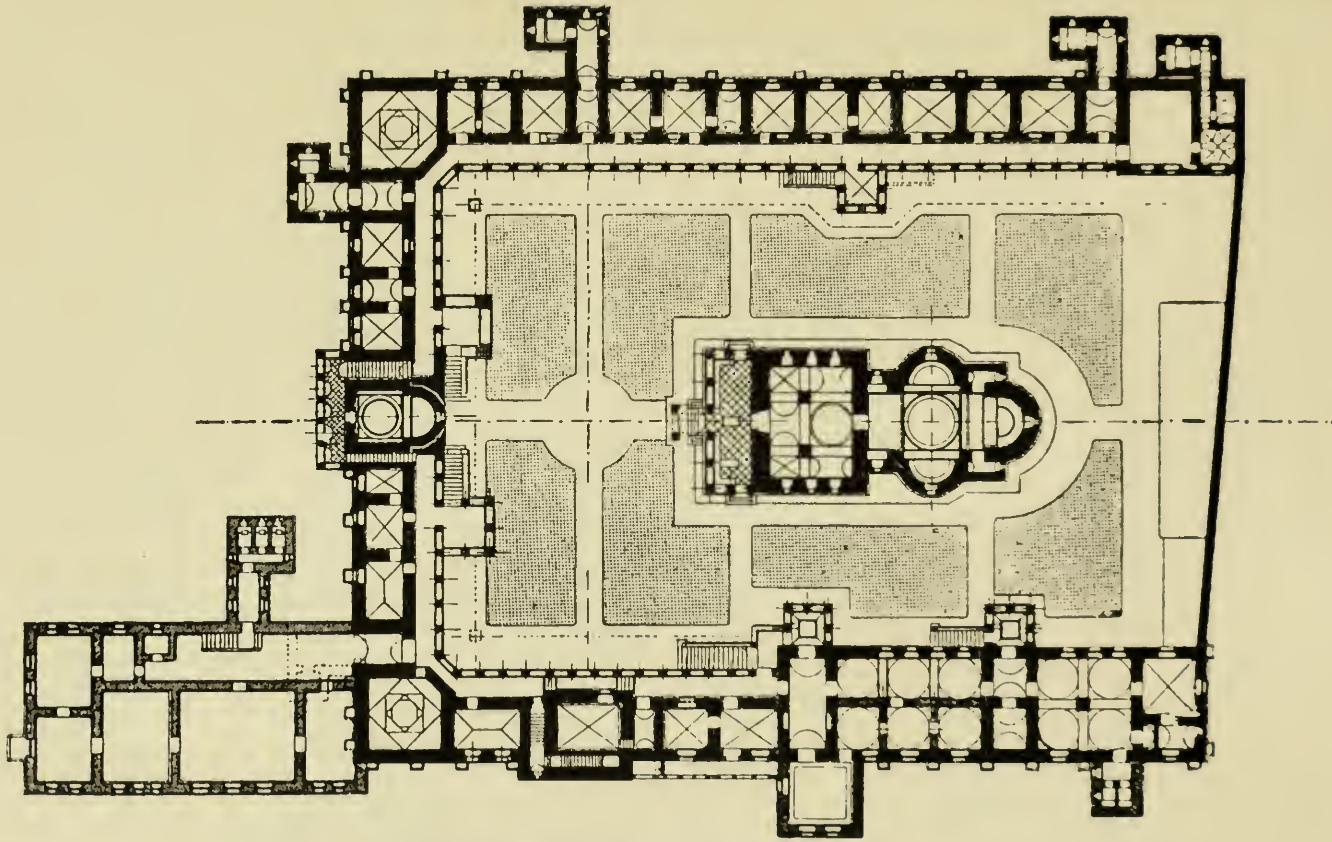
Aceste case sunt continuate apoi prin chilii cu colonade asemenea acelora de pe celelalte laturi — având în mijloc turnul clopotniță, cu gangul de intrare, iar între gang și camera clopotelor, camera tezaurelor mânăstirii (Schatzkammer).

Latura vestică, cu acelaș fel de chilii cu colonade, are, în mijloc, vechiul turn clopotniță, — transformat în paraclis sus, iar jos, gangul, în trapeză.

La extremitățile laturei vestice și la colțuri se ridică, deoparte și de alta, păinăria (mangupia) și cuinia, două vaste clădiri pătrate, înalte cât amândouă etajele mânăstirii, — admirabil acoperite prin cele 4 rânduri de *trompe* ce încalecă unele peste altele, pentru a racorda patratul zidurilor cu octogonul turnului lanternă, prin care trece fumul și lumina.

Foarte decorativă, — pe fondul alb al zidului, se desface, spre Est, fântâna, adăpostită într'un chioșc pe stâlpi, frumos zugrăvită.

Scările de serviciu sunt două pe latura sudică și câte una pe cea nordică și vestică. Colonadele sunt cu stâlpi de piatră simplă, cu *abacă*, decorați fiind numai la casele domnești. Cel mai bogat decorat e foișorul lui Dionisie Bălăcescu, neîntrecut prin variația decorației capitelelor, fie cu vulturul cu două capete, fie prin clasicele bizantine pasări, afrontate, fie prin capitele trapezoidale, cu diferite forme de

114. Planul etajului dela m-rea Hurezi.

volute și *croșete* și diferite ornamentații ale fuselor coloanelor, în *torsadă* sau *rinceau*-uri.

Ca la orice mânăstire, biserica este așezată în mijloc. Și ca plan și ca înfățișare interioară și exterioară, imită, pe scară redusă, mânăstirea Curții de Argeș, având aceleași fel de ocnițe, dreptunghiulare în rândul de jos, și circuite în cel de sus ca exterior; cu discuri de tencuială, imitând pe cele de piatră, cu *cornișe* în zimț, imitând decorația *stalictat,* care e perfect întrebuințată în decorația stâlpilor anvonașului și în decorația stâlpilor interiori cu ornamentul florilor de crin sau ornamentului reciproc.

Ca plan are o formă de cruce. — Din pridvorul cu 10 stâlpi, cu baze și capitele foarte originale, decorate cu foi de acant, se intră, printr'un admirabil portal de marmoră, decorat cu vulturul țării și cantacuzinesc, în pronaos. El e luminat de un turn, d'asupra, sprijinit pe zidul ce separă naosul de pronaos, pe cei 2 stâlpi amintitori ai celor 12 dela Argeș și pe bolțile laterale. — Naosul e luminat de un turn, rezemat de bolțile sănurilor de pereți. Tâmpla cu crucea de sus, cu icoanele prorocilor și apostolilor, despărțite de o friză în cari sunt sculptați îngeri și vulturi, e o minune de sculptură în lemn.

Pictura e de o bogăție neîntrecută, dela scenele raiului și iadului de afară — așa de plastic redate, până la părinții bisericii din lăuntrul altarului.

Foarte interesante sunt portretele ctitorilor menite „ca dunga cea bătrână și blagorodnă a rodului și neamului lui Brâncoveanu, atât despre tată cât și despre mamă“, să se eternizeze.

Portretele Doamnei Maria, fetelor Ancuța și Bălașa, ale întregii spițe a boierilor Brâncoveni, ce merge până la David Brâncoveanul, răstrăbunul, cu Domnii din această familie, cum și rudele Cantacuzinești, până la Constantin Postelnicul, cu Domnii din această viță, sunt o admirabilă istorie ilustrată a casei Brâncoveanului.

Ca morminte se află aci al Domnițelor Smaranda și Ancuța, al Mariei Bengescu, Ion Măldărescu, arhimandritul Ioan, Radu Golescu, etc.

E de admirat mobilierul, stranele, tetrapoadele, sfeșnicele, candelabrul, de care atârnă ouă de struț, ripide, poale de icoane de pluș, lucrate la Veneția, steagul care poate că a servit chiar oștilor, lucrat în ulei.

Din celelalte clădiri: Trapeza cu bolta în calote; Paraclisul cu tâmpla, cu admirabilul pridvor spânzurat la 9 metri înălțime asupra văii Hurezului; Bolnița cu frumoșii stâlpi ai pridvorului, cu originalele ocnițe formate din arcuri geminate, cu picturile Doamnei și neamurile ei; Schiturile Sf. Ștefan, Sf. Apostoli complectează mânăstirea, care, în catagrafia austriacă a mânăstirilor, e socotită de cea mai frumoasă mânăstire din Oltenia.

Arhondaricul păstrează mobilierul lui Știrbei și o bogată colecție de stampe litografiate rare și tablouri: Mihai Sturza Vornic, Gr. Băleanu Ban, G. Catargiu Canțiler, Bibescu, etc.

După *In amintirea lui Constantin Brâncoveanu,* București 1914, pag. 42–8.

Biserica Văcărești

de N. IORGA

Pe neașteptate, după o ușoară coborîre — așa încât această jalnică prelungire a Bucureștilor se poate cuprinde deodată cu o privire care zărește mai mult verdele viu al arborilor, — ai zidurile albe ale cetății puternice care e temnița Văcăreștilor.

Poarta greoaie se deschide și înnaintezi prin mari curți pustii, dincolo de zidurile cărora se aud comande scurte, pașii apăsați ai trupei și, pe lângă aceasta, un necontenit urlet prelung, în care se amestecă strigătele și râsetele celor cinci sute de întemnițați, cari se închid în salele și chiliile lor pentru odihna, pentru somnul dobitocesc, pentru gândurile rele și mușcăturile de căință ale nopții.

In acest cadru de ticăloșie, pedeapsă și nenorocire — totuși curat, orânduit, senin în clădiri, ca o școală de fete, — răsare innalta biserică a lui Nicolae Mavrocordat, a cărei fațadă puternică îți cucerește sufletul.

Supt triunghiul de piatră de sus, un rând de ocnițe lungărețe, tivit jos cu un brâu împletit; zece supțiri coloane închid un luminos pridvor. Niciodată din

vremile lui Neagoe Basarab nu s'au cheltuit un astfel de material şi atâtea silinţe pentru a împodobi o

115. Biserica fostei m-ri Văcăreşti.

biserică: stâlpii sunt canelaţi, împodobiţi la basă cu flori şi încununaţi sus cu strălucite capitèle corintice,

alți stâlpi corintici împodobesc fațada paraclisului din fund, făcut de Constantin, fiul lui Nicolae-Vodă, alții se văd ceva mai departe, în fruntea unui cerdac din clădirea încunjurătoare, ale cărei chilii de pace s'au prefăcut în celule de blestem. Dar aceia cari nu-și află păreche în țară și cari, pentru vremea când au fost săpați, sunt o minune, se află în pronaos, unde, ca la Cotroceni, ei sprijină arcuirea bolților și despart de naos: de sus până jos, ei sunt numai o sculptură înflorită, un brâu de frumuseță îmbelșugată, care se împleticește urcând pe piatra greoaie. Ușa e lucrată și ea după modelul celei dela Cotroceni, pe care o întrece însă ca bogăție și mărime: altfel, sunt aceiași lei, aceleași flori, aceiași serafimi în zbor; sus de tot, de-asupra pisaniei, coroana plutește peste stema îndoită a vulturului și a zimbrului. Și ferestile au acelaș cadru de sculpturi. In planul de clădire, în felul zugrăvelii — care aici e păstrată așa cum a fost la început și impune tot atât de mult ca la Slatina în Suceava, — se vede înrâurirea bisericii ce a slujit de îndreptare. Insă, precum toate sunt aici mai mari și mai scumpe, nu un singur turn, ci trei: două în față, cellalt în fund spre altar, se ridică de-asupra clădirii, pentru care sunt însă prea mici, dacă nu prea ușoare.

Innăuntru — și tot astfel în paraclis — se văd supt coroane sau ișlicuri de blană neagră părinții lui Nicolae-Vodă, soția, cei patru fii: Scarlat, Alexandru, Iancu, Constantin, nora; îi acopăr caftane blănite de mătasă sau catifea obișnuită, fără florile de aur

ale vechilor brocarde venețiene. Ctitorul doarme supt înnalta placă de marmură din dreapta, cu slovele săpate și acoperite apoi cu un ciment roșu, care alcătuiesc versuri eroice, în vechi metre clasice, întru pomenirea dreptății și învățăturii Voevodului mort.

După *Sate și mânăstiri*, pag. 239—41.

Listă de numele cetăților și orașelor antice

Abrittus = Abtat-Calesi, în noua Dobroge, aproape de mijlocul vechei noastre granițe.
Aegyssus = Tulcea.
Axiopolis = Hinoc, lângă Cernavoda.
Callatis = Mangalia.
Daphnis s. **Daphne** = Oltenița.
Dinogetia = Bisericuța, în Dobrogea, împotriva Galaților.
Drobetis s. **Drobeta** = T.-Severin.
Durustorum = Silistra.
Egeta = Nova Palanca, în Serbia, puțin mai jos de T.-Severin.
Hexapolea = numele colectiv al celor șase orașe maritime din Dobrogea (Scythia minor) și Bulgaria (Moesia inferior): Istros s. Histria (Caranasuf, la nord de Constanța), Tomi (Constanța), Callatis (Mangalia) Dionysopolis (Balcic) Odessus (Varna) și Mesembria.
Malve = identificat până de curând, greșit, ca Celeiu, se presupune a fi numele vechiu, dacic, al Romulei (v. ac.)
Marcianopolis = Prawady, în Bulgaria.
Novae = Șiștov.
Noviodunum = Isaccea.
Oescus = Ghighen, pe Dunăre, în Bulgaria, împotriva Celeiului.
Potaissa = Turda.
Romula = Reșca (Romanați).
Sucidava = Celeiu (Romanați).
Tomi = Constanța.
Troesmis = Iglița, lângă Măcin.
Ulmetum = Pantelimonul de sus, Dobrogea.
Zernes s. Dierna = Orșova.

A se vedea harta Daciei romane, dată de Gr. Tocilescu în Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie, Bucarest 1900, și harta Dobrogei în timpul Romanilor, dată de d-l V. Pârvan în Cetatea Ulmetum, I, Analele Academiei Române, mem. istorice, tom. XXXIV.

Greșeli de tipar observate

Pag. 18, rândul 7 și 8 de jos în sus: cornişi în loc de cronişi.
Pag. 77, în titlu: vechi în loc de vehi.
Pag. 121, în legenda ilustrației: acuarelă în loc de acuerelă.
Pag. 300, rândul 8 de jos în sus: cofterie în loc de coflirie și frenghie în loc de franghie.

ILUSTRAȚII

Pag.

In supliment:

CUPRINSUL

Pag.